

חיים ע. קוליץ: ראש לחכמים

ראש לחכמים

רבי עקיבא בפולמוס בר-כוכבא
במשנת הגאולה וקידוש השם

חיים ע. קוליץ

הוצאת ראובן מס, ירושלים

מהדורת דפוס דיגיטלי

כל הזכויות שמורות, תשס"ו
All rights reserved, 2006

הוצאת ראובן מס בע"מ
ת"ד 990, ירושלים 91009
טל' 02-6277863 - פקס 02-6277864
דואר אלקטרוני: rmas@barak.net.il
www.rubin-mass.com

Rubin Mass Ltd.,
Publishers & Booksellers
P.O.B. 990, Jerusalem 91009, Israel
Fax: 972-2-6277864, Tel: 972-2-6277863
rmas@barak.net.il
www.rubin-mass.com

הדפסה : דפוס אליניר
Printed in Israel

"מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר
בן עזריה ורבי עקיבא. אף-על-פי שרבי עקיבא היה
חשוב מרבי אלעזר בן עזריה, שהוא היה ראש לחכמים,
ובכל דוכתי אמרינן (פסחים ג, א) :
כגון רבי עקיבא וחבריו, ובשילהי פרק קמא דיבמות
(טז, א) גבי מעשה דרבי דוסא בן הרכינס דאמר להם
רבי יהושע : אני אלך (לרבי דוסא) ואחריו מי ? רבי
אלעזר בן עזריה. ואחריו מי ? רבי עקיבא. וכשנכנסו
אצלו אמר לרבי יהושע : יש בן לעזריה חבריגו ?
הרי לא היה יודע שרבי אלעזר בעולם, ולרבי
עקיבא אמר : אתה הוא ששמך הולך מסוף העולם
ועד סופו".

[תוספות, ד"ה "דחשיב", כתובות קה, א]

נ ר

"כל מנייני בשמא דאימא"
(שבת סו, ב)

"אביו של אדם כמלכו"
(פרקי דר"א לט)

לנשמת אדוני אבי הרב הגאון הצדיק רבי דוד-נחמן (אברהם אליהו) קוליצ'ק-קולידיצקי, בן מהר"ר נחום זצוק"ל, מופת המוסר והמידות, דור תשיעי לרבן של ישראל מרן רבי יום-טוב ליפמן-הלר בעל "תוספות יום-טוב", מתלמידי מרן רבי ישראל מסלנט ורבי שמחה זיסל מקעלם, מגדולי רבני ליטא וממאוריה. איש ספירת האצילות, מאיר פנים לכל אדם. נקרא לישיבה של מעלה בשנות בינתו בליל שבת קודש כ"ג בטבת תרפ"ו. הובא למנוחות בעיר אליטא בה שימש בקודש כרב ואב"ד.

לנשמת אמי מורתי הצדקת הרבנית מרת חנה פיגא בת מהר"ר שרגא פייבל נ"ע. השיבה נשמתה הטהורה לבוראה בשיבה טובה ובשם טוב בל' שבט התשל"ד, עת שפתיה דובבות תפילה להחשת הגאולה המתממהת. הובאה למנוחות במרום הר הזיתים אשר על פני ירושלים. מ"ח שנה ישה באלמנותה, נצרה לשונה מרע ושפתיה מדבר מרמה, סרה מרע ועשתה טוב, ביקשה שלום ורדפתהו. מוקירה תורה ולומדיה, לא חסכה עמל וטורח למען העמיד רגלינו במישור התשוקה לעסוק בדברי תורה.

לנשמת אחי אליעזר שרגא פייבל הי"ד, שחירף נפשו על קידוש השם, יצא למלחמה נגד הצר הצורר לנקום את נקמת דם עמו השפוך ונפל בגיבורים, כ"ח תמוז התש"א. עלה בלהבות המטוס עליו פיקד ולא ידע איש את קבורתו.

ולנשמת חמי הרה"ח מהר"ר אליהו מרדכי בן מרן רבי יוסף חיים זוננפלד, רבן של ישראל וקברניטה, איש ירושלים, מופלג בתורה ויר"ש, מוקיר רבנו, מצניע לכת ועושה צדקה וחסד כל ימי חייו. נפטר בשם טוב ט"ו באב התש"ו. הובא למנוחות במרומי הר הזיתים אשר על פני ירושלים.

מנוחתם תחת כסא הכבוד, נוה הנשמות
הטהורות אשר בצרור החיים צרורות.

שלמי תודה

יעמדו על הברכה יודעי-לשון וחכמי-דעת, שהעבירו קולמוסין על כתב-היד והעירו הערותיהם המחכימות: הרב ר' שלום חיים פרוש, איש ירושלים, מתלמידי הרב, ספרא וסייפא. הסופר ר' צבי קפלן והרבנית המשוררת מנוחה טוקר לבית חברוני. לידידי משכבר הימים, סיני ועוקר הרים הגאון ר' יהודה גרשוני נ"י, על שעות של חסד לתורה ולעיון שהקדיש לי והאיר עיני במקורות לכל נושא עיוני.

חיבה ויקר לאחותי המלומדת והחוקרת מרת רחל מרגליות נ"י, העומדת בשער להשיב מלחמה למבקרי ומסרטי המקרא. לאחי הסופר וההוגה יוסף צבי נ"י ולאחי הגאון רבי יצחק שליט"א, מגדולי הפוסקים, אב"ד בתל-אביב, שליבנו וחידדו דברים אתי למען העמידם על הוויתם.

לחברותא גיסי הרב ר' שמואל זוננפלד שליט"א, איש השלמות הקובע אתי עתים לתורה. לאחי ורעי היקרים גיסי ר' משה זוננפלד, ר' שמעון חלמיש, ר' יוסף חריף, ר' אליהו עמיקם, הרב ר' אשר צ'צ'יק, ר' יצחק טופולר והרב ר' זרח שפירא הי"ו, אנשי-סגולה דגולים, נעימי-הליכות ושומרי-הלכות, שעודדוני וסמכוני במלאכת הספר.

רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולן. לעקרת-הבית זלדה שתח' לבית זוננפלד, הקורא הראשון והמבקר הראשון, והרי אמרו קריאה אמיתית היא השלמת היצירה.

לבנים דוד-נחמן ויוסף, לכלות נעמי לבית סחרוב וזהבה לבית הירש, ולנכדים אריאל, ידון, יהונתן, יעל ותמר הי"ו. יהי רצון שיקויים בנו: "כי אצק מים על צמא וגוזלים על יבשה, אצוק רוחי על זרעך וברכתי על צאצאיך" (ישעיה מד, ג).

סדר הפרקים

פתח דבר	11
מבוא	13
פרק א	
ביתו וצאצאיו	29
פרק ב	
רבותיו וחבריו	47
פרק ג	
בכרם דיבנה	54
פרק ד	
תרומת מידותיו	64
פרק ה	
המחנך והמורה	80
פרק ו	
משנת תפילתו	86
פרק ז	
משנתו במיסתורין	92
פרק ח	
הנהגת הדורות	104
פרק ט	
הכניסה לפרדס וחזון הגאולה	124
פרק י	
"גלוי אליהו"	132
פרק יא	
קדושת ארץ־ישראל ופולמוס בר־כוכבא במשנת חז"ל ובפוסקים	139

פרק יב

164 "דין הוא מלכא משיחא"

פרק יג

175 תלמידיו בפולמוס בר־כוכבא

פרק יד

185 בר־כוכבא

פרק טו

209 ירושלים במשנתו

פרק טז

217 "חביבין יסורין"

פרק יז

226 טורנוסרופוס ורבי עקיבא

פרק יח

237 "יצתה נשמתו באתד"

פרק יט

242 משנת קידוש השם

פרק כ

270 עשרה הרוגי מלכות

פרק כא

277 קדיש

פרק כב

284 "והכל מתוקן לסעודה"

293 "אשריק, רבי עקיבא"

295 חלומה של אמא

297 מפתח האישים והענינים

פתח דבר

רבי עקיבא, התנא האלוקי, שכל התורה שבעל-פה כפי שנאמרה בסיני נמסרה לנו על-ידו, באמצעות תלמידיו חכמי המשנה, הכריז על בר-כוכבא: "דין הוא מלכא משיחא".

בתשיעי בחודש תשרי, שנת ג' אלפים תת"פ ליצירה, בעיר קיסריה מרכז השלטון הרומי, בערוב היום בהתקדש ליל הכיפורים, יצאה נשמתו ב"אחד" בחזיון המופלא של קידוש השם שאותו הרה רבות בשנים. ענינו של ספר זה לדון על מופת משנתו של קידוש השם, ועל היקף חלקו במרד הגדול בפיקודו של בר-כוכבא, אשר פרץ שני דורות לאחר שהבית הגדול והקדוש אשר שם ה' אלוקים נקרא עליו היה למאכולת אש. למרות שכבר עברו שנות אלפיים, נשמר עדיין הלהט של הגחלת הלוחשת והרצון העז הרוחש בלב המונים אדירים של בית-ישראל לכוונן מקדשו על מכונו, להשיב כהנים לעבודתם ולוויים לשירם ולזמרם ולהשיב ישראל לנזויהם.

רבי עקיבא, ראש הסנהדרין, הפיח במשנתו את זיק אש הקודש אשר היתה ללהבה, התלקחה כשלהבת והציתה את כל העם בישראל. המרד חרת על לוח הנצח פרשיות גבורה שלא ירדו לטמיון, זרעי תסיסה ומרדנות נגד סחי הגלות וטומאתו במחשבת כל הדורות. דבקותו המופתית של רבי עקיבא, בשיא קידוש השם, כשיצאה נשמתו ב"אחד", איחדה את כל דורות עם ישראל באחד המיוחד, ורוחו מתמידה לרחף בפינות הנסתרות של נשמת האומה.

לעקביות שבשיטה לסדר הפרקים המובאים כאן, הרי המחשבות נעות, כי כך דרכן להימצא בתנועה מתמדת והן המכתיבות את השיטה. לא תמיד נשתמרו התחומין בין הפרקים השונים, מהם המשמשים כמלווים ומהם המהווים רקע להבנת עיקרי הדברים להתרחשויותיהם. יש שאחד נכנס לתחום רעהו, יש שהחוט שנקרע בפרק אחד חוזר מתאחה ומתחבר לפרק שלאחריו, ויש שהפרק האחר עצמאי לענינו בלבד.

מתוך שנארכו הדברים ועמם נמתח זמן כתיבתם, שונה המתח הפנימי מפרק לפרק, וגרם לשינויים גם בסגנון. מטבע הדברים קיימות גם חזרות וכפילויות בציטוטי אותם המקורות בפרקים השונים, לפי הענין הנחוץ, והרי זה דרכה של תורה להגדילה ולהאדירה.

אין הספר מפענח עובדות במונחי הדינמיקה ההיסטורית או הכרוניקה המדעית. הספר עוסק במאמרי חז"ל, שאנו חיים מפיהם. בכל הכלול בדברי-הם יש ממד נוסף, אם לפנים מהדברים ואם מעל להם. הם עמדו במצפה האמונה והמוסר העליון, ממנו נראית המציאות נמוכה ביותר. יש האמונה בנצח ישראל וצור גואלו הולך וסוער עליהם, ומה להם כי יתפנו למאורעות תחלופי הזמן.

הכותב לא נתכוון אך ורק להשמיע רעיונות משלו, אלא כל פרק ופרק מהוה מאמץ אחד לקנות תפיסה בדברי חז"ל. מגמתו לכוון האורות. אם יזכה להאיר שבריר של פן אחד, מתוך שבעים הפנים שהתורה נדרשת בהם, והיה זה שכרו.

בימינו התברכנו בספרי-עזר רבים ומסועפים, המכסים כל מקצוע ודנים בכל נושא. למען הסדר הטוב וכדי להסיר טעות, נביא בהקשר זה דבריו הממצים של רבי יצחק קאנפנטון, הקובע בסוף ספרו "דרכי הגמרא" לאמור: "אין חכמת אדם מגעת אלא עד מקום שספריו מגיעין". עד כאן ותו לא.

נחתום בתפילתו של ר' אבא (ביצה לת, א): "יהא רעווא דאימא מילתא דתתקבל" — על דעתם של שלומי אמוני ישראל.

ירו שלים, עה"ק תובב"א, ל' שבט התש"ם

ח.ע.ק.

מבוא

התנא הגדול רבי עקיבא בן יוסף, גר הצדק, הוא איש סגולה יחיד ומיוחד בכל שלושת הממדים: לעומק, לגובה ולכובד. אי-אתה מוצא משלו וכמשקלו בקרב חכמי ישראל בכל הדורות. לא נתקררה דעתם של חז"ל עד שיצאו ואמרו, שראוי היה שהתורה תנתן על ידו. הרימו את רבי עקיבא לעילא מכל דרגין, לכליל הכוחות והסגולות של היהדות הנצחית. נשמתו, שכולה רזין דרזין, טבעה את רישומיה העמוקים בחיי העם לאורך כל הדורות. אין שם מחריד מיתרי הלבבות כשמו ואין שם גלבב כמותו. רבי עקיבא הוא שר המשקים הגדול של עמנו.

ענני-כבוד של תלמוד תורה לא הקיפו את נעוריו של רבי עקיבא. אביו לא עטפהו בטלית להביאו למלמד דרדקי בהגיעו לגיל המקרא. הוא לא ידע טעמה של גירסא דינקותא. את התורה לא למד בילדותו בהיותו לוח חלק, כי אם בגיל העמידה כשנעשה "לוח מחוק". מאז ואילך נשא בעול התורה, ומשנתו פלשה את התורה מצד לצד. ארבעים שנה הנהיג את העם כראש הסנהדרין ומשך בעול שבר בת עמו וסבר גאולתה וקוממיותה. קנאת בית אלוקים החרב אכלתו כאש, והוא היה לסנה הבוער של העם. דרש על רומי: "עוד אחת מעט היא ואני מרעיש את השמים ואת הארץ",¹ וחזה את המלחמות העצומות מבית ומחוץ שקרבו לבוא אליה. דרש על בר-כוכבא "דרך כוכב מיעקב". הצביע עליו ואמר: "דין הוא מלכא משיחא".

כל העמים מקבלים את העולם כנתינתו. אינם מאמינים באפשרות תיקונו ואינם מודעים לפגמיו. העם היהודי המאמין ומצפה לגאולה, כוח חיותו וקיומו שרוי במתח תמידי שלעולם אינו מתפרק. חזון הגאולה בוער בקרבו כסנה בסיני, בוער ואינו אופל לעולם. כשהוא מתפרץ קודם זמנו בתוך דברי ימי ישראל — סופו מנואץ, והוא נחשף ומתגלה כמשיח שקר. אמנם חזון המשיח אצור בתוכנו ברזא דרזים של נשמתנו, אך — דחיקת הקץ טומנת בחובה סכנות ללא קץ.

רבי עקיבא הרעיש את עולמו של ישראל על צער השכינה ועל שבר בת עמו. חולל את המרד, עשה לו נפשות רבות, הוציא את תלמידיו בצבאותיו, "והיה נושא כליו של בן-כוזיבא המלך, והוא היה אומר עליו

שהוא מלך המשיח². המרד שהפך למהפכה לא החזיק מעמד, ההתקוממות לא נשאה פרי, הגאולה לא באה וגילתה את הפורענות שבחבליה — חבלי-משיח — וחשפה את העם לפגעים בהפילה חללים לאין סוף ובהביאה יסורים למעלה מכוח אנוש על כל העם היושב בציון — השמדה, חיסול עם הגאולה על אדמתו וראשית הגלות. זה היה המאורע המדיני האחרון בעוד בית ישראל שרוי על אדמתו. המאורע המשיחי המוחשי ביותר בדברי ימי ישראל.

משיחי-שקר רבים קמו לעם ישראל בשעת דחקו. הם התעו את בני-ישראל בכחש כי הם משיחי השם לגאול אותם משעבוד הגלות. הצד השווה בהם, שכולם, הן היחידים שהיו לפני בר-כוכבא והן הרבים שפעלו אחריו, הבטיחו להושיע את ישראל בדרכי נסים ונפלאות, והסבו לו צרות ורעות רבות. הם גרמו לשואה במקום לישועה המקווה והרסו את העם בדורותיהם. כל מי שהושיט ידו לסעד ולתמיכה בהם נכרת מעם ישראל והיה לדראון עולם.

בר-כוכבא, המאורע הקשור בשמו היה טרגי ביותר, שהרווה את עפר ארץ-ישראל בדם בניה-גיבוריה, "עד ששקע הסוס בדם עד חטמו והיה הדם מגלגל אבנים של מ' סאה והולך בים ארבעה מילין"³. האבנים המגואלות בדם סתמו את הגולל לא רק על מלכות ישראל בארצו, אלא גם על ישיבת בני-ישראל בארצם.

חרף התוצאות הטרגיות-קטלניות שהניב המרד, אין חז"ל מרבים בדברי תוכחה או גנאי כלפי בר-כוכבא. הם קבעו את כשלונו, "רפו ידיהם ממנו", והסתפקו בהעמת אורו.

לעומתו רבי עקיבא, הסמכות הרוחנית הגדולה ביותר, חוזה ומחולל המרד, הכוח המניע שדרך בר-כוכבא את נוגה כוכב יעקב, נשאר אחרי המרד כלפניו — נר-התמיד לאומה הישראלית.

ה"ק לקול" שחל בבריא

יתר על כן, מהלכיו בטיפוח המרד והכרתת בר-כוכבא נקבעו על-ידי המחוקק הגדול כהלכה בדיני "המלך המשיח (ה) עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה". מציאות זו דורשת התייחסות שאין לעשותה בלי חקר תמציתה של מציאות עם ישראל בהקשרה

2 רמב"ם, הלכות מלכים יא, ג.

3 איכה רבה ב, ה.

ההיסטורי המלא בתהליך גאולתו, מתוך דעת וציון הזמן, המקום, הרוח והחומר.

אמנם כן, כל פעולה שאדם עושה לצורך עצמו, קל וחומר לצרכי הציבור, התוצאות הן-הן המהוות את קנה-המידה לשקול ולקבוע לחיוב ולשלילה, להצדיק או להרשיע לאחר מעשה את הפעולה שנעשתה וכן את עושיה. היא מועברת תחת שבט הביקורת ונשפטת לאור התוצאות וההתפתחויות הנובעות מהן. הוה אומר, שדרכה ותפקידה של ההיסטוריה להעיף מבט ביקורתי אחרונית, לאסוף עובדות ובלי משוא-פנים לשקול את התולדות, והן מכריעות את הכף לכאן או לכאן. שיפוט זה אינו תופס במקרה דגן. לית מאן דפליג, ששפע ההערצה שהרעיפו חכמי דורו על רבי עקיבא בטרם פרוץ המרד, לא הוחלש, אלא הלך והתחזק בשלבי המרד והיה להערצה ופליאה מהוד אישיותו, עד שאין שם המופרש ומקודש כשלו, ומעשיו כולם סמל, אות ומופת, מבלי ששואת תוצאות המרד תפגום בו כקוצו של יוד.⁴

יחס עילאי זה כלפי רבי עקיבא, העובר כחוט השני בכל הדורות, גם לאחר השואה האיומה שבאה בעקבות הדברת מרד בר-כוכבא, אין לו אח ורע בדברי ימי ישראל. העדר כל מלה של ביקורת, כל משפט של תרעומת, שום התייחסות שלילית או פגומה למפעלו המשיחי, אומרים ומבקשים דרשני.

כדי לתת תשובה על שאלה נוקבת זו שומה עלינו להסתכל בצור מחצבתו של העולם בהתהוותו. ממעשה בראשית נלמד לדעת, שענין נשגב ועצום זה שגאולה שמו, כשהוא מודרך בדרך האמת, מתוך ידיעה מוחלטת ברזין כבנגלה, אינו עולה במשקל מאזני הכדאיות שלאור התוצאות ולהסקת מסקנות. כל כלי המדידה וכל הכללים נפרכים כשמדובר על תיקון העולם במלכות ש—ד—י, כמו שעצם קיום עם ישראל אינו נכנס לשום מסגרת מקובלת של קיום עמים.

שני המאורעות הכפירים, הגדולים ביותר, שהתרחשו בעולם מאז שעלה במחשבה לבראו, הם מעשה בראשית ומעמד הר סיני. שניהם יועדו לתיקון עולם במלכות ש—ד—י. בשניהם חלו כידוע קלקולים (עליהם נעמוד להלן) שאינם באים לידי תיקון אלא על-ידי הגאולה. יתכן ויש לצרף את מה שאירע בתכנית משיחית זו שנתגלתה לנו על-ידי רבי עקיבא למאורע

4 על ההתייחסות המיוחדת במינה כלפי רבי עקיבא לאחר הדברת המרד עיינו: יבמות ע, ב; צח, א; ספרא פנחס קלג; תוספתא מעילה פרק א, ה; גידה טו, א; אדר"ג נוסחא א, פי"ח; מנחות כט, ב; פסיקתא רבתי פסיקה יד; סנהדרין לח, ב.

שלישי באותו מעמד, לטבעת שלישית באותה שרשרת. ואולי לכך התכוון רבי אליעזר הגדול, רבו של רבי עקיבא בדרשו את הפסוק בתורה: "מלחמה לה' בעמלק מדור דור" (שמות יו, טז) — "מדורו של משיח, שהם ג' דורות"⁵. הכוונה לאו דווקא לשלושה דורות רצופים אלא נפרדים: בדורו של אדם הראשון, בדורו של משה רבינו ובדורו של רבי עקיבא — מלחמה לה' בעמלק. עמלק אינו רק עם, אם כי הוא גם עם. עיקרו סמל הטומאה, הכישוף והחושך, שפשט את ידו בכסא, כמאמרם: "עד שלא פשט ידו בכסא — תמחה; כשפשט ידו בכסא — מחה אמה"⁶.

על זמן ה"קלקול" שחל בבריאה קיימות שתי אסכולות. אחת אומרת, שאדם הראשון נברא לאחר ה"קלקול", ביעוד של מתקן הכלים שנבקעו ונשתברו מרוב השפע האלוקי של אור עליון שיוצק בהם לפני היות אדם עלי אדמות, בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל ושומה היה על אדם הראשון לתקנם. השניה אומרת: "אף-על-פי שנבראו הדברים על מליאתן (בשפע, בלי חסרון), כיון שחטא אדם הראשון נתקלקלו, ועוד אינן חוזרין לתקונן עד שיבוא בן פרץ"⁷. הצד השווה בהן, שאינן חולקות על התוצאות: הכלים שנשברו, ה"קלקול" חל בעולם, ההבדל הוא בזמן הלותו. כיון שנשברו הכלים מעתה שום דבר אינו שלם עוד בעולם. אין לך דבר שלא נפגם בשבירת הכלים. כל המציאות אינה במקום המזומן לה. היינו, כל ההווה בגלות, בגלות שלפני ולפנים, בגלות שהיא כמובן כולה רוחנית. ולא זו בלבד אלא שניצוצות האור, כביכול, יש ונפלו גם למטה, לתהום רבה, מקום שם מתהווים כוחות הרע, צור-מחצבתו של "עמלק" שפשט ידו בכסא. לתוך הקליפות הללו נפלו ניצוצות הקדושה. כך הם נמצאים בגלות אצל כוחות הטומאה והחושך. הם, הניצוצות, מתאווים וחושקים אל מקורם, ואין לאל ידם להיוושע עד שיהיה להם סיוע מידי אדם בחיר הבריאה, כי כך גזרה חכמתו.

אדם הראשון נברא למען תיקון העולם. הפעולה המכרעת לתיקון נמסרה לו. אילו תיקן, אילו לא חטא, היה מעשה בראשית נכנס מיד למעמד המשיח, דהיינו בלי תהליך היסטורי כלל, אולם הוא לא עמד בציווי, כמאמרם: "מי יגלה עפר מעיניך אדם הראשון שלא יכולת לעמוד בצוויך שעה אחת"⁸. גזרה חכמתו של בורא העולם להקדים רפואה למכה: "ורוח אלוקים מרחפת

5 מכילתא בשלה פ"ב, טז.

6 תנחומא תצא, יא.

7 בראשית רבה יב, ה.

8 בראשית רבה כא, ט; ויקרא רבה כה, ב.

9 ראה בעל הטורים בפירושו על התורה, בראשית א, ב. ועיין פסחים נד, א.

על פני המים" (בראשית א, ב) — זו רוחו של משיח, שקדם לבריאת העולם.¹⁰

רבי עקיבא אומר: "שנתן המקום לפניו (לפני אדם הראשון) שני דרכים: דרך החיים ודרך המוות. ובירר לו דרך אחרת".¹¹ לולא בירר לו דרך אחרת מזו של דרך החיים, לולא חטא אדם הראשון, לולא נפל ממדרגתו שנועדה לו — היה מתקן את התיקון של כל העולמות שנפגמו בתהליך של "שבירת הכלים" ומביא את הגאולה השלמה כבר בשבת הראשונה. "תוקף שנתן הקב"ה באדם הראשון, לנצח לעולם היה. כיון שהניח דעתו של הקב"ה והלך אחר דעתו של נחש — משנה פניו ותשלח הו".¹² אדם לא עמד בתפקידו המיועד לו, התפתה לזוהמת הנחש, הוא השטן, הוא מלאך המוות. חטאו החזיר את העולם, שכמעט וכבר נתקן, לקדמותו. המוות בא לעולם. לאחר שלא עמד במשימתו, ירד ממדרגתו. לא עוד כוח רוחני עליון. לא עמד ביעוד. לא תיקן, סתר וקלקל. בכך סר ממנו האור האלוקי השופע שבנשמתו. בכל היקום השתלט חוסר השלמות ובריאה חדשה נבראה. הפגם "ויגרש את האדם", גלות האדם, הן בתוך עצמו והן בסביבתו. לא עוד האדם השלם, עד ביאת גואל צדק; כמאמרם: "אתה מוצא כתוב בבריאת העולם שיעבודן של מלכיות ושל גואל מלך המשיח".¹³

כוחו של השפע הרוחני

בברית בין הבתרים נתגלה לראשונה לאברהם אבינו בתרדמת חזיון הנבואה משפט גלות בניו מתוך "אימה חשכה גדולה", "ויאמר לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם" וגו'.¹⁴ גלות עם ישראל היא ביטוי לתהליך הכרחי איום למציאות זאת של מעמד העולם לפני התיקון — הגאולה. הגלות טבועה בעצם מציאות העולם, ומתחייבת מהעובדה שאנו עם ישראל עדיין לא תיקנו את "התיקון" ולא העמדנו כל דבר על מקומו. בשעבוד מצרים נגזרה גזירת הגלות לארבעה דורות "ודור רביעי ישובו

10 בראשית רבה ב, ה.

11 בראשית רבה כא, ה.

12 שם שם, ד.

13 פסיקתא רבתי לד, ו.

14 בראשית טו, יב-יג.

הנה" וגו',¹⁵ בסיום תקופה זו הובטחה הפקידה והישועה, ואיתה התיקון הגדול בבריאה, אשר לו היא עומדת ומחכה מאז ימות עולם. התיקון השני שוב לא בא לידי מימוש.

במעמד הר סיני, מתן תורה ומצוות, עם ישראל נתעלה לדרגת הנבואה הראשונה, כמאמרם: "ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי". מכאן השם "עם סגולה", בהיות כל אחד מישראל מסוגל במעמד הר סיני "לשמע את הנראה ולראות את הנשמע", כדברי רבי עקיבא.¹⁶ כלומר, כל החושים קיבלו ממדים חדשים בהקרנת הנבואה במעמד הר סיני, עת התגלה ה' עליהם בערפלי טוהר, ללמד לעמו ישראל תורה ומצוות. "כי מי כל בשר אשר שמע קול אלוקים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי".¹⁷

בכוחו של השפע הרוחני הרב שירד לעולם במעמד הר סיני ומתן תורה היה להכניס את עם הסגולה מיד לתקופת המעמד המשיחי, היעודי, הסופי. משה משיח ה' אדון הנביאים, העם כולו עם הנבואה, הגיעו בהשגתם למקום "הרצון", התעלו למעלה מחוקי הטבע, ומעתה, כמו שאכלו מ' שנה מן מהשמים, כן גם יפנסו לארץ ההבטחה בנס מהשמים. משה נקרא "הגואל הראשון" וכן "מושיען של ישראל";¹⁸ "משה נסו של ישראל ונסו של משה הקב"ה".¹⁹ גאולה שלמה, תיקון גמור על דרך הנס.

התפתחות זו טמונה בהכרותו של משה שכולה זהות בין הקב"ה לעמו ישראל: "ויהי בנסוע הארון ויאמר משה קומה ה' ויפוצו אויביך וינוסו משנאיך מפניך"²⁰ — "מובנו, שנסע ארון הברית, שכינת השם, בראש המחנה להקדים ולגרש את האויב לפניהם" (מלבי"ם שם). כמוכא בסתם ספרי: "אלו זכו ישראל, ליי"א יום היו נכנסים לארץ, אלא מתוך שקילקלו מעשיהם (במעשה המרגלים) גילגל המקום עליהם מ' שנה,²¹ שנאמר

15 שם שם, טז.

16 מכילתא יתרו, ט.

17 דברים ה, כג.

18 סוטה יב, ב; סנהדרין קא, ב; רות רבה ב, יד; תנחומא שמות יח.

19 בראשית רבה נט, ח.

20 במדבר י, לה.

21 ספרי דברים, ב. וראה תענית כט, א ופירושו רש"י שם על חישובי הימים, וכן דבריו בדברים א, ב על הפסוק "עלה רש כאשר דיבר ה' אלוקי אבותיך לך": "וכן היתה שכינה מתלבטת בשבילכם למהר ביאתכם לארץ". וראה ספרי דברים, ח.

(במדבר יד, לד): במספר הימים אשר תרתם את הארץ, ארבעים יום, יום לשנה.²²

משה שלח את ראשי שבטי ישראל לתור את הארץ, ככתוב: "ויתורו את ארץ כנען אשר אני נותן לבני ישראל"²³ — ולא לרגל אותה. מסביר המלבי"ם שם (בהסתמכות על דברי חז"ל), שהבטחת ה' היתה שהכיבוש יהיה על-ידי בדרך נס ולא על-ידי מלחמה ולכן אין צורך במידע מיובא על-ידי מרגלים, כדוגמת אלו שנשלחו על-ידי יהושע בן נון לפני כיבוש יריחו. הם סטו לחלוטין ממשימתם והוציאו דיבתה רעה — על ארץ המוכשרת ומסוגלת לנבואה שתישמע על אדמתה, ארץ הקודש. "אמר הקב"ה: בשיטתו של אדם הראשון הלכתם שלא עמד בנסיונו ג' שעות, ובט' שעות נקנסה עליו מיתה. אני אמרתי אלוקים אתם, והלכתם אחרי מידותיו של אדם הראשון, אכן כאדם תמותון."²⁴

במעשיהם יצרו את הפער העמוק בין התכנית האלוקית לבין מציאות השעה, הם ניתקו את העם מהקשר החי ממקור כוחו וגרמו להסתגרו במריו, כדברי המהר"ל, האומר כי המרגלים עירערו את אחדותו של העם, ניתקו את הקשר שחיבר את העם לאלוקיו והחדירו את הפילוג לתוך החיים עצמם.²⁵ העונש שבא מיד לאחר החטא בכל תקופת משה רבינו לא בושש לבוא גם הפעם בדבר ה': "ופגריכם אתם יפלו במדבר הזה, ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה ונשאו את זנותיכם עד תום פגריכם במדבר. במספר הימים אשר תרתם את הארץ, ארבעים יום, יום לשנה, יום לשנה, תשאו את עוונותיכם, ארבעים שנה, וידעתם את תנאותי."²⁶

שוב הוחמצה השעה הגדולה. המרגלים גרמו לקלקול בתכנית האלוקית לגאולה מידית, שלמה וסופית. השטן קיטרג. העם שהתעלה והקדים את ה"נעשה" ל"נשמע" נפל עמוקות ממעלתו. הלילה הזה, ליל פרוס הגאולה, שהיה מיועד לרשת את הארץ בדרך הגס, כהמשך לקריעת ים סוף, לבאר מרים המתגלגלת אתם בכל מסעיהם ולמן — הלחם שירד מהשמים — הלילה הזה בשאר חשוך ללא אור. עוד מהדהדת קריאתו של משה, קריאת האמונה והבטחון, הקרבה והדבקות: "קומה ה' ופוצו אויביך" — וכבר נהפך ליל זה לליל "ט' באב", אות מבשר לשבר הגדול של ליל חורבנות.

22 במדבר יד, לד.

23 שם יג, ב.

24 שמות רבה לב, א.

25 עיין נצח ישראל פ"ט.

26 במדבר יד, לב—לד.

"ויבכו העם בלילה ההוא"²⁷ קבועה לליל יללה בכיה לדורות.²⁸ נפלו ממדרגתם. "לפתח חטאת רובץ". בטרם יספיקו להתאווש "ומיד בא הכלב ונשכו — זה היה עמלק"²⁹, אב הטומאה שביקש לקעקע ביצתן של ישראל, "מעולם רצועת מרדות היה לישראל"³⁰. יהושע נלחם בו כשידיו של משה אמונה. ברם ה"סטרא אחרא" שעמד חסר אונים, מובס, מנוצח וכמעט נכרת, לנוכח תהליך הגאולה — בו הפיחה דיבת הארץ כוחות רעננים, עד שלא עלה בידי יהושע לחסלם, אלא להחלישם בלבד: "ויחלש יהושע את עמלק". לולא חטא המרגלים, היה משה עצמו נכנס לארץ-ישראל. הוא היה בונה המקדש — שלא היה נחרב לעולם. הבריאה היתה באה על תיקונה, "כי המשכן והמקדש היו כוללים כל הכוחות והעולמות וכל סדרי קדושת כולם, כל בתיו וגגויו, עליותיו וחדריו, וכל כלי-הקודש, כולם היו בדוגמה עליונה, צלם דמות תבנית העולמות הקדושים, וסדרי פרקי המרכבה" וכו', כדברי מרן ר' חיים מוואלוז'ין.³¹ ואילו כך היה, היה שעבוד מצרים גלות ראשונה ואחרונה של עם ישראל ואתו של השכינה כביכול. המרגלים "קילקלו". העולם התערטל מקדושתו משווע הוא לתיקונו, לתיקון בסעד אדם.

"שכינא בגלותא"

גילוי זה, שהאדם עומד במרכו, לא רק לצורך הדיוט אלא אף לצורך גבוה כביכול, סוד זה מגלה לנו רבי עקיבא. במיצוי עיקר טיבה ועומקה של הזיקה שבין הקב"ה וישראל השמיע רבי עקיבא — וממנו תלמידיו — דברים שאילמלא הם לא היינו מעלים אותם על דל שפתינו ועל דל דעתנו. כשבאים אנשי הסוד לדבר על אותם מושגים נעלים ונשגבים שיש בהם משום הפליאה ואומץ לב גדול מאוד, כדי להטעים כי לפנינו השאֵלָה מספירה אנושית מגושמת, לענינים בספירה שלמעלה, שבשפת אנוש לא נוצר ביטויי הלשון למען הביעם כהווייתם, הם כאילו גרתעים מעצמם, מקדימים ומסתייגים על-ידי כל מיני לשונות של "כביכול", "כאילו", "אי־אפשר לאמרו" וכדומה.

27 שם שם, א.

28 תענית כט, א; סוטה לה, א; סנהדרין קד, ב.

29 פסיקתא רבתי יב, יב.

30 במדבר רבה יט, יא.

31 ספר "נפש חיים" שער א פ"ד, הגהה.

נפתח במאמרו של רבי עקיבא במכילתא. על הפסוק "מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוי ואלוקיו". אומר רבי עקיבא:

"אילמלא מקרא כתוב אי־אפשר לאמרו. כביכול אמרו ישראל לפני הקב"ה: "עצמך פדית. וכן אתה מוצא בכל מקום שגלו, שכינה עמהם... וכשהם חוזרים — שכינה חוזרת עמהם, שנאמר (דברים ל, ג): "ושב ה' אלוֹקֵיךְ אֶת שְׁבוּתְךְ; וְהִשִּׁיב לֹא נֹאמַר אֶלֶּא וּשְׁב ה'"; ואומר (שה"ש ד): "אֶתִּי מִלְּבִנוֹן כֹּלֵה, אֶתִּי מִלְּבִנוֹן תְּבוֹאִי"³².

בעקבותיו של רבי עקיבא הלכו שנים מגדולי תלמידיו, אלו שסמכם: רבי שמעון בר יוחאי ורבי מאיר. הראשון דורש: "בוא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה, שכל מקום שגלו שכינה עמהם... ואף כשהן עתידין ליגאל — שכינה עמהן" וכו'.³³ השני, רבי מאיר, מביא אף הוא מעין דרשתו של רבי עקיבא.³⁴

משמעו של דבר, קודם כל, שישאל בגלויותיהם לא נעזבו מהשכינה. אך זולת ליווי שכינה יש כאן משמעות שניה המתלכדת עם הראשונה, והיא שהשכינה עצמה כביכול עורכת גלות ביחד עם ישראל, כדברי רבי עקיבא: "וכשהם חוזרים — שכינה חוזרת עמהם", היינו "שכינתא בגלותא". גולת־הכותרת של הקשר הקיים בעליונים בין השכינה לגאולה נמצאת בדברי רבי עקיבא על הפסוק בדניאל, "עד די כרסון רמיו ועתיק ימין יתיב"³⁵ — עד שהוטלו כסאות ועתיק ימים יושב. על כך דורש רבי עקיבא, ששני כסאות הוטלו ונתקנו לישיב עליהן: "אחד לו ואחד לדוד", היינו למשיח ישראל. בכך מיצה רבי עקיבא את טיבה ועומקה של הזיקה בין השכינה ומשיח ישראל. רבי יוסי הגלילי מנע מרבי עקיבא דרש עון זה, כמובא בהמשך שם: "אמר לו רבי יוסי הגלילי: עקיבא! עד מתי אתה עושה שכינה חול, אלא אחד (כסא אחד) לדין ואחד לצדקה". שואלת שם הגמרא: "קיבלה מיניה או לא קיבלה מיניה?" (האם רבי עקיבא קיבל את הדרש של רבי יוסי הגלילי או לא קיבל?). תשובת הגמרא: "ת"ש, אחד לדין ואחד לצדקה, דברי עקיבא. אמר לו רבי אלעזר בן עזריה:

32 מכילתא, בא, פרשה יד (מא); ספרי, בהעלותך לה.

33 מגילה כט, א.

34 שמות רבה טו, יג.

35 דניאל ז, ט.

עקיבא! מה לך אצל אגדה, כלך מדברותיך אצל נגעים ואהלות".³⁶ כאן ביקש ולחץ ראב"ע על רבי עקיבא שיחדל מלפרש עמקות האגדה, היינו שלא יגלה סתרי תורה ויתמסר לפרש עמקותן של ההלכות, כדברי רש"י שם.

דורות דרשו בגילוי זה: "אמר רב אבהו, זה אחד מחמשה מקראות הקשין, שישועתן של ישראל ישועתו של הקב"ה".³⁷ רבי ינאי מסתייע במשל המזכיר את דרשתו של רבי עקיבא ואומר: "מה התאומים הללו, אם חש אחד בראשו השני מרגיש, כן אומר הקב"ה כביכול, עמו אנוכי בצרה".³⁸ וכן מובא בילק"ש על הפסוק "הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע":³⁹ — צדיק ומושיע אין כתוב כאן אלא ונושע.⁴⁰ מכאן, שהגאולה כביכול גם לו יתב.

על משקל זה בפיוטי ה"הושענות": "כהושעת גוי ואלוקים — דרושים לישע אלוקים"; "אני והו הושיע נא". על כך מבואר בתוספות, משום דדרשינן באיכה רבתי קרא דכתיב ביחזקאל: "ואני בתוך הגולה", וקרא דכתיב בירמיה: "והוא אסור בויקים", כביכול הוא בעצמו, והיינו הושענא, שיושיע עצמו".⁴¹

כיצד מתקנים? מה לאל ידו של האדם לפעול ולעשות כדי לתקן ולהשלים, להעמיד דברים על מקומם? התשובה היא אחת ויחידה: תורה ומצוות. מכשירים נסתרים אלו בפועלם הרוחני הם המזוים את הדברים למקומם הנכון, הם המשחררים את האור הנאסר, את ניצוצות הקדושה, ומעלים אותם למקומם המיועד. בזה משלימים הם כביכול את הדמות ואת הקומה. תורה בישראל פירושה דביקות בנותן התורה. הכל כתוב בתורה, הכל נרמז בה. אותיות התורה הן שמו של הקב"ה. מפרש הרמב"ן בהקדמתו לפירושו על התורה: שהיתה הכתיבה רצופה בלי הפסק תיבות, והיה אפשר

36 חגיגה יד, א. התרחשות מאלפת, שבה מתבקש רבי עקיבא לחדול מלגלות דברים "שמי שאמר והיה עולם כיסה עליהם", אירעה בדבריו של רבי יהודה בן בתירא. לאחר שרבי עקיבא דרש כי אהרון הכהן "נתנגע" ביחד עם מרים אחותו, וכי צלפחד מקושש היה, אמר לו: "עתיד לתת את התשבון על מי שאמר נתנגע אהרון (וכן על מי שאמר שצלפחד מקושש היה), אם מי שאמר והיה עולם כיסה עליו ואתה מגלה עליו". ספרי בהעלותך, י. שבת צו, א.

37 מדרש תהלים יט, יד. בויקרא רבה ט, ג, מובא מאמר זה בלי "קשין" וכלי מספר.

38 שמות רבה ב, ה.

39 זכריה ט, ט.

40 ילקוט שמעוני, זכריה תקעז.

41 תוספות סוכה מה, א. בד"ה אני והו.

בקריאה שתיקרא על דרך השמות ותיקרא על דרך קריאתנו בענין התורה והמצוה... וזה שאמרו חז"ל: "לא ניתנו מצוות אלא לצרף בהן את הבריות". "לצרף" מה משמע? חיבור וקישור כל העולמות "וממילא גם בית ישראל עם סגולה יתאחדו בשם המיוחד ית' לחלקו ונחלתו".⁴² ההגות בתורה שמירת המצוות ועשייתן הן המעשה של האהבה הגדולה שבין כנסת ישראל לאלוקיו, אהבה עזה כמוות, שרשפיה רשפי אש שלהבתיה.

לכל הדעות היה רבי עקיבא, מחבר המשניות הגדולות, שונה ההלכות ומושך הסוגיות הגדולות הנרחבות והמסובכות, הראשון שסידר הוויות התנאים, מידות התורה, האגדות והמשלות, את כולם בירר, העמיד ושם במקומם. עד שעמד רבי יוחנן ואמר, שכל התורה שבעל-פה שבידינו אליבא דרבי עקיבא היא. את מקומה של המשנה בסולם החכמה קובעים חז"ל במאמרם בקידושין: "כל שאינו לא במקרא, ולא במשנה ולא בדרך ארץ, דור הנאה ממנו, אינו מן הישוב".⁴³ מסביר המהר"ל: שהמשנה היא כמו אמצעי בין החכמה העליונה ובין החכמה של האדם.⁴⁴

משנכנסו חכמים לכרם ביבנה אמרו: "עתידה שעה שיהא אדם מבקש דבר מדברי תורה ואינו מוצא, מדברי סופרים ואינו מוצא... שלא יהא דבר מדברי תורה דומה לחברו, אמרו: נתחיל מהלל ומשמאי".⁴⁵ רבי עקיבא, האדריכל הגדול של בנין ועיצוב נשמת ישראל, נעץ קנה בשרטון החיים שאין להם תקומה מול נחשולי מים אדירים שעולים עליהם אלא בהתבצרות במצודת התורה. עדיו היו שמועות פזורות, דיעות וחילוקי דיעות. משנה ברורה לא היתה. הלכה פסוקה על דעת כולם טרם נתגבשה. היתה שרויה מחלוקת ממושכת בין בתי הלל ושמאי, ועננים כבדים התקדרו בשמי ישראל. נודרוו החכמים — ובראשם רבי עקיבא — לבצר את חומת התורה, לברר את ההלכות, ללקט את השמועות, איש מפי איש, כפי שנאמרו בסניג, כדברי הירושלמי: "ולא עמד אשכול עד שעמד רבי עקיבא".⁴⁶ רבי עקיבא קבע שיעורים ומידות קבועים. "עד שבא רבי עקיבא ולימד", מתגלגל כפנינים בכל הש"ס. רבי עקיבא נקרא "אוצר בלוס", שכוחו רב בבירור וניפוי. המשיך את מלאכת הלל הזקן, סידר את ההלכות, "וכל התורה שבעל-פה מידיו של רבי עקיבא ניתנה לנו".⁴⁷

42 מרן ר' חיים מוואלוז'ין, נפש החיים, שער ב, פ"ד.

43 קידושין מא, א.

44 נתיב דרך ארץ א.

45 תוספתא עדיות א, א.

46 סוטה פרק ט.

47 ספר היוחסין השלם.

האדם – במרכז המרכזים

עם מתן תורה שבעל-פה וביאורה היטב, על כל תרי"ג מצוות התלויות בה, לכל בית ישראל, היה היעוד לתיקון העולם לתפקיד קולקטיבי כלל-ישראלי. שומה על כל בית ישראל, בכל אתר ואתר, להקהל ולעמוד על נפשם בערבות הדדית. "ישראל ערבים זה לזה"⁴⁸ – קובע סתם ספרא – עליהם להביא את העולם לידי תיקון, "דהא ישראל מתקשרין באורייתא ואורייתא בקב"ה". לכן, אדם האוכל ואינו מברך ברכת הנהגים, הרי לא רק שמנע מעצמו את שכר המצוה אלא נקרא גולן, "כי הוא גוזל ומונע מהעולמות שפעת הברכה והקדושה שהיה צריך להשפיע בהם על-ידי ברכתו"⁴⁹.

גילוי זה של רבי עקיבא, על כל משמעויותיו והשלכותיו, היאך האדם עומד במרכז המרכזים, לא רק לתועלתו, אלא אף לצורך גבוה, כביכול, מוסבר במדרש: "רבי עזריה בשם ר' יהודה בר' סימון אומר: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מוסיפין כוח בגבורה של מעלה, כמד"א (תהלים ס) 'באלוקים נעשה חיל', ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום, כביכול מתישין כוח גדול של מעלה, דכתיב: ⁵⁰ 'צור ילדך תשי' " וגו'.⁵¹

מרן רבי חיים מוואלוז'ין מבאר ענין זה במפורט, וזה לשונו: ⁵² "וזאת תורת האדם, כל איש ישראל אל יאמר בלבו חס ושלום, כי מה אני ומה כוחי לפעול במעשי השפלים שום ענין בעולם, אמנם יבין וידע ויקבע במחשבות לבו, שכל פרטי מעשיו ודבוריו ומחשבותיו בכל עת ורגע, לא אתאבירו ח"ו, ומה גדלו מעשיו ומאוד גדלו ורמו, שכל אחת עולה כפי שרשה לפעול פעולתה בגובהי מרומים בעולמות וצחצוח האורות העליונים".

הוא מדגיש שרושם הפעולה למעלה הוא, אך ורק כשהיא מבוצעת בידי ישראל, שלהם ורק להם שורש ונחלה בעולמות: "ובאמת כי האיש החכם ויבין זאת לאמיתו, לבו יחיל בקרבו בחיל ורעדה, בשומו על לבו על מעשיו אשר לא טובים חס ושלום, עד היכן הם מגיעים לקלקל ולהרוס בחטא ח"ו, הרבה יותר ממה שהחריב נבוכדנצר וטיטוס, כי הלא נ"נ וטיטוס לא עשו במעשיהם שום פגם וקלקול כלל למעלה, כי לא להם חלק

48 ספרא בחוקתי פ"ז, מה.

49 מרן ר"ח מוואלוז'ין, נפש החיים, שם.

50 דברים לב, יח.

51 איכה רבתי א, לה.

52 נפש החיים שער א, פרק ד.

ושורש העולמות העליונים שיהו יכולים לנגוע שם במעשיהם. רק שבחטאינו נתמעט ותש כביכול כוח גבורה של מעלה".

רכישת התורה, ההתעמקות בה וקיום מצוותיה, מתוך אמונה זכה וצרופה, עושים את רישומם, מתעלים ומעלים, עד שהתיקון ייגמר וכל הדברים יעמדו במקומם כפי שהיו מיועדים להימצא במערכת כל העולמות. עם תיקון העולם, תוסר המניעה, תשתחרר הגאולה ותופיע בעולם.

בתפיסה זו של דרך הגאולה, המושגים של תיקון וגאולה חדא הם, אם העולם מתוקן אי-אפשר שהגאולה תתעכב, שכן הגאולה היא הביטוי של העולם השלם, מתוקן בלי פגם, שהכל במקומו עומד. הווי אומר, שגאולה היא תוצאה של התפתחות רוחנית ובאה לציין שהעולם הגיע למצב בשלות לקבלתה, כדברי רבי מאיר בן גבאי: "נתפשטה רוח הטומאה בעולם ונתקלקלו הסדרים... ונתערב הטהור בטמא והטמא בטהור ונכנס הצלם בהיכל עלי-ידי החוטאים, ולזה הוצרך הצירוף והזיקוק להעמיד כל דבר על כנו, כי המר יצטרך שיפשוט ממנו המתוק שקיבל...ועד שיתוקן הכל, אי-אפשר שיבוא המלך המשיח"⁵³.

רבי עקיבא הניע את גלגל המאורעות ברוב כוחו. הוא נולד במזל השלמות והתיקון, בשעה טרופה של פירוד בין המערכות. הן חורבן בית-המקדש, הבית הגדול והקדוש שנקרא שמו עליו, התרחש לנגד עיניו. רוחו היתה גחלת אש בוערת בעצמותיו. התורה היתה לו מקור מים חיים, בה טבל ש"י טבילות, במים העזים של החכמה.

כל שנותיו נע ונד כקנה בתור הסוף, ירד באוניות, גמע מרחקים, הגיע לכל מקום שם רגל ישראל דורכת בחיפוש אחרי נקודת שלמותו, אחרי השעה הראשונה שלו, שבמזלה נולד, היא השלמות. ואין שלמות אלא בגאולה.

השלם אינו מוטרד מפגעי הזמן ומטרדות השעה. עיניו תרות תמיד אחר נקודת השלימות הפנימית שבנפשו. לאורה הוא פועל ואינו נסחף להגבת סביבתו. הוא אינו מואצל מן העם, אלא העם מתגבש בהתאם לפרי-רוחו המאציל. הם בוכים בשמעם את קול המונה של רומי — והוא משחק. הוא בחזיונו בולע את מרחקי הזמן ורואה את ההתפתחויות, הוא רואה איך נגור על רומי זו הצוהלת לנפול, להידרס ולהיעלם מתחת שמי השם, וישראל לעד עומד.

רבי עקיבא ידע גם לבכות. בשבת הוא שר את שיר השירים, שיר של קודש קודשים, בשירתו הוא מתיפח על גלות השכינה, ששומה עליו לפדותה

מגלותה-גלותנו. בחזיונו היא מתגלה, ככלה ביום חופתה. בבכי, בו השמחה והעצב משמשים בערבוביה, מפתה אותה, כביכול, ואומר לה מתחנן: "אתי מלבנון כלה, אתי מלבנון תבואי"⁵⁴.

הוא ורק הוא — "השלם הזה" כפי שקראו אברבנאל — "עלה בשלום וירד בשלום" מהפרדס שהוא עולם מעל עולם, לשם הגיע בסוד שיח שם המפורש.⁵⁵ שם שאל במעשה מרכבה כבמעשה בראשית, חישב את ה"בעיתה" ואת ה"אחישנה", עסק בנאצל, בבת-קול ובהשראת שכינתו על בראיו.

לא הסתפק רבי עקיבא ברוח הקודש ששרה עליו, כולו היה מובלע באחד, לא דן גזרה שווה בינו לבין הבריות, השלמות והאחדות היו טבעים בדמו. כל עצמותיו אמרו: "אחד". בכל השתפכות נפשו התיפת, בכה, כמה-מתחנן לנבואת השכינה.

הוא נולד לתקן, כדבריו: "אני אתקן שיהו דברי חכמים קיימים"⁵⁶. רגיל אצלו הלשון: "בדוק ומתוקן"⁵⁷. מכוח שורש נשמתו ידע לברור, לנפות, להעמיד דברים על מקומם, כדברי רבינו הקדוש שאמר: "כן עשה רבי עקיבא — ועשה כל התורה טבעות טבעות", היינו בירר ונפה כל דבר בשלמותו על מקומו. היה "אוצר בלום".

השלם הזה צמאה נפשו לאחדות, לשלמות. הוא נמשך לשורש נשמתו, לחיי עולם הנטוע בקרבו. יצא ודרש את חזיונו: "מתחילת בריאתו של עולם צפה הקב"ה בית-המקדש בנוי, חרב ובנוי". הוא קיים את שליחות החזון, וקם והכריז על הגאולה המיידית על בנין בית-המקדש. אולם, כמו שקמו המרגלים ראשי עשרת השבטים על משה רבינו והוציאו את דיבת הארץ רעה ומנעו את הגאולה השלמה, כך קמו צאצאיהם של עשרת השבטים על רבי עקיבא, עמדו במרדם ומנעו את הגאולה. אלו כאלו דן אותם רבי עקיבא ברותחין לדראון עולם.

רבי עקיבא לא טעה, כשם שמשה רבינו לא טעה, למרות חטא המרגלים שקילקלו בתכנית של מעלה. כמו ששלמה המלך ועזרא הסופר לא טעו בבנין ירושלים ובית-המקדש, למרות חורבנם בידי נבוכדנצר וטיטוס שחיק עצמותיו, כמו שהשמש אינה טועה בזריחתה, למרות ערפילי הלילה העוטים על העולם. כמו החרוב בשרשרון, הגפן בהגריעו והזית בהניצו, אינם

54 מכילתא בא, פ"ד.

55 חגיגה יד, ב; רש"י שם בד"ה: נכנסו לפרדס.

56 שבת יז, א.

57 תוספתא גידה פ"ה, ז.

מונעים את פריחתם בעונתם, למרות נבלם לאחר-מכן. וכמו כל ילוד-אשה המביא אתו את שמחת הוריו בהיוולדו, למרות ידיעת הסוף הבלתי-נמנע, כך גם לא טעה רבי עקיבא בחתרו, לאחר ירדו בשלום מפרדס המיסתורין, לקביעת הגאולה בדורו. לכן תרו עיניהם של הגואלים הגדולים אבות העולם — אדם הראשון ומשה רבינו — אחר רבי עקיבא, שראהו בחזיונם ושמחו בתורתו תורת הגאולה. את יחסם של חז"ל למרד ביתר נלמד מתקנתם, בה הנציחו את זכרם.

חז"ל היו מעבר להבלי השעה החולפת, הם בנו את בית ישראל בקביעת הלכה לדורות, נתפנו לתולדות זמנם או למאורעות העבר רק כשנדרשו לכך למען קביעת הלכה, תקנה או תפילה, המהווים הצוהר המאיר עיננו להתייחסותם למאורע. בא זכרם בברכת "הטוב והמטיב"⁵⁸

למה נסמכה ברכת "הטוב והמטיב" לבונה ירושלים, שואל ה"בית-יוסף" ומשיב: "אמרינן בירושלמי כשנחרבה ביתר נגדעה קרן ישראל, ואין עתידה לחזור עד שיבוא בן-דוד, לכן סמכוה אצל בונה ירושלים"⁵⁹. רבי עקיבא הסמיך גאולה למסירת נפש, אמירת הלל לקידוש השם. אליבא דרבי עקיבא, חנניה, מישאל ועזריה אמרו הלל בשעה שעמד עליהם נבוכד-נצר הרשע. הם אמרו: "לא לנו ה' לא לנו כי לשמך תן כבוד", ומשיבה רוח הקודש: "למעני למעני אעשה"⁶⁰.

בליל התקדש הכיפורים שר רבי עקיבא את שירת חייו בשלמות נפשו, ביחוד הבורא, בקריאת "שמע ישראל", ומשך את שפע העולמות, קירב את הגאולה לעולם, העמיד עולם חדש המלא אמונה והוד קדומים בחירוף נפש לקידוש שמו ית'.

בליל התקדש הכיפורים בא זכרו בבתי-הכנסת בכל אתר ואתר, ברינת: "אור' זרוע' לצדיק' ולישרי' לב' שמחה'". חתימת התיבות הן אותיות ר' עקיבה. וזכותו תגן עלינו אמן.

58 ברכות מח, ב.

59 ב"י אור"ח סי' קפט.

60 פסחים קיז, א.

ביתו וצאצאיו

השם עקיבא מופיע לראשונה במקורות בהתייחסות לרבי עקיבא בן יוסף.¹ לא ידוע לנו על חכם אחר בעל שם זהה שקדם לו, אך אחריו קמו חכמים רבים ששמו רבי עקיבא.² פרטים רבים הובאו בתלמודים, במכילתא, בספרא, בספרי ובתוספתא על אורה חייו של רבי עקיבא, על דרך לימודו ועל סדר משנתו. אפילו מידותיו הפיסיות נזכרו במקורות. בכל היה נעלה משכמו ומעלה: "רבי טרפון ארוך בדור היה — ורבי עקיבא מגיע לכתפו; רבי עקיבא ארוך בדורו היה — ורבי מאיר מגיע לכתפו".³ רבי עקיבא נולד לאביו יוסף הגר צדק⁴ מבני-בניו של סיסרא.⁵ שם אמו

- 1 על דרך הקבלה: השל"ה הקדוש בספרו "שני לוחות הברית" (וישבוֹיגש) מציין: "ושמעתי מקצת המקובלים, כי רבי עקיבא היה הגלגול של יוסף ולכן נקרא עקיבא בן יוסף". ואילו האר"י הקדוש בספר "ליקוטי תורה" (ויחי) רומז בפסוק — "מידי אביר יעקב": "והנה אביר יעקב אותיות רבי עקיבא, וזו: מידי אביר יעקב, שאמרו חז"ל (סוטה מט, ב): משמת רבי עקיבא בטלו זרעות עולם (זרועי תורה)". וע"ע "שם הגדולים", ערך רבנו יצחק מוינא, על קריאת שם ספרו של ר' יצחק מוינא "אור זרוע", על שם הכתוב: אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה" — סופי־תיבות רבי עקיבא.
- 2 ראה: ירושלמי יבמות ב, יב; שם טז, ה; כתובות י, ה; סוטה ג, א, ועוד.
- 3 במדבר רבה ט, כו.
- 4 קיימת דעת יחיד של אברבנאל, בהקדמה לפירושו למסכת אבות, האומר: "רבי עקיבא, שהיה תלמיד לר' אליעזר ור' יהושע וגר צדק היה". היינו שגם הוא, כאביו, היה גר צדק.
- 5 הרמב"ם בהקדמתו ל"יד החזקה" אומר, שיוסף, אבי רבי עקיבא, היה גר צדק, וכן ראה "דקדוקי סופרים" לסנהדרין צו, ב, המביא גירסא מכ"י ילקוט תורה וז"ל: "מבני-בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים, והוא רבי עקיבא". וכן מובא בברכות כז, ב, בפירוש רב נסים גאון וז"ל: "איתא בסנהדרין פרק חלק, מבני-בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים, ומאן אינון? רבי עקיבא". וכן מובא בספר היוחסין, ערך רבי עקיבא: "רבי עקיבא בן יוסף גר צדק מבני-בניו של סיסרא". וע"ע: מרגליות הים, סנהדרין צו, באות יא.

ומוצאה לא נזכר במקורות.⁶ מסופר עליה, שאספה לביתה הדל את כלתה, רחל בת כלבא שבוע, אחרי שגורשה מבית אביה.⁷ אביו, יוסף, היה איש פשוט, רועה צאן. גם רבי עקיבא הלך בצעירותו בעקבות הצאן. אביו האריך ימים, עד שזכה לראות את בנו כגדול הדור, כמובא במסכת שמחות: "כשמת אביו של רבי עקיבא חלצו לפניו, והוא (רבי עקיבא) לא חלץ", כיון שהיה גדול הדור — ולא היה לפי כבודו.

רבי עקיבא נולד לפני חורבן בית שני. הוא היה עד לחורבן, לאבדן חירות ישראל ולראשית הגלות. על שנת לידתו חלוקים המפרשים; לפי ספר היוחסין היה רבי עקיבא נער בשעת החורבן. אחרים אומרים, שהיה מבוגר, ויש אומרים, שבזמן החורבן היה בגיל העמידה. רבנו נסים גאון כותב ב"מפתחות", שרבי עקיבא למד תורה בירושלים, משמע לפני החורבן.⁸ ימי נעוריו לוטים בערפל. עם הארץ היה — ומה מצאו חז"ל ענין לספר עליהם? אף-כי לדעת רבנו תם היה שומר מצוות,⁹ בכל אופן לית מאן דפליג על מה שהוא (רבי עקיבא) מעיד על עצמו: "כשהייתי עם הארץ אמרתי: מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כתמור".¹⁰

מתברר, שבתקופת ימי חורפו המעורפלים היה נשוי, לפני שנשא לו לאשה את רחל בת כלבא שבוע. מאשה זו נולד בנו, התנא רבי יהושע בן קרחה.¹¹ מאורע זה מרומז בחז"ל,¹² וכך כתב בעל סדר הדורות (ערך רבי יהושע בן קרחה): "אורו עיני, כי ראיתי במשנה פרק ג' דידיים: ר' יוחנן בן ישוע בן חמיו של רבי עקיבא. לפי זה, היתה לו אשה שהיתה בת ישוע. אם כן יש לומר, דבת ישוע נשא כשהיה בן י"ח. א"כ יש לומר, דרבי יהושע בן קרחה היה בנו של רבי עקיבא מאשתו הראשונה בת ישוע חמיו... וסמך רמו קצת, שקרא בנו יהושע על שם חמיו ישוע".

לאור האמור נמצא, שלרבי עקיבא היו שלוש נשים:

הראשונה — בת ישוע, שהיתה נשואה לו בשעה שהיה עם הארץ והיא

6 "שלשלת הקבלה", ערך רבי עקיבא, מביא, שאמו של רבי עקיבא היתה ישראלית ואביו גר צדק.

7 אבדר"ג הוספה ב לנוסחא א, פרק ב.

8 ברכות כז, ב.

9 תוספות כתובות סב, ב, ד"ה: צנוע, ועיין מהרש"א, שצנוע פירושו מידות טובות, כלומר שהיה בעל מידות טובות.

10 פסחים מט, ב.

11 על הקשר בין "קרחה" לרבי עקיבא ראה להלן.

12 אבדר"ג פרק ו.

שילדה לו את בנו בכורו רבי יהושע בן קרחה, ויחד אתו החל את לימודיו, כששניהם מחזיקים בלוח אחד.¹³
 השניה — רחל בת כלבא שבוע. על נשואיו עמה מספרים חז"ל: ¹⁴ רבי עקיבא היה בן מ' שנה כשנשאה בצנעה. היא בת לאחד מעשירי ירושלים והוא רועה צאן, בן-בלי-שם. על מעשה זה העבירה אביה מנכסיו. רחל בת הטובים היא שדירבנה את בעלה ללמוד.

אגדה מפורטת ומאלפת על תחילת דרכם מובאת באבות דר"נ: ¹⁵ "אמרו: בן מ' שנה היה, ורועה של כלבא שבוע היה. ראתהו בתו שהיה צנוע מכל רועיו של בית אביה. אמרה: ראוי זה שיהא מורה הוראה בישראל, ותיקרא תורה על שמו. הלכה ונתקדשה לו בצנעה. כיון שגדלה, באו אליה כל גדולים ועשירים ולא היתה מתקדשת להם. אמר לה אביה: מפני מה אין את מתקדשת? עמד אביה אימן כל גדולי הדור, אמר לה: התנשאי לכל מי שתרצי. אמרה לו: מתקדשת אני לעקיבא רועך. כיון שאמרה כך, הוציאה מביתו והדירה הנאה מנכסיו. הלכה וישבה אצל אמו של ר' עקיבא והיתה נשכרת לחברותיה. חצי שכרה אוכלת ושותה וחצי שכרה משגרת לר' עקיבא, שהיה לומד תורה מפי ר' אליעזר ור' יהושע. והיה חיגר אחד בשכנותה, שהיה מבזה ומביישה בדברים. אמר: ראו שוטה זו שכפרה בכבוד בית אביה, הלכה ונתקדשה לאחד שאין פחות בעולם כמותו, ולא עוד, אלא שמשלכת שחוק על עצמה ואומרת תורה הוא למד".

"מה היתה תחילתו"

לאחר שנים אחדות בא ר' עקיבא, עד שהוא למד כל התורה כולה, ובאין לפניו כ"ד אלפים זוגות תלמידים, ובא בראשם גבריאל בראש קדושים. "כיון שראה אותו חיגר באותו כבוד, אמר: תמיה אני אם נושא אותך ר' עקיבא. אמרה לו: שוטה, מי שהוא דומה למלאכי השרת כופר בעניה בת עשירים, שהיא נשכרת לחברותיה ומשגרת לו לבית רבו? כשיצאה לפניו היתה לובשת סמרטוטין. אמרו לה חברותיה: שאלי לך כלים נאים ולבשי וצאי לקראתו. אמרה להן: יודע צדיק נפש בהמתו, נפלה על רגליו והיתה מנשקתו, והיו תלמידיו מטפחין לה בניזיפה. אמר להם: הניחו לה, שהתורה שלי ושלכם — שלה היא".

13 שם, פרק ב.

14 כתובות סב, ב; נדרים ג, א; אבדר"נ פרק ו; ירושלמי, שבת פ"ו הל' א.

15 אבדר"נ הוספה ב לנוסחא א, פרק ח.

האשה השלישית — רופינה — היתה אשתו של טורנוס רופוס הרשע. היא באה לרבי עקיבא כדי להכשילו בעבירה, לאחר שרבי עקיבא היה מנצחו בדברים, ונדבקה בטהרתו ונתגיירה. לא ידוע לנו אם נשא אותה רבי עקיבא על פניה של רחל או לאחר מותה.

וכך מסופר על מאורע זה במקורות: "שהיה רבי עקיבא מקפחו (את טורנוס רופוס) בקראי (במקראות) בפני הקיסר ומקנטרו בדברים. פעם אחת בא לביתו סר וועף, אמרה לו אשתו: מפני מה פניך זועפים? אמר לה: מפני רבי עקיבא שמקנטר אותי בכל יום בדברים. אמרה לו: אלוקיהם של אלו שונא זימה הוא, תן לי רשות ואכשיל אותו בדבר עבירה. נתן לה רשות, ונתקשטה והלכה לה אצל רבי עקיבא (גרסת רש"י: שהיתה יפת-תואר ביותר). כשראה רבי עקיבא אותה רק שחק ובכה. אמרה לו: מה אינון הני תלת מילין? אמר לה: שניים אפרש, שלישי — לא אפרש. רקקתי על שבאת מטיפה סרוחה, בכיתי על האי שופרא דבלע בעפרא. והוא שחק: שצפה ברוח הקודש, שעתידיה להתגייר ולהנשא לו ולא רצה להודיעה. אמרה לו: כלום יש תשובה? אמר לה: הן! הלכה ונתגיירה ונשאת לו לרבי עקיבא"¹⁶.

רבי עקיבא החל ללמוד את ה"אלף בית" יחד עם בנו, והם חבשו לספסל אחד.¹⁷ התלמוד מוסר בפרוטרוט "מה היתה תחילתו של רבי עקיבא" ועל המשברים הרבים שעברו עליו. כנראה התקשה בהתחלת גירסתו, גם יתכן, שהיאוש החל מכרסם בקרבו בשל הקשיים הראשונים שצצו והפריעו להתקדמותו בלימודיו. השערה זו מוזקרת מהאגדה שלפנינו, לפיה כבר ידע רבי עקיבא לדון קל-וחומר בעצמו, ואמר על דברי תורה, שהן "קשין כברול".

כך מובא באבות דרבי נתן.¹⁸ "אמרו: בן מ' שנה הוא ולא היה למד כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר בלוד, ראה את האבן שהיא חקוקה ונתונה על פי הבאר, אמר: מי חקק את האבן הזו? אמרו: לא המים שתדיר נופלים עליה כל היום. והיה ר' עקיבא תמיה על זה, אמרו לו: עקיבא! אי אתה קורא — אבנים שחקו מים, תשטוף ספיחיה עפר ותקות אנוש האבדת? מיד היה רבי עקיבא דן קל וחומר בעצמו, אמר: דבר רך פסל את הקשה, דברי תורה, שהן קשין כברול, לא כל שכן שיחקקו את לבו של אדם. מיד חזר ללמוד תורה.¹⁹ הלך הוא ובנו והלך

16 ר' ר"ן ורש"י נדרים ג, ב.

17 אבדר"ב ו, ב.

18 שם פרק ה הוספה ב לנוסחא א.

19 באבדר"ב בספרים שלנו, מובאת גירסה זו: "מיד חזר ללמוד תורה".

וישב אצל מלמד תינוקות. א"ל: רבי, למדני דברי תורה. הוא אחז בראש הלוח ובנו אחז בראש הלוח, כתב לו אל"ף ביי"ת ולמדה, אל"ף תיו ולמדה, תורת כהנים היה למד והולך, עד שלמד כל התורה כולה. כיון שלמד כל התורה כולה, הלך וישב לו לפני ר' אליעזר ור' יהושע, אמר להם: רבותי, פתחו לי טעם משנה! כיון שאמרו לו דבר אחד מן התורה, הלך וישב בינו לבין עצמו ואמר: אל"ף זו למה נכתבה? דבר זה למה נאמר? חזר ושאל והחזיר בדברים".

בתחילה שררה עניות מופלגת בתוך ביתו. רחל מוכרת את צמות ראשה למען אפשר לבעלה לדבוק בלימודיו.²⁰ רבי עקיבא חוטב עצים לפרנסתם היה. תצייים מוכר וחצייים הניח למשכבו ומקצתן מדליקם בתוך ביתו, להתחמם באשם וללמוד באורם, עד שעמדו עליו שכניו ואמרו לו: עקיבא! אבדנו בעשן, מכור אותן לנו וטול שמן בדמיהן ושנה לאור הנר. ענה להם רבי עקיבא: "הרבה סיפוקין שאני מסתפק הימנה: אחד שאני שונה בהם, ואחת שאני מתחמם כנגדן (ואחד) שאני יכול לישון עליהם".²¹ ראשית דרכו של רבי עקיבא, לאחר שנטש את אוהלי הרועים, היתה ללוד, שם נשכר לשלוש שנים כפועל חקלאי אצל הורקנוס, אביו של רבי אליעזר, שעתיד להיות רבו המובהק. נוהג זה רווח בימים ההם, שפועל היה נשכר לשלוש שנים כפועל חקלאי ומשתחרר בערב יום הכיפורים.²² עניותו של רבי עקיבא היתה לשם דבר, עד שאמרו עליו חכמים: "עתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדיון". כלומר, שקידתו המופתית של רבי עקיבא שוללת ומפריכה את התגוננותם של העניים, שמחמת עוניים בטלו מלימוד תורה, שהרי מתריסים כנגדם ואומרים להם: הנה רבי עקיבא, שלא היה דומה לו בעניותו — לא היה דומה לו בלימודו. אבל, מוסיפים החכמים ואומרים, שהעניים יצטדקו ויאמרו: "אשתו רחל זכתה לו".²³ עם עלייתו המופלאה בלימודיו ובמעמדו נהפך עליו הגלגל לטובה. וכך מצינו: "אמרו, לא מת (רבי עקיבא), עד שישן על מיטות של זהב ועד שעשה כתר של זהב לאשתו ועד שעשה קורדוקוס של זהב לאשתו. אמרו לו בניו: הרי הבריות משחקות עלינו. אמר להם: איני שומע לכם, אף היא נצטערה עמי בתלמוד תורה".

אשתו של רבן גמליאל, נשיא ישראל, שאלה אותו: מה עשתה לך

20 ירושלמי, סוטה ט, טו; שבת ו, א.

21 אבדר"ג הוספה ב לנוסחא א, פרק ת.

22 שבת ככו, ב. לפי הנוסח שבשאלות לשמות דפוס וינציה, שאילתא מ, היה פועל חקלאי זה רבי עקיבא.

23 אבדר"ג פרק ו, ב. וכן שם הוספה ב נוסחא א פרק ח, בשינוי לשון.

רעייתך שאתה כה משלם לה? סיפר לה רבי עקיבא, שרחל רעייתו מכרה, בזמן דחקו ומצוקתו, את קליעת שערות ראשה, כדי לאפשר לו להמשיך בלימודיו. חכמי דורו אף הכירו בחשיבותה של רחל והתירו לה וכיוצא בה, לשאת בשבת מרשות לרשות תכשיטים יקרים אלה.²⁴

לאחר שהרגיש רבי עקיבא בעצמו, כי בהשכלתו וידיעותיו הגיע למעלת "תלמיד", נפרד מרעייתו רחל לתקופה של שתיים-עשרה שנה והלך ללמוד תורה אצל שני גדולי הדור: רבי אליעזר בן הורקנוס, הוא רבי אליעזר הגדול, ורבי יהושע. לימים הפך רבי יהושע לרבו המובהק ונפשו קשורה בנפשו. רבי יהושע גם מינהו לחכם²⁵ וכן הירצה לפניו על מעשה מרכבה.²⁶ כן מצינו,²⁷ שאף הלכות כשפים למד מרביתו.

צאצאיו של רבי עקיבא

באבות דר"נ מובא, שהיו לו לרבי עקיבא בנים ובנות.²⁸ במקורות מופיעים שמותיהם של חמישה מבניו ושניים מחתניו. בת אחת, שמרוב חביבותה על אביה כינה אותה רחלה. היא, כאמה, גישאה למופלג שבדור, על-מנת שילמד תורה,²⁹ והוא רבי שמעון בן עזאי, אחד מהארבעה שנכנסו ל"פרדס". אמרו עליה: "רחלה בתר רחלה אולא", כאם כן הבת, כשם שרחל גשאה לרבי עקיבא בצנעה על מנת שילמד תורה, "שיהיה מורה הוראה בישראל", כך עשתה בתה לחתנה בן עזאי. אולם זיווג זה לא עלה, כנראה, יפה והם נפרדו: "נסיב ופירש".³⁰

ואמנם, בשעה שדרש בן עזאי "כל שאינו עוסק בפריה ורביה כאילו

24 שלושה דברים אמרו לפני רבי עקיבא, שניים משום רבי אליעזר ואחד משום רבי יהושע. שניים משום רבי אליעזר: יוצאת אשה (בשבת) בעיר של זהב וכו' (עדויות פרק ב, ז) פירש תוי"ט שם: "דסבר רבי אליעזר, מאן דרכה למיפק בעיר של זהב? — אשה חשובה, ואשה חשובה לא משלפא ומחויא".

25 ירושלמי, סנהדרין פרק א סה"ב.

26 חגיגה יד, ב.

27 סנהדרין סה, א.

28 פרק ז, ב. ועיין שם בהגהות הגרי"ב בשם הגר"א, שהוסיף: "בנים ובנות רבים". וכן מובא באבדר"נ הוספה ב לנוסחא א פרק ח: "שהיו להם בנים ובנות".

29 "ברתיה דר"ע עבדה לבן עזאי הכי, והיינו דאמרי אינשי: רחילה בתר רחילה אולא, כעובדי אמה כך עובדי ברתה" (כתובות סג, א).

30 כתובות סג, א. ועיין תוספות, ד"ה: ברתיה, שבן עזאי לא נשאה. אלא באירוסין.

שופך דמים וממעט הדמות", אמרו לו: אתה נאה דורש ואין נאה מקיים. אמר להם: ומה אעשה שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים עליי אחרים.³¹

עוד מסופר על בתו של רבי עקיבא,³² שהכלדאים אמרו לה, שביום חופתה יכישנה נחש ותמות, והיתה דואגת על זה. ביום חופתה אירע, שנטלה את מחט שערותיה ונעצה בכותל מחמת פזיזות ומהירות, ובדרך נס נעצה המחט בעיני נחש שהסתתר בכותל, מבלי שתרגיש בכך. אולם כשנטלה את המחט מן הכותל לשימוש בשערותיה, ראתה לתדהמתה שנחש מת נסרך אחרי המחט. לשאלת אביה איזו מצוה עשתה, סיפרה, שבא עני וביקש דבר מאכל. כל בני-הבית היו טרודים בשמחתה, ולא השגיחו בו ולא נענה, אך היא הרגישה במתרחש, נטלה את מנתה שלה, קמה והושיטה לעני והחייטה את נפשו. על מעשה זה דרש רבי עקיבא: "וצדקה תציל ממות"³³ ולא ממיתה משונה אלא ממיתה עצמה".

כן מוזכר חתן אחר של רבי עקיבא, שהיה מגדולי דורו, רבי יהושע בן קפוסאי שמו.³⁴ את בנו שמעון זכה להוביל לחופה, ומסופר עליו: "מעשה ברבי עקיבא שעשה משתה לבנו ועל כל כוס וכוס שהביא אמר: חמרא וחיי לפום רבנו, חיי וחמרא לפום רבנו ולפום תלמידיהון".³⁵ במקום אחר מובא: מעשה בבנו של רבי עקיבא שנשא אשה, למחרת שאלו רבי עקיבא: "מצא" או "מוצא"?³⁶ כלומר, האם קויים בו: "מצא אשה — מצא טוב" או "מוצא אני מר ממות את האשה".

על סמך ראיות ניתן לשער, שבניו של רבי עקיבא הצטרפו לשורות צבאו של ברי-כוכבא ומצאו את מותם במלחמה. דבר זה מרומז במסכת מועד קטן:³⁷ "מעשה, שמתו בניו של רבי עקיבא והספידם אביהם", וכן מובא, שעקר רבי עקיבא ממקומו בדרום ונדד לגליל, למקום שאין מכירים אותו. שם בגליל, הרחק מעיני הבלשים והמינים, היה עליו לחזור ולהספיד בן אחר, את רבי שמעון בנו, אותו "פקדו ביד שלוחו" (שמת, כנראה, מפצעיו). בהספד שנשא, בעומדו על ספסל בבית-הקברות, מרמו רבי עקיבא, האב השכול, על הקורות אותו, על הרגשות המפעמים בקרבו בקברו את בניו,

31 יבמות סג, ב.

32 שבת קנו, ב.

33 משלי י, ב.

34 שבת קמז, א.

35 שבת סז, ב.

36 מדרש תהלים נט, ג.

37 מו"ק כא, ב.

וכה אמר: "אנשי הדרום מכירים את רבי עקיבא, אנשי הגליל מאין מכירים?" ממשיך ואומר: "שאלו היה לי שבעה בנים קברתיים. ולא שאדם רוצה לקבור בניו, אלא יודע אני, שהוא בן עולם הבא שזיכה את הרבים" וכו'.³⁸ סברה היא, שזיכוי הרבים שלהם קשור באותה מלחמה עקובה מדם, שרבי עקיבא היה נושא דגלה.

על רקע נפילת בניו של רבי עקיבא בשדה הקרב, בלוחמם נגד גיסות רומי, ניתן להבין מפני מה אין רבי יהושע, בנו בכורו, מייחס עצמו בכל הש"ס כבנו של רבי עקיבא; זאת משום שאביו היה ידוע כראש הלוחמים במלכות רומי, והודהותו זו עלולה היתה לסכן אף אותו. מהי המשמעות ומהיכן צומח הכינוי "בן קרחה", מה הקשר בין "קרחה" לרבי עקיבא, ומה הסוד הרמוז בשם זה — נדון להלן.

רבי יהושע בן קרחה

כאמור, חמישה בנים מוזכרים במקורות, שהיו לו לרבי עקיבא, וכן מסופר על שתי בנותיו. שמות בניו: רבי יהושע, רבי שמעון, חנניה (חניניה), ר' חמא, אסא (או איסי).³⁹ יש חולקים ואומרים, שחניניה (או חנניה) וכן אסא (או איסא) אינם בניו של רבי עקיבא בן יוסף, אלא שבוש יש כאן, וצ"ל: בני עקביא ולא בני עקיבא.⁴⁰

בן קרחה

רש"י קובע, ש"בכל הש"ס רבי יהושע בן קרחה היינו בן של רבי עקיבא"⁴¹ וכן דעת רבנו גרשום (שם) ודעת הרשב"ם.⁴² לעומתם, רבנו תם⁴¹ וכן בעלי התוספות⁴² חולקים ואומרים, שלא יתכן שבנו של רבי עקיבא יקרא לעצמו "בנו של הקרח", שלשון גנאי הוא, ומסכמים, שרבי

38 שמחות פרק ה.

39 ירושלמי ברכות ו, הלכה ח; שבת א, הלכה ב; עירובין ג, הלכה ז; וכן ד, הלכה א; כתובות ה, הלכה ב; בבלי, פסחים קיב, א; שבועות ו, א; תוספתא, כתובות פרק ד.

40 ר' היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, ערך: רבי עקיבא.

41 בכורות נח, א; שבועות ו, א.

42 תוספות פסחים קיב, ד"ה: צוה. וכן דעת רבנו שמחה מתלמידי רש"י בעל מחזור ויטרי, האומר: "ורבי יהושע בן קרחה היה בנו של רבי עקיבא הקרח" (דף 487).

יהושע בן קרחה אינו בנו של רבי עקיבא, אלא בנו של אדם אחר ששמו היה קרחה, כמו קרח שבתורה. וכן דעת רבנו נסים גאון, כמובא בתוספות.⁴¹ המקור של השם הנזכר — קרחה, המיוחס לרבי עקיבא — הוא בדבריו של בן עזאי, שאמר: "כל חכמי ישראל דומין עלי כקליפת-השום, חוץ מן הקרח הזה."⁴² "ב'ערוך", ערך "קרח", מובאת הגירסה, שאמר בן עזאי: "חוץ מהקרחת הזה ומנו? רבי עקיבא בן יוסף", משמע שכך היתה גירסתו בגמרא.⁴³

ונשאלת השאלה: גם אם נניח, כדעת רבותינו הראשונים — רבנו נסים גאון, רבנו תם ובעלי התוספות — הסוברים, שרבי יהושע בן קרחה אינו בנו של רבי עקיבא, שלא יתכן, כך טעמם, שרבי יהושע יכנה את אביו בשם גנאי, הרי הדרה קושיא לדוכתיה, נשאלת אותה השאלה במלוא-חריפותה כלפי בן עזאי, ומאותו הטעם עצמו, והיא: האיר? ומה אירע לבן-עזאי, תלמיד-חבר לרבי עקיבא, הקורא לו "רבי!"⁴⁴ באומרו: "איך אני כמשיב על דברי רבי?"⁴⁵ היתכן, שהוא קורא ומכנה את רבו בשם של גנאי ומום — קרח? והלא דין הוא שגלמד במשנה: "הקרח פסול."⁴⁶ וראה גם דבריו של אבן-עזרא: "ראש מוקרח לא ישמש לפני השם", כלומר, כהן קרח פסול מלשמש בכהונה.⁴⁷

מן ההכרח לתת הסבר אחר לשם "קרח", הכינוי שפינה בן עזאי את רבי עקיבא חברו ורבו, ולומר שהשם הזה הוא שם תואר כביר ונסתר, וחלילה לו להיות שם גנאי.

נזכור, שכן עזאי היה אחד מהארבעה שנכנסו ל"פרדס". מה היתה גדולתו של רבי עקיבא בהיכנסו ל"פרדס"? על כך מצינו בפירוש "הכותב" ב"עין יעקב", בשם רב האי גאון, האומר: "ורבי עקיבא היה יותר שלם מכולם, כי הציץ כהוגן וצפה כראוי, והכיל דעתו אותן גבורות ובהלות, ונתן לו הקב"ה חיים, וכל דבר שצפה חשב בו מחשבה נכונה בדעת נכוחה, ודע, כי דבר זה היה מקובל אצל הראשונים כולו, ולא היה אחד מהם מכחש בו, כי אומרים היו, כי הקב"ה עושה אותות ונוראות על-ידי הצדיקים, כמו

43 בעל סדר הדורות (ערך ר"ע) מציין: "ובספר קרן אור כתוב: רבי עקיבא היה בסוד קרת, אנוכי איש חלק, כדאיתא בספר מאורי אור, וזה סוד: מבטן יצא הקרחת הזה".

44 בבא בתרא קנח, ב: "אמר ר' שמלאי: עדה אמרה בן עזאי תלמיד חבר דרבי עקיבא הוה".

45 מכילתא בא, פ"א; ספרא ויקרא פ"א, יב.

46 בכורות פ"ז משנה ב.

47 ראה אבן-עזרא בפירושו על התורה, ויקרא כא, ה.

שהוא עושה על־ידי הנביאים, ומראה את הצדיקים מראות נוראות, כדרך שהוא מראה את הנביאים" וכו'.⁴⁸ על המראה הנורא שראה הנביא יחזקאל כתוב (פ"א): "ששם הקרח הנורא".

בן עזאי היה היחיד, פרט לרבי עקיבא, שחזר לעולמנו וללימודיו בדעה צלולה: "בן עזאי הציץ ומת, ועליו הכתוב אומר: 'יקר בעיני השם המותה לחסידיו'" (חגיגה, שם). הוא, שהציץ בפרדס על היכליו, ידע במה נמדדת גדלותו של רבי עקיבא, שהיה היחיד שלא נפגע מהבהלות והמראות הנוראות של הקרח הנורא, הנראה כמים, ולאמיתו כולו שיש טהור, כדברי רבי עקיבא, המזהיר את חבריו ההולכים ל"פרדס" בעקבותיו, ואומר להם: "אל תאמרו מים, מים". רב האי גאון מפרש שם: "ובהיכלות זוטרתיו מפורש בלשון הזה: פתח היכל שישי נראה כמי שיש בו מאה אלפים רבבות גלי מים, ואין בו אפילו טיפה אחת של מים, אלא אור זיו אבני שיש טהור שצלולות בהיכל, שזיו מראהו דומה למים".

כאמור, נשאר רבי עקיבא שליו גם בראותו את "הקרח הנורא". על מחזה נשגב אין מדברים, את סודו אין מספרים. רק מי שראהו יודעו, יודע ושותק. מי הוא שהיה בכפיפה אחת עם רבי עקיבא במחזה העל־אנושי? בן עזאי. לכן קראו לרבי עקיבא בשם הנסתר הכביר, בשם ששניהם ידעו היטב את מובנו הערכי העצום: "הקרח", שורשו מ"הקרח הנורא", ולא כפי שהשתבש אצלנו: "קרח", במובן של מרוט — מחוסר שערות.

את הפסוק: "לא יקרחו קרחו בראשם"⁴⁹ מתרגם אונקלוס: "לא ימרטו מרט בראשם", ויונתן מתרגם: "לא ירשמון בין עיניכם". ולעומתו את הפסוק: "מבטן מי יצא הקרח, וכופר שמים מי ילדו",⁵⁰ תרגמו: "מכריסא דמן נפק קרחא וגלידא דשמיא מן יליד ויתיה".

יתר על כן, בידנו עדות מפיו של רבי יהודה הנשיא, מסדר המשנה, לפיה אדם נשור־שערות נקרא אצל חכמי המשנה "מרוטה" ולא "קרח". וזו לשון המכילתא: "אמר רבי אבא: דבר זה הסיח לי רבנו הקדוש: אדם אחד היה בארץ־ישראל והיו קורין אותו מרוטה. פעם אחת עלה להר ללקוט עצים וראה הנחש ישן, והנחש לא ראהו. מיד סר שער ראשו ולא היה בו שער עד יום מותו, והיו קורין אותו מרוטה".⁵¹

כעת נהירים דבריהם של רש"י ורבנו גרשום מאור הגולה, האומרים, שרבי יהושע בן קרח הוא בנו של רבי עקיבא. "קרח" שבפיו של בן

48 עין יעקב, חגיגה טו.

49 ויקרא כא, ה.

50 איוב לח, כט.

51 מכילתא בשלה, פרק טו, א.

עזאי ובפיו של התנא רבי יהושע גזור מלשון קרח וכפור, ומצביע על ייחודו העצום של רבי עקיבא, "שהציץ כהוגן וצפה כראוי", ולא מלשון קרח, שרוט ומרוט. בן עזאי הצביע על רבי עקיבא ברמז, באומרו: "הקרת הזה" וכוונתו על המראה המקפיא שראו בחזון ה"פרדס".

על השלישי שבחבורה, בן זומא, זה שהציץ ונפגע,⁵² מובא: "מעשה ברבי יהושע בן חנניה, שהיה עומד על גב מעלה בהר הבית וראהו בן זומא ולא עמד מלפניו. אמר לו: מאין ולאן בן זומא? אמר לו: צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים ואין בין זה לזה אלא שלוש אצבעות בלבד, שנאמר: 'רוח אלוקים מרחפת על פני המים',⁵³ כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת. אמר להן רבי יהושע לתלמידיו: עדיין בן זומא מבחוצ".⁵⁴ מכאן, שהענין של המים העליונים היה לרועץ לכל האחרים שנכנסו לפרדס.

בתוספתא (שם) משלו משל למה הדבר דומה: לאיסטרטא העוברת בין שני דרכים, אחד של אור ואחד של שלג, היטה לכאן ונכווה באור, היטה לכאן ונכווה בשלג. מעלין על אדם להלך באמצע, ולא יהא נוטה לכאן ולכאן. רק רבי עקיבא ידע לא להטות ולעבור את דרכו שלם ושליו.

כאמור, חברו לסוד, בן עזאי ובנו רבי יהושע, ש"היה דורש שמות",⁵⁵ לשיטתו כל שם הוא בעל משמעות עמוקה, הדגישו זאת תמיד ביראה ובכבוד ולא נפרדו עוד משם תואר זה, שכולו אומר גדלות, מופת וכבוד לרבי עקיבא, עד שרבי יהושע קרא לעצמו בן קרחה, כי כך שם אביו בהיכל סוד ה"פרדס".

52 חגיגה יד, ב.

53 בראשית א, ב.

54 חגיגה טו, א. בירושלמי, חגיגה שם, הגירסה הפוכה: בן עזאי הציץ ונפגע ובן זומא הציץ ומת. עיין: היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, ערך: בן עזאי.

55 רות רבה פרק ב, ה. מהמעשה שמביאה הגמרא על הצדוקי הסריס, שהקניט לרבי יהושע בן קרחה, ושאלו: "מהכא לקרחינא כמה הוי ז" כלומר, כמה מהלך יש מכאן לקרח שלך? אין פירכה להאמור, משום שמדובר ברבי יהושע ולא ברבי עקיבא, כפירושו של רבנו חננאל: "ביקש להודיעו שהוא (רבי יהושע) קרח". וכן פירש רש"י: "ולהקניטו על קרחתו נתכוון" (שבת קנא, א).

נספח לפרק א

רבנו בטניה בר מיסה

באגרות הגנוזות מתקופת בר־כוכבא, שנחשפו במערות ים המלח, מופיע שם חדש, אישיות אחת בלתי־נודעת: "רבנו בטניה בר מיסה". רבים תמהים על העדר שמו של רבי עקיבא מהתעודות שנתגלו עד כה, ותוהים על זהותה של אותה אישיות מיסטורית הנזכרת בתעודות — שם חדש וחרגי שאין אנו נתקלים בו במקורות.

יש רגליים להנחה, ששם זה הוא שם הצופן של רבי עקיבא, שמו המחתרתי. אמנם, אין באמתחתנו עדות ישירה להוכחת הנחה זו, אבל אפשר בהחלט להצביע על מרכיבים אחדים בעלי משקל, המובילים לאפשרות הסבירה, ששם זה מושאל ואינו אותנטי; והא ראיא, רבנו זה אינו מוזכר ואינו מעורב במקורות בכל פלוגתא, ואין מוסר שמועה בשמו. בהיות שכך, יש לתת את הדעת על שלושת מרכיבי השם או הכינוי וללמוד מהם על האפשרות הסבירה של השתייכותו, היינו, לזיהוי האישיות המסתתרת מאחורי השם: רבנו בטניה בר מיסה.

כל החיצים מובילים לרבי עקיבא, זאת מתוך הנחה, שרבי עקיבא, שלא ירד למחתרת בהיותו ראש הסנהדרין בתקופה הרלוונטית וייצג את האומה כלפי השלטון הרומי, מנוע היה מלהופיע בשמו האותנטי בשית לוחמים ובויכוחיהם, ולא־כל־שכן בתעודה כלשהי שיצאה מתחת ידם.

שני ציוני־דרך העניקו שמות התואר ששם זה מורכב מהם, הרישא והסיפא: "רבנו" המופיע בפתיחה ו"בר מיסה" (בן משה) החותם את השם. שניהם כאחד מצביעים לאותו הכיוון.

ראשית, נתפנה לדלות מה מייצג השם הפרטי: "בטניה". לאחר־מכן נרחיב היריעה ונדון בשמות התואר.

נבצר מאתנו לדעת, אם ובאילו נסיבות נבחר שם זה על־ידי רבי עקיבא; ברם אם היה מבחר שמות צופן עומדים לנגד עיניו לבחירה, הרי ודאי היה בוחר בשם נדיר ויקר זה על פני שמות אחרים. אמנם, במקורות לא מופיע השם "בטניה", אבל קיים השם "בטנית", בתי"ו בסוף. יתכן, שמחמת הדמיון התחלף בכתיב בקריאה או בפענוח אות ה' בת', והרי לפנינו אותו השם.

התנא אבא שאול בן בטנית, יחיד ומיוחד היה. חי בירושלים לפני החורבן,

חנווני היה והתמנה לגזבר על "צרכי רבים" נגד רצונו. בן בטנית הרים קולו בזמן הבית וקרא תגר על אותם הכהנים, שאבות אבותיהם המיוחסים התמנו לשמש בכהונה, והצאצאים הפכו לבעלי זרוע ולאנשי חמס. הוא מונה את משפחות הכהנים לבית אבותם, ששלטו בזמנם על עבודת המקדש, וממיינם לחולשותיהם ולמגרעותיהם. בקריאתו הנרגשת והקולעת הוא אומר:

"אוי לי מבית בייתוס — אוי לי מאלתן (ממקלותיהם, רש"י); אוי לי מבית חנין — אוי לי מלחישתן (שהיו רכילין, רבנו חננאל)... אוי לי מבית ישמעאל בן פיאכי — אוי לי מאגרופן, שהם כהנים גדולים ובניהן גזברין וחתניהם אמרכלין ועבדיהן חובטין את העם במקלות".²

כידוע, חוסר הייחוס של רבי עקיבא היה בעוכריו ומנע ממנו להתמנות לראש הסנהדרין ביבנה "בו ביום", שהורידו את רבן גמליאל מכסאו. אמרו: "נוקמיה לרבי עקיבא, דלמא עניש ליה דלית ליה זכות אבות".³ רבי עקיבא, "המקבל" הגדול, לבטח ידע את כל הליכותיו והלכותיו של בן בטנית, ומה עוד שתלמיד מובהק היה לו לרבי עקיבא אבא שאול שמו, המוסר הלכה בשמו: "אבא שאול אומר, רבי עקיבא אומר — יחזיר".⁴ סביר, שתלמיד זה היה צאצא לאבא שאול בן בטנית מירושלים, משפחה זו העמידה דורות של חכמים. גם בדורו של רבי עוד ישבו בגליל חכמים מגזע אבא שאול בן בטנית.⁵ אבא שאול תלמידו הצעיר של רבי עקיבא לבטח הצטרף לשורות צבא בר-כוכבא, כיתר חבריו, והזכיר את סבו הגדול ואת דבריו כדרבנות, בקוראו תגר על בעלי הייחוס שהתרוקנו מתוכנם, על חומץ בן יין כביטוי של רבי יהושע בן קרחה (בנו של רבי עקיבא) שהחמיצו יין אבותם.⁶

ואם תאמר, למה לא נקרא רבי עקיבא אבא שאול במקום בטנית? שתי תשובות לדבר:

- 1 תוספתא, יום טוב פרק ג.
- 2 פסחים נו, א; תוספתא, מנחות פרק יג.
- 3 ברכות כז, ב.
- 4 תוספתא כלאים פ"ד. וראה תוספתא אהלות פ"ו, מחלוקת בין רבי עקיבא לחכמים ואבא שאול מפרש את מהותה. כן מופיע תנא, אבא שאול, בפאה פרק ח, מ"ה ובעוד משנות.
- 5 עיין: היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, ערך: שאול בן בטנית.
- 6 ב"מ פג, ב.

- א. "אבא שאול", רבים נקראו בשם זה ולא היה בו כדי לציין למי הכוונה, והיה מחטיא את המטרה;
- ב. בהיות השם אבא שאול נפוץ, נוהר רבי עקיבא שלא להיקרא בשם זה, שעלול היה להחשיד ולהזיק לכל נושאייו. לכן תר אחר שם נדיר, שמצא בשם יחיד ויקר זה: "בטניה".
- לאחר שטיפלנו בשם בטניה, נפנה לנתח את שמות התואר, על-מנת להוכיח שרק לרבי עקיבא שהיה "רבנו בדורו כמשה בדורו", יכלו להצמיד תארים אלו. להוכחת זהות רבי עקיבא עם שמו של "רבנו בטניה בר מיסה", נביא מקורות אלה:
- א. דרכם של חז"ל לדבר ברמזים ובלשון מוסתר;
- ב. שינוי שמות וריבוי של שמות היה מקובל בישראל מקדמת דנה, וחז"ל בימי רבי עקיבא ולאחריו התברכו בשמות רבים;
- ג. שמות שיחקו אצלם תפקיד נכבד ותלמידי רבי עקיבא ידעו גם לדרוש בשמות, לפרש שם אדם, ללמוד ממנו על תכונותיו ועל סגולותיו. לדידם שם האדם היה ראי לו. אולי לכן החליף רבי עקיבא את שמו של ברכוכביא לברכוכבא;
- ד. אין כל חכם שנשא את שם התואר "רבנו", פרט לרבי יהודה, הוא רבנו הקדוש;
- ה. אין כל תנא מחכמי המשנה והבריתא הנושא את השם מיסה — משה או בן משה — ושם זה הושאל כסימן קריאה לחכם הדור בימי רבי עקיבא ובדורות שלאחריו;
- ו. רק רבי עקיבא משווים אותו המקורות למשה רבנו. חז"ל דיברו ברמזים. שנינו בסנהדרין: "אבל בעלי אסופות נאספו וקבעו לו נציב אחד, בירח שמת בו אהרון הכהן".⁷ "בעלי אסופות" — הם החכמים,⁸ "עמוסי יריכי נחשון" — נשיאי ישראל.⁹
- שינוי שמות וריבוי של שמות. דבר זה היה חזון נפרץ משחר דברי ימי ישראל: לאברם אבינו נוספה ה"א אברהם. לשרי אמנו הוחלפה ה"ו"ד בה"א — שרה. ליעקב אבינו נוסף השם ישראל. להושע בן-נון נוספה יו"ד — יהושע. אלדד בן כסלון וקמואל בן שפטן קיבלו שמות אחרים כשנתנבאו במחנה — אלדד ומידד.¹⁰ יונה בן אמיתי הנביא נקרא בשם זה על שם שליחותו — שליחות יונה (שיטת הגר"א). דרש השמות —

7 שם יב, א.

8 שם, שם, פירוש רבנו חננאל.

9 שם, שם, פירוש רש"י; וכן ראה קהלת יא, יב.

10 במדבר רבה טו, טו.

קבלה היתה בידם, איש מפי איש, כדברי רבי יצחק: "מסורת בידינו מאבוי-תינו, מרגלים על שם מעשיהם נקראו".¹¹ רבי אליעזר, רבו של רבי עקיבא, אומר: "דשמא גריס".¹²

ישנם חכמים הנקראים במקורות על שם הלכה אחת ויחידה שחידשו, כגון רבי יצחק מגדלאה, על דבר שאמר: "והוא שעשיין כמגדלין".¹³ רבי זוהמאי, על דרשתו שמזוהם פסול לברכה, כשם שפסול לעבודה.¹⁴ רבי שמלאי דבורא, על דורשו את הפסוק: "ודבריך עשיתי".¹⁵ כן מקובל היה אצלם להיקרא בשמות שונים לעסקיהם השונים, שם אחד כשדנו בהלכה ושם אחר כשעסקו באגדה. יש אומרים, שאף היו לרבנן דאגדתא מקומות ועד מיוחדים ונבדלים מרבנן דהלכתא.¹⁶ שנינו: "רבי יצחק בן אחא דשמעתא, הוא רבי יצחק בן פנחס דאגדתא".¹⁷

נוסף על כך מצינו, שאותם חכמים מופיעים בשמות שונים בבבלי ובירושלמי. רב בא דירושלמי הוא רבין או רב אבין דבבלי. בן בג"בג — רבי יוחנן שמו, ויש אומרים, שהוא גם רב האי-האי. ר' יודן דיפו הוא ר' יוחנן דיפו. ר' יוסי קטנטא הוא איסי בן יהודה הוא יוסף הבבלי. ישנם המזהים את נחום איש ג־זו, שהיה דורש כל האתין שבתורה, עם נחמיה העמסוני שבבבלי ידועה, מובא גם עליו שהיה דורש כל האתין שבתורה.¹⁸ אמרי בי רב, היינו רב אמנונא, לפי שיטת רש"י.¹⁹ ויש אומרים, היינו רב הונא.²⁰ לרבי נחמיה מתלמידי רבי עקיבא, אחד מ"תלמידיו שבדרום", ולרבי אלעזר בן ערך שקדם לו, לשניהם שם נוסף: רבי נהוראי.²¹ שם זה הוצמד גם לרבי מאיר,²² נוסף על השמות האחרים שהיו לו. יש אומרים, שגם שמו רבי מאיר אינו אותנטי, אלא שמו הנכון הוא רבי נחמיה. כך מובא בדק"ס (שם) אות "ש", וכן מובא בעין-יעקב, דפוס ראשון. תלמידי רבי עקיבא דרשו בשמות. מובא על כך במדרש וז"ל: "רבי

11 סוטה לד, ב.

12 ברכות ז, ב.

13 ב"מ כה, א.

14 ברכות נג, ב.

15 ירושלמי, מגילה פרק א, יא.

16 ראה: מבוא לאגדות להרה"ג צבי חיות, בהקדמה לעין יעקב.

17 פסחים קיד, א. עיין שם, בשנים-עשר שמות נקרא יוסף איש הוצל.

18 ירושלמי, ברכות פ"ט ה"ה. וראה ר' מרדכי מרגליות, תולדות תנאים ואמוראים.

19 סנהדרין יז, ב.

20 יבמות פג, ב.

21 שבת קמז, ב.

22 עירובין יג, ב.

מאיר היה דורש שמות, רבי יהושע בן קרחה היה דורש שמות". מה וכיצד דרשו? "ושם האיש אלימלך — שהיה אומר: אלי תבוא מלכות; ושם אשתו נעמי — שהיו מעשיה נאים ונעימים; ושם שני בניו מחלון וכליון: מחלון — שנמחו מן העולם, כליון — שכלו מן העולם."²³

דרש השמות אליבא דרבי מאיר לא הצטמצם בדרוש על מאורעות שעברו, אלא שרבי מאיר יישם, דרש ולמד באמצעותם איך להתייחס לזולת בחיי יום-יום, כמובא על רבי מאיר, רבי יהודה ורבי יוסי שהלכו בצוותא לפגישה בעניני דמונות עם אדם ששמו "כידור". כששמע רבי מאיר את שמו, מיד נרתע ופרש ממנו, בדרושו את שמו לשלילה: "כידור תהפוכות המה". מסכמת שם הגמרא, כי כך הוזה מעשה, מי שהאמין לכידור והפקיד אצלו את ממונו, יצא וידידו על ראשו.²⁴ וכן מסופר במדרש²⁵ על מקרים דומים, שרבי מאיר עמד בהם על אופיים של אנשים לפי שמותיהם.

התואר "רבנו". פרט למשה רבנו, תחילתו ברבי יהודה הנשיא, בדור האחרון לתנאים. כל נשיאי ישראל לפניו נקראים "רבן" ולא "רבנו", כגון רבן יוחנן בן זכאי, רבן גמליאל, רבן שמעון בן גמליאל וכיוצא בהן. לפיכך ברור, שאם השתמשו בשם זה בדורו של רבי עקיבא, הסתתרה בודאי תחת שם זה אישיות רבת-מעלה, משכמה ומעלה, שהוכתרה והוסמכה בידי התנאים חכמי דורו, לשמש בכתר התורה, ולשאת את תוארו של אדון הנביאים משה רבנו. חתימתו של השם: "בר מיסה" — בן משה — משלימה את הרמז במי המדובר.

תואר השם משה. אמרנו, שאין בנמצא כל תנא דמשנה או דבריתא ששמו משה או בן משה. הצמדתו לרבנו בטניה מורה, שמדובר בגדול הדור. שכוח ומקובל היה בקרב חז"ל לכנות בשם זה יחיד הסגולה של הדור. בשם זה מכנה רב ספרא את רבא: "משה! שפיר קאמרת."²⁶ כן נאמרה קריאה דומה לרב אושעיא: "משה! שפיר קאמרת."²⁷ מבאר רש"י (שבת, שם) משמעות קריאה זו והיא: "רבנו בדורו כמשה בדורו" (דוק: התארים "רבנו" ו"משה" צמודים לרבנו בטניה). קיימת כידוע שמרנות אדוקה בשמות תואר בקרב חז"ל, בלי חריגות.

ממי למדו חכמי הגמרא לכנות בשם משה את המופלג שבדור אם לא מרבי מאיר, תלמידו הבכיר ומוסמכו של רבי עקיבא? בשינוי בעל משמעות,

23 רות רבה ב, ה.

24 יומא פג, ב.

25 בראשית רבה צב, ו.

26 שבת קא, ב, ומקבילות.

27 ביצה לח, ב.

בו בזמן שחכמים אלו שנקראו "משה", היה ביטוי זה לגביהם הבעת קריאת התפעלות, מעין קריאת הידד. ורבי מאיר נשא גם שם זה כאחד משמותיו ואולי כשמו העיקרי, כמובא: "תנא, לא רבי מאיר שמו, אלא רבי מיישה שמו", כך גירסת היוחסין ודק"ס בעירובין²⁸ וכן גירסת רבנו חננאל שם. מכאן, שבדורו של רבי עקיבא, כנראה לאחר מותו בקדושים, העבירו שם תואר נשגב זה לגדול תלמידיו, רבי מאיר, "קדוש וצנוע" כעדות חברו רבי יוסי²⁹. אין להעלות על הדעת, שרבי מאיר יכול היה להיקרא בשם "מיישה-משה", לולא הקדימו רבו.

המסורת והקבלה שלטו בקרב חז"ל לכל דורותיהם, ובפרט בימי רבי עקיבא, שהיה המקבל והמוסר היחיד בדורו. לא היתה "אינפלציה" בשמות תואר ולא בדו שמות שבת. הכל עבר בשלשלת מסורת הדורות מרב לתלמידו. כל תואר עבר שבעה נקיים וכל שבת נדרש.

נוסף על הסבירות של הצמדת השם משה לרבי עקיבא במובן של "רבנו בדורו כמשה בדורו", הרי למעשה רק הוא ואין אחר בקרב כל חכמי המשנה והתלמוד שהשווה במקורות למשה רבנו. להלן נצטט מקצתן:

"באותה שעה ראה משה מזלו של רבי עקיבא בפרגוד של מקום", כשהראהו לו הקב"ה את רבי עקיבא יושב ודורש כתרים לאותיות שבתורה. "אמר לפניו: רבש"ע, יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה עליידי?" רבנו אפרים מפרש שם בדרך הסוד, שלמשה רבנו הראו לו "קשר של תפילין, אבל רבי עקיבא ראה תפילין עצמן"³⁰.

"אמר רב אחא: דברים שלא נגלו למשה נגלו לרבי עקיבא"³¹.

גם אורך חייהם של משה רבנו ורבי עקיבא שווים היו. לשניהם מלאו שנותיהם, כמאמרם: "משה עשה בפלטין של פרעה ארבעים שנה ובמדין מ' שנה ושימש את ישראל מ' שנה... ורבי עקיבא עשה בור ארבעים שנה, למד מ' שנה ושימש את ישראל מ' שנה"³².

למרות קוצר ידינו מלהצביע בצורה ישירה וחד-משמעית על הזהות המוחלטת בין רבי עקיבא לבין "רבנו בטניה בר מיסה" עלינו לזכור, שבשמו המחתרתי המדובר. נסתפק בכך, שכל החוטים מורים עליו ומובילים אליו. בנסיבות אלו הם מהווים קשר קונספרטיווי מרבי. כך היה שמו

28 עירובין יג, ב. ראה: דברי רבנו חננאל, שם.

29 ירושלמי, מ"ק פרק ה, ה.

30 מנחות כט, ב.

31 פסיקתא רבתי יד.

32 בראשית רבה פ"ק, יא.

כשנכנס לפולמוס בר-כוכבא, נוסף על שמו השני, "קרחה", שהוענק לו מפי בן עזאי, בצאתו בשלום מפרדס המיסתורין. העובדה שבמימצאים הרבים שנתגלו בחפירות השונות במערות בר-כוכבא אין זכר והתייחסות כלשהי לשם רבי עקיבא, רק מחזקת את הנחתנו, כי שם זה הוצא בפקודה מכל תקשורת ולו גם פנימית משום עינא בישא. לכן רק טבעי והגיוני הדבר, שהשתמשו בשם צופן לצורך הזכרת שמו. "רבנו בטניה בר מיסה" הלא הוא רבי עקיבא בר יוסף.

פרק ב

רבותיו וחבריו

משנתו של רבי עקיבא הכוללת הלכה ואגדה, דרושים ואמרות, ממלאת את דפי ים התלמוד ומקיפה את התורה שבעל־פה כולה. כשלושת אלפים פעמים מוזכר שמו בשני התלמודים, ספרא, ספרי, תוספתא ומכילתא.¹ חז"ל השוו את רבי עקיבא בבחינה מסוימת למשה רבנו, באומרים: "זכל יקר ראתה עינו"² — זה רבי עקיבא.³ וכן מצינו, שכשראה משה רבנו את מזלו של רבי עקיבא ושמע תורתו, אמר: "בי ה', שלח נא ביד תשלח", והכוונה לרבי עקיבא.⁴

להלן נסקור את תקופתו, את רבותיו ואת חבריו. רבי עקיבא חי בדור השלישי לשלשלת התנאים. קדם לו דור רבותיו: רבי אליעזר בן הורקנוס, רבי יהושע בן חנניה ונחום איש גס־זו. ולפניהם דור ראשון לתנאים, דורו של רבן יוחנן בן זכאי. אחרי רבי עקיבא קם דור תלמידיו: רבי מאיר, רבי שמעון בר יוחאי, רבי יהודה בר אלעאי, רבי יוסי בר חלפתא, רבי אליעזר בן שמוע ורבי נחמיה,⁵ ויש המוסיפים עליהם את רבי יוחנן הסנדלר, את רבי אליעזר בן יעקב ואת רבי חנינא בן חכינאי.⁶

1 עיין הגהות מצפה איתן (יבמות טז, א) : "אתה הוא עקיבא בן יוסף, ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו, דע, כי : מסוף עולם ועד סופו גימטריא תקס"ד, נגד תקס"ד פעמים שנוכר רבי עקיבא בכל הש"ס. ורבי עקיבא אוצר בלום, לחד גירסה, בגיטין (דף סז), גימטריא שע"ה, שהלכה כמותו שע"ה פעמים שעה עומדת לו, ולאידך גירסה : אוצר בלוס (בסמ"ך) גימטריא רבי עקיבא". אמנם, יש שהעמידו למנין וקבעו, כי שמו נזכר במקורות יותר משלושת אלפים פעם (עיין הפתיחה לספר רבי עקיבא לקאנוביץ, ירושלים, תשכ"ה). כן יש ספרים המיוחסים לר"ע, כגון : אותיות דר"ע, ספר היצירה, ספר התנין וכן ספר לחשים הוא ספר הישר.

2 איוב כח, ט.

3 פסיקתא דר"כ פרק ה.

4 אותיות דר"ע, אות פ. ועיין : מנחות כט, א ב.

5 תלמידיו אלו נסמכו במסירות נפש בידי רבי יהודה בן בבא. עיין : סנהדרין יד, א.

6 בראשית רבה סא, ג.

רבי עקיבא הלך לרבותיו לאחר שלמד תורה שבכתב, וכך מוסרים לנו חז"ל: "הלך וישב לפני רבי אליעזר ורבי יהושע, אמר להם: רבותי! פתחו לי טעם משנה. כיון שאמר לו הלכה אחת, הלך וישב לו בינו לבין עצמו, אמר: דבר זה למה נאמר? חזר ושאלן והעמידן בדברים"⁷. רבי עקיבא עצמו היה מספר על תחילת זכותו לפני חכמים שהעמידוהו על טעותו. היה זה כשנתקל במת מצוה ונטפל בו ד' מילין, עד שהביאו לקבורה. כשבא אצל רבי אליעזר ורבי יהושע רבותיו וסיפר להם על כך, אמרו לו: על כל פסיעה ופסיעה שהיית פוסע, מעלין עליך כאילו שפכת דמים (כי מת מצוה קונה מקומו)⁸. ורבי עקיבא מסיים: "באותה שעה לא זזתי מלשמש לחכמים"⁹. אותו שימוש כלל גם שירות לרבותיו, כדבריו: "אמר רבי עקיבא: שבתי היתה אצל רבי אליעזר ורבי יהושע, ולשתי להם עיסה ביין ושמן ודבש"¹⁰.

"הכחיש את רבותיו"

על ראשית הופעתו בזירת ההתמודדות ההלכתית, בה חלק על רבו רבי אליעזר הגדול בדיני שבות בשבת, מוצאים אנו תיאור בתלמוד: רבי עקיבא הביע לראשונה את דעתו בהלכה זו, וכיון שאמר עמד על דעתו כצור חלמיש, עד שהפסיק רבי אליעזר להתמודד עמו בענין זה. למחלוקת זו נכנס רבי עקיבא שלא במתכוון. הוא בא להזכיר לרבו את שהוא עצמו לימדו. משום מה לא השגיח רבי אליעזר בדבריו, ואמר לו דברים חמורים. רבי עקיבא, כדרכו, ענה לו בעונה יתירה ואמר לו: "רבי! אל תכפירני בשעת הדין, כך מקובלני ממך, הזאה שבות היא" וכו'¹⁰.

במקום אחר מוצאים אנו: "י"ג שנים היה רבי עקיבא נכנס אצל רבי אליעזר ולא היה יודע בו, וזו היא תחלת תשובתו הראשונה אצל רבי אליעזר". מכאן ואילך חלק רבי עקיבא על רבי אליעזר רבו (הוא רבי אליעזר הגדול), לא פחות מאשר כ"ח פעמים. יותר ממה שחלק על תנאים אחרים.¹¹

יש להבין את ההבדלים הקוטביים בגישתם של שני ענקים אלו, רבי

7 אבדר"נ ו, ב.

8 שמחות ד, לד; דרך-ארץ זוטא, פרק ח; ירושלמי, נזיר ז, ה"א. ועיין: תוס' כתובות יז, א, ד"ה: מבטלין.

9 פסחים לו, א.

10 שם סט, א.

11 ראה היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, ערך רבי עקיבא.

אליעזר ורבי עקיבא. חשיבותו הסגולית של רבי אליעזר מוגדרת כ"בור סוד שאינו מאבד טיפה"¹², כלומר שאינו משמט כלום ממה שלמד מרבותיו, וכעדות עצמו: "הזקקתוני לומר דבר שלא שמעתי מרבותי"¹³. כל שקיבל מרבותיו הוא מנחיל בשלמות לתלמידיו ומונע את גריעותו. את רבי עקיבא, לעומתו, שהיה דורש "כתרי אותיות", דימו גם למעיין החכמה¹⁴, כלומר בעל נביעה פנימית משלו, המונע שיהא קופאת על שמריה. הוא מחדש את הישן ומגלה את החדש. משמעו של דבר, שהתורה נובעת והולכת, ונביעתה מתגלמת על-ידי המעינות הפנימיים של החכמים. יש איכות סגולית מיוחדת לכל מעיין, ואינו דומה מעיין למעיין. ולא עשה רבי עקיבא מעשה כוותיה במקום שרבים חולקים עליו. הכלל שטופח ביבנה, "אחרי רבים להטות", היה נר לרגליו: "אמר לו רבי עקיבא לרבן גמליאל: לימדתנו רבנו 'אחרי רבים להטות'",¹⁵ "יחיד ורבים הלכה כרבים"¹⁶. יתר על כן, יש שהיה חוזר ושונה כדברי תלמידיו, כמו שאמרו: "חזר רבי עקיבא להיות שונה כדברי רבי שמעון"¹⁷.

לגופו של דבר, הרי גם רבי עקיבא, למרות היותו גדול המחדשים, דבק היה בתורת רבותיו, כעדות עצמו: "אין בי כוח לומר כמו שאמרו רבותי, אלא רבותי חסרות, ואני לא חיסרתיה אלא כמריח באתרוג, המריח נהנה והאתרוג לא חסר, וכמלא מאמת המים וכמדליק מנר לנר"¹⁸.

לאחר שרבי עקיבא "התקין מדרש הלכות ואגדות"¹⁹ וזכה לתואר הנעלה "מאבות העולם"²⁰, חלה התפתחות מדהימה ביחס שבין רבותיו וחבריו כלפיו. רבותיו הולכים ונהפכים לחבריו, וחבריו לתלמידיו. היינו, טשטוש מוחלט בין תחומי רב, חבר ותלמיד בתחום היחסים בין רבותיו וחבריו לבין רבי עקיבא.

חבריו שהיו לתלמידיו. בן עזאי התעלה למדרגת רבי עקיבא וכמותו "נכנס לפרדס", ואמר על רבי עקיבא: "כל חכמי ישראל דומים עלי כקליפת השום, חוץ מן הקרח הזה"²¹. "ובלשון הזה אמר בן עזאי: חבל עליך, בן

12 אבות ב, יא.

13 סוכה כח, א.

14 סוטה מט, ב.

15 תוספתא ברכות ד, יב.

16 ברכות לו, א.

17 תוספתא זבים א, ה"ב.

18 שיר השירים רבה א, כ.

19 ירושלמי, שקלים ה, הל"א.

20 שם, ג, הל"א.

21 בכורות נח, א.

עזאי, שלא שימשת את רבי עקיבא.²² אנו גם מוצאים, שבמשך הזמן נהפך בן עזאי לתלמידו של רבי עקיבא, כמו שאמרו: "בן עזאי חבר ותלמיד היה לו לרבי עקיבא."²³ וכדברי בן עזאי: "איני כמשיב על דברי רבי (רבי עקיבא), אלא כמוסיף על דבריו."²⁴

רבותיו שהיו לחבריו. רבי יהושע, רבו המובהק ומסמיכו, נפגש עם רבי עקיבא במיצר לו, בשעה שרבן גמליאל הנשיא גזר עליו — מחמת הבדלי פסיקה בענין עיבור החודש — לבוא אליו ליבנה מקום מושבו, במקלו ובמעותיו — היינו, שישא אתו דברים שבמוקצה — ביום שחל להיות יום כיפור, לפי חשבוננו של רבי יהושע. רבי עקיבא פוסק ואומר לו: "רבי! תרשיני לומר לפניך דבר אחד שלמדתני. אמר לו: אמור! אמר לו: הרי הוא אומר וכו'," ופוסק לו לבוא לרבן גמליאל ליבנה כדרישתו. רבי יהושע מקבל את הכרעת תלמידו ואומר לו: "עקיבא, נחמתנו, נחמתנו."²⁵ לאחר מכן שוב אין רבי יהושע מהסס והולך לרבן גמליאל כמצווה עליו, למרות שהליכה זו היתה כרוכה לדעתו באיסור חמור מן התורה.

על רבי טרפון, שהיה בן דורם של רבי אליעזר ורבי יהושע, מתקשה התלמוד לקבוע אם היה אך רבו של רבי עקיבא, או הפך להיות חברו. אין התלמוד נזקק לכך מטעמים היסטוריים, אלא שקביעה זו נוגעת להלכה. קבעו חכמים: "הלכה כרבי עקיבא מחברו,"²⁶ היינו כל פלוגתא שקיימת בש"ס בין רבי עקיבא לבין אחד מחבריו — הלכה כמותו. השאלה היא, מה דינן של המחלוקות בהן נתפלגו דעותיהם של רבי טרפון ורבי עקיבא, הלכה כמי? אם רבי עקיבא הוא חברו של רבי טרפון, הרי הלכה כמותו, על דעת כולם, מכוח הכלל הנזכר, מה שאין כן אם הוא תלמידו. כאן תלוי הדבר בפלוגתא של האמוראים, בין ריש לקיש לבין רבי יוחנן: "מר סבר הלכה כרבי עקיבא מחברו ולא מרבו, ומר סבר הלכה כרבי עקיבא אפילו מרבו," זאת ועוד: "מר סבר: רבי טרפון רבו (של רבי עקיבא) היה ומר סבר — חברו היה."²⁷

הרמב"ם, בהקדמתו ליד החזקה, דן בענין זה ומונה את רבי טרפון במנין חבריו של רבי עקיבא ולא במנין רבותיו.²⁸ ובאמת מצינו: "עמד רבי

22 נדרים עד, ב.

23 ירושלמי, שקלים ג, ה"א.

24 תורת כהנים ויקרא פ"ב, וכן עיין ברכות סב, א.

25 ר"ה כה, א.

26 עירובין מו, ב.

27 כתובות פד, ב.

28 עיין: תוס' פסחים קטז, ב דה"מ: וחותרם בגאולה.

טרפון ונשקו (לרבי עקיבא), אמר לו: רבי, אלופי, רבי בחכמה ואלופי בדרך ארץ.²⁹

כך ראה רבי טרפון את רבי עקיבא ואמר עליו: "ראיתי את האיל מנגח ימה וצפונה ונגבה³⁰ וכל חיות לא יעמדו לפניו, ואין מציל מידו, ועשה כרצונו והגדיל — זה רבי עקיבא."³¹

כאמור, הלכה כרבי עקיבא מחברו. מה שאין כן אם חולקים עליו אחדים מחבריו, ולא כל שכן אם רבותיו חולקים עליו — אין הלכה כמותו. ברם לא תמיד כך הדבר. נביא דעתם של המפרשים הפוסקים, המציבים ארבעה תנאים לאי־פסיקה כרבי עקיבא במקום שחבריו חולקים עליו:

א. שכל החולקים עליו סברתם אחידה, היינו, שכל החברים החולקים עליו מנמקים כולם את סברתם באותה סברא עצמה ולא כל אחד מטעמיה דידיה,³²

ב. שהתנאים החולקים עליו יש לעתים שהלכה כמותם, מה שאין כן אם רבי אליעזר הגדול, שהוא רבי אליעזר דשמותי, חולק עליו יחד עם תנא אחר. כאן אין מצרפים את דעתו לדעת התנא האחר החולק על רבי עקיבא, ושוב נותר החולק עליו כדעת יחיד, "והלכה כרבי עקיבא מחברו."³³

ג. אם החולקים עליו אינם מהאריות שבחבורה,³⁴

29 מסכת כלה א.

30 דניאל ה, ד.

31 ספרי, חוקת לג.

32 הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ב, הל' ב) פוסק כרבי עקיבא כנגד דעתם של רבן גמליאל ורבי יהושע החולקים עליו, באומרו שם: "אבל אם היה טרוד ודחוק, או שקצרה לשונו מלהתפלל, יתפלל שלוש ראשונות וברכה אחת מעין כל האמצעיות ושלוש אחרונות, ויצא ידי חובתו". תמה שם הכסף משנה, איד פוסק הרמב"ם כרבי עקיבא כנגד דעתם של הרבים? ומסכם: "ויכיון דרבן גמליאל ורבי יהושע אינן בסברא אחת הו"ל הלכה כרבי עקיבא".

כך גם מסכם הרע"ב (שביעית א, ח) לגבי נטיעות בשביעית, שהלכה כרבי עקיבא, למרות שרבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע חולקים עליו במשנה זו. מבאר שם התו"ט ואומר: "אולי משום דהלכה כרבי עקיבא מחברו", וזאת למרות שבמשנה זו שניים הם החולקים עליו. לכן מסיק התו"ט כדעת הכסף משנה: דכיון דרבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע חולקים עליו, כל אחד מטעמיה דידיה לא נקרא רבים, והלכה כרבי עקיבא, כנגד כל אחד מהם.

33 עיין דברי הגאון מהר"י אלגזי בספרו קהלת יעקב כלל רנ"ג.

34 הרמב"ם (הלכות תמידין פ"ח הל' ט"ו) פוסק כרבי עקיבא, כנגד דעתם של רבי שמעון ור"ש בן גנס. מקשה הכסף משנה שם: "ויש לתמוה על רבנו שפסק כרבי עקיבא, וז"ש הראב"ד: הלכה זו בהיפך, עכ"ל. וי"ל, לדעת רבנו, שהוא סובר דמ"מ הלכה כרבי עקיבא, דהוא מאריה דגמרא טפי מהנך תנאי".

ד. היכן דמסתבר טעמיה דרבי עקיבא.⁸⁶

כללים אלו מהווים יסוד למחלוקות השנויות בין רבי עקיבא לחבריו. אולם מהי הקביעה בהלכה בנושאים שחולק רבי עקיבא על רבותיו ולא על חבריו, כגון על רבי יהושע מסמיכו ועל רבי אליעזר הגדול? לכאורה יש לענות בבטחון תשובה ברורה, שהלכה כרבותיו. אולם למעשה העובדות טופחות על פנינו. כבר תמהו על בעל ספר כריתות, שקבע: "רבי אליעזר ורבי עקיבא — הלכה כרבי עקיבא מחברו ולא מחבריו",⁸⁶ משמע שרבי עקיבא חבר היה לרבי אליעזר והרי בעצם היה תלמידו.

את התשובה וההסבר לדבר אין לחפש בתחום הסברא, כי שם לא נמצאם. הם גנוזים בספיח של מחלוקת מאולתרת בין רבי עקיבא לרבותיו: מעשה, שחלף על פניהם של רבי אליעזר הגדול, רבי יהושע, רבי עקיבא ותלמידיהם צעיר ש"גילה את ראשו". "רבי אליעזר אומר: ממזר. רבי יהושע אומר: בן הנידה. רבי עקיבא אומר: ממזר וכן הנידה. אמרו לו: עקיבא! איך מלאך לבך לעבור על דברי רבותיך? אמר להם: אני אקיימנו". לאחר שהוכיח להם, אמרו: "גדול היה רבי עקיבא, שהכחיש את חבריו".⁸⁷

"באותה שעה אמרו: ברוך שגילה סודו לעקיבא בן יוסף". שואלת שם הגמרא: קרי להו "רבותיו" (לרבי אליעזר ורבי יהושע) וקרי להו "חבריו". לאותם התנאים ובאותו מעמד? ותירצה הגמרא: "כיון דחזו דקא גבר עליהו, הוו להו חבריו".⁸⁸ כאן חל המפנה בהירארכיה של רבי עקיבא. רבותיו קיבלוהו כחבר ונהפכו לחבריו. נמצא, שלגבי רבי עקיבא כולם הם חבריו או תלמידיו בעינינו שבהלכה.

חידוש זה, שגם בהלכה נהפכו רבותיו לחבריו היה קשה עלי, למרות שהוא ברייתא מפורשת כדאמרן, עד שנתקלתי בדבריו של רבי אלי' שלמה, נכד מרן ר' חיים מוואלוז'ין, המביא את דברי מגורת המאור, בפירושו על מסכת כלה ואומר מפורשות, שרבי יהושע היה חברו של רבי עקיבא. ולכן, כדבריו, פוסק הרמב"ם כרבי עקיבא בהלכות תפילה, למרות שרבי יהושע חולק עליו.⁸⁹ התפתחות זו מסבירה את שיטת האומרים, שהלכה כרבי

35 הרדב"ז בפירוש על דברי הרמב"ם (הלכות נדרים פ"א הל' כד) אומר: "והוא דמסתבר טעמיה פסקינן (והכוונה להרמב"ם) כוותיה (דברי עקיבא), אפילו מחבריו", וכן מובא בריטב"א עירובין (סא, ב).

36 ספר כריתות, חלק רביעי, "ירושלים תשכ"ה, עמ' קפא, ועיין: עיטור סופרים שם, אות יח.

37 כלה רבתי פרק ב'. ולהלן בפרק הכניסה לפרדס וחזון הגאולה, נבאר אי"ה עיקר תוכנה.

38 שם, שם.

39 קונטרס "פשר דבר", סימן א, בהקדמה לנפש החיים למרן ר' חיים מוואלוז'ין.

עקיבא גם מרבו.⁴⁰ וכן מובא: "רבי עקיבא במקום רבי אליעזר עבדינן כותיה"⁴¹.

לאחר שרבי עקיבא "הכחיש את רבותיו", ממשיל עליו רבי שמעון בן אליעזר, תלמידו של רבי מאיר, משל ציורי, שהוא מדמה בו את רבי עקיבא לענק ההופך את העקוב למישור באומרו: "למה רבי עקיבא דומה? לסתת שהיה מסתת בהרים. פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב על ההר, והיה מכה ממנו צרורות דקות, ובאו בני-אדם ואמרו לו: מה אתה עושה? אמר להם: הרי אני עוקר ומטילו בתוך הירדן. אמרו לו: אי אתה יכול לעקור את כל ההר. היה מסתת והולך, עד שהגיע אצל סלע גדול, נכנס תחתיו, סתרו ועקרו, והטילו אל הירדן, ואמר לו: אין זה מקומך אלא מקום זה. כך עשה להם רבי עקיבא לרבי אליעזר ורבי יהושע"⁴².

40 כתובות פד, ב.

41 ברכות לו, א. בירושלמי ב"מ פרק ג ה"ט מובא, כי "הלכה כרבי עקיבא אפילו בית הלל חולקים עליו".

42 אבדר"צ פרק ו, ב.

בכרם דיבנה

רוח אלוקים שהחלה לפעם בלבו של רבי עקיבא בין יבנה לבין ביתר צלחה עליו לא כשחר המפציע לאיטו, אלא כברק־אור המכה ברעם, ומיד זכה רבי עקיבא ששמו יהא "הולך מסוף העולם ועד סופו".¹ כבר ביושבו לפני רבן גמליאל ביבנה ירד רבי עקיבא לנהרדעא לעבר את השנה,² והרי זו הוכחה ברורה, שרבי עקיבא היה ראש וראשון אף בימיו של רבן גמליאל דיבנה, שהרי ירד לעבר את השנה בחוצה לארץ, דבר הניתן להיעשות רק בידי גדול הדור,³ כדעת בעלי התוספות, האומרים: "רבי עקיבא היה חשוב מרבי אלעזר בן עזריה, שהוא היה ראש לחכמים".⁴

לפי גירסה אחת, רבי עקיבא הוא שקרא על רבן יוחנן בן זכאי את הפסוק: "משיב חכמים אחור ודעתם יסכל",⁵ על שלא דרש מאספסינוס את הצלתה של ירושלים והסתפק ביבנה וחכמיה, ובהצלת שלשלת היוחסין למלכות בית דוד. לא נזכר במקורות היכן ובאילו נסיבות נאמרו דברים אלו מפי רבי עקיבא, אם בועד הסנהדרין אשר ביבנה או לאחר מכן, כשראשות הסנהדרין עברה לידי, או באחד מויכוחיו עם ברי־כוכבא, עת נאלץ לנטוש את ירושלים בלחץ הנסיבות.⁶

מצינו אף שהשוו אותו לרבתי, שהרי אמרו: "ובביתר הוה שלושה וביבנה ארבעה: רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא, ושמעון התימני דן לפניהם בקרקע". וסיימו שם בשבח בית־דין זה: "שלישית חכמה, רבי־עית — אין למעלה הימנה".⁷ ביום שהורידו את רבן גמליאל מגשיאותו

1 יבמות פרק טז, משנה א.

2 שם טז, משנה ז.

3 ברכות סג, א: "אמרו לו: הנח רבי עקיבא, שלא הניח כמותו בארץ־ישראל".

4 כתובות קה, א, בד"ה: דחשיב.

5 גיטין נו, ב. ישעיה מד, כה.

6 ראה הפרק "ירושלים במשנתו".

7 סנהדרין יז, ב. ועיין שם רש"י: "שנים לדבר בשבעים לשון". אך הרמב"ם בהלכות סנהדרין פ"א הל' ה מפרש: "שני חכמים גדולים, אחד ראוי ללמד ולהורות בכל התורה כולה ואחד יודע לשמוע ויודע לשאול ולהשיב".

ביבנה נתנו עיניהם ברבי עקיבא והיה בדעתם להושיבו על כס הנשיא.⁸ ביבנה שימשו התנאים במקום הזוגות בתקופתם. הם הביאו והכריעו להלכה את כל דברי חכמי הדורות שלפניהם, מימי הלל ושמאי, אשר לא הוכרעו עד ימיהם בהלכה. הם הכריעו בדעת רוב, "נמנו וגמרנו", על כל זכרון השמועות ששמעו מרבנותיהם, שנשמרו בידם בין בעל־פה ובין בכתב. "וכן כל אחד ואחד כותב לעצמו, כפי כוחו, מביאור התורה ומהלכותיה כמו ששמע, ומדברים שנתחדשו בכל דור ודור, בדינים שלא למדום מפי השמועה, אלא במידה משלוש־עשרה מידות, והסכימו עליהם בית־דין הגדול... ופסקו אותם הזקנים וגמרו שהדין כך הוא":⁹

"כשנכנסו חכמים לכרם ביבנה אמרו: עתידה שעה שיהא אדם מבקש דבר מדברי תורה — ואינו מוצא, מדברי סופרים — ואינו מוצא, שנאמר: לכן הנה ימים באים וכו', דבר ה', שלא יהא דבר מדברי תורה דומה לחברו (לפי שלא נתבררו דינם ולא גמרום להלכה). אמרו: נתחיל מהלל ומשמאי".¹⁰

שלוש שנים נמשכו ההכרעות ביבנה, הלכה כמי (כבית שמאי או כבית הלל), עד שנפסקה הלכה, כמו שמצינו: "אמר ר' אבא אמר שמואל: שלוש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל. הללו אומרים הלכה כמותנו, והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת־קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלוקים חיים הן, והלכה כבית הלל".¹¹ וכל זה אירע ביבנה כמו שאמרו: "באיכן יצאת בת־קול (שהלכה כבית הלל)? רב ביבי בשם רבי יוחנן אמר: ביבנה יצאת בת־קול".¹²

ראש הסנהדרין

על רבי עקיבא אין במקורות כל התייחסות בדברי ימי המרד הראשון נגד הרומאים בירושלים. אולם בקביעה זו, "הלכה כמי", היה רבי עקיבא מראשי המדברים. הוא השתתף יחד עם אב בית־הדין, רבו רבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה, במשלחת שהלכה לביתו של התנא הזקן רבי דוסא

8 ברכות כז, ב. עיין: רב נסים גאון, שם.

9 הקדמת הרמב"ם להיד החזקה.

10 תוספתא עדיות ריש פ"א.

11 עירובין יג, ב.

12 ירושלמי, יבמות סוף פרק א.

בן הרכינס. "התחילו מסבבים אותו בהלכה", עד שהגיעו לצרת הבת... הלכה כדברי מי? אמר להן: הלכה כבית הלל.

על התוועדות זו, שהתקיימה בביתו של התנא הוקן, מוסרים לנו חז"ל, שרבי דוסא בן הרכינס הכיר היטב את רבי יהושע: "תפסו והושיבו על מיטה של זהב"¹³. את רבי אלעזר בן עזריה לא הכיר, על קיומו לא ידע, אם כי הכיר את אביו, עזריה, שהתייחס על משפחה מיוחסת בישראל, דור תשיעי לעזרא הסופר, ושמת לשמוע שרבי אלעזר הוא בנו של עזריה חברו. את רבי עקיבא, למרות שראה בפעם הראשונה, שאל מיד: "אתה הוא עקיבא בן יוסף, ששמך הולך מסוף העולם עד סופו? שב בני, שב. כמותך ירבו בישראל".

בצאתו מהבית פגש רבי עקיבא ביונתן בן הרכינס, אחיו של רבי דוסא, שהיה מתלמידי בית שמאי, והלה, לאחר שהתפלפל עם רבי עקיבא, אמר לו: "אשריך שזכית לשם"¹⁴. ומצינו הוספה שרבי דוסא אף אמר לו, לרבי עקיבא: "מכירו אני, שאדם גיבור בתורה הוא"¹⁵.

עינינו הרואות, שבהתחלת תקופת יבנה כבר היה רבי עקיבא מפורסם ביותר ושמו הלך בכל בתי המדרשות, בקרב כל התנאים ותלמידיהם, ובשני הבתים, זה כזה, ידעו להעריך ולברך את רבי עקיבא: "ירבו כמותך בישראל", אמרו בבית מדרשו של הלל. "אשריך שזכית לשם", אמרו בבית מדרשו של שמאי.

מה היה מספרם של החכמים ביבנה? שנינו במשנה: "מקובל אני מפי ע"ב זקנים בו ביום שהושיבו את רבי אלעזר בן עזריה בישיבה"¹⁶. כן מצינו: "שמונים וחמישה זקנים יושבים לפני רבן גמליאל"¹⁷. במקום אחר אמרו: "שלושים ושמונה זקנים בכרם ביבנה"¹⁸. נוסף על אותם זקנים היו גם תלמידים שהיו דנים לפניהם בקרקע¹⁹. וכך גם מצאנו את רבי עקיבא עצמו, בתחילת שימושו, שהיה יושב בקרקע לפני רבותיו: "פינו לו מקום (לרבי עקיבא), בא וישב לו לפני רגליו של רבי אליעזר"²⁰. תקנה זו, שהתלמידים יושבים בקרקע לפני רבותיהם, בוטלה בדור לאחר

13 יבמות טז, א.

14 ירושלמי, יבמות פרק א הל' ו.

15 ידים פ"ג, ה.

16 תוספתא, כלים; בבא בתרא ב, ב.

17 ספרי חוקת קכד, וגירסת הגר"א היא ל"ב זקנים.

18 סנהדרין יז, ב. ועיין רש"י, שם: "ויושבים בקרקע ומשיבין תשובות קושיות לזקנים, והיינו דנין בהלכה".

19 שיר השירים רבה א, כ.

מכן בידי רבי יהושע בן קרחה, בנו של רבי עקיבא.²⁰ תלמידים אלו, "היושבים בקרקע", היו מורים הלכות, עד שבא רבנו הקדוש וגור: "תלמיד אל יורה, אלא אם כן נוטל רשות מרבו".²¹ נוסף על החכמים הללו מצינו עוד, שהיו "בכל דור ודור אלפים ורבבות ששמעו מהם ועמהם".²² כל זקני הסנהדרין וחבריה שביבנה, למרות היות כל אחד מהם מגדולי הדור ואבן פינה בבית ישראל, ביטלו את דעתם מפני דעת הרוב. דעתם, דעת יחיד או דעת מיעוט, לא נזכרת במשנה בשקלא וטריא, פרט ליוצאים מהכלל והם מעטים: הנשיא רבן גמליאל, אב בית־הדין רבי יהושע וחכם הועד רבי אליעזר הגדול. הם, גם כשנידחו דבריהם בהכרעת הרוב בבית הועד, נישנו לדורות — למרות היות דעתם דעת יחיד ובאו כנגד דעת רבים בציון "חכמים אומרים".

בתקופה זו עמד איש האשכולות ביבנה ופתח את התורה, כדברי המדרש: "עמד רבי עקיבא ופולש (פתח) את התורה".²³ שם "נפתח הסמדר",²⁴ ובושם משנתו עבר דרך כל גלויות הסנהדרין: ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית־שערים, ומבית־שערים לצפורי, ומצפורי לטבריא,²⁵ ומשם לביתר.²⁶ בשלהי השמד התכנסו בלוד, שם נמנו וגמרו קדושי עליון, בראשותו של רבי עקיבא, ראש הסנהדרין, על משנת קידוש השם. על דעת "סדר הקבלה" התמנה רבי עקיבא לראש הסנהדרין, מיד לאחר מותו של רבן גמליאל דיבנה. זה קרה, כנראה, בזמן היות המתיבתא באושא בפעם השניה, כמובא בירושלמי, שתקנות אושא ניתקנו אחרי ימי

20 כשהיו יושבים רבן שמעון בן גמליאל ורבי יהושע בן קרחה על הספסלים, היו יושבים לפניהם רבי, ורבי אליעזר בן שמעון. היו מקשים ומתריצים, אמרו: מימיהם אנו שותים והם יושבים על גבי הקרקע, עשו להם ספסלים והעלום (ב"מ פד, ב).

21 סנהדרין ה, ב. ראה גם ירושלמי, שביעית פ"ו הל' ו, וכן שם, גיטין פ"א הל' ג.

22 הקדמת הרמב"ם להיד החזקה.

23 אגדת שיר השירים, שכתר.

24 "פתח הסמדר אלו בעלי משנה". עירובין כא, ב.

25 ראש השנה לא, ב.

26 "וכיוון דחרב בית־המקדש והלכו לביתר, וחרבה גם כן ביתר ונתפזרו החכמים לכל צד" (אגרת רב שרירא גאון) כמובא בספרים שלנו: "ובביתר הוו שלושה", סנהדרין יז, ב. ביתר אינה מוזכרת כמקום האחד עשר לגלויות הסנהדרין כיוון ששם שלט שלטון יהודי — ברכוכבא, והברייתא מונה את המקומות שישבה בהם הסנהדרין תחת שלטון זרים, היינו "גלתה".

רבן גמליאל. ארבעים שנה שימש ראש לסנהדרין, בדברי בעל "סדר הדורות", האומר, שרבי עקיבא היה ראש הסנהדרין אחרי מות רבן גמליאל דיבנה, ושימש בכתר ארבעים שנה, בשנים תת"מ—תת"פ.²⁷ הגלות הראשונה של הסנהדרין מייבנה לאושא היתה בימיו של רבן גמליאל, כמו שמצינו: "וכבר שלחה מלכות שני סרדיטאות ואמרה להם: לכו ועשו עצמכם גרים וראו תורתן של ישראל מה טיבה? הלכו להם אצל רבן גמליאל לאושא."²⁸ קולו של רבי עקיבא לא נשתקע אלא נשמע ברמה. גם אם היה קולו יחיד בהכרעות של "נמנו וגמרו", דעתו, דעת יחיד, נזכרת גם כשההלכה כרוב. הוא עצמו עשה רק כדעת הרוב, כמוכא: "ולא עביד עובדא כוותיה", מפני שהם רבים,²⁹ וכן אמר לרבן גמליאל: "לימדתנו רבנו — אחרי רבים להטות."³⁰

נשאלת שאלה על דרכה של המשנה: אם דרכה לשנות לדורות את דעותיהם של היחידים, גם כשאין הלכה כמותם, מה טעם לא נישנו דעותיהם של כל החכמים האחרים, לפחות אותם חברי ועד הסנהדרין דיבנה, ואותם "שישבו בקרקע ודינין להלכה?"

אברבנאל אומר: "ובא בגמרא, שסתם תוספתא וברייתא ומשנה, שהם החיבורים שנתייסד התלמוד עליהם, וכל פירוש המצוות והאמונות שקיבלו ממשנה מסיני, כולם גם כן היו תלמידים לרבי עקיבא, לפי שהקבלה של ימיה האמיתית באה אליו וממנו באה אלינו."³¹ נוסף על דברים ברורים אלה את דבריהם של רבותינו הראשונים, שלטח עמדו כנר לנגד עיניו של אברבנאל וקבעו את קביעתו, והם

27 על רבי עקיבא כראש הסנהדרין ראה גם להלן בפרק משנת קידוש השם, הערה 24.

28 ספרי וזאת הברכה ג, ג. אין להתפלא על כך שמוצאים את רבן גמליאל בהרבה מקומות, כמו "מעשה ברבי חלפתא שהלך לפני רבן גמליאל לטבריא" (מסכת סופרים פ"ה, טו). וכן בלוד: "מעשה ברבן גמליאל וזקנים, שהיו מסובין בבית בייתוס בן זוגין בלוד והיו עסוקין בהלכות הפסח" (תוספתא פסחים סוף פ"י). כי רבן גמליאל, נכד הלל הזקן, מורע מלכות בית דוד ושלשלת הנשיאות, היה נרדף על צווארו על ידי השלטון הרומי, שבראותם בו ממשך השלשלת התנכלו לו וביקשו את נפשו. וכן מצינו: "תניא, כשחרש טורנוס רופוס הרשע את ההיכל, נגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה" (תענית כט, א). לכן היה נודד ממקום למקום ומחליף את מקום מושבו, כמוכא בתוספתא (תרומות פ"ב, יג): "רבן גמליאל שהיה עובר ממקום למקום".

29 ירושלמי, ברכות פ"א, ה"א.

30 תוספתא ברכות פ"ד, יב.

31 בפירושו לאבות "נחלת אבות", פ"ג.

הרמב"ם, רש"י ובעלי התוספות. הרמב"ם מונה את רבי עקיבא כנדבך הל"ב בסולם מקבלי התורה ומוסריה. בכל ארבעים הדורות, ממשה רבנו עד רבינא ורב אשי³² פרט לדורו של רבי עקיבא מזכיר הרמב"ם את שמותיהם של חכמים רבים: "פלוני ובית דינו" וכו' או לפחות זוגות. שונה מכולם רבי עקיבא, שאין אתו לא בית-דין ולא שום יחיד אחר, אליבא דרמב"ם, אלא הוא לבדו בדורו, "המקבל והמוסר". כך גם מצינו, שהרמב"ם פוסק כמותו להלכה, על סמך מה שמובא בשמו: "כך היה מנהגו של רבי עקיבא"³³.

לפי המובא ב"סדר הדורות", "סדר המקבלים" הוא כדלקמן: לשיטת הרמב"ם: ריב"ז, ראב"ע, רבי טרפון, רבי עקיבא, רבי מאיר, רבי יהודה רבנו הקדוש. אולם לפי הנראה לעינינו, הרי הסדר הוא אחר: רבן יוחנן בן זכאי, רבי אליעזר הגדול, רבי עקיבא, רבי מאיר, רבי ישמעאל וכו'. לפי הראב"ד: הסדר הוא רבן יוחנן בן זכאי, רבן גמליאל דיבנה, רבי עקיבא, רבי שמעון אבי רבנו הקדוש ורבנו רבנו הקדוש.

לפי ספר כריתות: רבן יוחנן בן זכאי, רבן שמעון בן הלל, רבי אליעזר הגדול, רבן גמליאל הזקן, רבי עקיבא, רבן שמעון בן גמליאל הנהרג, רבי מאיר, רבן גמליאל דיבנה, רבי.

לפי בעל הליכות עולם: רבן גמליאל הזקן, רבן שמעון בן גמליאל, רבן יוחנן בן זכאי, רבי אליעזר הגדול, רבי טרפון, רבי עקיבא, רבי מאיר, רבנו הקדוש.

לפי בעל היוחסין: רבן יוחנן בן זכאי, רבי אליעזר הגדול, רבי עקיבא, רבי שמעון, רבי מאיר, רבנו הקדוש.

הכוזרי מתחיל מהזוגות: שמעיה ואבטליון, הלל ושמאי, רבן יוחנן בן זכאי, רבי אליעזר בן הורקנוס, רבי ישמעאל בן אלישע כהן גדול, רבי יהושע בן חנינא, ורבי יוסי ורבי אלעזר בן ערך, רבי עקיבא ורבי טרפון, רבי מאיר ורבי יהודה, רבי יוסי ורבי שמעון, בן עזאי ורבי חנינא בן תרדיון וחבריהם, רבנו הקדוש ועמו רבי נתן ורבי יהושע בן קרחה.³⁴ את דבריו של רבי יוחנן בענין תפיסה וקנין, האומר, שכל הפוסק כרבי

32 בהקדמתו להיד החזקה.

33 ראה רמב"ם, הלכות תפילה פ"ו, הל' ב: "המתפלל עם הציבור לא יאריך את תפילתו יותר מדאי, אבל בינו לבין עצמו הרשות בידו". מובא בברכות (לא, א): "כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הציבור היה מקצר ועולה מפני טורח הציבור. וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת. וכל-כך למה? מפני כריעות והשתחויות".

34 כוזרי, מאמר ג, פרקים סה-סז.

עקיבא "עשית כשל תורה", מפרש רש"י: "דברי רבי עקיבא כאלו הן הלכה למשה מסיני".³⁶ בעלי התוספות אומרים: "רבי עקיבא היה ראש לחכמים".³⁶ כאמור, יש ששונים במשנה את משנתם, דהיינו את שמועתם, של יחידים מיוחדים ומסוימים, גם במקום שדעתם דעת יחיד ואין הלכה כמותם בנידון, ולמרות שהם עצמם ביטלו דעתם, לפעמים, מפני דעת הרוב.

אותם התנאים הם ראשי מקבלי המסורה מרבתיים. מתוך הקדמת הרמב"ם ליד החזקה מתברר, שרבנו הקדוש קיבץ במשנה את כל השמועות, ההלכות והדינים — הן שנלמדו מפי השמועה, והן שנלמדו במידה, משלוש-עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן, והסכימו עליהם בית-דין הגדול. וזה לשונו: "אלא בכל דור ודור ראש בית-הדין או הנביא שהיה באותו דור, כותב לעצמו זכרון השמועות ששמע מרבתי, והוא מלמד על-יפה לרבים, וכן כל אחד ואחד כותב לעצמו, כפי כוחו, מביאור התורה ומהלכותיה כמו ששמע, ומדברים שנתחדשו בכל דור ודור בדינים שלא למדום מפי השמועה, אלא במידה משלוש-עשרה מידות, והסכימו עליהם בית-דין הגדול, וכך היה הדבר תמיד עד רבנו הקדוש, והוא קיבץ כל השמועות וכל הדינים וכל הביאורים והפירושים ששמעו ממשנה רבנו ושלמדו בבית-דין שבכל דור ודור בכל התורה כולה, וחיבר מהכל ספר המשנה".³⁷

טעם הדברים לכך, ששונים במשנה את דעת היחיד בין המרובים, מובא מפורשות בעדויות. משנה קדומה ביותר, הנקראת גם "בחירתא",³⁸ כמו שאמרו: "הלכה כר' יהודה הואיל ותנן בבחירתא כותיה".³⁹ שואלת המשנה

35 כתובות פד, ב.

36 כתובות קה, א, ד"ה: דחשיב.

37 ראה דבריו בשורש השני לספר המצוות, האומר: "כי תרי"ג מצוות שנאמרו לו למשה בסיני לא ימנה בהן כל מה שילמד בשלוש-עשרה מידות, ואפילו בזמנו, עליו השלום, כל שכן שלא ימנה בהן כל מה שהוציא באחרית הזמן". הרמב"ן שם חולק עליו בנידון.

38 בחירתא היא עדויות, פ"א משנה ה: "ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין, הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין, שאם יראה בית-דין את דברי היחיד ויסמוך עליו וכו'". פירש תוי"ט שם: "ויסמוך עליו, ג"א: יסמוך עליו והוא נוסחת הראב"ד, שכך פירש, שאם יראה לבית-דין האחרון הלכה כדברי היחיד יסמוך עליו, כלומר יקבע הלכה כמותו, כמו שמצאנו באמורא מן האחרונים, שהן קובעים הלכה כיהידים הראשונים בכמה מקומות, ואף-על-פי שהמרובים חולקים עליהם; ואם לא שמצאו דברי היחיד הראשון, לא היו אחרונים יכולים לדחות דברי הראשונים מדעת עצמם, לפי שאין בית-דין יכול לבטל וכו', אלא כיון שמצאו היחיד מן הראשונים שהיה חולק עמהם, היה להם במה לתלות ע"כ".

39 ברכות כז, א, ועוד.

בעדויות: "ולמה מזכירים דבר יחיד בין המרובים לבטלה?" תשובת המשנה היא, שאם יאמר לך אדם כך אני מקובל, ופירש הרע"ב שם: "תממה כשרואה שאין עושין כקבלתו", כלומר, אם קבלתו אחרת או הפוכה מההלכה ששינונו, עליה נמנו וגמרו, "אמור לו כדברי איש פלוני שמעת ונידחו דבריו".

על ערכה ההלכתי של שמועת יחיד למדנו ג' דברים:

א. אומרים לו: ידועה לנו שמועה זו והובאה בחשבון כשנפסקה ההלכה ואין בה חידוש שבכוחו לשנות.

ב. לאחר שנמנו וגמרו אחרת מקבלה זו שהיתה בידו, משמעותה שהמעתיק הזה, בעל השמועה, נשאר כדעת יחיד, למרות שינק שמועות מרבים, ומתבטלת. כמאמרם, מוטב להניח דעת יחיד ולאחוז בדברי המרובים.

ג. למרות האמור, ישנם מקרים שניתלים ומצטרפים לדעת יחיד מחכמי המשנה, לפסוק כשיטתו. היינו, אם יראה לבית-דין האחרון הלכה כדברי היחיד ויסמוך עליו, כלומר יקבע הלכה כמותו.

על משקל זה ציווה עקביא בן מהללאל לבנו: "בני, חזור בך בארבעה דברים שהייתי ואומר. אמר לו: ולמה לא חזרת בך? אמר לו: אני שמעתי מפי המרובים והם שמעו מפי המרובים. אני עמדתי בשמועתי, והם עמדו בשמועתם. אבל אתה שמעת מפי היחיד, (מפי) ומפי המרובים (שנמנו וגמרו נגד שמועתי). מוטב להניח דברי היחיד ולאחוז בדברי המרובין".⁴⁰ הציווי של עקביא בן מהללאל לבנו היה להניח את דבריו ולאחוז בדברי המרובים, למרות שגם הוא עצמו שמע מפי המרובים. מקרה חריג זה, ששני מקבלים מוסרים דברים נוגדים בשם המרובים, מפרש הראב"ד: "נראה, כי הראשונים נמנו על אלו ד' הדברים והיו מחצה למחצה".⁴¹ התפלגות שווה זו יצרה מצב, שהן עקביא בן מהללאל והן החולקים עליו, שניהם שמעו מפי המרובים דבר שלא הוכרע, עד שהובאו הלכות אלו להכרעה מחודשת בפני הסנהדרין ביבנה, נמנו וגמרו שלא כדעתו ונשארה שמועתו שמועת יחיד. לכן יש להניחה ולאחוז בדברי המרובים.

מסירת שמועה

כיצד דיקדקו במסירת שמועה, "שמעתתא" כלשונם? נביא כאן ויכוח בין ר' יהושע לרבי אליעזר הגדול: "רבי אליעזר אומר: ארבע נשים דיין

40 עדויות פ"ה מ"ז.

41 ראה תיו"ט שם.

שעתן: בתולה, מעוברת, מיניקה וזקנה. אמר רבי יהושע: אני לא שמעתי אלא בתולה".⁴² בכרייתא שם: "תניא, אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע, אתה לא שמעת — אני שמעתי. אתה לא שמעת אלא אחת, ואני שמעתי הרבה. אין אומרים למי שלא ראה את החודש יבוא ויעיד, אלא למי שראהו".⁴³

על סידור ההלכות במשנת רבי עקיבא שנינו: "כשהיה רבי עקיבא מסדר הלכות לתלמידים, אמר: כל מי ששמע טעם על חברו (טעם יתר על חברו) יבוא ויאמר. אמר לפניו ר' שמעון משום רבי אליעזר בן יהודה איש ברתותא: לא נחלקו בית שמאי ובית הלל וכו'. אמר לו: לא כל הקופץ משתבח, אלא הנותן את הטעם. אמר לפניו רבי שמעון: כך אמרו בית הלל לבית שמאי וכו', חזר רבי עקיבא להיות שונה כדברי ר' שמעון".⁴⁴ וכן מצינו: "אמר לו רבי עקיבא, אם הלכה (היינו 'קבלה') — נקבל, אם לדין — יש תשובה".⁴⁵

לבסוף נביא את משנתו של מסדר המשנה, רבנו הקדוש, לפיה כוחה של שמועה, נוסף על ידיעת תוכנה, הוא גם בידיעת השתלשלות המקור המדויק, כלומר, ממי באה ודרך מי באה השמועה עד הלום. "אמר רבי: כשהלכתי למצות מידותי אצל רבי אלעזר בן שמוע, ואמרי ליה למצות מידותי של ר' אלעזר בן שמוע, מצאתי יוסף הבבלי יושב לפניו, והיה חביב לו ביותר עד לאחת. אמר לו: רבי! השוחט את הזבח להניח מדמו למחר מהו? אמר לו: כשר. ערבית? אמר לו: כשר. שחרית? אמר לו: כשר. צהריים? אמר לו: כשר. מנחה? אמר לו: כשר, אלא שרבי אליעזר פוסל." "צהבו פניו של יוסף הבבלי (רש"י: מחמת שמחה). אמר לו: יוסף! כמדומה אני, שלא כיוונו שמועותינו עד עתה. אמר לו: רבי, הן! אלא שרבי יהודה פוסל שנה לי, וחזרתי על כל תלמידיו ובקשתי לי חבר ולא מצאתי. עכשיו, ששנית לי פסול, החזרת לי אבידתי. זלגו עיניו של ר' אלעזר בן שמוע דמעות, אמר: אשריכם, תלמידי חכמים, שדברי תורה חביבין עליכם ביותר (רש"י: ולא שהלכה כן). הא מפני שר' יהודה — בנו של ר' אילעאי, ור' אילעאי — תלמידו של ר' אליעזר, לפיכך שנה לך משנת רבי אליעזר".⁴⁶

לפנינו דוגמה אחת של שמועה בהלכה שלא כוונה, והבין יוסף הבבלי

42 גידה פ"א משנה ג.

43 שם ז, ב.

44 תוספתא זבים פ"א, ב.

45 כריתות טו, ב.

46 מנחות יח, א; וכן ראה תוספתא, זכחים סוף פ"ב.

בטעות, כאילו באה קבלה זו מפיו של רבי יהודה. "חזר על כל תלמידיו" של רבי יהודה בבקשו אחר חבר לשמועתו ולא מצא. ושכחונה שמועתו "צהבו פניו מרוב שמחה" — כשנודע לו שהמקור לדברי ר' יהודה שפוסל בא מפיו של ר' אילעאי, תלמידו של ר' אליעזר הגדול, אביו של ר' יהודה. לסיכום פרק זה, הדין על מעמדו של רבי עקיבא בקרב חכמי יבנה — אלה היחידים שדעתם הובאה בידי מסדר המשנה, גם כשהיו בדעת יחיד — נביא את דבריו המאלפים של היסטוריון התקופה, יוסף בן מתתיהו, הוא יוסיפוס פלאוויוס, המספר בסוף ספרו "קדמוניות היהודים" על ערכם הרב ומספרם המועט של החכמים, שהגיעו "לתכלית ההשתלמות" ואומר: "אצלנו היהודים לא יעמדו במדרגה גבוהה אלה היודעים שפות שונות, ויודעים לשפר שפתם ולשונם, לפי שהדברים האלו הגם דבר כל העם, וכל אחד יכול לעשות כן, לא לבד בני-חורין, כי אם גם העבדים המשוחררים, גם הם ידעו זה. ורק אלה יקראו אצלנו בשם חכמים, אלה היודעים ידיעה שלימה את התורה, היודעים לפרש ולבאר ספרי הקודש לפי תוכן ענינם ולפי דבריהם, והידיעה הזאת, ידיעת התורה, אף כי רבו למעלה אלה אשר אך זה לבד כל יגיעם ועמלם וכל השתדלותם, בכל זה הגיעו לזה (בדורו) לתכלית ההשתלמות רק שניים-שלושה".

דברים אלו זהים עם דברי הגמרא, האומרת על ועד הסנהדרין: "שלישית חכמה, רביעית — אין למעלה הימנה".⁴⁷ ויש אומרים: "שניה חכמה, שלישיית — אין למעלה הימנה".⁴⁸

בשני המקומות, הן ביבנה והן בביתר, נמנה רבי עקיבא עמהם.

תרומת מידותיו

"אמר רבי שמעון לתלמידיו: בניי! שנו מידותי, שמידותי תרומות מתרור מות מידותיו של רבי עקיבא" (גיטין סז, א).

"בחרתים ותרמתים מתוך עיקרי מש-נותיו של רבי עקיבא" (רש"י שם).

הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה כותב: "ומצוה, זו היא הנקראת תורה שבעל-פה", שניתנה למשה בסיני כפירוש לתורה שבכתב: משנה, תוספתא, מכילתא, ספרא וספרי. וידוע מאמרו של רבי יוחנן האומר: "וכולהו אליבא דרבי עקיבא";¹ "ממה שלמדו, מרבי עקיבא אמרום".² מערכת זו של תורה שבעל-פה כוללת גם את כל תורת המידות והמוסר של עם ישראל, שגם היא נאמרה בסיני, כמו ששינונו במשנה הראשונה של פרקי אבות: "משה קיבל תורה מסיני". רבנו עובדיה מברטנורה מקשה, למה דווקא משנה זו, שאינה מיוסדת על אף מצוה ממצוות התורה וכולה אך ורק מוסר ומידות, מתחילה ממשנה רבנו, ומשיב: "לפיכך התחיל התנא במסכת זו: משה קיבל תורה מסיני, לומר לך, שהמידות והמוסרים שבזו המסכת לא בדו אותם חכמי המשנה מלבם, אלא אף אלו נאמרו בסיני, ממי שנגלה ובינינו".

על-פי האמור, בבואנו לדון בתורת המידות של רבי עקיבא ושומה עלינו לכרוך את כל התורה שבעל-פה ולהגישה לקורא בצירוף משפט אחד: זו תורת המוסר של רבי עקיבא, בהיות כל התורה שבעל-פה כולה מסורה בידינו ממנו. בקוצר ידינו נסתפק בפירוים משולחן מידותיו של רבי עקיבא, בהבאת פירושי חבותינו על ארבעת מאמריו, המורים על שיטתו בתורת המוסר והמידות, והם:

1 סנהדרין פו, א.

2 רש"י, שם.

- א. אהבת הרע;
- ב. עשיית הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם;
- ג. חביב אדם שנברא בצלם;
- ד. ...והכל לפי רוב המעשה.

אהבת הרע — "הכלל הגדול בתורה"

"לא תיקום ולא תיטור את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך, אני ה'."³ פסוק זה מסכם בתורה את שורת הצווים בתחום היחסים שבין אדם לחברו, שנאמרו בפחשת קדושים. דורש רבי עקיבא: "ואהבת לרעך כמוך — זה כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר: זה ספר תולדות אדם, זה כלל גדול מזה."⁴

בבואנו להבין את הכלל הגדול שדרש רבי עקיבא, על אהבת הרע, ודבריו של בן עזאי עליהם, יש להבהיר, שלדעתנו אין בן עזאי חולק על רבי עקיבא רבו ואומר מדעתו: "זה כלל גדול מזה." נציין, "שבן עזאי חבר ותלמיד היה לו לרבי עקיבא", כמוכא: שהיה אחד מארבעה זקנים, ושהיו עוסקים במה ששנה להן רבי עקיבא.⁵

דרכו של בן עזאי במשנתו ביחס לרבי עקיבא אינה להשיב על דבריו, אלא להוסיף עליהם, כדבריו הנישנים פעמים רבות במקורות בזו הלשון: "איני כמשיב על דברי רבי (רבי עקיבא), אלא כמוסיף על דבריו."⁶

במדרש מופיעים "הכללים הגדולים" האלו בצורה הפוכה. הפתיחה היא בדבריו של בן עזאי האומר: "זה ספר תולדות אדם, זה כלל גדול בתורה", משלים עליו רבי עקיבא ואומר: "ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה."⁷ בשני המקורות, דורש רבי עקיבא על הכתוב: "ואהבת לרעך כמוך — זה כלל גדול בתורה". בן עזאי, כאמור, אינו משיב על הכלל של רבי עקיבא, אלא מוסיף על דבריו בכלל נוסף ובעצם, אמרם רבי עקיבא עצמו:

"הוא (רבי עקיבא) היה אומר: חביב אדם שנברא בצלם, חיבה תירה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר: כי בצלם אלוקים עשה את

3 ויקרא יט, יח.

4 תורת כהנים קדושים, מד, יב.

5 תוספתא, ברכות ד, טו; ועיין: אור הגנוז, שם.

6 תורת כהנים ויקרא פ"א יב; מכילתא בא, א, ה.

7 בראשית רבה, פרשה כד בסופה.

האדם. חביבין ישראל שנקראו בנים למקום, חיבה יתירה נודעת להם שנקראו בנים למקום, שנאמר: בנים אתם לה' אלוקיכם. חביבין ישראל שניתן להם כלי-חמדה, חיבה יתירה נודעת להם שנתן להם כלי-חמדה, שנאמר: כי לקח טוב נתתי לכם, תורתי אל תעזובו".⁸

צא ולמד, שדבריו של בן עזאי בהקשר זה הם בירורים במשנתו של רבי עקיבא. השאלה, האם המסגרת המופשטת של אדם שנברא בצלם אלוקים דיה לחייב אותו ללכת בדרכי הבורא שבצלמו נברא, כלומר, האם הכרה זו, כי מאחר שנברא בצלם האלוקים חייב הוא ללכת בדרכיו, דיה כדי להעלות את ההערכות הנפשית לגובה כה געלה, שיחייבו לטוב בלבד וימנעו מהרע, או שיש להעניק ולתת לאדם גושפנקה פורמלית ברורה, בצורת מצוה, בדפוס יצוק, כתביעה מוחלטת ודוגמית.

היצויי הוא אהבת הרע, בניצול הרגש האנוכי הפועל באדם. האנוכיות המגונה של האדם מטופחת כאן בצורה חיובית. במשמעות זו ה"אני" שבאדם הוא הקובע והמודד לאהבת הבריות, כחברי הרמב"ן, המפרש את היצויי: "ואהבת לרעך כמוך" — "שיאהב חברו בכל ענין, כאשר יאהב את נפשו בכל הטוב".⁹ זהו הבסיס האיתן לחיי חברה תקינים בכל מסגרת שהיא, הן בתוך המשפחה והן בציבוריות הרחבה.

הלשון "כלל גדול" נדיר הוא, והוא בא עוד בשני מקומות במשנה: בהלכות שבת — "כלל גדול אמרו בשבת",¹⁰ ובהלכות שביעית — "כלל גדול אמרו בשביעית".¹¹ על כך שואלת הגמרא: "מ"ט תנא כלל גדול?" ומשני: "שבת ושביעית דאית בהו אבות ותולדות, תנא גדול".¹² מפרש רבנו חננאל שם: "שבת ושביעית דחומרא דאורייתא תני כלל גדול". לפנינו ניצבים שני תנאים המאפשרים הכרזה על "כלל גדול", אחד דחומרא דאורייתא, והשני שיהיו בו אבות ותולדות.

להמחשת החומרא דאורייתא של מצוה זו, אהבת הרע, נביא את דברי הרמב"ם בספר המצוות: "היא שציוונו לאהוב קצתנו את קצתנו כאשר נאהב עצמנו, ושתהיה אהבתו וחמלתו לאחיו כאהבתו וחמלתו לעצמו,

8 אבות ג, יד (ראה הפרק "והכל מתוקן לסעודה", עמ' 284).

9 ויקרא יט, יח.

10 שבת פ"ז, מ"א.

11 שביעית פ"ח, מ"א. גם רבי אלעזר המודעי משתמש בלשון זהה באמרו: "תשמע לקול ה' אלוקיך (שמות טו, כו) זה הכלל שכל התורה כולה כלולה בו" (מכילתא, ויסע פ"א).

12 שבת סח, א.

בממונו ובגופו, וכל מה שיהיה ברשותו. אם ירצה אותי ארצה אני אותו, וכל מה שארצה לעצמי ארצה לו כמוהו, והוא אמרו יתעלה: "ואהבת לרעך כמוך"¹³.

למילוי התנאי השני של אבות ותולדות נצביע על התולדות הרבות הצומחות על עץ עבות זה של "ואהבת לרעך כמוך". נקדים לומר, שרבי עקיבא בדרשו על הפסוק "ואהבת לרעך כמוך, זה כלל גדול ובתורה", ניתלה באילן גדול, הוא הלל הזקן, שקבע: "דעלך סני, לחברך לא תעביד"¹⁴, שצידו החיובי הוא: "ואהבת לרעך כמוך".

דברים אלו שנאמרו מפי הלל הזקן שימשו לו להלכה לקיום תנאיו של גר, שבא להתגייר אצלו והתנה: "על-מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת", כלומר ביקש שילמדנו כלל גדול אחד, כביר ועיקרי של תורת ישראל, המהווה ציר מרכזי לכל תורת החיים של עם ישראל. לא דחפו הלל הזקן, לא גער בו ולא הוציאו בנויפה, קיבלו, גיירו, אמר ליה: "דעלך סני לחברך לא תעביד (את השנוא עליך, לא תעשה לחברך), זוהי כל התורה כולה, ואידך פירושה היא, זיל גמור" (ושאר פירוש הוא, צא ולמד)¹⁵. כמותו עשה רבי עקיבא: בא אליו חמר אחד וביקשו ללמדו כל התורה כאחת. ענה לו רבי עקיבא: "בני! אם משה רבנו ע"ה, שעשה בהר ארבעים יום וארבעים לילה עד שלא למדה, ואתה אומר — למדני כל התורה כולה כאחד. אלא בני, הוא כללה של תורה: מה דאת סני לגרמך, לחברך לא תעביד, אם רוצה את שלא יויקך אדם את שלך, אף את לא תויקנו. רוצה את שלא יטול אדם את שלך, אף את לא תיטול של חבריך"¹⁶.

את התולדות הכלולות בכלל הגדול הזה של אהבת הרע מביא ספר החינוך:

"לאהוב כל אחד מישראל אהבת נפש, כלומר, שנחמול על ישראל ועל ממונו, כמו שאדם חומל על עצמו וממונו, שנאמר: ואהבת לרעך כמוך, ואמרו ז"ל: דעלך סני לחברך לא תעביד. ואמרו

13 מצוה רז.

14 שבת לא, א.

15 יונתן בן עוזיאל בתרגומו לפסוק "ואהבת לרעך כמוך" הולך בדרכי רבו, הלל הזקן, ומפרשו על דרך מניעת השלילה: "ותרחמיה לחברך, דמן אנת סני לך לא תעביד ליה, אנת ה' " (ואהבת לרעך — ומה ששנוא עליך לא תעשה לו, אני ה').

16 אבדר"נ גוסהא ב, פרק כ"ו.

בספרי: אמר רבי עקיבא — זה כלל גדול בתורה, כלומר, שהרבה מצוות שבתורה תלויין בכך. שהאזהב את חברו כנפשו לא יגנוב ממנו ולא ינאף את אשתו ולא יונהו בממון ולא בדברים, ולא יסיג גבולו ולא יזיק לו בשום צד. וכן כמה מצוות אחרות תלויות בזה. ידוע הדבר לכל בן-דעת. שורש המצוה ידוע. כי כמו שיעשה הוא בחברו, כן יעשה חברו בו, ובזה יהיה שלום בין הבריות. ודיני מצוה זו כלולים הם בתוך המצוה, שכלל הכל הוא שיתנהג אדם עם חברו כמו שיתנהג האדם עצמו לשמור ממונו ולהרחיק ממנו כל נזק... ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן. ועובר עליה ולא נזהר בממון חברו לשומרו, וכל שכנן אם הזיק אותו בממון או צערו בשום דבר לדעת, ביטל עשה זה, מלבד החיוב שבו לפי הענין שהזיקו, כמו שמפורש במקומו".¹⁷

נמצאנו למדים, שמצוות "ואהבת לרעך כמוך" מקיפה רוב המצוות שבין אדם לחברו ומצטרפת לכל אחת מהן. מכאן, שכל נזק שאדם גורם לחברו, בכל צורה שהיא, הרי נוסף על העבירה המסוימת שעבר, גם פגע ופגם בכלל הגדול שבתורה.

בינו לבינה. פועל הכלל הזה למנוע קרע במשפחה, הנגרם על-ידי נישואין עם אשה שאינה הוגנת לו. על כך היה רבי מאיר אומר: "הנושא אשה שאינה הוגנת לו, עובר משום חמישה לאוין ועשה: לא תיקום ולא תיטור; לא תשנא את אחיך; ואהבת לרעך כמוך; וחי אחיך עמך".¹⁸ כלל גדול זה בא גם להגן על בת ישראל, שאסור לקדשה עד שיראנה, למען שתשרור קרבת הלב בנישואין ולמען לא תהיינה בנות ישראל הפקר, וכך אמרו: "אסור לאדם שיקדש את האשה עד שיראנה, שמא יראה בה חבר מגונה ותתגנה עליו, ורחמנא אמר: ואהבת לרעך כמוך".¹⁹ בינו לחברו. לחוס על כבוד הזולת ועל רכושו ולא להוציא שם רע עליהם. שני תחומים רגישים אלו מקבלים את משמעותם הבסיסית מהכלל הגדול הזה.

"יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. כיצד? מלמד, שכשם שרואה את כבודו, כך יהא אדם רואה את כבוד חברו, וכשם שאין אדם

17 מצוה רמג.

18 תוספתא סוטה ה, י.

19 קידושין מא, א.

רוצה שיצא שם רע על כבודו, כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על כבודו של חברו",²⁰
 "רבי יוסי אומר: יהי ממון חברך חביב עליך כשלך... כיצד? מלמד, כשם שאדם רואה את ממונו, כך יהא רואה את ממון חברו. וכמו שאדם רוצה שלא יצא שם רע על ממון שלו, כך יהיה רוצה שלא יצא שם רע על ממון חברו".²¹

הרמב"ם מוסיף ואומר, שלמען קיום מצות ואהבת לרעך כמוך אין להסתפק באי-הוצאת שם רע על הזולת, אלא "צריך לספר בשבחו". וכך פוסק הרמב"ם: "מצוה על כל אדם לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו, שנאמר: ואהבת לרעך כמוך. לפיכך, צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממון עצמו ורוצה בכבוד עצמו. והמתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעולם הבא".²²

פרט לכל אותם הענינים, שיש בהם משום דררא דמונא שהזכרנו, מקיף ומחייב על דעת הרמב"ם כלל גדול זה את האדם בישראל, לגמול עם זולתו את כל החסדים המלווים את האדם מיום היוולדו ועד ליום מותו, שהם הדבק הטוב לחיי חברה ומשפחה מתוקנים.

אומר הרמב"ם: "מצוות עשה של דבריהם לבקר חולים, ולנחם אבלים, ולהוציא המת, ולהכניס כלה, וללוות האורחים, ולהתעסק בכל צורכי הקבורה, לשאת על הכתף, ולילך לפניו ולספוד ולחפור ולקבור, וכן לשמח הכלה והחתן, ולסעדם בכל צרכיהם. ואלו הן גמילות חסדים שבגופו, שאין לה שיעור. אף-על-פי שכל מצוות אלו מדבריהן, הרי הן בכלל ואהבת לרעך כמוך. כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים, עשה אתה אותן לאחרים בתורה ובמצוות".²³

והנה שיטת הרמב"ם באהבת הרע: "וטעם ואהבת לרעך כמוך — הפלגה. כי לא יקבל לב האדם שיאהב את חברו כאהבתו את נפשו. ועוד, שכבר בא רבי עקיבא ולימד: חייך קודמים לחיי חברך, אלא ציוותה התורה שיאהב חברו בכל ענין, כאשר יאהב את נפשו בכל הטוב. ויתכן בעבור שלא אמר ואהבת את רעך כמוך, והשוה אותם במלת 'לרעך'. וכן, ואהבת לו כמוך דגר, שיהיה פירושו להשוות אהבת שניהם בדעתו. כי פעמים, שיאהב אדם את רעהו בדברים ידועים, להטיבו בעושר ולא בחכמה וכיוצא

20 אבדר"ג פרק טו.

21 שם, פרק יז.

22 הלכות דעות פ"ו, הל' ג.

23 הלכות אבל פרק יד ה"א.

בוה. ואם יהיה אוהבו בכל, יחפוץ שיזכה רעהו האהוב לו בעושר ובנכסים ובכבוד ובדעת ובחכמה, ולא שישוה אליו. אבל יהיה חפץ בלבו לעולם, שיהיה הוא יותר ממנו בכל טובה. ויצוה הכתוב, שלא תהיה פחיתות הקנאה הזאת בלבו, אבל יאהב ברבות הטובה לחברו, כאשר אדם עושה לנפשו, ולא יתן שיעורין באהבה. ועל כן אמרו ביהונתן, כי אהבת נפשו אהבו, בעבור שהסיר מידת הקנאה מלבו ואמר: כי אתה תמלוך על ישראל.²⁴

היוצא מהדברים, שלדעת הרמב"ן עיקרה של מצוה זו היא בחובת הלב-בות, היינו לשמוח בטובת הזולת בעקירת הקנאה וצרות העין. הרמב"ן מדגיש, שלצורך קיום מצוה זו שומה עליו לנצל את הרגש האנוכי השוכן בקרבו ושולט בו ולהשתמש בו כדוגמה, למען "אהב ברבות הטובה לחברו, כאשר הוא עושה לנפשו ולא יתן שיעורין באהבה". מידה זו של אהבת הרע היא הניגוד הגמור והקוטבי למידת הקנאה. ניתן לרוכשה רק בהשתל-טות מוחלטת עליה.

אמרנו שהכלל הגדול של רבי עקיבא מקיף רוב המצוות ביחסים שבין אדם לרעהו, ברם רבותינו, גדולי המחשבה וחכמי האמת, קושרים את אהבת הבריות באהבת השם, כורכים אותן יחד ושוללים אפשרות הפרדה ביניהן. אומר המהר"ל: "כי דבר זה שאוהב את הבריות, הוא אהבת השם יתב' גם כן. וכי מי שאוהב את אחד, אוהב כל מעשה ידי אשר עשה ופעל, ולפיכך, כאשר אוהב את השם יתב' אי-אפשר שלא יאהב את ברואיו, ואם הוא שונא הבריות, אי-אפשר שיאהב השם יתב' אשר בראם. וכן כבוד חברו, אשר נברא בצלם אלוקים, נחשב כבוד המקום".²⁵

השל"ה אומר: "כתוב: ואהבת את ה' אלוקיך, וכתוב: ואהבת לרעך כמוך. הנה מחוברים אלו שתי האהבות ומתיחדים על-ידי אחדותו יתב', כי כן אנו מסיימים: 'הבוחר בעמו ישראל באהבה, ואוהב עמו ישראל', ואומרים פסוק היחוד (קריאת שמע), ואחר-כך אהבת השם יתב': ואהבת את ה' אלוקיך... כי ואהבת לרעך כמוך' הוא הרגל שהעולם עומד עליו".²⁶

הכלל הגדול בתורה של רבי עקיבא ואהבת לרעך כמוך, "הוא הרגל שהעולם עומד עליו", כדברי השל"ה. תולדותיו כורכות בתוכן את כל מציאות חיי החברה עלי אדמות. הן הולכות בצוותא, תלם בתלם, עד שמתמזגות בזרם התת-קרקעי האדיר של עולם האהבה של רבי עקיבא,

24 ויקרא יט, יג.

25 נתיבות עולם, נתיב אהבת הרע פרק א.

26 שער האותיות אות ב.

כדבריו: "שאינ כל העולם כולו כדאי כיום שניתן בו שיר־השירים לישראל".²⁷

על קשר הגמלין שבין אהבת אדם לבין אהבת הבורא אצל אנשי סגולה, היודעים לשלוט על ההרגשים הכבירים והעדינים הקיימים בעולם האהבה החיובית הטהורה, לא להחניקה אלא להשתמש בה כמנוף, היינו ללמוד מהגעגועים האישיים הרבים והנעלים הפועלים באדם ביחסו ליקיריו, לפתחם ולנצלם כדי לקרוא דרור למסירות ולגעגועים הקיימים בנפש מצד עצם מעלת הנפש, לאהוב את הטוב הגמור ולראות את חסדי ה' המלא עולם וטובו על בריותיו — הגשות אלו הם הבסיס והדחף לתפילה החובקת עולם ומלואו, כמאמרם: "צמאה לך נפשי, כמה לך בשרי, לא-ל חי".
על תורת האהבה הצרופה הלוחשת ובווערת בתורת ישראל ואפיקה שיר השירים, כדברי רבי עקיבא: "כל הכתובים קודש הם ושיר השירים קודש קודשים",²⁷ אומר מרן הרב קוק זצוק"ל את הדברים המופלאים הבאים:

"האומה הקדושה, שכל תולדותיה מלאה קישוטי אהבת נפש לצור מעוזה, בימי גדולתה והודה על-ידי חסד עליון מלא הוד, ובימי עניה ומרודיה על-ידי נהרי נחלי דם ושטף צרות רבות ורעות, אשר כל אלה עוררו את האהבה, חיזקה והוציאה אל הפועל המורגש אי-אפשר בשום אופן שאלה הגעגועים לא ירשמו בספר באוצר הכללי ששם כל הגיוני קודשנו נחיתים".²⁸

ממשיך מרן הרב ומוזכר את חיי רבי עקיבא, בציפורן הזהב אשר בעטו, מדגיש הוא את המזיגה הנפלאה של אלה: "האהבה הטהורה הטבעית, אהבה הלאומית הנאורה, והאהבה האלוקית הקדושה ששכנו בו", ואלו דבריו:

"אמנם, כנטף מים מניי־ים, כזיק אחד מלהב אש שעד לב השמים, כאות אחד מספר גדול ורחב ידיים, ידע איש אשר כה רמה נפשו להעריך גם כן את האהבה הפרטית הטבעית בערכה הטהור, והיר

27 ידים פ"ג מ"ה. "רבי עקיבא אומר: אילו לא ניתנה בתורה (אלא) שיר השירים, כדאי היתה לנהוג את העולם" (מדרש שיר השירים זוטא, מהד' באבר, עמ' 4). וכן מצינו, ששיר השירים הוא פרק במעשה מרכבה: "מעשה שדרש רבי עקיבא בשיר השירים וכשהגיע לפסוק: 'ישקני מנשיקות פיהו' (א, ב). בכה רבן גמליאל. אמרו לו תלמידיו: למה בכית? אמר: מפני שאין דורשין מעשה מרכבה אפילו ביחיד" (מתוך כ"י תימן, כמובא בספר היוכל לשטיינשניידר, עמ' 52. וכן עיין: זוהר תרומה).

לו האהבה הטהורה הטבעית, והאהבה הלאומית הנאורה, והאהבה האלוקית הקדושה ומלאה הוד, ערוכות במערכה 'כמגדל דוד בנוי לתלפיות'²⁸.

נמצאנו למדים, שרבי עקיבא העמיד את עולם האהבה לבוראו, לארצו ולעמו על שתי רגליים מוצקות, אחת — על כלל הכללים של "ואהבת לרעך כמוך", השניה — על שיר השירים, כדבריו: "שכל הכתובים קודש ושיר השירים קודש קודשים".

עשיית הטוב בידי שמים והישר בידי אדם

"ועשית הישר והטוב בעיני ה' — הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם, דברי רבי עקיבא"²⁹. רבי עקיבא העמיד את מוסר האדם בישראל בדרגה עליונה. לדעתו, קיים מקור לשאיפה מוסרית באדם עצמו, ההכרה בצלם אלוקים שנברא בו, החיבה היתרה הנודעת לו, שנקראים בנים למקום, החובה ללכת בדרכיו מבחינת "מה הוא רחום — אף אתה רחום"³⁰. כל זה מעלה את ההערכות הנפשיות, היא המוסר, לדרגה קדושה, כדברי רבי יהודה, תלמידו של רבי עקיבא: "כל שרות עצמו נוחה בשלו סימן יפה לו"³¹.

שיטה זו באה על ביטוייה במשנתו של רבי עקיבא על הכתוב: "שמור ושמעת את כל הדברים האלה אשר אנוכי מצווך למען ייטב לך ולבניך אחריו עד עולם, כי תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלוקיך". שם הוא דורש: "כי תעשה הטוב והישר, הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם, דברי רבי עקיבא". וכן הוא אומר: "ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם"³². במשנתו זו האציל רבי עקיבא סמכות בידי חכמי ישראל, בכל דור ודור, שיוכלו לקבוע את מידת המשפט והצדק בין אדם לחברו בכל אותם מצבים ונסיבות שאין התורה מתווה בהם את הקו הישר שיש לדון לפיו. במקרים אלה העניקה התורה לדיין בישראל כלל מנחה, וציוותה עליו לעשות, לפי שיקול דעתו הוא, את הישר בעיני אדם, הוא הטוב בעיני שמים. לדעת הרמב"ן בפירושו מסרה התורה את ההכרעה לידי החכמים שיקבעו

28 סידור עולת ראייה, הקדמה לשיר השירים.

29 תוספתא, שקלים ב, ג.

30 עיין: סוטה יד, א.

31 תוספתא, ברכות ג, ד.

32 ספרי, דברים ראה נב.

בהם את הטוב והישר. לפי שאי־אפשר להזכיר בתורה את כל התרגילים, על כל צורות חובותיו של האדם, לפי השתנותם של הדברים שבין אדם לשכנו וחברו וכו'. "אבל אחרי שהזכיר מהם הרבה, כגון: לא תלך רכיל, לא תיקום ולא תיטור ולא תעמוד על דם רעד, לא תקלל חרש, מפני שיבה תקום וכיוצא בהן, חזר לומר בדרך כלל, שיעשה הטוב והישר בכל דבר".³³ המגיד משנה על הרמב"ם³⁴ מסכם ומונה את הנכנס בכלל "ועשית הישר והטוב", וזה לשונו: "והכוונה שיתנהג בהנהגה טובה וישרה עם בני־אדם, ולא היה מן הראוי בכל זה לצוות פרטים, לפי שמצות התורה הם בכל עת ובכל זמן ובכל ענין ובהכרח חייב לעשות כן, ומידות האדם והנהגתו מתחלפת לפי הזמן והאישים".³⁵

רבי עקיבא האמין באדם מישראל, שידוע להאזין לאמת שבקרבו וסמך על מבחנו, שלפיו יוכל לעמוד על יחסו של האדם לקונו ובריותיו, הם שכניו ורעיו. וכך קבעו: "כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו, וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו".³⁶ כל המבחינים, בצירוף מכשירי המדידה, נמצאים בתוך־תוכו. אין צורך, לדעת רבי עקיבא, לפנות למשאל־עם כדי לעמוד על דעת הציבור, אלא "כל שרוח עצמו נוחה בשלו, סימן יפה לו; אין רוח עצמו נוחה בשלו, סימן רע לו".³⁶

הכוח העצום שהפקידה התורה בידי הדיין בישראל לפסוק הלכה מכוח שכלו את הטוב בעיני שמים המקביל ל"ישר בעיני אדם" הוא כאמור בדבריו: "אם רוח עצמו נוחה בשלו" וכו'.³⁶ בד־בבד עם הענקת סמכויות מתוך הסתמכות על מצפוני המנחה של הפרט בישראל לכל אותן ההלכות שבין אדם לחברו, הנלמדות בקביעתו של רבי עקיבא לעשות הישר בעיני אדם, קיימת מערכת הלכות ותקנות נוספת, לפנים משורת הדין — לחומרא רבה. הן באות כתקנות־מנע, למען הסר לזות־שפתים, וגם הן נלמדות מאותו הציווי בתורה של עשיית הטוב והישר.

בענין שיש לו לאדם משום נגיעה אישית, בענינים שבממון ובפרט בכספי ציבור, אין להסתפק בהוראות מצפוניו, אלא הישרות והצדק המרביים צרי־כים להיות גלויים, נראים ומניחים לחלוטין את דעתם של אחרים. היינו,

33 דברים ו, טז.

34 סוף הלכות שכנים.

35 עיין הרשב"ם בפירושו לתורה (בראשית לו, ב) האומר על דעתו ועל דעת רש"י זקנו, שלא רק שהדברים מתחדשים בכל יום, אלא אתם גם הפשטות של התורה.

36 תוספתא ברכות ג, ג. כך היא הגירסה בכתב־יד של ווין וערפורט.

יש להתיישר כלפי אחרים, החושדים בו, שמצפוננו נתון לסטיה ולסחיטה עצמית. בהיות אדם קרוב לעצמו יערים על מצפוננו ויורה היתר לעצמו. לכן חובה עליו לצאת ידי חובת הבריות בנקיון כפיים מוחלט. במשנה זו מחמיר רבי עקיבא יותר מכולם. וכך שנינו:

"אין התורם נכנס לא בפרגוד חפות, ולא במנעל, ולא בסנדל, ולא בתפילין, ולא בקמיע, שמא יעני ויאמרו: מעון הלשכה העני. או שמא יעשיר ויאמרו: מתרומת הלשכה העשיר. שאדם צריך לצאת ידי הבריות בדרך שצריך לצאת ידי המקום, שנאמר: והייתם נקיים מה' ומישראל, ואומר: ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם"³⁷.

התוספתא, כדרכה, מוסיפה על המשנה:

"נכנס לתרום את הלשכה, היו מפשפשיין בו בכניסה וביציאה, ומדברין עמו משעה שנכנס ועד שעה שיצא, לקיים מה שנאמר: והייתם נקיים מה' ומישראל. ואומר: ועשית הישר והטוב בעיני ה', הטוב בעיני שמים והישר בעיני אדם, דברי רבי עקיבא וכו'. ואומר: ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם וגו'"³⁸.

המשנה והתוספתא אינן מבחינות בין אדם לאדם. אין הפליה ביניהם. כולם שווים כלפי ההלכה. כל "תורם" שנכנס ללשכה אסור לו לבוש בגדים ששוליהם מקופלים, היינו, לבוש שיש בו כיסים, שמא מלבושו יחשדו, ויאמרו: "מתרומת הלשכה העשיר". אי-לזאת עליו להיכנס ללשכה יחף, וכמשמעו: "לא במנעל ולא בסנדל", לבוש בגדים חלקים. כן אסור שיהיה עליו כל חפץ שהוא, לרבות תשמישי קדושה, כגון תפילין, הכלולים באיסור זה, למרות שמצוה היא לשאתם ולהתהלך אתם משך כל היום. התוספתא, כאמור, עומדת ומוגה תנאים נוספים שעל "התורם" להתנסות בהם לפני הימצאו בתוך הלשכה בזמן הימצאו בה ולאחר מכן: יש לערוך חיפושים על גופו הן בבואו והן בצאתו מהלשכה, וכן, למרות כל אמצעי

37 שקלים ג, ב. "התורם" בלשון המשנה הוא הממונה לאסוף התרומות שבלשכת השקלים. מחצית השקל חובה על כל אחד מישראל לתרום ולהביא לבית המקדש. הכסף היה מצטבר בלשכת השקלים. שלוש פעמים בשנה היו הממונים פוקדים את הלשכה, היינו "לתרום את הלשכה" בלשון המשנה. מהשקלים שנצברו שם היו ממלאים שלוש קופות לקנות בהן קרבנות ציבור ועוד.

הזהירות שנקטו, עדיין אין לאפשר לו לעשות את עבודתו בהיותו ביחידות בלשכה, אלא יש להילוות אליו ולהעסיק אותו בדברים "משעה שנכנס ועד שעה שיצא".

דרך זו בקביעתו של רבי עקיבא מוטלת על הפרט כדי לצאת ידי חובת הכלל. היא חופפת את משנתו, לפיה גזל הרבים אין לו כפרה עד שיחזור וישלם לכל אחד ואחד.³⁹ כמו בהלכות גזל הרבים פוסק רבי עקיבא, שמתוך ספק יש לשלם אף לרמאים, וכך גם בפרנס ציבור, למען לא ייכשל בגזל הרבים שאין לו תקנה. למען הסר לזות שפתי הרבים פוסק רבי עקיבא, שעליו לצאת ידי כל החשדנים, על כל גוניהם, ולהתנסות בכל דרכי הזהירות המרביים.

ואם תאמר: וכי ציווה רבי עקיבא על הפרנס "התורם" העוסק בצורכי ציבור להתבזות, כתשלום עבור התנדבותו למשימתו? התשובה היא חדה וחלקה: כן! זוהי דעתו המפורשת של רבי עקיבא, וכך גם נהג בעצמו כשקיבל עליו להיות יד לעניים הלך להימלך בדביתה (עם רעייתו). הלכו אחריו ושמעו קולות שבקעו מביתו, שאמרו לו: תקבל על-מנת שיקללוך ועל-מנת שיבווך ואל תקפיד.⁴⁰

לסיכום ביאור שתי המשניות של רבי עקיבא בתחום היחסים שבין אדם לחברו: אחת — על עשיית "הטוב בידי שמים והישר בעיני אדם", והשנייה "ואהבת לרעך כמוך, זה כלל גדול בתורה" — יש לראות את ההשוואה המופתית, את חוט השני השזור ועובר דרך שתי הדרשות.

במשנה הראשונה האציל רבי עקיבא סמכויות בידי חכמי ישראל ודייניו להיות רשאים לקבוע בכוח התורה את מידת המשפט והצדק בין אדם לחברו לפי שיקול דעתם הבלעדי, במקום שאין התורה מתווה את הקו השיפוטי. סמכויות אלו הוענקו לדיין מתוך הסתמכות על מצפונו המנחה, בתוך המסגרת המוסרית המופשטת של האדם, באשר הוא נברא בצלם אלוהים. הכרה זו, כי בצלם אלוהים בראו, דיה להיות לו למנחה ומוביל לשפוט בצורה אויביקטיבית מוחלטת, לפי הישר בעיני אדם, שהוא הטוב בעיני שמים.

39 יבמות פט"ו, מ"ז: "גזל אחד מחמישה ואין יודע מאיזה גזל, כל אחד אומר אותי גזל, מניח גזילה ביניהם ומסתלק, דברי רבי טרפון. רבי עקיבא אומר: אין זו דרך מוציאתו מידי עברה, עד שישלם לכל אחד ואחד".

40 "רבי עקיבא בעין ממניתיא פרנס, א"ל: גמלך גו בייתא. הלכון בתריה, שמעו קליה דימור: על-מנת מתקל, על-מנת מבוזיא" (לשון הירושלמי, פאה פ"ח ה"ו; ועיין: פני משה, שם).

אולם כדוגמת שם כן גם כאן, כל ההסתמכות על טהרת שיקול דעתו של האדם מותנית בחוסר נגיעה אישית בנידון. ברגע שעלול להתלוות לו לשיקול מניע אישי או גורם עקיף למניע כזה, בין בדברים הנוגעים לממון ובין בדברים הנוגעים לכבוד, במקרים אלו, שולל רבי עקיבא את האפשרות לכושר החלטה אובייקטיבי ותובע חוקים ברורים שיש להם מסגרות מוצקות שאין להזיזן ממקומן.

הדוגמה הקלאסית לדבר הוא דינו של "התורם", שרבי עקיבא פוסק וקובע כל מהלכיו, פשוטם כמשמעם: "התורם" הוא הפרנס שנכנס ללשכה לאסוף התרומות, ועליו גזור רבי עקיבא ללכת יחף, לבוש בחלוק חלק, בלי כיסים, להיכנס ללשכה רק עם מלווה ששומה עליו לשוחח אתו כל עת הימצאו שם. לאחר כל אמצעי זהירות קפדניים אלה, למען הסר לזות-שפתיים ציווה על עריכת חיפושים על גופו, הן בבואו ללשכה והן בצאתו ממנה.

בכל ההלכות הקבועות, הקיימות ביחסים שבין אדם לרעהו, בדברים שיש לו לאדם נגיעה אישית, הן בממון הן בכבוד, לא הסתפק רבי עקיבא בקביעתו חובקת העולם: "חביב אדם שנברא בצלם, חיבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר: כי בצלם אלוקים עשה את האדם". לא הסתפק במעצורים אלה, הפועלים בנפש האדם שנברא בצלם. כדי להניע לטוב, יש לתת לו כוח מניע הסובב ומפעיל.

למען הפעלת הטוב הדוגמתי קבע להם דפוסיים כבדים שאין להזיזם, תפר לכל אחד מישראל חליפת מידות מיוחדת, בהתאם למידתו שלו. הצמיד לו את "ואהבת לרעך כמוך" משלו, עם כל השוני והמיוחד שבו, למען ישתמש בה בטוב גם כלפי זולתו, בלי איפה ואיפה קטנה וגדולה, אלא במקוריות מוחלטת. כך קבע להם רבי עקיבא את הכלל הגדול בתורה: "ואהבת לרעך כמוך".

"חביב אדם שנברא בצלם"

תורת החיים והמידות של רבי עקיבא באה על ביטוייה בכל משנה ממשנתו. נתעכב כאן על אחת מהן: "חביב אדם שנברא בצלם". נביא את פירושו האברבנאל, שם, ונרגיש ברוח התקוה הנושבת במשנה זו, המפיחה חיים ובטחון ומחזקת ברכיים כושלות. עקיבא בן מהללאל, בן דורו של הלל הזקן, שהקדים את רבי עקיבא בדורות אחדים, קבע במשנתו שלושה דברים המרחיקים את האדם מידי

עבירה: "דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. מאין באת — מטיפה סרוחה; ולאן אתה הולך — למקום עפר רימה ותולעה; ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון — לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה"⁴¹.

משנתו של רבי עקיבא על "חביב אדם שנברא בצלם" מופיעה בהמשך אותה משנה. אומר האברבנאל: "ואני אשוב, שהאלוקי רבי עקיבא עשה דבריו וחקירת חכמתו על דברי עקיבא בן מהללאל, כאילו מפני שיתוף השם אשר בהם: עקיבא ועקיבא התאחדו שניהם בדרוש אחד וחקירה אחת".

מסביר האברבנאל: עקיבא, כדי להרחיק אדם מן העבירה מורה לו שיסתכל: "בפחיתות חומרו וגנות התחלתו שממנו נברא, עליו להמשיך ולהסתכל בהפסדו וכלייתו, שהוא הולך למקום עפר, רימה ותולעה". רבי עקיבא השיב עליו, שהדרך היותר טובה להניעו להסתלק מן העבירה, בכל צורה היא, חבויה בעשייה, בשמירת הסייגים ובעשיית משמרת למשמרתו. אין הוא גורס ומחייב את הדרך להסתכל לתהום ולדלות את גנותו של חומר האדם ממנו נוצר, ובפחיתות התחלתו ואפסיות סופו, כדברי עקיבא, אלא להשגת אותה המטרה — למען הרחק אדם מן העבירה, מורה רבי עקיבא לשאת ולהגביה למרום העיניים "להסתכל בשלושה ענינים אחרים, שמהם יכיר אדם יוקר מעלתו ורוממות מדרגתו במציאות כפי צורתו", והם:

א. שלא יביט לחומרו הנפסד והנפחת, אלא יסתכל בענין נפשו ושלמות יצירתו, שנברא בצלם אלוקים, כמאמרו: "חביב אדם שנברא בצלם".
 ב. במקום לשים את הדגש ב"לאן אתה הולך?" כדברי עקיבא, דעת רבי עקיבא שחדירה זו סכנה טמונה בה, בדחפה את האדם "להיות מחללי היאוש", כמאמר איוב "אדם ילוד אשה, קצר ימים ושבע רוגז", לכן טוב יותר שיסתכל בסותרו והוא שנקראו בנים למקום, שענינו חיים נצחיים, ונשארים לפניו תמיד כבן העומד לפני אביו, ולזה בא מאמר: "חביבין ישראל שנקראו בנים למקום". ישראל אף במיתתו קרואים חיים, ויימשך מזה של היותם בני האלוקים, יעשו מעשים משובחים וילכו בדרכי אביהם שבשמים".

ג. על הצבעת הסתכלותו השלישית של עקיבא, "ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון", מציב רבי עקיבא: "חביבין ישראל שניתן להם כלי-חמדה". אומר האברבנאל: "כי זה הוא מה שראוי שידע האדם בראשונה, שנתן לו הקב"ה תורה ומצוות לא למעמס ולטורח, כי אם מתוך חיבה.

ואחר-כך יאמר, שיתן דין וחשבון ממה שעשה וממה שלא עשה, וכן הוסיף רבי עקיבא מאמר: חביבין ישראל שניתן להם כלי-חמדה".
 מוסיף האברבנאל: "מצורף לזה, שעקביא בן מהללאל זכר מארבעת סיבות האדם החומריות בלבד, ורבי עקיבא זכר האחרונות, שהם הצוריות במאמר אדם שנברא בצלם והפועלת במאמרו: 'חביבין ישראל שנקראו בנים למקום', שהוא על דרך 'הלא הוא אביך קנך, הוא עשך ויכוננך', והתכליתות באומרו: חביבין ישראל שניתן להם כלי-חמדה, שהיא תכלית האדם, כמו שיתברר".

"והכל לפי רוב המעשה"

הוא (רבי עקיבא) היה אומר: "הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי רוב המעשה"⁴².
 את גולת-הכותרת בתורת המידות של רבי עקיבא מביא הרמב"ם בפירושו. בהבהירו את דרכו המיוחדת במינה והמאלפת בצדקתה של רבי עקיבא, הרי מבלי יכולת להיעצר מחמיא רבנו משה בן מימון לרבי עקיבא, דבר נדיר ביותר בפירושו, ואומר בזה הלשון: "זה המאמר כולל דברים גדולים מאוד, וראוי זה המאמר שיהא לרבי עקיבא, וזה פירושו בקצרה... ואחר-כך אמר, שהמעלות לא יגיעו לאדם לפי רוב גודל המעשה, אבל לפי רוב מספר המעשים, והוא שהמעלות אמנם יגיעו בכפול המעשים הטובים פעמים רבות, ועם זה יגיע קנין חזק, לא כשיעשה אדם פעל אחד גדול מפעולות הטובות, כי זה לבדו לא יגיע לו קנין חזק. והמשל בו, כשיתן האדם למי שראוי אלף זהובים בבת-אחת, לאיש אחד, ולאיש אחר לא נתן כלום, לא יעלה בידו מידת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שמגיע למי שהתנדב אלף זהובים באלף פעמים, ונתן כל זהוב מהם על צד הנדיבות מפני שזה כפל מעשה הנדיבות אלף פעמים, והגיע לו קנין חזק. וזה, פעם אחת לבד התעוררה נפשו התעוררות גדולה לפעול טוב, ואחר-כך פסקה ממנו. וכן בתורה אין שכר מי שפדה אסור (אסיר) במאה דינרים, או עשה צדקה לעני במאה דינרים שהוא די מחסורו — כמו שפדה עשרה אסירים, או השלים חסרון עשרה עניים, כל אחד בעשרה דינרים. ואל זה ההקש וזה הענין אמרו: לפי רוב המעשה, אבל לא לפי גודל המעשה".
 שיטה זו של הרמב"ם על עולם החסד אליבא דרבי עקיבא זורקת אלומת-אור ומבהירה את שורש הפלוגתא בדין מעשר עני במשנה, הדנה על

השיעור הקטן ביותר, המזערי, ששומה על האדם לתת לכל עני הבא אליו לגורן לבקש מעשר עני. זה לשון המשנה: "אין פוחתין לעניים בגורן מחצי קב חיטים וקב שעורין". רבי מאיר מפחית שיעורם עד למחצית ואומר: "חצי קב, קב וחצי כוסמין וקב גרוגרת או מנה דבלה. רבי עקיבא אומר: פרס" — חצי מנה. מחלוקת השיעורים נמשכת גם ביין ושמן. תנא קמא אומר: חצי לוג יין יש לתת לכל עני הבא לגורן, להושיט יד לקבלת מעשר עני, ושוב רבי עקיבא, לשיטתו, מפחיתו לחצי: "רבי עקיבא אומר: רביעית (רביעית הלוג). תנא קמא אומר: רביעית שמן. רבי עקיבא אומר: שמינית".⁴³

עינינו הרואות, שרבי עקיבא פוסק במשנה זו לכל מצרך את שיעור הנתינה הקטן ביותר למעשר עני. המשנה אינה נותנת ואינה מפרשת את טעמם של החולקים במשנה זו.

רבותינו קראו לו לרבי עקיבא "יד עניים".⁴⁴ רבן גמליאל, בהיותו בספינה, הקנה לרבי עקיבא שהיה אתו בספינה את כל מעשר העני שחויב בו בהיות רבי עקיבא גבאי צדקה. את רבי טרפון התרים למען העניים בתחבולה, בסכומים גדולים ביותר.⁴⁵ הנה כאן לפנינו במשנה זו, הדגה וקובעת בשיעורי מעשר עני, נותן רבי עקיבא את אחרון השיעורים, את הפחות שבנתינה הוא קובע למעשר עני. אלא דא עקא, לאור שיטת הרמב"ם במשנתו של רבי עקיבא: "והכל לפי רוב המעשה". לכן ציווה רבי עקיבא להסתפק בשיעור רים קטנים במעשר עני, זאת כדי שיספיקו למספר המרבי של נצרכים. לשיטתו, העקרון המנחה בעשיית צדקה הוא: "לפי רוב מספר המעשים". המשל שמביא הרמב"ם שם להמחשת שיטת רבי עקיבא מאלף ומתאים לענינו.

כאן מתגלה לעינינו עולם חדש בתורת המידות של רבי עקיבא. לא די לו לאדם לפזר מעותיו ולחלקן לצדקה. אפילו יתן לנוקק די מחסורו ושיהיה הסכום גדול ככל שיהיה, טרם יצא ידי חובת הלבבות בעשיית חסד, אלא שומה עליו לעמול ולהתעסק תדיר, בלי ליאות ובלי הפסק, במצוה זו, כדי שתהיה לקנין חזק אצלו. זו היא המשמעות של משנת רבי עקיבא: "והכל לפי רוב המעשה".

43 פאה פ"ח מ"ה.

44 קידושין כו, א.

45 כלה רבתי פ"ב.

פרק ה המחנך והמורה

המחנך

חינוך הילד מאימתי הוא מתחיל? בנושא זה נחלקו דעותיהם של המחנכים לדורותיהם ולשיטותיהם. הצד השווה בהם, שכולם מודים, כי החינוך האידיאלי מתחיל בדור הקודם, היינו בחינוך שקיבלו ההורים בקטנותם ובהתנהגותם כלפי צאצאיהם. כיון שכך, הרי ששאלה זו חוזרת תמיד על עצמה, לאמור: וחינוך ההורים מאימתי הוא מתחיל?

חובת החינוך, היינו חינוך הבן למשמעת המצוות שחלה על ההורים, מאימתי? שמאי הזקן מקדים את כולם במשנתו וקובע הלכה למעשה, כי שעת החינוך מתחילה מיד עם צאת העובר מבטן אמו, כמובא: "מעשה וילדה כלתו של שמאי הזקן ופיחת את המעזיבה וסיכך על גבי המטה בשביל קטן".¹

רבי עקיבא אינו מתנה ואינו תולה את חובת חינוך הילד בגיל. תאריכים וגילים אינם קובעים לגביו. לשיטתו, גיל החינוך מותנה בהבנת הילד, היינו, החינוך הוא סלקטיווי ואינדיבידואלי. לדעתו, לא כולם שווים כלפיו, הקובע הוא רמת המשכל, האינטליגנציה של הילד.

שנינו בסתם משנה בסוכה, שלפי המקובל דרבי עקיבא היא: "קטן היודע לנענע חייב בלולב". כמאמרם "לאתווי קטן שאינו צריך לאמו", היינו "כל שניעור משנתו ואינו קורא אמא, אמא!"² מגדירים בעלי התוספות שם בד"ה כאן בקטן: "דאמרינן בכל דוכתא אין כולן שווים, אלא כל אחד לפי ענינו, דהכא אמרינן אין צריך לאמו, וגבי חגיגה — שיכול לעלות, ובסוף לולב הגזול, גבי לולב — בידוע לנענע, וגבי ציצית — בידוע להתעטף, וגבי תורה — בידוע לדבר".³

במחלוקת שבין רבי אליעזר ורבי עקיבא על חובת הכוונה בקריאת שמע טמונה מחלוקת בחינוך. בעוד שלדעת רבי אליעזר היא נגמרת ב"ושיננתם

1 סוכה פ"ב מ"ח.

2 שם כח, ב.

3 שם מב, א.

לבניך" ולא עד בכלל, הרי אליבא דרבי עקיבא עד בכלל, היינו לדעתו מעוגנת מצוות החינוך לבנים בציווי של "ושיננתם לבניך" בחיוב הכוונה של קריאת שמע.

נוסף על כך, העלה רבי עקיבא את מעמדו של הקטן, הבדילו משאר פטורי המצוות, כגון, החרש ודומה לו, לפי שהוא בא לכלל מעשה. היינו, יגדל ויגיע למצוות. מעשיו של קטן בר-דעת מעשה הוא, קובע רבי עקיבא. כך הרים את הקטן למעלת איש למצוות רבות. רבי יהודה תלמידו מכשיר בקטן לקרוא את המגילה; ⁵ לקדש מי-חטאת; ⁶ ותרומתו תרומה.⁷

לאור קביעתו, שהכל תלוי במידת הדעת וההבנה שהקטן מחונן בה, בהן רבי עקיבא קטן שהקדיש קרדומו לשמים, התפנה לו ובדקו: "שמא לחמה ולבנה ולכוכבים ולמזלות שהן יפין הקדשת?" לכאורה, מה מבין ילד באומרו "שמים" אם לא ליריעת התכלת היפה הפרושה מעל לראשו? ענה היניק החכים: "למי שהברזל שלו ברוך הוא הקדשתי". קבע רבי עקיבא: "בדוק זה ומתוקן".⁸

גם בהיות רבי עקיבא בבור-הכלא העלה את חשיבות החינוך לראש מאווייו, והוא מצוה על רבי שמעון בר יוחאי תלמידו, שבא לבקרו, ללמד את הבנים בספר מתוקן, חדש ומוגה, ולא בספר ישן ומשובש, כי טעות שנכנסת בלב נכנס, ומי יסירנו מלבנו.⁹ רבי מאיר תלמידו אוסר למסור לגוי תינוק על מנת שילמדו כל לימוד שהוא, לא ספר ולא אומנות.¹⁰

פעמיים בשנה היה רבי עקיבא מבטל ממדרשו ומבית-מדרשו. ביום כיפור "היה מפטיר בבית-המדרש בשביל תינוקות שיאכילום אבותיהם"; ¹¹ בערב פסח היה מבטל ממדרשו, מתפנה להם ומחלק לתינוקות קליות ואגוזים שלא יישנו, ויהיו ערים לשאול "מה נשתנה" של ליל הסדר.¹² יש אומרים, שלשון האגדה הנמצא בירושלמי משום תנא דרבי חייא על התשובה לבנים, "כנגד ארבעה בנים דיברה תורה", דרבי עקיבא היא.¹³

רבי עקיבא ידע את נפש הילד ואסר על ההורים להבהיל אותו ולאיים

- 4 ברכות יג, א—ב. ועיין רש"י ותוספות שם בד"ה: עד כאן.
- 5 מגילה פ"ב מ"ד.
- 6 פרה פ"ה מ"ד.
- 7 תרומות פ"א מ"ג.
- 8 תוספתא גידה ה, ז.
- 9 פסחים קיב, א.
- 10 תוספתא, ע"ז פ"ג ה"א.
- 11 תוספתא, יומא פ"ד ה"ב.
- 12 סוף פסחים קט, א.
- 13 עיין ספר רבי עקיבא ל"ש צורי, המביא ראיות לכך (דף 41).

עליו בעונשין. מובא: מעשה שהיה בבני-ברק, מקום ישיבתו של רבי עקיבא, בילד ששלח יד בנפשו לאחר שאביו "הראה לו באזונו", היינו איים עליו בעונשין שיספוג מידו לאחר זמן. מפחד הבאות הלך הילד והפיל עצמו לבור. כשבא המעשה לפני רבי עקיבא קבע, כי מפחד פעל הילד ועשה את מעשהו ולא חל עליו דין מתאבד. "מכאן אמרו חכמים: אל יראה אדם לתינוק באזונו, אלא מלקהו מיד, או ישתוק ולא יאמר לו כלום".¹⁴

המורה

רבי עקיבא המחנך היה המורה הגדול ביותר בדברי ימי חכמי המשנה. העמיד תלמידים לאלפים ולרבבות שנמשכו אליו לשמוע תורה מפיו. במאמר קצר הוא מזהיר על השקידה בלימוד בדורשו: "זמר בכל יום — זמר בכל יום".¹⁵ רק זמר שמזמרים בכל יום נקלט ונהפך לקנין תמידי.

ממשה רבנו למד רבי עקיבא את אופן הלימוד, כיצד על הרב המורה ללמד לתלמידיו, שהרי אין התורה נקנית אלא בהליך ממושך ומיגע של לימוד ועיון. לשנן עד שיבוא בלבם. "רבי עקיבא אומר: 'ואלה המשפטים' למה נאמר? לפי שהוא אומר: דבר אל בני-ישראל ואמרת להם — אין לי אלא פעם אחת; מנין שנה, ושלש ורבע, עד שילמדו? תלמוד לומר: 'ולמדה את בני-ישראל';¹⁶ יכול למדין ולא שונין? תלמוד לומר: 'שימה בפיהם'; יכול שונין ולא יודעין? תלמוד לומר: 'ואלה המשפטים וגו'' — ערכם לפניהם כשולחן ערוך, כענין שנאמר: 'אתה הראית לדעת'".¹⁷

רבי עקיבא משווה את התחלת הלימוד לבור מים שאובים, המשכו — לבאר מים חיים: "שתה מים מבורך",¹⁸ בור תחילתו אין יכול להוציא טיפה מים מאליו, ואין בו אלא מה שניתן בתוכו, כך תלמיד חכם, בתחילתו לא למד ולא שנה אלא מה שלמד לו רבו. 'ינוזלים מתוך בארך': מה באר מתמלאת (מנוזלת) מים חיים מכל צדדיה — כך באים תלמידים ולומדים הימנו; 'יפוצו מעינותיך חוצה': נמשלו דברי תורה למים, מה מים חיים לעולם, אף דברי תורה חיים לעולם".¹⁹

בשוך המרד דאג רבי עקיבא להמשך המסורת והקבלה והעמיד תלמידים

14 שמחות פ"ב, ו.

15 סנהדרין צט, א—ב.

16 דברים לא, יט.

17 מכילתא משפטים, פרשה א.

18 משלי טו, טז.

19 ספרי דברים עקב, כב.

למשימה אדירה זו. פירש את המקרא: 'בבוקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך'²⁰ כחיוב החל על הרב להעמיד תלמידים בכל עת, ואומר: "אם היו לך תלמידים בנערותך, עשה לך תלמידים בזקנותך, שאין אתה יודע איזה מהן מתקיים לך, זה או זה, ואם שניהם כאחד — טובים".²¹ מאמר זה, שהיה כעין נבואה שנזרקה מפיו, נתקיים בו עם הדברת מרד ביתר. במדרש מובאת קינתו של רבי עקיבא על תלמידיו: "רבי עקיבא אומר: י"ב אלפים תלמידים היו לי מגבת עד אנטופרס, וכולן מתו בחיי, בין פסח לעצרת, ובסוף העמידו לי שבעה (תלמידים) ואלו הן: רבי יהודה, ורבי נחמיה, ורבי מאיר, ורבי יוסי, ורבן שמעון בר יוחאי, ורבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, ורבי יוחנן הסנדלר... מיד עמדו ומילאו כל ארץ-ישראל תורה".²² מסיים התנחומא: "ואלולי שהעמיד שבעה תלמידים בזקנתו, לא היה תלמיד שיהא קורא על שמו".

זהותם של "רבותינו שבדרום",²³ עליהם מעיד רבי עקיבא "מיד עמדו ומילאו כל ארץ-ישראל תורה", ידועה לנו, הלא הם תלמידיו המובהקים שסידרו המשנה, ספרא וספרי, תוספתא וסדר עולם.²⁴ אליבא דרבי עקיבא רבם.²⁵

נוסף על חכמים אלו, שהיו תלמידיו המובהקים, ששניים מהם — רבי

20 קהלת יא, ו.

21 בראשית רבה סא, ג; קהלת רבה יא, י; יבמות סב, ב.

22 תנחומא, סוף פרשת חיי שרה.

23 מתברר, ש"רבותינו שבדרום" מכוון לרבותינו שבלוד. לוד היא בדרומה של ארץ-ישראל. בדורות מאוחרים עדיין המשיכו חכמיה להיקרא בשם "דרומיים". ר' שמלאי שהיה מלוד, כמובא בפסחים סב, ב, נקרא בירושלמי (שבת פ"א ה"ד) "ר' שמלאי הדרומי", וכן ר' יהושע דרומיא מוזכר בירושלמי, סוף ברכות. לוד היתה לשם דבר גם בנשים הצדקניות שבה. שניגן בירושלמי, מעשר שני פ"ה ה"ב: "בנות לוד היו לשות עיסתן ועולות ומתפללות ויורדות עד שלא יחמיצו". העיר לוד שימשה כעיר מקלט, כמובא בירושלמי (כלאים פ"ט ה"ד), והסתתרו שם אנשים מישראל שנדרשו למלכות, כגון בניו של רבי ראובן איצטורבולי. עליה ביקש רבן יוחנן בן זכאי מאספסינוס קיסר, שניגח את השער המערבי של ירושלים וכל היוצא ממנו ללוד, עד ד' שעות של היום, יהא ניצול: "א"ל: בעי אנא דתורפי לפילי מערבאה דהיא אזלא ללוד, דכל בר נש דנפיק עד ארבעה שעין יהא לשיזבא" (איכ"ר א, לב). והיינו דאמרי רבנן: "הרוצה שיחכים ידרים" (ב"ב כה, ב). משמעו בין היתר, שיסור ללוד שבדרום, הנקראת גם "משנה לירושלים" (פסיקתא רבתי ח, ויחכים).

24 יבמות פב, ב.

25 סנהדרין פו, א.

מאיר ורשב"י — "מינה" רבי עקיבא, ויש אומרים שאף את רבי יוחנן הסנדלר סמך בצעירותו,²⁶ הקים חכמים רבים נוספים והם תפסו את מקום הארי בבנין ובמנין של חכמי דורות התנאים עד חתימת המשנה. הרמב"ם, בסוף הקדמתו לסדר זרעים (ד"ה: הראשון), דן על ייחוס התנאים במשנה ואומר, ש"מחבר המשנה קיצר דבריו בסיפור שמות האנשים המקובלים, להחל משמעון הצדיק ורעיו, והקבלה כולה חוזרת לשמעון. ומנין אלו האנשים, אשר בשמם נכתבו כל הדינים והקושיות והתקנות והגזרות בכל המשנה — אחד ותשעים איש". עליהם הוא מוסיף שם, בפרק השני, את שמותיהם של חכמים שלא נכתבו להם במשנה, הלכה באיסור או בהיתר "אבל נזכרו בשביל דבר אשר קרה בזמן אחד מהם. או למד מוסרים, כגון, הנזכרים באבות". מנינם שבעה ושלושים. "כלל מספר החכמים הזכורים במשנה מאה ושמונה ועשרים, ושני אנשים הביאו זכרם והם: אלישע — אחר — ולא ספרנו אותו בכלל אלו הטהורים בשביל הענין שנודע לו, ומנחם, חברו של שמאי, ולא ספרנו אותו כמו כן". במנין שמותיהם של צ"א החכמים הנזכרים, אשר "בשמם נכתבו כל הדינים והקושיות והתקנות והגזרות בכל המשנה", מימות שמעון הצדיק דרך הזוגות, עד לחתימת המשנה בידי רבנו הקדוש, הוא רבי יהודה הנשיא, מונה הרמב"ם את חמישה-עשר חכמי המשנה הידועים לנו כתלמידי רבי עקיבא, והם (לפי הסדר המופיע שם):²⁷

א. רבי אליעזר בן יעקב;²⁸

ב. רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי;²⁸

ג. רבי יהושע בן קרחה;²⁹

ד. רבי אליעזר בן שמוע;²⁸

ה. רבי אליעזר חסמא;³⁰

ו. רבי יהודה בר' אלעאי;²⁸

ז. רבי שמעון בר יוחאי;²⁸

ח. שמעון התמני;³¹

26 עיין "סדר הדורות" ערך רבי יוחנן הסנדלר.

27 רמב"ם, הקדמה לסדר זרעים.

28 חכמים אלו הם "רבותינו שבדרום". ראה: יבמות סב, ב; ב"ר סא, ג.

29 בנו ותלמידו של רבי עקיבא. ראה בפרק "ביתו וצאצאיו".

30 תלמיד רבי עקיבא, למדו לפרוס על שמע, כמובא בויקרא רבה כג, ד.

31 היה דן לפני רבי עקיבא בקרקע, סנהדרין יז, ב. וראה: תוספתא, ברכות פ"ד, טז.

- ט. רבי שמעון בן עזאי; ³²
 י. רבי שמעון בן זומא; ³³
 יא. חנניה בן חכינאי; ²⁸
 יב. רבי נחמיה; ²⁸
 יג. רבי יוחנן הסנדלר; ²⁸
 יד. רבי יוחנן בן ישוע, בן חמיו של רבי עקיבא; ³⁴
 טו. רבי מאיר. ²⁸

רשימת שמות החכמים, שהעתקנו כאמור מהרמב"ם, אינה כוללת חכמים רבים אחרים הקשורים עם רבי עקיבא, כגון אלו שישבו ודנו לפניו בקרקע, כמו חנן המצרי; ³⁵ עקילס הוא אונקלוס הגר, שתירגם לפניו; ³⁶ מונבו, שדן לפניו; ³⁷ נחמיה העמסוני, ששימש את רבי עקיבא כ"ב שנה ולימדו "אתיין" ו"גמים", "אכין" ו"רקין"; ³⁸ חכמים המוסרים בשמו ומשיבים על דבריו; ³⁹ וכל אלו שהיו לו בבחינת תלמיד חבר ⁴⁰ ורב חבר. ⁴¹

משמעו של דבר: נמצאנו למדים, שחלק הארי מהתנאים העומדים ראשונים במלכות התורה שבעל-פה, היא המשנה, היו תלמידי רבי עקיבא. אם נוסיף עליהם את כל אלו ששמעו תורה מפיו והעמידו שמועה כוותיה, ואתם כל החכמים שהיו אתו בשקלא וטריא, נמצא שרוב חכמי המשנה קשורים בתורתו של רבי עקיבא, רבותיו כחבריו, תלמידיו ותלמידי-תלמידיו על אופניהם וצורותיהם השונות.

- 32 חתנו של רבי עקיבא, כתובות סג, א, שהיה לו לתלמיד חבר. ראה: מכילתא בא פ"א, ה.
 33 אחד מהארבעה שנכנסו לפרדס, מהדנים לפני חכמים. סנהדרין יז, ב.
 34 בן חמיו של רבי עקיבא מאשתו הראשונה. ראה בפרק "ביתו וצאצאיו".
 35 סנהדרין יז, ב.
 36 ירושלמי קידושין פ"א, סוף הלכה א.
 37 תורת כהנים מצורע, פ"ה.
 38 ירושלמי, ברכות פ"ט ה"ה.
 39 רבי אחא מוסר בשמו משנת קידוש השם, תוספתא, שבת סוף פרק ט"ז.
 40 ראה סדר הדורות, ערך רבי עקיבא.
 41 כגון רבי טרפון.

פרק ו משנת תפילתו

רבי עקיבא היה אב התפילה. משנתו בהלכות תפילה נקבעה לדורות, גם אם חלוקה היא על דברי רבי יהושע שהסמיכו.¹ במחלוקת המשולשת בין רבן גמליאל נשיא ישראל ורבי יהושע לבין רבי עקיבא,² נפסקה הלכה כרבי עקיבא; וכך מצינו: "אבל אם היה טרוד ודחוק או שקצרה לשונו מהתפלל, יתפלל שלוש ראשונות וברכה אחת מעין כל האמצעיות ושלוש אחרונות ויצא ידי חובתו".³

לא רק משנתו אלא אף מנהגי תפילתו של רבי עקיבא נקבעו להלכה, והוא ששנינו: "כך היה מנהגו של רבי עקיבא, כשהיה מתפלל עם הציבור היה מקצר ועולה מפני טורח ציבור",⁴ וכך גם נפסק להלכה: "המתפלל עם הציבור לא יאריך את תפילתו יותר מדי, אבל בינו לבין עצמו הרשות בידו".⁵ ומצינו עוד על רבי עקיבא: "וכשהיה מתפלל בינו לבין עצמו, אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת, וכל-כך למה? מפני כריעות והשתחויות".⁶ נוסף על כך מוצאים אנו בו, היותו תמיד במצב של תפילה ודביקות בקונו, וכך אמר: "חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה, שנאמר: 'ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך' — 'בכל לבבך', בשני יצריך, ביצר טוב וביצר רע; 'ובכל נפשך' — אפילו הוא נוטל את נפשך".⁷

השבח וההודיה לה' היו בקרבו תמיד: "וכן תנא משמיה דרבי עקיבא: לעולם יהא אדם רגיל לומר כל דעביד רחמנא לטב עביד".⁸ אך עם זה

- 1 רבי יהושע מינה את רבי עקיבא. ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב.
- 2 ברכות כח, ב.
- 3 רמב"ם הלכות תפלה פ"ב ה"ב. וכן הוא בשו"ע או"ח סי' קי, ס"א. מפסק הלכה זה של הרמב"ם משמע, שלשיטתו היה רבי עקיבא חברו של רבי יהושע. ראה: כסף משנה שם.
- 4 ברכות לא, א.
- 5 רמב"ם שם, פ"ו ה"ב.
- 6 ברכות פ"ט ה"ה.
- 7 ברכות ס, ב.

הוסיף להודות לו יתברך באופן מיוחד על חלקו בתורה: "מעשה ברבי עקיבא, שהיה יושב ושונה לתלמידיו וזכר לו מה שעשה בילדותו, אמר: מודה אני לפניך ה' אלוקי, ששמת חלקי מיושבי בית-המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות בשוק".⁸

רבי עקיבא מחייב להתפלל ולהתריע על כל צרה שלא תבוא, הן על צרות הכלל והן על אלו של הפרט, כדשנינו: "זכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלוקיכם ונושעתם מאויביכם". רבי עקיבא אומר: אין לי אלא מלחמה, שדפון וירקון ואשה מקשה לילד וספינה המטרפת בים מנין? ת"ל: "על הצר הצורר אתכם", על כל צרה וצרה שלא תבוא על הציבור".⁹

על כוחו הרב בתפילה למדים אנו ממה שמסרו לנו חז"ל על תענית שנגזרה לרגל עצירת גשמים: "רבי אליעזר עשה תענית ולא ירדו גשמים, עשה רבי עקיבא תענית וירדו גשמים".¹⁰ על כוח תפילתו כי רב, מובא: "ירד רבי עקיבא אחריו (אחרי רבו רבי אליעזר הגדול משלא נענה) ואמר: אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה; אבינו מלכנו למענך רחם עלינו — וירדו גשמים".¹¹ תפילת "אבינו מלכנו" מפיו של רבי עקיבא יצאה, מוסיף "מחזור ויטרי", "וכשראו שנענה בתפילה זו הוסיפו עליהם מדי יום-יום וקראם לימי תשובה".

עד לרגעיו האחרונים עסק בתפילה ולא נתייאש מן הרחמים: "רבי עקיבא היה עומד ונידון לפני טורנוס רופוס, והיה שם יהושע הגרסי עומד בתפילה עמו. ירד הענן והקיפן, אמר: דומה אני שלא ירד הענן והקיף, אלא כדי שלא תישמע תפילתו של רבי, הדא הוא דכתיב: 'סכותה בענן לך מעבור תפילה'".¹²

תוחלת החיים

על דעת כולם, תפילה, תשובה ומעשים טובים בכוחם להאריך את תוחלת החיים של האדם עלי אדמות. אולם מה כוחה של תפילה לפעול לתוספת שנות חיים לאדם, נוסף על השנים שנגזרו לו בשעת לידתו — מחלוקת היא בין רבי עקיבא לחכמים.

8 אבדר"נ כא, ב.

9 ספרי בהעלותך עו.

10 ירושלמי, תענית פ"ג ה"ד.

11 תענית כה, ב.

12 איכה רבתי פרשה ג. ראה גם בפרק טורנוסרופוס ורבי עקיבא.

לשיטת רבי עקיבא, הזכויות מועילות להאריך את שנותיו של אדם, עד שיגיע לאותו מספר שנים שנקצבו ושנפסקו לו בשעת לידתו. זכה — משלימין לו וממלאין לו את מלוא קצבתו; לא זכה — פוחתין לו מהן. דבריו מסובים על מחלתו של חזקיהו המלך, עת בא אליו ישעיה הנביא ואמר לו: "כה אמר ה'": צו לביתך, כי מת אתה ולא תחיה. ויסב חזקיהו פניו אל הקיר ויתפלל אל ה', ויאמר: אנה השם, זכור נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלב שלם, והטוב בעיניך עשיתי. ויבר חזקיהו בכי גדול.¹³ להלן נענה לו הקב"ה, ככתוב: "הגני יוסף על ימיך חמש-עשרה שנה".¹⁴ תשובת רבי עקיבא: "אמר להון: משלו מוסיפין",¹⁵ כלומר, תחילה נגזר עליו להפחית שנותיו, ובכוח תפילתו הושבו לו שנותיו.

דעתם של החכמים החולקים על רבי עקיבא היא, שמעשיו וזכויותיו של האדם הם הקובעים תמיד, לשבט ולחסד, לימי שנותיו על אדמות. זכה — מוסיפין לו על אלו שהקצו לו; לא זכה — פוחתין לו גם מהן. וכך נקטו שם:¹⁶ "משעה שאדם נולד הוא נגזר עליו כמה שנים יחיה. אם זכה — הוא משלים את שנותיו; אם לא — פוחתים לו מהן, דכתיב: 'יראת ה' תוסיף ימים, ושנות רשעים תקצרנה',¹⁷ דברי רבי עקיבא, ורבנן אמרין: אם זכה — מוסיפין לו על שנותיו; אם לא — פוחתין לו משנותיו". והביאו חכמים מעשה מאלף שאירע לרבי שמעון בן חלפתא, שקרע רוע גזרה שנגזרה על תינוק למות באיבו, כסעד וראיה לשיטתם, שאם זכה מוסיפין לו על שנותיו, שהרי התינוק המדובר בו נגזר עליו למות סמוך ללידתו. עונה להם רבי עקיבא, לסתור ראייתם מהמעשה שהיה — בתשובה חריגה, שאין מוצאים אנו דוגמתה; וכך אמר: "מה לנו המעשה, אין לי המעשה אלא מקרא מלא: 'את מספר ימיך אמלא',¹⁸ שהרי משה, כמה מצוות עשה וכמה צדקות ובסוף נאמר לו: 'הן קרבו ימיך למות'".¹⁹ נוכל להבין את דברי רבי עקיבא אלו, שכל אדם נולד ולו מספר שנים קצוב ופסוק, אותן אין בכוח אנוש לעבור, כי אין מוסיפין עליהן בכל התפתחות ומצב, בהקשר אל דבריו במקום אחר,²⁰ ושם הלשון הוא קב ונקי:

13 ישעיה לח, א—ג.

14 שם שם, ה.

15 קהלת רבתי ג, ד.

16 משלי י, כז.

17 שמות כג, כו.

18 דברים לא, יד.

19 תוספתא, עדיות א, טו. יבמות מט, ב. ג, א. שיטתו זו של רבי עקיבא תובן על-פי ביאורו של הרמב"ן בפירושו על התורה (שמות שם): "ואמר: 'את מספר ימיך אמלא', שלא ימות במלחמה או במגיפה, בשינוי האויר, רק בזקנה,

"את מספר ימיך אמלא' 17 — אלו שני דורות". גרסת התוספתא: "(ושאר כל אדם) זכה — משלימין לו (את שנותיו); לא זכה — פוחתין לו (מהן), דברי רבי עקיבא. וחכמים אומרים: זכה — מוסיפין לו; לא זכה — פוחתין לו" וכו'.

ביטוי זה, "אלו שני הדורות", כשהכוונה לשנות חייו של אדם, אומר דרשני, בהיותו חריג מהמקובל ועל כרחך מפנה הוא אותנו להשוותו למקור אחר, שמופיע בו לשון זהה במשנתו של רבי עקיבא. תשומת הלב מופנית איפוא למשנת המפתח: "הוא (רבי עקיבא) היה אומר: האב זוכה לבן בנוי, ובכוח, ובעושר, ובחכמה, ובשנים, ובמספר הדורות לפניו והוא הקץ, שנאמר: 'קורא הדורות מראש'".²⁰ מכאן, ש"שנים" ו"מספר הדורות" אינם היינו אך בלשון רבי עקיבא, אלא שני מושגים נפרדים, הקשורים זה בזה. שנים הן תוחלת החיים של הפרט, ממנו צמיחת הדור.

צא ולמד ממשנת רבי עקיבא, שגאולת ישראל תלויה "במספר הדורות" שעברו, כי כל דור ודור הולך ומתקרב למילוי ההבטחה האחרונה, לכן, האב, בן הדור הקודם, מוריש לבנו ומוכחו כבן הדור החדש לקרבת יתר לגאולה.

שיטה זו של רבי עקיבא במשנת הגאולה, התלויה בדור ולא בשנים, קבועה בסיפא של המשנה האמורה: ²⁰ "אף-על-פי שנאמר: 'ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה',²¹ ונאמר (שם): 'דור רביעי ישובו הנה'". לכאורה, נתגלו לאברהם אבינו בבטחון בין הבתרים שני קצים; האחד — קשור למספר שנות השעבוד: 'ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה', והאחד — קשור למספר הדורות: 'דור רביעי ישובו הנה'. בגאולת מצרים נתקיימה ההבטחה התלויה בדורות — דור רביעי שב ונגאל לאחר מאתיים ועשר (רד"ו) שנות שעבוד במצרים. ארבע מאות שנה, מפרש התוי"ט לשיטת הראב"ד — מלידת יצחק אבינו. קביעה זו של רבי עקיבא, בענין הקץ, "הוא ענין בפני עצמו". משמעות דבריו: "מכל מקום, לענין הטובות והנחמות האמורות להם (במספר) הדורות הוא תולה, לפי שהוא רואה את הדור שהוא זכאי ומגלגל עמהם עד שמגיע לאותו הדור". כדוגמת "הקץ" הגאולה, כן גם התחלת השעבוד תלוי בדור מסוים. מסביר אור החיים:

שימלא ימים כמספר אשר הם חיי אדם בדורותיו". פירוש זה מבוסס על דברי רבי עקיבא האומר לפי הנוסח שבעין יעקב (דפוס ראשון, סלוניקי): "וצדקה תציל ממות — ולא ממיתה עצמה אלא ממיתה משונה" (שבת קנו, ב. וכן הוא בש"ס דפוס קושטא רע"ה רע"ו).

²⁰ עדויות ב, ט.

²¹ בראשית טו, יג.

"וראיתי לתת לב לדבריהם ז"ל שאמרו שכל זמן שאחד מיורדי מצרים קיים לא התחיל השעבוד, דכתיב: 'וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא'".²² שנות חיי אדם הן חלק מישות חיי דורו והם "אלו שני הדורות" הנאמרים מפני רבי עקיבא, כלומר שנות חייו של האדם היחיד שפוסקין לו אותן בשעת לידתו הן היוצרות את המסגרת "לשני הדור", מבחינת שנות החיים הקולקטיביות. מכאן, שבאריכת ימים למעלה מהקצוב יאריכו שנות הדור הקיים, שכל אחד מהדור הוא חלק ממנו. שינוי זה יגרום אולי לאיוו שהיא דחיה של הגאולה הקשורה ודבוקה, ללא הפרדה, לדור המסוים המיועד לכך. לכן רבי עקיבא, שכל-כולו קודש לגאולת ישראל, שולל אפשרות זו מעיקרה.

זאת לזכור: את משנתו זו אין רבי עקיבא לומד ואינו דורש אותה במידות שהתורה נדרשת בהן לפי דרכו ושיטתו, אלא כדבריו בתשובה לחכמים החולקים עליו: "אין לי המעשה אלא מקרא מלא, 'את מספר ימך אמלא'". ומוסיף: "שהרי משה כמה מצוות עשה וכמה צדקות, ובסוף נאמר לו: 'הן קרבו ימך למות'". שנותיו של משה רבנו התמלאו ולא הוארכו, ומי לנו גדול ממה?

אמרו חז"ל: כשבקש משה לעבור את הירדן נאמר לו: "אור כיאות בראתי את עולמי, וכי חטא היה בידי של אברהם שנפטר מן העולם? אלא מפני שדחקה ארכי של יצחק. ויצחק לא נפטר מן העולם אלא מפני שדחקה ארכי של יעקב. ועכשיו, ארכי של יהושע דוחקת".²³ "וכן מנהגו של עולם, דור דור ושניו, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו. עד עכשיו היה חלקך לשרת לפני, ועכשיו אבד חלקך והגיעה שעה של יהושע תלמידך לשרת".²⁴ על הקשר ההדוק בין הפרט לכלל, בין היחיד לדורו, לדעת רבי עקיבא, תעיד משנתו בהלכות אבלים: "המברך בבית האבל מה הוא אומר בברכה רביעית הטוב והמיטיב?" רבי עקיבא אומר: "דיין האמת שליט במעשיו שופט בכל הדורות בצדק, שכולנו עמו ועבדיו, ובכל אנו חייבים להודות לו ולברכו".²⁵ לכאורה, מה ענין צידוק הדין של היחיד לציידוק הדין של הדור כולו: "שופט בכל הדורות בצדק", שחייב רבי עקיבא להגיד בבית האבל? אלא כל פרט, כל ילוד, הוא נדבך בפסיפס של הדור. ה"רבים" יחידים-יחידים הם. כך שכל אחד, כל יחיד, יוצר את הרבים, את הדור כולו, בבחינת טבעת בשרשרת הדור. עם נשירתו בבוא עתו הולך ונעלם דורו.

22 בראשית מו, ז.

23 מדרש תנאים, הוצאת הופמן, עמ' 179.

24 תנחומא ואתחנן סימן ו.

25 סוף מסכת שמחות. ראה נוסחת הגר"א.

קבעו חכמים: "אין לך בכל יום ויום שאין נולדים בו ס' ריבוא ומתים בו ס' ריבוא, ומה טעם? דור הולך ודור בא."²⁶ אימתי מתחיל הדור? כל דור איך ומתי הולך, עם מי הוא נגמר וממי מתחילה ספירתו של הדור הבא — על-פי המשך הזרימה המתמדת, הבלתי-פוסקת של ילודה ותמותה? חישוב זה רק יוצרו מחשבו ויודעו. בשבכם חיים לכל חי מצווים את החיים לדור החדש, דור ההולך ומתקרב לנס הגאולה, הקשור בדור מסוים, לדעת רבי עקיבא.

לסיכומה של משנת התפילה שהורה לנו רבי עקיבא מהראוי לציין מה שמצינו עליו, שבקריאת פסוקי שיר השירים היו עיניו זולגות דמעות;²⁷ אף בשבת היה בוכה ברוב דבקות, וכשנשאל על כך מפי תלמידיו ענה להם: "עונג יש לי,"²⁸ ועל סמך זה נפסק להלכה: "וכן מי שיש לו עונג, אם יבכה כדי שילך הצער מלבו — מותר לבכות בשבת". זו משנתו וזו דמותו הזוהרת של התנא האלוקי, הדבק בקונו בכל עת.²⁹

26 קהלת רבתי א, ה.

27 זוהר ח"א צח, ב; זוהר חדש ז, א.

28 עיין: ט"ז אר"ח סי' רפב ס"ק ב.

29 אר"ח שם ס"ב בהגהות הרמ"א, בשם האגור ושיבולי הלקט; ובט"ז שם חולק על הרמ"א ומתיר רק באלו המתפללים בכוונה, ולא כדי שיצא הצער ממנו; ושאני רבי עקיבא, שבכייטו נבעה מרוב דבקות, "באשר ידע היכן הדברים מגיעים". ועיין משנה ברורה, שם.

משנתו במיסתורין

רבי עקיבא אומר: "סייג לחכמה שתיקה"¹. מפרש האברר בנאל: "רצה לומר, שיש מין אחד מהחטאים והוא מיוחד לחכמים, והוא בגילוי סתרי תורה". רבי עקיבא היה הראש והראשון במשנת הרז והמיסתורין, כשם שהיה במשנת ההלכה, ובשניהם כאחד זכה להיות אב לחכמים.

רבי שמעון בר יוחאי (רשב"י), גדול תלמידיו, ש"מינה" רבי עקיבא יחד עם רבי מאיר, הוכתר על-ידו בכתר המיסתורין, באומרו אליו: "דייך שאני ובוראך מכירין כוחרך"². הרשב"י היה האחרון ליודעי הסוד, וממנו עמד העולם צפון וסתום, כדברי המקובל רבי אברהם מרימון הספרדי בספרו "ברית מנוחה": "אנשי השם אשר האירו תורתנו שימשו בו בזה השם הגדול, והיו מוסרים אותו זה לזה, חדר בחדר, בסוד גדול ובכוונה גדולה מפה לפה". ומסיים, כי רבי אליעזר הגדול מסרו לרבי עקיבא ואחרון המקבלים היה רבי שמעון בר יוחאי, "וממנו עומד העולם צפון וסתום"³. כדברי חז"ל: "בירדן קבלו עליהן הנסתרות... ביבנה הותרה הרצועה, יצתה בת-קול ואמרה: אין לכם עסק בנסתרות"⁴.

רבי עקיבא "הרצה דברים" (מעשה מרכבה) לפני רבי יהושע, ואילו חנניא בן חכינאי הרצה לפניו. ארבעה נכנסו לפרדס, ורק רבי עקיבא יצא בשלום.⁵ ואף רבי עקיבא ביקשו מלאכי-השרת לדוחפו. אמר להם הקב"ה: הניחו לזקן זה שראוי להשתמש בכבודי"⁶.

רבותיו של רבי עקיבא, בני הדור הראשון והדור השני של התנאים, החל ברבן יוחנן בן זכאי ואחריו תלמידיו, רבי אלעזר בן ערך, רבי יהושע

1 אבות פ"ג מ"ג.

2 ירושלמי, סנהדרין פרק א הל' ב.

3 בהקדמת הספר, שם.

4 ירושלמי, סוטה פרק ז סוף הל' ה.

5 חגיגה יד, ב.

6 שם טו, ב.

בן חנניה ורבי יוסי הכהן, ולבסוף רבי חנניא בן חכניאי ורבי עקיבא, עסקו במיסתורין, "הרצו והורצו" במעשה מרכבה, ויש "וירדה אש מהשמים וסיבבה כל האילנות שבשדה", ויש "והיו מלאכי-השרת מתקבצין ובאין לשמוע, כבני-אדם שמתקבצין ובאין לראות במזמוטי חתן וכלה"⁴.

כאמור, הזהיר רבי עקיבא שלא לגלות סתרי-תורה באומרו: "סייג לחכמה שתיקה". מימיו ואילך, עומד העולם "צפון וסתום". אין אנו נתקלים עוד במקורות על לימוד והתעסקות בתורת הסוד "מפה לפה". אמנם אנו פוגשים גם בדורות מאוחרים יותר בחכמים שעסקו ביצירת חיים, לפי "ספר היצירה", המיוחס לאברהם אבינו⁵, אבל לא מובא עוד על חכמים שהרצו והורצו ברזין ובסתרים. את כל הסודות בלע אב החכמה, אדון התנאים, רבי עקיבא, במשנתו שבתורה שבעל-פה.

גנסה להתרכז, לפרט ולפרש שתי משניות שנלמדו מפי רבי עקיבא, ומהן נלמד, שנוסף על ההלכה הקבועה בהן הן מצפינות בתוכן רמזים שקופים על דברים העומדים ברומו של עולם, סודות התורה.

נתחיל במשנה ראשונה של פרק שני בחגיגה, בה מסדיר רבי עקיבא את האסור והמותר בדרישה ברבים בתחום סתרי התורה. המשנה האמורה יש בה שלוש בבות: השניה והשלישית ברורות למדי. רבי עקיבא מגביל בהן את מספר המשתתפים בדרשות אלו, באומרו: "ולא במעשה בראשית בשניים ולא במעשה מרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו". לא כן הרישא של המשנה. אין היא, לכאורה, עשויה כלל מעור אחד עם אחיותיה. התחלתה בעריות: "אין דורשין בעריות בשלושה" וגולשת, בלי אומר, עמוקות לתורת הנסתר: במעשה בראשית ובמעשה מרכבה.

מגמתנו להוכיח, שכל המשנה אכן עשויה מעור אחד. בתלם אחד נחרשה וליעוד אחד נשנתה, מראשיתה ועד סופה. כולה דנה בתורת הסוד שביהדות. לית מאן דפליג, שיש לעמול כדי להבין את המשנה בדרך הפשט הבדוקה, אולם נשתדל בס"ד להאיר דרך נוספת להבנתה, לפיה כולה ברזי הסוד נאמרה. כמאמרם: "כפטיש יפוצץ סלע" (ירמיה כג, כט). מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות, אף כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נהפך לשבעים

7 כוזרי מאמר ד; ועיין ב"פרדס רימונים" שער א פרק א: "ויש מייחסים אותו לרבי עקיבא ואינה מוסמכת"; אך עיין בסדר הדורות, שפירש רבי עקיבא. וכן דעת הרמב"ן. על אמוראים שעסקו ביצירה ראה: סנהדרין סה, ב; פסחים סח, ב; שבת קיט, ב; מדרש שיר השירים א, נב. מרן ר"ח מוואלוויץ, בהקדמתו ל"ספרא דצניעותא" עם פירוש הגר"א, אומר, שהגר"א עסק בצעירותו בקבלה מעשית, רצה לברוא גולם, ניסה ונמנע.

לשון"8. על מה מרמזת הפתיחה של משנתנו ומה מסתתר בה? נחפש במקורות ונצביע על הקשיים הנערמים בהבנתה כפשוטה, למרות ידיעתנו הברורה, שהכלל המקובל, שאין מקרא יוצא מידי פשוטו, חל גם על המשנה הנדונה.

תנן התם: "אין דורשין בעריות בשלושה ולא במעשה בראשית בשניים ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו. כל המסתכל בארבעה דברים רתוי לו כאילו לא בא לעולם: מה למעלה ומה למטה, מה לפניו ומה לאחור. וכל שלא חס על כבוד קונו — רתוי לו שלא בא לעולם".

מי לימד משנה זו? "רב בא בשם רבי יהודה: הרבי עקיבא היא"9. המשנה שלפנינו קשה ביותר להבנה ותמוהה היא כל-כולה: במבנה, בהרכב, במובן, בנימוקים ובטעמים.

במבנה ובהרכב. מהי סמיכות הפרשיות בין עריות, שהמשנה פותחת בה, לבין מעשה בראשית ומעשה מרכבה, המובאים בהמשכה? יתר על כן, הסיפא של המשנה מתרכזת כולה ודנה בדברים העומדים ברומו של העולם. מדובר בגורלו הפטאלי של "המסתכל מה למעלה ומה למטה", ועל כך נאמר בסיומה של המשנה: "וכל שלא חס על כבוד קונו רתוי לו שלא בא לעולם". היתכן, שפתיחתה דנה בדברים שבינו לבינה?

במובן. "אין דורשין בעריות בשלושה". וכי יעלה על הדעת, שלא לדרוש בכל עניני סדר נשים על מסכותיה: גיטין, קדושין, יבמות, כתובות, גידה וסוטה, אלא בשניים בלבד? אנו, האיך אנו דורשין? לומדים ומשננים בחבורות קטנות כגדולות בכל סבך עניני הלכות אלו.

בנימוקים ובטעמים. משנה זו איננה אחידה, אף בנימוקיה ובטעמיה אין קשר בין הטעם הניתן בפתיחה של המשנה לבין זה שבהמשכה ובסופה. האיסור לדרוש בעריות הוא מן החשש "ולא יתנו לבם לשמוע מפי הרב, כשדרש בו איסור", אלו הם דברי רבי עובדיה מברטנורה, היינו עלולים לבוא לידי מכשול של היתר מתוך איידיעה. היפוכו במעשה בראשית ובמעשה מרכבה. האיסור בהם הוא על עצם הידיעה ולא על היעדרה, כפירוש בעל תיו"ט, שם; היינו על ידיעת כוח הפעולה והמעשה המתרחש, כתוצאה מהגיית השם באותיות. וכן פירש רבנו תם שם, ואומר: "הוא שם מ"ב אותיות היוצא מבראשית ומפסוק שלאחריו".

כל הפירושים למשנה זו דחוקים מאוד הם. המפרשים עצמם עומדים על

8 ילקוט שמעוני ירמיה שו. המקור בשבת פח, ב; וכן סנהדרין לד, א.

9 ירושלמי, תגיגה פ"ב ה"א.

כך בפירושיהם. תוי"ט מתרץ ואומר, שמשנה זו תחילתה מתייחסת לסיפא של המשנה שקדמה לה, בפרק ראשון (בחגיגה), המסתיימת בזה הלשון: "הדינים והעבודות, הטהרות והטמאות ועריות, יש להן על מה שיסמכו והן-הן גופי תורה"¹⁰. תשובת סמיכות זו קשה היא מכמה טעמים. ראשית, הרי פרקים נבדלים הם, כלומר מסדרם לא חיברם ואיגדם בצוותא. שנית, אם סמיכותה מצדיקה את תחילת המשנה הגדונה להתחיל בעניני עריות, חזרה הקושיה לדוכתא. מה ענין שמיטה להר סיני? למה נסמכו לה המשכה של משנה זו והסיפא שלה, הדנה בסתרי תורה, מעשה מרכבה ומעשה בראשית, לראשיתה המתחילה ב"אין דורשין בעריות"¹¹?

10 נביא את המשנה כלשונה: "היתר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמכו. הלכות שבת, חגיגות והמעילות, הרי הן כהררים התלויין בשערה, שהן מקרא מועט והלכות מרובות. הדינים והעבודות, הטהרות והטמאות ועריות, יש להן על מה שיסמכו, והן-הן גופי תורה". משנה קדומה זו כוללת את כל הסדרים שבתורה שבעל-פה (פרט לסדר זרעים, שלא היה סדר בפני עצמו ביסוד המשנה, עד שסידרם רבנו הקדוש. ראה: דורות ראשונים לר' יצחק איזיק הלוי, חלק א, פרק "הקבלה והדרשות") — היא מסוגלת את הסדרים להסתמכותם לנאמר בתורה שבכתב ולדברי "הקבלה", בהבדלים הללו:

א. היתר נדרים: כולו קבלה בלבד, אינו נכנס אפילו בגדר של "הררים התלויים בשערה", כפירוש רבי עובדיה מברטנורה: "...אלא כך מסור לחכמים בתורה שבעל-פה".

ב. שבת והמועדות והמעילות: מקרא מועט ועיקרה הלכות ("קבלה"). עליהן כתוב בתורה יסוד הדינים בלבד. פרט ל"הבערה", נלמדות כל הלכות שבת האחרות, מ"ח במספרן, מהיסוד הכללי: "לא תעשה כל מלאכה", ונלמדות ממלאכת המשכן על מהות מלאכה מה היא. איסור העבודה ביום טוב, פרט לאוכל נפש, נלמד מהיסוד הבסיסי: "כל מלאכת עבודה לא תעשו".

ג. הדינים והעבודות, הטהרות והטמאות ועריות: "הדינים" — נזיקין; "והעבודות" — קדשים; "טהרות" — טהרות; "וטמאות" — עריות-זשים — "יש להן על מה שיסמכו והן-הן גופי תורה". עיקרם לכל פרטים מפורשים בכתובים, לא כלליהם בלבד, כדוגמת הלכות שבת, בהן כתוב הכלל: "לא תעשה כל מלאכה", שהרי כאן כתובים בתורה כל פרטי-הפרטים. עיקר כל פרט ופרט כה מפורש ומבואר בפסוקים מפורשים, עד שהקבלות נלמדות בלימוד חזק יחד עם הכתוב, כדברי "תפארת ישראל" שם.

11 קשה להעלות על הדעת ולומר, שאיגודה של משנה זו של דברים שונים ונוגדים נובעת מהמספרים הרצים שבה: מספר שלוש בעריות, שניים במעשה מרכבה ויחיד במעשה בראשית. ראשית, אין אף מפרש המתייחס לעובדה זו כדי להסבירה בצורה זו; ותו, הרי ישנן עוד משניות המדברות במספרים

לאחר שקלא וטריא ארוך מביאה שם הגמרא את דברי רב אשי: "מאי אין דורשין בעריות בשלושה — אין דורשין בסתרי עריות בשלושה". כאן התגלה סודה של המשנה: המדובר הוא בסתרי עריות. המהרש"א עומד על הקושי שבדברי רש"י שם, המפרש את הברייתא האמורה של רב אשי, "אין דורשין בסתרי עריות בשלושה", בעריות כפשוטן.

אומר המהרש"א: "ולשון סתרי לא משמע כן, ומתוך ספר ישן למדתי לפרש פתרי ממש. וסוד סתרי עריות, כגון איסור אחותו, דהשטן מונה את ישראל באיסורה, שהרי העולם בתחילת בנינו היה, שקין והבל נשאו את אחותם ואין אדם דן בשכלו לאסור. וכן באיסור אחות-אשתו אין האדם דן בשכלו, שמיטתו של יעקב שלמה היתה, ונשא אחות-אשתו. והנך תרי דשקלי וטרי בהדדי, ולא שמעו טעם סוד בזה מרבן, ואתי למשרי איסורא בעריות כי האי. והשתא ניחא, דהוה סתרי עריות דומה ממש למעשה בראשית ולמעשה מרכבה. שהם ודאי סודות ודברים נסתרים ממש". מכאן, שלדעת המהרש"א, המשנה במישור אחד נשנתה, וכולה סתרי תורה. אולם נימוקיו על איסור הדרישה בסתרי עריות עוד מרבים את המבוכה והתמיהה: וכי איסורים אלו, איסור אחותו ואיסור אחות-אשתו שמביא המהרש"א גלמדים ממידות שהתורה נדרשת בהן, או מאותיות יתר וכדומה, שעלולים לטעות בהן והילכך צריכים לשמוע עליהן מרבן — את טעם איסורו? הלא מקרים אלו בעריות כתובים בפסוקים מפורשין בתורה: "ערות אחותך, בת אביך או בת אמך, מולדת בית או מולדת חוץ, לא תגלה ערותך"¹². וכן: "ואשה אל אחותה לא תקח לצרור, לגלות ערותה עליה בחייה"¹³. ולמה איפוא אסרו את הדרישה בהן? איך יטעו ובמה? הרי בהלכות עריות קבעו חכמים: "אבל טעה בדבר שהצדיקים מודים בו, זיל קרי בי רב הוא" (סנהדרין לג, ב).

"משתקין אותו"

טרם הונח לנו ממשנה זו, והנה אנו נתקלים במשנה אחרת באותו ענין. המשנה דנה במהותה של דרך המינות: "האומר: יברכוך טובים, הרי זה

ולא הביאון לכאן, כגון: "בג' מלכים" (סנהדרין קב, א); "יושב דורש בשמונה שרצים" (שם קז, ב); "ואין דורשין תחלות" (מכילתא, משפטים כ); "בל"ב מדות האגדה נדרשת" (ילקוט שמעוני, בראשית כ); "ארבעה מחוסרי כיפורים" (כריתות פ"ב מ"א); "ארבע בקאות הן" (תוספתא, ע"ז פ"א, ו); "חמישה לא יתרומו" (תרומות פ"א מ"א); "שבע מידות שמנו חכמים בצדיקים" (ירושלמי, סנהדרין פ"א, ה"ג), וכדומה.

12 ויקרא יח, ט.

13 שם שם, יח.

דרך מינות. על קן ציפור יגיעו רחמיך ועל הטוב יזכר שמך — מודים מודים, משתקין אותו"¹⁴. ובהמשך משנה זו מובא: "המכנה בעריות, משתקין אותו". על מובנו ופירושו של משפט זה, הסוטה לחלוטין מהנושא הנידון, רבו המפרשים ואין בהם אחדות דעות. הרמב"ם בפירושו המשניות אומר: "שיכנה וישים כינוי הנסתר במקום כינוי הנוכח, ויאמר במקום אביך ואמך ואחותך — אביו ואמו ואחותו — משתקין אותו".

רש"י ורבנו נסים מפרשים את דבריו של רבי יוסף בגמרא, שם, שהכוונה ל"קלון אביו ולקלון אמו". היינו, מי שדורש פרשת עריות בכינוי "ואומר, לא ערוה ממש דיבר הכתוב, אלא כינה הכתוב בלשונו, וקרא אותה ערוה — המגלה קלון אביו וקלון אמו ברבים" (רש"י). "משתקין אותו" למה? מבאר רבנו נסים גאון: "מפני שהוא מגלה פנים בתורה שלא כהלכה"¹⁵.

הגירסה בדברי רש"י על הרי"ף היא חדה, ברורה ומדהימה כאחת: "...ואומר ערות אביך לאו ממש אלא קלון, שאם היה יודע דבר (של) קלון באביו או באמו לא יגלה. עריות ממש לא".

על משנה זו קשה הקושיה וחריפה שבעתיים. נוסף על השאלה הנשנית — מה הגשר ומה הקשר בין חלקי המשנה — ניצבת לפנינו כאן התמיהה העצומה. מדובר כאן באדם המתיר עריות באומרו כדברי רש"י: "עריות ממש לא", עליהם אין איסור. קרי: הוא עוקר הכל. ומה דינו של אדם, שעוקר האיסורים ומתיר חייבי כריתות וחייבי לאוין? על כך מובא במשנה: "משתקין אותו" ותו לא, גם מנויפה הוא פטור, אפילו לא נוזף הוא, שזה עונשו של העוקר כתוב ממשמעו בלבד, כמובא בסיפא של אותה המשנה: "האומר: ומזרעך לא תתן להעביר למולך — לא תתן לאעברא בארמיותא — משתקין אותו בנויפה". פירש רש"י שם: "שעוקר הכתוב ממשמעו", או כפירושו רבנו נסים: "שגם זה מגלה פנים בתורה שלא כהלכה" וכו'. מקשה התוי"ט שם: "אבל היא קשיא, דהכא תנא נויפה, ולא כן גבי מכנה" ותירוצו דחוק.

נתבונן בעומק חטאו של אדם המתיר עריות. המדובר בעריות שאין תופסין בהן קידושין, כי "אין קידושין בעריות"¹⁶. מעוות לא יוכל לתקון, אחת משלוש העבירות שאדם מישראל מצווה עליהן: "ייהרג ואל יעבור"¹⁷.

14 מגילה פ"ד מ"ט.

15 שם כה, א.

16 ירושלמי יבמות פרק יא, ה"א.

17 סנהדרין עד, א.

אם נשקול את מובנו ומשמעו של העונש "משתקין אותו" נלמד, שאין להכליל אותו במשפחת העונשין, אלא יש לשבצו בפסיפס ערכין נפרד, ולא בזה של עונשין.

לאחר שנשקול את המושגים, את גודל כובד העוון מחד ואת קלות העונש ומיעוטו, הקבוע לו במשנתנו, מאידך, נגיע בהכרח למסקנה ההגיונית, שאין שני אלו משתלבים זה בזה. אחת מהשתיים: אפשר, שאין מדובר כאן בעבירה כלל ובודאי לא בעוון ובחטא מעין זה, שכל יצור אנוש מוזהר עליו או שלא מובן לנו לחלוטין העונש המיוחד של "משתקין אותו", המובא במשנתנו.

על המשמעות של "משתקין אותו" שנינו: "הקורא את שמע וכופלו הרי זה מגונה; מגונה הוא דהווי, שתוקי לא משתקין ליה".¹⁸ ופירשו התוספות: "פירש בקונטרס: משתקין אותו דמחזי כעושה ב' רשויות. ובה"ג ובפר"ח מפרש איפכא: פסוקא פסוקא אין משתקין אותו, מיהו מגונה הווי. אך לשון הגמרא לא משמע כפי'. ואותן בני-אדם שאומרים ב' או ג' פעמים שמע ישראל ביה"כ משתקין אותו לפי רש"י; ולפר"ח — מגונה מיהא הווי. או שמא אין לחוש רק כשקורא ק"ש בעונתה, ומקבל עליו עול מלכות שמים. ומ"מ טוב שלא לומר", וכי.¹⁹

מכאן משתמע ברורות, כי ההלכה "משתקין אותו" באה כשהפעולה הנידונה נמצאת על הגבול בין יתר דבקות והתעלות לבין הגדשת הסאה, כדוגמת האיסור להרבות בקילוס במידות הבורא, נוסף על אלו הקבועות בתפילת העמידה: "הא-ל הגדול, הגיבור והנורא".²⁰ שנינו: "האומר מודים מודים, משתקין אותו".²¹ התוספות מביא את דברי הירושלמי: "הדא דתימא בציבור, אבל ביחיד תחנונים הם".²² וכן אמרו: "ההוא דנחית קמיה דרבה ואמר: אתה חסת על קן ציפור, אתה חוס ורחם עלינו", ורבה שיבת אותו ואמר: "כמה ידע האי צורבא מרבנן לרצויי למריה".²³

מהאמור אנו למדים, שישנן תפילות, שאם אדם אומר אותן במסיבה זו, כגון בציבור, משתקין אותו, ובמסיבה אחרת, אם אמרם ביחידות, משבחין אותו. "אבל ביחיד — תחנונים הם".

לאחר שראינו שמשמעו של "משתקין אותו" חל לגבי פעולות גבוליות, העומדות על המפתח בין טוב מאוד לבין מעבר מזה, בין "תחנונים לרצויי-

18 מגילה כה, א.

19 ברכות לד, א. ד"ה: אמר פסוקא.

20 שם לג, ב.

21 שם שם.

22 שם לד, א ד"ה: אמר מודים, ועיין גם דברי רב נסים גאון שם.

למריה" לבין "טוב שלא לומר", הרי בהכרח נבוא לידי המסקנה ההגיונית היחידה, שלא מדובר כאן בעריות שבינו לבינה, אלא משמעותה של המשנה שלפנינו, "המכנה בעריות משתקין אותו", היא צורה אחרת, במטרה זהה, שלגביהם נאמרו דברי רבי עקיבא באבות: "סייג לחכמה שתיקה".

כבר אמר התוי"ט בפירושו שם: "אלא דשבעים פנים לתורה", והמהר"ל אמר: "כל דברי חכמים יש להם נגלה ונסתר".²³ ננסה לגלות כאן עוד "פן" משבעים הפנים: "סתרי עריות" מה הן?

נפנה למשנתו של רבי שמעון בר יוחאי, היא משנת הוזהר:

"ערות אשת אביך לא תגלה. מה הרמו של אשת אביך? א"ר שמעון: הרי למדנו, שכל דברי התורה הם נסתר ונגלה, כמו שהשם הקדוש הוא נסתר ונגלה. התורה שהיא השם הקדוש, כמו כן נסתר ונגלה. כאן כל הנגלה הוא ידוע. והנסתר כמו שביארנו, ומקרא זה כך ענינו: 'אשת אביך' — למדנו, כל זמן שמידת המלכות נמצאת עם המלך ומניקה לו, נקראת אמך; עכשיו, שהוגלתה השכינה-עמך ונתרחקה מן המלך — אשת אביך נקראת. אשתו של המלך הקדוש היא, לא נתגרשה בספר כריתות ממנו. אשתו היא בודאי, כמו שכתוב: 'כה אמר ה': אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה', אלא ודאי אשת המלך היא, אף-על-פי שהוגלתה.²⁴

"ערות אחי אביך לא תגלה. למד רבי יהודה, שזה מרמו על ישראל שלמטה, שמפני עוונות האלה יגלו ישראל בין האומות ותוחרב ירושלים שלמטה. וע"כ למדנו, שמאהבת הקב"ה לישראל קרא אותם אחים, שנאמר: 'למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך'... וע"כ נקראים ישראל אחים להקב"ה, מפני שאינו מסיר אהבתו מהם לעולם.²⁴

"ירושלים שלמטה אחות אמך נקראת. כמו שכתוב: 'ירושלים הבנויה

כעיר שחוברת לה יחדיו' וכי.²⁴

ומפליא מה שמצאנו במפורש ב"תיקוני זוהר" בהתיחסות ישירה למשנה-תנו, שיש שלוש קליפות הטומאה: תוהו ובוהו וחושך, ובהון אוקמוהו רבנו: "אין דורשין בעריות בשלושה",²⁵ ולהלן: ובהון מסטרא דא ארבעה נכנסו לפרדס, ג' אכלו מאינון קליפי ומתו, רביעאה (הוא ר' עקיבא) אכל איבא (פרי) וזרק קליפין וחי. ומפורש יותר שם: "ולא בעריות בשלושה".

23 נתיב דרך ארץ א.

24 זוהר ח"ג עה, א בתרגומו של הר"ל רוזנברג, וכן עיין שם: עח, א וכן שם ער, א.

25 יא, ב בהקדמה.

מאי עריות? סמ"ל ונחש לא צריך למיהו. בשלושה דאינון, משחית אף וחימה.²⁶ ההסבר לכינויין בשם עריות מובא להלן: "ס"מ ונחש טובעים לעשות דין ומגלים אותם לפני ה' וגורמים גלות לישראל, כך שהגלות נחשבת להפרדת השכינה מישראל, והיא-היא גילוי עריות."²⁷

נמצאנו למדים, שבמשנת הזוהר "סתרי עריות" ענינם סוד כמוס של היצר הרע, המקטרג והעושה דין בישראל וגורם להגלותם בין העמים ומפריד בין ישראל לאביהם שבשמים.

מכאן, ששתי משניות, הן זו שבחגיגה ("אין דורשין בעריות בשלושה"), והן זו שבמגילה ("המכנה בעריות, משחקין אותו"), שתיהן מדברות בדברים שבינו לבניה, אולם מרמזות על סוד כמוס, על ענינים שבין האדם מישראל לבין קונו, כדברי רב אשי בגמרא: "מאי אין דורשין בעריות בשלושה — בסתרי עריות בשלושה". וכן במשנה, במגילה, לא נידון עונשו של המתיר עריות ועוקר דיני התורה, והן ברור, שאדם כזה דינו חמור ביותר. אלא משנה זו היא המשכה והשלמתה של המשנה בחגיגה, ומוסיפה עליה שאיסור הדרישה חל גם על כינויים שבסוד, שגם בהם אין לדרוש ברבים, בבחינת "כבוד אלוקים הסתר דבר", היינו: "סייג לחכמה שתיקה".

לאמת שיטה זו בידינו מתווה דרך אילן גדול להתלות בו — רבינו יצחק אברבנאל. בפירושו למסכת "אבות" מבהיר אברבנאל את דברי רבי עקיבא, שם: "שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה; מסורת סייג לתורה; מעשרות סייג לעושר; נדרים סייג לפרישות".²⁸ מבאר האברבנאל: "רצה לומר, שיש מין אחד מהחטאים והוא מיוחד לחכמים והוא בגילוי סתרי תורה, וכבר הזהירו על זה במשנה: 'אין דורשין בעריות בשלושה ולא במעשה בראשית בשניים ולא במעשה מרכבה ביחיד'. וידוע, שראוי לחכמים שישמרו עצמם, כמו שדרשו: 'דבש וחלב תחת לשונך'". להלן ממשיך ואומר: "ומלת ערוה לא תאמר, בלבד על איסורי עריות, כי היא כוללת גם כן כל חטא ואשמה, וכל דבר שראוי להיות מכוסה ונעלם מהאדם ונתגלה לו — יקרא ערוה, מלשון: 'ערו ערו עד היסוד בה'". וכו'.

אל יפלא בעינינו השימוש בביטוי "ערוה" לדברים שאינם בינו לבניה. לראשונה נזכרת בתורה מלה זו, "ערוה", מפי יוסף, בהשאלה לריגול

26 שם יד, ב.

27 שם צ, א. ועיי"ש צב, ב.

28 אבות פ"ג מ"ג.

ולחתירה, באומרו לאחיו: "לראות את ערות הארץ באתם".²⁹ קובע שם רש"י: "וכן כל ערוה שבמקרא לשון גילוי הוא". וכן: "אדם יש לו ערוה והארץ יש לה ערוה".³⁰ גם הים יש לו ערוה: "מה המים מכסים ערותו של ים, כן דברי תורה מכסים ערותן של ישראל".³¹

אל ייפלא בעינינו איפוא לשון הסתרים במשנה מפיו של רבי עקיבא המדבר בעריות, כשכוונתו גם לסתרי תורה, כי איכא דכוותה במקומות אחרים.³² ויש שהננו מוצאים בחז"ל, שדיברו בלשון חידה ושאינן להבין משפט אחד מדבריהם כפשוטו, ולולא פירשום מפרשי הש"ס, רש"י ורבינו חננאל, לא היה לאל ידנו להבין אפילו את פירוש המלים, כגון: "שניגון, זוג בא מרקת ותפשו נשר, ובידם דברים הנעשה בלון, ומאי ניהו תכלת. בזכות הרחמים ובזכותם יצאו בשלום. ועמוסי יריכי נחשון ביקשו לקבוע נציב אחד, ולא הניחון אדומי הלז. אבל בעלי אסופות נאספו וקבעו לו נציב אחד בירח שמת בו אהרון הכהן".³³

את דברי הגמרא אין להבין, ותוכנם חידה. רש"י מפרש שם כדלקמן: "זוג בא מרקת — שני תלמידי חכמים באו מטבריא. נשר — חיל פרסיים. עמוסי יריכי נחשון — נשיא שבארץ ישראל, שהוא מזרע נחשון בן עמינדב ראשון לנשיאים. ביקשו לקבוע נציב אחד — ביקשו להוסיף חודש אחד על השנה לעברה". רבינו חננאל מפרש, שעכבן המלך הנקרא "נשר", ויש אומרים: המטר הנושר מהשמים. ע"ש.

איסור חמור זה שלא לדרוש בסודות הסתרים, בסתרי תורה, שתיקנו חכמי המשנה והתלמוד, קיבל את חיזוקו אצל גאוני בבל, כפי שציין רב האי גאון באחת מתשובותיו: "כרית בחרם בית-דין, שאין למוסרו אלא לנאמנים ולמי שרואין בו הכרת פנים שראוי לכך".³⁴ בתשובה זו אין הגאון מפרש מה היו אותם "הסודות" המיוחדים, אשר נשמרו במחיצתן אגב העלמה והסתור.

בקונטרס "פירושים לשם ע"ב", מובא על הסוד הנורא והנעלם המוסתר ברזי האותיות של השם ובסוד הספירות: "כי החרימו חרם גדול ונורא על הדבר הזה, הם הגאונים הקדמונים שלא לגלות את הסוד". המורה הגדול, הרמב"ם, שלח לתלמידו "אגרת הסודות" בהשבעה לבל

29 בראשית מב, ט.

30 קהלת רבתי א, ט.

31 שו"ט תהלים א.

32 סנהדרין סח, א. מכנה הלכות כשפים — הלכות בנטיעות קישואין.

33 סנהדרין יב, א.

34 שערי תשובה ס' יד. תשובת הגאונים ס' לא.

יגלה לזולתו.³⁵ וכן אמר בפירוש המשנה, "שדבריהם יש לו נגלה ונסתר".³⁶ וגם באגרת תימן מזכיר הרמב"ם את "סתרי כתבי הקודש ופנימי המצוות". בנאמנותו השלימה לחוק הסוד חזר הרמב"ם ושינן גם בכתובים בסוף הפתיחה למורה נבוכים את חובת השתיקה, והקיף אותה בגדר העלמה חמור ביותר, היא השבועה המפורשת שחקק בשער המאמר:

"ואני משביע באלוקים ית' כל מי שיקרא מאמר זה, שלא יפרש ממנו אפילו דבר אחד, ולא יבאר ממנו לזולתו, אלא מה שהוא מבואר מפורש בדברי מי שקדמני מחכמי תורתנו הידועים. אמנם, מה שיבין ממנו, ממה שלא אמרו זולתי מידועינו — לא יבארהו לזולתו".³⁷

אמנם, כוונתו בהשבעה זו היא למנוע פירוש לא נכון בספרו, אבל עצם השבעתו, ולו לצורך זה, מלמדת ששמירת הסוד בשבועה היתה מקובלת בימיו.

בתקופה מאוחרת יותר, במאה הי"ג למנינם, רשם אחד מגדולי בעלי הסוד שמיזוג בתוכו הלכה וקבלה, ר' טודרוס בר' יוסף הלוי אבולעפיה (שהיה מקובל מאוד על בני דורו, עד שעיטרוהו בעטרת נשיא), את נוסח ברית הסוד, כפי שהיה ידוע לו:

"וכל חכמי הקבלה, הראשונים והאחרונים, כרתו על זה כמה בריתות, שלא לרמוז זה מרמוז זה, כי אם אל התלמידים הצנועים, אשר מוסרים להם ראשי פרקים באלה ובשבועה ובהסתר ובצנעה, פעם אחת בשביעית או ביובל, משום ל'עלם' חסר כתיב. ורבים מהם, אשר מעולם לא הוציאו דבר מפיהם ולא ביטאו בשפתים אפילו דבר קטן. וה' הטוב יכפר בעדי".³⁸

גם הנשיא ר' יהודה בר' ברזילי הברצלוני, מחכמי ספרד הראשונים, בפירושו לספר היצירה אומר: "לפי שאין דברים אלה נוהגים אצל בני דורנו לדבר בהם".

35 קובץ תשובות הרמב"ם לפסיא תרי"ט ח"ב ע' כג.

36 סנהדרין, חלק.

37 ר"מ גרבוני בפירושו למורה נבוכים ח"א פרק כא.

38 אוצר הכבוד לפסחים.

כן ר' יצחק סגי נהור בן הראב"ד, בעל ההשגות, הנחשב בקרב רבים מהחוקרים לראשון המקובלים בקרב יהודי פרובינציה וספרד, המכונה בפי רבנו בחיי בפירושו לתורה³⁹ "אבי הקבלה". ר' יצחק, בפירושו לספר היצירה, פירוש שנשאר בכתב־יד, מעיד על אבותיו ש"לא יצא דבר מפיהם בנושא הסוד".

וענין זה, כותב הרמ"ק, "יעמיק המעיין בדעת ברצוא ושוב וימצא שיש בדברינו אלה נסתר, ואין ראוי לגלותו אפילו מפה לפה, ואם יזכה הוא יעמוד על סוד ד' מעצמו, והזוכה לו אל יוציאהו מפיו, כי ענין זה מליבא לפומא לא גלי".⁴⁰

הגר"א בפירושו ל"ספרא דצניעותא", משביע את כל מי שיבין מתוך ספרו את גילוי סוד הקץ, שהוא מסתיר והוא מרמוז עליו, שלא יגלה זאת לאחרים:

"ומכאן תדע קץ הגאולה, שהיא בעתה ח"ו, כשלא יהיו זכאין, שהוא קץ אחרון. ומשביע אני את הקורא בה' אלוקי ישראל שלא יגלה זה".⁴¹

רבי עקיבא באומרו "סייג לחכמה שתיקה" גזר על העלמה בסתרי תורה, שלא יגלו ולא ימסרו למי שאינו ראוי לכך.

39 פרשת וישב.

40 שיעור קומה, ט"ו.

41 דף נו.

הנהגת הדורות

לנגד עיני כולנו עולה וניצבת השאלה הגדולה, הזועקת והמטרידה את שלוות נפשנו: הכיצד זה לא עלתה ארוכה לישראל בדורו-תיהם של קדושי עליון. שמונים שנה, החל בדור הראשון של התנאים, דורו של רבן יוחנן בן זכאי, וכלה בדורו של רבי עקיבא — הכיצד לא עלתה בימיהם ארוכה. החל ברבן יוחנן בן זכאי, תלמידו של הלל הזקן, שאמרו עליו: "אם כל הימים דיו והשמים יריעות, לא היו מספיקין לכתוב מה שלמד (ריב"ז) מרבותיו, ולא חסר ככלב המלקק בים", והמשך בדורו של רבי יהושע בן חנניה שאמרו עליו: "אשרי יולדתו",¹ ורבי אליעזר בן הורקנוס, שהיה ראוי לרוח הקודש, שמשה רבנו התפלל שיהיה מיוצאי חלציו, והדבר הובטח לו מעם ההשגחה.² ושמואל הקטן שאמרו עליו, שראוי היה שתשרה עליו רוח הקודש לו הוכשר דורו.³ וכלה בדורו של רבי עקיבא, שתלמידיו ותלמידי תלמידיו, קטן שבהם מחיה מתיים.⁴ היו עוסקים במיסתורין של הקב"ה, זו המשנה, והרי "אין הקב"ה מוסר מיסתורין שלו אלא לצדיקים".⁵

חרב בית-המקדש, נפלה ביתר, המעוז האחרון של תקומת ישראל וחרותו, נגדעה קרן ישראל, בימיהם הפיל צפעוני גורלות על משרתי דר מעון. הלשון הממהרת להורות אמרי-שפר לחכה את העפר, אויב ניאץ שמו הגדול והנורא, חירף וגידף על דבר תורה, הרג נפשות ההוגות באמרי-שפר, שפך לארץ את תמצית דמם — איזה זכויותיהם לעמוד בפרץ? איזה כוח תפילותיהם הנשמעות ונענות של ארזי הלבנון, אדירי התורה, בעלי

1 אבות ב, יא.

2 תנחומא חוקת, ח.

3 ירושלמי, סוף סוטה.

4 "אנטונינוס סלק לגבי רבי. אשכחיה דיתבי ותלמידיו קמיה, א"ל: הלין אינון דאת מגליג עליהון; אמר לו: אין! זעירא דאית בהון מחיה מתיין", וכו' (ויקרא רבה י, ד).

5 תנחומא וירא, ה.

תריסין, דורשי התורה ומסדרי המשנה, יודעי רזי העולם ושולטים ביקום? האדם חש במכמני-לבו שאין לו מנוס מדרישת פשר. מימי חורבן בית שני ולכידת ביתר ועד לחורבן בית ישראל באירופה, משם זועק אלינו קול דמי אחינו במיליוני קולות אדירים ממשברי ים, יהדות ליטא המעטירה, ערש הישיבות, תלמידי הגר"א, חובשי בית-המדרש, אנשי ההלכה. יהדות פולין, רומניה והונגריה החסידיות, יהודי "השטיבל", תלמידיהם וחסידיהם של "המגיד", "בעל-התניא", "החוזה" ו"השרף". חכמי אשכנז, צרפת, איטליה ויוון — על כולם עלה הכורת. איה הקול שיצא מרתיחת דמם של רבי-רבבות תינוקות של בית-רבנו, ההולך מסוף העולם ועד סופו? ואם תאמר, הדור לוקה על חטא היחיד, הרי קבעו חז"ל, שמאז מעמד הר סיני נפרע הקב"ה ממי שחטא, ואין הדור משלם עבור חטאת היחיד:

"אמר רב אבין: בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני נתן להם הקב"ה את התורה. באותה שעה, כל מי שחטא הקב"ה פורע ממנו. לשעבר, כל מי שחטא היה דור משלם חטאו. לדור המבול אמרו רבותינו: הרבה כשרים היו בהם, כגון נח, ונמחו עם הדור. בדור הפלגה היו חוטאים, אפילו התינוקות משתלמין. כשעמדו ישראל בסיני ונתן להם הקב"ה את המצוות, אמר: לשעבר היו הדורות לוקין על עוון של אחד מהם, מכאן ואילך, אין הדור לוקה על אחד. הוי מפי עליון לא תצא הרעות והטוב".⁶

למעלה מהספק, שיהודי מאמין ובעל הכרה חלילה לו להרהר על דרכי ההנהגה. אמונתנו כצוק סלע, כי השי"ת משגיח על הכלל ועל הפרט בכל מצב, מתוך מידה מרבית של צדק ורחמים: "עמו אנוכי בצרה". כלל זה חל על כל מקרה ובכל מאורע, ויהיה ההסתר עמוק ככל שיהיה. אולם כלום יש למישהו עלי אדמות בימינו אנו, בשעת חושך ואפלה, כשאינו נבואה והחזון אינו נפרץ, העוז לטעון, כי כוונות הבורא יתברך ותכניות ההשגחה נהירות לו, ולפיהן יוכל לשקול ולהעריך מאורע והתרחשות הערכה שקולה מהבחינה הדתית, ולהשכיל לשבץ כל מאורע של שכר ועונש במקומו המתאים, כחלקים המשתלבים בדייקנות כבחידת הרכבה?

האם יכול האדם שעניו קצרות רואי וימיו כצל עובר לנסות להעתיק את השקפת עולמו והרהורי לבו שלו עד כדי לתלותם בדרכי ההשגחה?

"כי לא מחשבותי מחשבותיהם ולא דרכיכם דרכי, נאום ה', כי גבהו שמים מארץ, כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם".⁷ האם חוקי הצדק ורגשות הרחמים המפעמים בנו, בנייהתמותה, יכולים לתאום, ולו במעט מן המעט, למידתו של אדון הרחמים ואלוקי הסליחות, המעביר לפניו, בסקירה אחת, את כל יושבי חלד? האם בדינו הכלים האלמנטריים לכך? למעשה, אין בכוח האדם להתמודד עם הבעיה הנוקבת והניצחית של צדק וגמול בעולם, של "צדיק ורע לו", ו"מדוע דרך רשעים צלחה". שאלות אלו העלו הנביאים, ונחנו מה כי נוכל להבינו, לתרצן ולהשיב עליהן. חובה עלינו לעמוד ביסורים גם מבלי הבין רמיותם ואת תכליתם: "תמים תהיה עם ה' אלוֹקֶיךָ" — זו התביעה שבנאמנות בין ישראל לאלוקיו. וכשם שעצם קיום עם ישראל כנגד כל חוקי הטבע אינו נהיר לנו, כך גם חייו השוטפים, היום-יומיים, נשגבים הם מהשגתנו.

אין בנמצא תשובה קלה, שבכוחה להסיר במחי-יד קוסמת שאלות, להחליק קושיות, לישר הדורים ולפתור ספקות, בדברים העומדים ברומו של עולם המתגלים ליחיד-סגולה, בבחינת "סוד ה' ליראיו".⁸ אולם חז"ל איפשרו לנו להגיע עד למבוא הבנת הענינים הנשגבים האלה, ובמה שהורשינו נתבונן ונציץ, בסדקים שפתחו אבותינו ורבותינו, למען קרבנו להבנה כלשהי של סדר הנהגת העולם ודרכי ההשגחה. וכאן אנו מגיעים למשנתו של רבי עקיבא ביסודות האמונה, שהררים גדולים תלויים בה, השגחה וחופש הבחירה: "הכל צפוי", אומר רבי עקיבא, "והרשות נתונה, ובטוב העולם נידון, והכל לפי רוב המעשה".⁹

"צפוי" — קיים בלשון הווה: "כל מה שאדם עושה בחדרי-חדרים גלוי לפניו", כפירוש רבנו עובדיה מברטנורה. וזו גם שיטת הרשב"ץ בפירושו "מגן אבות". ובלשון עתיד — "הכל צפוי. כל מעשה בני-האדם, מה שעשה וכל שעתידי לעשות, הכל גלוי לפניו".

במשנת רבי עקיבא ל"צפוי" פירוש כפול. "צופה" מלשון "מביט", בהווה, ודוגמתו: "אמר רבי עקיבא: צופה הייתי ברבן גמליאל וברבי יהושע, שכל העם היו מנענעין את לולביהן והם לא ניענעו אלא באנא ה'".¹⁰ וכן "צופה" מלשון ידע, ראייה מראש. ודוגמתו: "צפה רבי עקיבא ברוח הקודש ואמר: כל מי שיש לו בת בוגרת ילך וישיאנה".¹¹ וכן מביא

7 ישעיהו גה, ח-ט.

8 תהלים כה, יד.

9 אבות ג, טו.

10 סוכה פ"ג מ"ט.

11 ויקרא רבה כא, ז; ילקוט שמעוני, רמו תקעא.

הר"ן, ש"צפה (רבי עקיבא) ברוח הקודש שעתידיה (אשת טורנוס רופוס) להתגייר ולהינשא לו.¹² במקום אחר מובא מאמרו של רבי עקיבא בשינוי נוסח: "הכל צפוי והכל גלוי, והכל לפי דעתו של אדם".¹³ כאן, "צפוי" ו"גלוי" בשני זמנים הם — הראשון בעתיד והשני בהווה.

משל קלאסי על חופש הבחירה הבלתי-מסויג של האדם בחיי יום-יום מובא בחז"ל, מפיו של רבי יהושע בן קרחה, בנו של רבי עקיבא: "גוי אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו: אין אתם אומרים, שהקב"ה רואה את הנולד? אמר לו: הן! אמר לו: והכתיב 'ויתעצב אל לבו'.¹⁴ אמר לו: נולד לך בן זכר מימידך? אמר לו: הין! ומה עשית? אמר לו: שמחתי ושימחתי את הכל. אמר לו: ולא היית יודע שסופו למות? אמר לו: בשעת חדותא חדותא, בשעת אבלא אבלא".¹⁵

משנה זו של רבי עקיבא מציעה לו לאדם בחירה בין שתי דרכים מקבילות,¹⁶ אחת של מוות ואחת של חיים, ומאידך "עצת ה' היא תקום", היינו גורה וידיעה מוחלטת מראש על-ידי מסובב הסיבות, הכרוכה יחד עם בחירה חופשית מרבית ובלתי-מסויגת של ברואיו.

מבאר הרמב"ם: "שמא תאמר והלא הקב"ה יודע כל מה שיהיה, וקודם שיהיה ידע שזה יהי צדיק או רשע, או לא ידע. אם ידע שהוא יהי צדיק, אי-אפשר שלא יהי צדיק, ואם תאמר, שידע שיהי צדיק ואפשר שיהי רשע, הרי לא ידע הדבר על בוריו. דע, שתשובת שאלה זו ארוכה מני ים וכו', אבל צריך אתה לידע ולהבין וכו', שהקב"ה אינו יודע מדיעה שהוא חוץ ממנו, כבני-אדם שהם ודעתם שנים, אלא הוא יתעלה שמו ודעתו אחד, ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו. וכשם שאין כוח באדם להשיג ולמצוא אמיתת הבורא ית', כך אין כוח באדם להשיג ולמצוא דעתו של בורא וכו', וכיון שכך הוא, אין בנו כוח לידע היאך ידע הקב"ה כל הברואים והמעשים. אבל נדע, בלא ספק, שמעשה האדם ביד האדם ואין הקב"ה מושכו ולא גוזר עליו לעשות כך" וכו'.¹⁷ רבי עקיבא מסיים את

12 נדרים ג, ב.

13 אבדר"ג, נוסחא א, לט, א.

14 בראשית ו, ו.

15 בראשית רבה כו, ז.

16 השווה את דברי רבי עקיבא על שתי הדרכים שניתנו לבחירתו של האדם הראשון: "דרך החיים ודרך המוות ובירר לו דרך אחרת" (בראשית רבה כא, ה).

17 הלכות תשובה פ"ה ה"ה. וכן ראה פירושו על אבות פ"ג מט"ו. ועיין מדרש שמואל על אבות, שם. ראה הפרק "והכל מתוקן לסעודה" (עמ' 284).

משנתו באבות, "והכל לפי רוב המעשה", המצביע בין היתר על הקשר בין "המעשה" לבין "ההשגחה".

מעשי אדם והשפעתם

מעשה איש ופקודתו ועלילות מצעדי גבר, מחשבות אדם ותחבולותיו ויצרי מעללי איש, הם־הם המשפיעים על הנהגת העולם והשגחתו ית', כי זכר כל המעשים לפניך בא ואתה דורש מעשה כולם". חריש עמוק נעשה בשדה זה, תלמים רבים נחרשו בו, כל אחד ומחרשתו וישרות תלמיו. נביא את שיטתו המסכמת של מרן רבי חיים מוואלווין, תלמידו המובהק של הגר"א, המודהה עם האריות שקדמו לו, רבותינו האברבנאל, המהר"ל ומרן רבי יונתן אייבשיץ, שיטה המעוגנת בדבריהם של האר"י הקדוש והרמ"ק, וכולם אליבא דרבי עקיבא.

לפי השקפה זו, חטא אדם מישראל פוגם למעלה. שמירת מצוות וחיי קדושה הם צורך גבוה. משנה זו של רבי עקיבא נמסרה לנו מפני בחירי תלמידיו, רבי שמעון בר יוחאי ורבי מאיר: "העובד עבודה זרה גיתן להצילו בנפשו, מקל וחומר: ומה פגם הדיוט ניתן להצילו בנפשו, פגם גבוה — לא כל שכן"¹⁸, דברי רבי שמעון בר יוחאי. וכן הורה רבי שמעון: "כשאתם עדיי אני אֵל, וכשאתם עדיי אין אני אֵל"¹⁹. רבי מאיר היה אומר: "אשרי מי שגדל בתורה ועמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו"²⁰.

צא ולמד מכאן, שהמצוות הן צורך גבוה. בדרכם דרשו חז"ל, "שאלמלא אין ישראל מקבלים את התורה אין דירה לא לי ולא לכם"²¹. החי בקדושה, כביכול, מוסיף קדושה למרום. "קדושים תהיו, כי קדוש אני, ה' אלוקיכם"²², אם מקדשים אתם עצמכם מעלה אני עליכם כאלו קידשתם אותי, ואם אין אתם מקדשים עצמכם — מעלה אני עליכם כאלו לא קידשתם אותי"²³. בספרו "נפש החיים" פתח מרן רבי חיים מוואלווין צוהר לעולם הצפון, ואיפשר לנו לחדור ולהשקיף על שורש עצמנו, לעמוד על המתהווה בקרבנו,

18 סנהדרין עד, א.

19 ספרי הברכה, ה.

20 ברכות יו, א, לפי גירסת עין יעקב.

21 תורת כהנים, ריש קדושים.

22 ויקרא יט, ב.

23 תורת כהנים, קדושים א.

ולהבין מתוכם את סדר הנהגת העולם. הוא דלה ממעינות האר"י ואיפשר לנו להטות אוזן קשבת ולשמוע את דקות ההדים החוזרים משורש נשמתנו, השוכנת בקצה האחד בתוכנו ובצידה האחר קשורה בסוד שורש העליון של כללות נשמות ישראל יחד, מקום שהוא לפי דבריו "יותר גבוה ומאוד נעלה גם מהכסא"²⁴.

הוא ממחיש ומדגים את קשר-הגומלין בין הנשמה השוכנת בקרבנו לבין צור מחצבתה בעולמות העליונים ואומר: "מה חבל, יתנענע קצהו האחרון מתעורר ומתנענע גם ראש קצהו העליון, כן גם הנשמה, שקצה העליון מושפע ישירות, הן לתיקון והן לפגם ח"ו מהקצה התחתון הנתון בתוכנו. כך שכל פעולה שאדם עושה אינה סוף פסוק, אלא התחלה המשפיעה ומעוררת את שורשה למעלה בסוד שורש העליון".

וכך הוא מבאר: "המצוות כולן קשורין ותלויין במקור שורשן העליון בסדרי פרקי המרכבה, ושיעור קומה של העולמות כולם" וכו'.²⁵ וכן האר"י ז"ל, בשער היחודים, פרק ב: "ובעשות האדם רצון קונו יתב"ש ומקיים באיזה אבר וכוח שבו אחת ממצוות ה', התיקון נוגע לאותו עולם וכוח העליון המקבילו, לתקנו או להעלותו או להוסיף אור וקדושה על קדושתו מחפץ ורצון העליון יתב"ש"²⁶.

הנשמה השוכנת בקרבנו אינה באה לגוף האדם הנולד כיחידה נפרדת, המנותקת ממקורה, המושלכת אל הטבע והמקרה, אלא היא נשאת גם אחרי בואה אל קרבנו, קשורה בשורשה למעלה בצור מחצבתה. וזו לשונו: "שהאדם השלם כראוי, עיקרו הוא נטוע למעלה בשורש נשמתו העליונה, ועובר דרך אלפיריבואות עולמות, עד שקצהו השני הוא נכנס בגוף האדם למטה. זהו כי חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו, שעיקרו קשור ונטוע למעלה, חלק הוי—ה ממש, כביכול, ומשתלשל כחבל עד בואה לגוף האדם, וכל מעשיו מגיעים לעורר שורשו העליון כענין החבל, שאם ינענע קצהו התחתון, מתעורר ומתנועע גם ראש קצהו העליון"²⁷.

ביתר ביאור מסביר הוא את הדברים במקום אחר: "זוה הענין בכפילת השמות אברהם אברהם. הראשון מורה על עצם הנפש שורשו העליון, ששם עיקר מדור הנשמה, רק משתלשל ממנה מקצתה בגוף, כי הגוף הוא רק כמו נעל להנשמה, וכמו הנעל אינו מלבוש רק לקצה התחתון של הגוף,

24 שער א, פרק ה (עמ' 16).

25 שם, פרק א (עמ' 19).

26 שם, פרק ו (עמ' 20).

27 שם, פרק ה, בהגהה (עמ' 17).

כן הגוף אינו מלבוש רק לקצה התחתון של הנשמה, ונעל נקרא הגוף, בחינת סוף הרגלים של הנשמה²⁸.

החטא הוא עונשו

תחילתו של חטא וסופו מוסברים בדברי רבי עקיבא, הנותן הדגמה והמחשה היאך עבירה גוררת עבירה, שהרי אם אדם פותח בחטא קל שבקלים, סופו להתדרדר התדרדרות גוברת והולכת, עד לסוף המר. ודימויו החבל, שתחילתו חוט וסופו כעבות העגלה: "וכי יהיה באיש חטא משפט מוות והומת, ותלית אותו על עץ"²⁹. רבי עקיבא כשהיה דורש ענינו, היה אומר: "הוי משכי העוון בחבלי השווא, וכעבות העגלה חטאה"³⁰ — תחילתו של חטא דומה לחוט של כוכיא (עכביש), וסופו להיות כעבות העגלה. מתחילת הענין מה הוא אומר? "כי תצא למלחמה... וראית בשביה אשת יפת-תואר..." אחר-כך מה הוא אומר? "כי תהיין לאיש שתי נשים..."; הכניס זה שטן לתוך ביתו, והעמיד ממנה בן סורר ומורה. ומה סופו של בן סורר ומורה להיות? "כי יהיה באיש חטא משפט מוות והומת, ותלית אותו על עץ"³¹.

מין רבי חיים הורס לשונות מקובלות ומנתץ דפוסים שגורים ויורד לשור-שים. הביטוי החטא ועונשו לעולם הבא, שכה מקובל ושגור בפי כל, נעדר ממשנתו בצורתו המקובלת אצלנו. לשונות אלו נאמרו כדי לשבר את האוזן, כי דיברה תורה בלשון בני-אדם, אלא החטא עצמו הוא שופטו ועונשו. העונש הוא הירידה מסולם הקדושה. גם המושג של העונש בגיהנום בעולם הגמול מקבל אצלו מימד חדש.

וכך הוא מסביר: "וכן עונש הגיהנום ענינו גם כן, שהחטא עצמו הוא עונשו... (ו)הפגם והחורבן נרשם חו"ש תיכף למעלה בשורשו... ומשם ממשיך גם על עצמו רוח הטומאה, שמלפתו בעת עשיית העוון, ואחר עשותו הרוח טומאה מסתלק למקומו והוא בחייו בגיהנום ממש, המקיפו בעת עשית החטא. רק שאינו מרגיש עדיין, עד אחר פטירתו, שנלכד אז ברשת אשר הכין. הן כוחות הטומאה והמזיקין שנבראו ממעשיו"³². דהיינו, עצם עשית החטא היא בריאת עונשו על-ידי פגיעה ופגם בשורשו ח"ו. העבירה על

28 שם, סוף פרק ה, בהגהה (עמ' 21).

29 דברים כא, כב.

30 ישעיהו ה, יח.

31 מדרש תנאים, דברים, מהדורת ד"צ הופמן, עמ' 131.

32 נפש החיים, שער א, פרק יב (עמ' 28).

"לא תעשה" מושכת את החבל של שורש נשמתנו המתדלדלת מקדושתה, וזו מפעילה שרשרת של תגובות מיידיות, הפועלות על הנשמה הקיבוצית של עם ישראל ומתישה, כביכול, את כוח הגבורה של מעלה.

כל אחד מישראל הוא בבחינת עולם ומלואו בזעיר-אנפין, ובהיות שכך, בכוחו לתקן או לפגום חו"ש, כדרך שציין רבי חיים: "ואמרו ז"ל באיכה רבתי (על הפסוק "וילכו בלא כוח", וגו') ר' עזריה בשם ריב"ס אומר: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מוסיפין כוח בגבורה של מעלה כד"א באלוקים נעשה חיל. ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום, כביכול, מתישין כוח גדול של מעלה, דכתיב: 'צור ילדך תשי', 'תשי', מלשון תשישות כוח".³³

כל שמתהווה בעולמנו, כל קורות עם ישראל בכל תקופה שהיא, הם פועל יוצא — לא של גזרות, אלא של מעשינו יום-יום כאן, בעולם הזה. האדם בישראל, שררה רבת עוצמה ניתנה לו. הוא בבחירתו, בהגיוניו, במחשבותיו ובמעשיו משפיע ומכוון את הנהגת העולם. קיום כל העולמות מותנה בהבל פיהם ובהגיונם של עם ישראל בתורת השם, ובהסח-דעת קט, ולו של הרף-עין, מעיסוק בתורה ומהתבוננות בה, מחזיר הוא מיד את כל העולמות לאפס ותוהו.

וזה לשונו: "כל חיותם וקיומם של כל העולמות הוא רק על-ידי הבל פיני והגיונינו בה, והאמת, בלתי שום ספק כלל, שאם היה העולם כולו, מקצה ועד קצהו, פנוי ח"ו, אף רגע אחת ממש, מהעסק והתבוננות שלנו בתורה, כרגע היו נחרבים כל העולמות, עליונים ותחתונים, והיו לאפס ותוהו חס ושלום".³⁴

כוח קדושת האדם על-אדמות הוא כה גדול ונשגב, עד שהוא משפיע לא רק על המתהווה בקרב האדם אלא גם על המלאכים, שאף הם תלויים בעלייתם ובתוספת קדושתם בכוח מעשה האדם. "ורק האדם לבד הוא המעלה והמקשר ומייחד את העולמות והאורות בכוח מעשיו, מחמת שהוא כלול מכולם, ואז גם המלאך משיג עליה ותוספות קדושה על קדושתו, אשר בא בכוח מעשה האדם, מפני שגם הוא כלול בהאדם".³⁵ לכן, העולמות מתנהגים על-ידי מעשה האדם, כי המה כפי נטייתם מעוררים שורש נשמתו העליונה שמעליהם, שהיא הנפש חיה שלהם, בהתנועעו ינועו ובעומדם תרפינה".³⁶

33 שם, פרק ג (עמ' 13).

34 נפש החיים, שער ד, פרק יא (עמ' 81).

35 שם, שער א, פרק י (עמ' 26—27).

36 שם, סוף פרק ה (עמ' 12).

כאמור, נשמותינו השוכנות בנו בקרבנו אינן ערטילאיות, אינן כוחות נפרדים, אלא כל אחת מהן וכולן יחד הן חלקים אינטגרליים ממקור הקדושה העליון של כלל ישראל, השוכן בגובהי מרומים. מה אדם קשור בשורש נשמתו שלמעלה, כן כל דבר שבקדושה וכל מקום קדוש הנמצא כאן עלי-אדמות קשור לאותו מקום עצמו, למעלה.

לכל דבר קדוש מעין נשמה משלו

שני לוחות הברית הראשונים, שהוריד משה רבנו מהר סיני, בכתב אלוקים היו כתובים ועשויים אבן ספיר, לפי דברי חז"ל, ומאוד כבדים. אבל רוח הקודש שהיתה בכל אות ואות שבהן עשתה אותם כה קלילים, עד שביקשו לפרות באויר והיה משה תופשם. לאחר חטא העגל התרוקנה קדושתם, פרחו למקורם ונסתלקו האורות שבנשמת רוח החיים שבכל אות ונמצאו כבדים: "כבדו עלידי משה ונשתברו".

שנינו: "רבי יוחנן אומר: הלוחות היו מבקשים לפרוח והיה משה תופשן, היינו דכתיב: 'ואתפוש בשני הלוחות'. אמר ר' יהודה: הלוחות היו משקל ארבעים סאה, ושל סמפרינין היו, והיו נתונים עלידיו כדבר קל. כיון שפרח הכתב, שברו".³⁷

וביאר האלשיך: "אין הכוונה שלא נשארו האותיות כלל, חקוקות ורשומות, אבל האותיות במקומן נשארו, אך הוא כי כנשמה שבאדם, כן היה רוח קדוש עליון נורא מאוד בקרב כל אות ואות, ואורות נשמת רוח חיים שבכל אות ואות הם אשר פרחו למקורן ונסתלקו, לכן נמצאו כבדים, שחי קליל ומת כבד".³⁸

ומקדושת הלוחות לקדושת ארץ-ישראל, שנתקדשה בעשר קדושות, זו למעלה מזו. בכולן שרתה לפי המדרגות הקדושה, הקשורה למקורה העליון. וכך שנו חכמים:

"עשר קדושות הן; ארץ-ישראל מקודשת מכל הארצות וכו', ומתחיל מניין מאלה:

- א. עיירות המוקפות חומה, המקודשות ממנה (משאר הארץ);
- ב. לפני מן החומה (ירושלים), מקודש מהם (משאר העיירות המוקפות חומה);
- ג. הרהיבת מקודש ממנו;

37 תנחומא, כי תשא, כו.

38 "עץ יוסף" לתנחומא, שם, בשמו.

- ד. החיל מקודש ממנו ;
- ה. עזרת נשים מקודשת ממנו ;
- ו. עזרת ישראל מקודשת ממנה ;
- ז. עזרת כהנים מקודשת ממנה ;
- ח. בין האולם ולמזבח מקודש ממנו ;
- ט. ההיכל מקודש ממנו ;
- י. בית קודש־הקודשים מקודש מהם, שאין נכנס לשם אלא כהן גדול ביום הכיפורים, בשעת העבודה.³⁹

כל עשר הספירות שבקדושת ארץ־ישראל קשורות ומחוברות למקורן העליון. שנינו: ⁴⁰ "הכי אמר רבי יוחנן: אמר הקב"ה: לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה. ומי איכא ירושלים למעלה? אין! דכתיב: 'ירושלים הבנויה, כעיר שחבורה לה יחדיו'." ⁴¹ פירש רש"י שם: "ירושלים שלמטה תהא בנויה כעיר שחבורה לה, שהיא כיוצא בה, חברתה ודוגמתה". והמהרש"א שם מפרש: "שהיא למעלה בשמים נגד ירושלים שלמטה, מכוונת כנגד שערי השמים, וכעין זה אמרו בפרק 'אין דורשין': ב'ו' רקיעים זבול שבו ירושלים וביהמ"ק" וכו'.

ומצינו עוד: "ויצא אל המזבח אשר לפני ה' וכיפר עליו. למדנו, שא"ר יהודה: אל המזבח סתם, כמו שנעשה למטה כך נעשה למעלה, והכל מתקשר זה בזה; ולמדנו, כמו שביום הזה מכפר הכהן למטה, כן נעשה למעלה, וכאשר הכהן שלמטה מסדר עבודתו, כן עושה הכהן שלמעלה. לא נמצאת עבודה למעלה עד שנמצאת למטה, ומלמטה מתחלת לעלות קדושת מלך עליון, ונמצאים כל העולמות מתקשרים כאחד לפני הקב"ה."⁴²

על הנאמר בתורה, "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם", מפרש המלבי"ם ז"ל: "והראה ה' למשה את המקדש הגדול וכל צפונותיו וגגזיו ומשכיותיו, שעל זה אמר: 'בכל ביתי נאמן הוא', כי הראה ביתו הגדול וסודותיו שהוא המקדש הכולל, שעל זה אמר: 'ככל אשר אני מראה אותך',⁴³ ועל זה אמר, שביום הוקם, דהיינו שהראה לו מקדש דלמעלה".

מכאן אנו למדים, שכל קדושה שלמטה קיימת לעומתה ובדומה לה הקדושה שלמעלה, שהיא מכוונת כנגדה, כי מקור הקדושה קשור ומאוגד הוא, ותלויים הם זה בזה. לעומת זאת, כל עבירה שעובר האדם מישראל

39 כלים א, ו—ט.

40 תענית ה, א.

41 תהלים קכב, ג.

42 זוהר ח"ג, 10 א (הלשון כאן תרגום מארמית).

43 שמות כה, ח.

מדלדל הוא בזה את קדושת נשמתו הקשורה בקדושה הקיבוצית העליונה, ההולכת ומצטמקת, כדברי רבי חיים מוואלווין וצ"ל: "וממשיך על עצמו רוח הטומאה, שמלפפתו בעת עשית העוון, ואחר עשותו הרוח טומאה מסתלק למקומו והוא בחייו בגיהנום ממש, המקיפו בעת עשית החטא", והוא מבאר שם להלן: "ולכאורה ייפלא, הלא אפילו אדם איש חסד מתנהג במידת ותרנות, ולמה אמרו חז"ל: 'כל האומר הקב"ה ותרן הוא יוותרו חייו' וכו'?"⁴⁴ אמנם, כמו שנתבאר, הגמול אינו על דרך העונש ונקימה ח"ו, "רק חטאים תרדף רעה, שהחטא עצמו הוא עונשו. כי מעת הבריאה קבע הוא, יתברך שמו, כל סדרי הנהגת העולמות, שיהיו תלויים כפי התעוררות מעשי האדם הטובים ואם רעים ח"ו, שכל מעשיו ועניניו נרשמים מאליהם, כל אחד במקורו ושורשו, והוא מוכרח לקבל דינו על-ידי אותם כוחות הטומאה שהגביר במעשיו", וכו',⁴⁵

וזה שאמרו באבות: "וכל מעשיך בספר נכתבים",⁴⁶ היינו שמעצמן נכתבים ונרשמים למעלה, וכדברי הרמ"ק: "כאשר אדם פוגם נשמתו, מתחייב הפגם ההוא קצת פגם למעלה".⁴⁷ החטא האינדיווידואלי פוגע בכלל הקיבוצי הקדוש של מקור הנשמות העליון ומכרסם בו. לכן התפלל משה רבנו לאחר חטא העגל לאמור: "ועתה יגדל נא כוח ה' וגו'. על פסוק זה אמר רבי עקיבא: "אילמלא כתוב אי-אפשר לאומרו".⁴⁸

נמצא, שהחטא עצמו הוא העונש, כך ששורפי המקדש, נבוכדנאצר וטיטוס הרשעים, החריבו מקדש שהיה מכורסם, שנאכל בחטאי ישראל. ואומר מרן רבי חיים: "רק שבחטאנו נתמעט ותש, כביכול, כוח גבורה של מעלה. את מקדש ה' טימאו, כביכול, המקדש העליון, ועל-ידי כך היה להם כוח לנבוכדנאצר וטיטוס להחריב המקדש של מטה, המכוון נגד המקדש של מעלה, כמו שאמרו חז"ל באיכה רבתי: 'קמחא טחינא טחנת', הרי כי עוונותינו החריבו נוח מעלה, עולמות עליונים הקדושים, והמה החריבו רק נוח מטה".⁴⁹

רבן יוחנן בן זכאי הבחין וחס ארבעים שנה לפני החורבן בשכינה ההולכת

44 כבא קמא נ, א.

45 נפש החיים, שער א, פרק יב (עמ' 28—29).

46 אבות ב, א.

47 תורת הקבלה של הרמ"ק, ברלין התרפ"ד, פרק הנשמה.

48 מכילתא, שמות בא, פרשה יד.

49 נפש החיים שער א פרק ד (עמ' 13—14). ר' גם דברי הרמח"ל האומר: "וכל

דברי העולם השפל מתנועעים בהשפעת העליונים, וכן דברי הגשמיים עושים רושם ברוחניים" וכו' (מתוך מאמרו על האגדות).

ומסתלקת מבית־המקדש, ואמר: "היכל, היכל, למה אתה מבהילנו? יודעים אנו שסופך להיחרב".⁵⁰ "כיון שנסתלקה השכינה באו מלכויות ושרפו את בית־המקדש".⁵¹ מלכויות אלו, שגידלו והוציאו מתוכן רשעי עולם מה תוקפן? סוד חיותן נובע מחטא ישראל. אמרו: "בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בו שרטון, ועליו נבנה כרך גדול של רומי. במתניית תנא, אותו היום שהכניס ירבעם שני עגלי זהב, אחד בבית א־ל ואחד בדרך נבנה צריף אחד, וזהו איטליאה של יון".⁵² מכאן אנו למדים, שלא רק פעולתן של רשעי־עולם היא תוצאה של חטאי ישראל, והצלחתם נובעת מהתמעטות, כביכול, של כוח וגבורה של מעלה, אלא מלכויות הרשע עצמן גולדות יונקות ומתעצמות מחטאי ישראל.

אומות העולם וישראל

לאחר שביררנו את עוצמתו ותוקפו של כוח הקדושה הגלום בתוך עם ישראל, וכנגדו מה רב כוח ההרס של החטא, ניצבת בפנינו השאלה החדה: מה דינם של עכו"ם? אומות העולם, המלאות עבירות כרימון, הלקויות הן באמונתן והן במידותיהן, האם עולות הן חלילה על עם ישראל במעלתן? אין הן מצטיינות לא בשמירת ז' מצוות בני נח הנתונות להן⁵³ ולא בהבנה, בהשגה, באמונה לפי צרכם ודרכם, או בכל מעלה אחרת, ומה הם כי ישמשו לישראל שבט אפו?

על שאלה נוקבת זו נביא את תשובותיהם של מרן רבי יהונתן אייבשיץ ומרן רבי חיים מוואלוז'ין, ההולכים לשיטתו של רבי יהודה הלוי, האומר:

50 וזה לשון הירושלמי (יומא, פ"ו): תני, ארבעים שנה עד שלא חרב בית־המקדש היה נר המערבי כבה, ולשון של זהורית מאדים, וגורל של שם עולה בשמאל, והיו נועלין דלתות ההיכל מבערב ומשכימים ומוציאין אותם פתוחים. אמר לו ריב"ז: היכל, היכל, למה אתה מבהילנו? יודעין אנו שסופך ליחרב, שנאמר (זכריה יא, א): "פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך".

51 מדרש זוטא, שיר השירים ה.

52 שבת נו, ב.

53 "...אלא אפילו שבע מצוות שקיבלו עליהם בני נח לא יכלו לעמוד בהן עד שפרקום ונתנום לישראל. משל לאחד ששילח את חמורו ואת כלבו לגורן, והטעינו לחמורו לתך ולכלבו ג' סאים והיה החמור מהלך והכלב מלחית. פרק ממנו סאה ונתנו על החמור וכן שני וכן שלישי. אף כן ישראל, קיבלו את התורה בפירושה ובדקדוקיה, אף אותן שבע מצוות שקבלו עליהם בני נח לא יכלו לעמוד בהן, עד שפרקום ונתנום לישראל" (ספרי, דברים, וזאת הברכה ב.).

"והכוונה היתה באומה הזאת, שיהיה ערכם באומות, ערך המלך מן העם".⁵⁴ כי המין האנושי מחולק לשניים. מחד, עם ישראל הוא אדם אחד, בבחינת "אתם קרואים אדם", וכדברי בלעם "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב", ולהם חלק ושורש אינטגרלי למעלה, בעולמות העליונים, אליהם אמר השי"ת: "והייתם לי סגולה מכל העמים" וגו',⁵⁵ "רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם בכם מכל העמים כיום הזה".⁵⁶ לעומתם, כל אומות העולם אדם אחד. אין הם פוגמים למעלה, כי לא להם חלק ושורש בעולמות. אין הם מגדילים כוחות הקדושה בחיובם, ואין הם פוגעים בחלונם.⁵⁷

"ובאמת, כי האיש החכם ויבן את זאת לאמיתו, לבו יחיל בקרבו בחיל ורעדה, בשומו על לבו על מעשיו, אשר לא טובים ח"ו, עד היכן המה מגיעים לקלקל ולהרוס בחטא קל ח"ו, הרבה יותר ממה שהחריב נבוכדנאצר וטיטוס. כי הלא נבוכדנאצר וטיטוס לא עשו במעשיהם שום פגם וקלקול כלל למעלה".⁵⁸

רבי יהונתן אייבשיץ מפליג ואומר, שלא רק שאין מידת הדין פוגעת בעכו"ם, שאינם נענשים למרות שהם "חוטאים ואין לך תועבה שלא יעשו", אלא נוסף על כך, כאשר ישראל חוטאים ונפגעים בכל חולי ומכה גם ירחקו מהם אומות העולם, לקשי מזלם, "בל יקרה להם מה שקורה לישראל, בראותם כי המזל נידח למולם".

וכך כתב: "חטא חטאה ירושלים על כן לנידה היתה, ומתרגם 'למרחקי', שהרחיקו ממנה כל האומות, וע"ז הקשה המפרש: למה? ואי בשביל שגעלו בהם, הואיל והם חוטאים, הא תינח, אם הם אינם חוטאים, והלא עכו"ם נמי חוטאים ואין לך תועבה שלא יעשו, וא"כ מהיכא תיתי ימאסו בישראל בשביל החטא, הלא אין זה חרפה כלל אצלם, וא"כ מה זה הריחוק? ועל זה השיב המדרש: הם אף שחטאו אינם לוקים, אבל ישראל שחטאו, לקו ופגעו במידת הדין בכל חולי ומכה, ולכך רחקו מעליהם לקשי מזלם לבל יקרה להם כמו כן קושי מזל, ולכן היו ישראל לריחוק, כי העכו"ם ינחשו מבלי לקרב לישראל, האתם רואים כי המזל נידח למולם".⁵⁹

על מה נתפסות אומות העולם בעומדן למשפט העמים ביום פקודה, לפי

54 כוזרי, מאמר רביעי, פ"ג.

55 שמות יט, ה.

56 דברים י, טו.

57 יערות דבש, וארשה, תרכ"ח, חלק א, ל.

58 נפש החיים, שער א, פרק ד (עמ' 13).

59 יערות דבש, חלק ב, קלה.

שיטתם של רבותינו, שנבוכדנאצר וטיטוס הרשעים "לא עשו במעשיהם שום פגם וקלקול כלל למעלה"? על כך נביא את דברי המכילתא, לפיה ראשית דינם על הפרת "חיבתם" לעם ישראל ולארץ-ישראל: "וכן הודיע הקב"ה חיבתם של ישראל לאומות העולם, שהוא בעצמו הולך לפניהם, שיהיו נוהגים בהם בכבוד, ולא דיין שאינם עושים כן, אלא שממיתים אותם מיתות חמורות ומשונות זו מזו, ולענין כן הוא אומר: 'וקיבצתי את כל הגויים והורדתיים אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל, אשר פיזרו בגויים ואת ארצי חילקו' (יואל ד). יכול על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים? ת"ל: על עמי ונחלתי ישראל"⁶⁰.

דומם, צומח, חי, מדבר וישראל

העולם יש בו דומם, צומח, חי ומדבר, וכל אחד מאלה הוא סוג נפרד לעצמו ואינו בבחינת תוספת או גרעון לזה שלפניו או לאחריו; כלומר, הצומח אינו דומם שנוספה לו מעלה, והמדבר אינו חי שנוסף לו כוח הדיבור, כי כוח הדיבור קשור למחשבה, לתפיסה, ליצירה וכו'. כך הדימוי בין ישראל לעכו"ם. ישראל אינו עכו"ם שנוספה לו בחירה ואמונה, אלא סוג בריאה מיוחד. הוא לא נשתלב במהלך בדברי הימים כאחד העמים הרבים ב"משפחות האדמה", אלא כעם מיוחד, שנקשרה בו כוונה אלוקית מיוחדת, אשר למענה נבחר מכל העמים להיות לו לעם סגולה, כדברי הכוזרי:

"והכוונה היתה באומה הזאת, שיהיה ערכם באומות, ערך המלך מן העם"⁶¹. ברוח זו מסביר רבי יהונתן אייבשיץ את ההבדל הקוטבי בין ישראל לעמים: "כל המין האנושי בכלל ייחשב לאיש אחד בעמים, ואין עם ישראל בכלל, כי אין להם שייכות וחיוור כלל עמהם ואינו כלל בסוגה, כאילו תאמר, שצומח אינו נכלל במין אחד עם דומם; כן ישראל היו עם עכו"ם, כי הם ממין אחר, מסוג אחר. לכן יש בהמון אישי (אנושי) שני בני-אדם: המין העכו"ם, בכללן איש אחד, והמין עם קדוש ישראל איש אחד"⁶². וכך, בדומה לו, אומר מרן רבי חיים מוואלווין, שאדם מישראל פוגם במחשבה רעה יותר מעכו"ם במעשיהם הרעים. כי מה רושם ופגם פעלם של רשעי האומות? מה השפעתם בעולמות העליונים? "בעת אשר יתור האדם לחשוב בלבבו מחשבה אשר לא טהורה, בניאוף ר"ל, הרי הוא מכניס זונה, סמל הקנאה, בבית קודש-הקודשים העליון נורא, בעולמות העליונים

60 מכילתא, בשלח יג, פרשה א.

61 כוזרי, מאמר רביעי, פ"ג.

הקדושים ח"ו, ומגביר ר"ל כוחות הטומאה והס"א בבית קודש-הקדושים העליון, הרבה יותר ויותר ממה שנגרם התגברות כוחות הטומאה על-ידי טיטוס, בהציעו זונה בבית קודש-הקדושים במקדש מטה. וכן כל חטא ועוון אשר כל איש ישראל מכניס בלבו ח"ו אש זרה, בכעס או שאר תאוות רעות ר"ל.⁶²

עם התגברות הכרסום התדיר בשורש העליון, בנשמה הטהורה שלמעלה, על-ידי החטא וההתנערות מהמצוות, לפי הכלל "עבירה מכבה מצוה",⁶³ הולכת ונדחקת הקדושה הנמצאת בקרבנו והשומרת עלינו, ומצב זה של העדר קדושה, מצב של עירום ועריה, מפנה דרך ומושך את החורבן ואת השואה, ר"ל.

בחיינו של משה רבנו בא הגמול על-אדמות מיד עם עשיית החטא, כחלק בלתי-נפרד ממנו. בקברות התאווה כתוב: "הבשר עודנו בין שיניהם טרם ייכרת, ואף ה' חרה בעם ויך ה' בעם מכה רבה מאוד".⁶⁴ ובעדת קרח כתוב: "וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמור: היבדלו מתוך העדה הזאת ואכלה אותם כרגע".⁶⁵ ובחטא המרגלים כתוב: "חי אני נאום ה', אם לא כאשר דיברתם באוזני, כן אעשה לכם. במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקודיכם לכל מספרכם, מבן עשרים שנה ומעלה, אשר הליגותם עלי";⁶⁶ "וימותו האנשים, מוצאי דיבת הארץ רעה, במגיפה לפני ה'".⁶⁷

על הגמול המידי שבא על העם בחיינו של משה רבנו אנו מוצאים בדבריו של אדון הנביאים לאמור: "כי ידעתי אחרי מותי, כי השחת תשחיתון וסרתם מן הדרך אשר ציויתי אתכם, וקראת אתכם הרעה באחרית הימים" וגו'.⁶⁸ יש המפרשים שבפסוקים אלו גילה להם משה רבנו, שאחרי מותו לא יהיה עוד הגמול צמוד לחטא, אלא יידחה לאחר זמן רב, "וקראת אתכם הרעה באחרית הימים".

"הגו בידך אך את נפשו שמור" — זהו הציווי האלוקי לשמירה על איוב

62 נפש החיים, שער א, פרק ד (עמ' 18).

63 סוטה כא, א.

64 במדבר יא, לג.

65 שם טז, כ—כא.

66 שם יד, כח—כט.

67 שם, שם לו.

68 דברים לא, כט. ועיין בפירוש המלבי"ם שם: "אם תשחיתו אחרי מותי לא יהיה עוד כמו שהיה בחיי, שבא לכם העונש תכף ומיד בהשגחה, רק וקראת אתכם הרעה באחרית הימים", שלא יגיע לכם העונש עד אחרית הימים, לעת תמוט רגלם".

האיש וכן על איוב הקיבוצי — עם ישראל. וכבר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: "אני הוא איוב. כל מה דאייתית על איוב את בעי מייתי עלי".⁶⁹ אלוקי ישראל פוקד עוון אבות על בנים, על שילשים ועל ריבעים, ועושה חסד לאוהביו ולשומרי מצוותיו לאלף דור. אחרי שנפחתת הסאה המינימלית בקדושת עם ישראל וזכויותיו יורד הברומטר הרוחני ומצביע על חורבן ושואה חו"ש, כפי שנקבע בבריאת העולם, שכל העולמות העליונים "יהיו תלויים, כפי התעוררות מעשי האדם הטובים ואם רעים, חו"ש", שכן ברא בורא העולם, ברחמיו המרובים, מידות בקרה לקיום העולם — בהמשך קיום עם ישראל בכל מצב. יען כי לא חפץ בהשחתת העולם אלא ביישובו. לא לתוהו בראה, לשבת יצרה. ו"כשם שאי־אפשר לעולם בלא רוחות, כך אי־אפשר לעולם בלא ישראל... שבזכותן נברא העולם ועליהם העולם עומד".⁷⁰

לכן, מיד מתחלת המידה הקובעת את ויסות הזמן מתגלגלת לדור וליום שיהיו מסוגלים לספוג את הפקודה, ככתוב: "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם, להפר בריתי אתם, כי אני ה' אלוקיהם. וזכרתי להם ברית ראשונים, אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים"⁷¹ וגו'. מפרש הרמב"ן: "שאזכור להם בין בארץ בין בחוץ לארץ, בגלות הנרמזת כאן ובכל הדורות, וזה הטעם לעיני הגויים, כי יעשה בהם בעבור שמו הגדול שלא יתחלל בגויים, ולא למענם, כי לא עשו תשובה ולא נכפרו עונותם".

ההבדל הקוטבי בין ישראל לעמים הוא גם בעונש: "כל זמן שהקב"ה מסתכל במעשיהם של רשעים ומהפך בהן, אין להם תקומה. לא כן ישראל. בהם היסורין כלין והם אינם כלין".⁷²

מכאן אנו באים לדון בשאלה שפתחנו בה פרק זה, לאמור: למה דווקא

69 ילקוט שמעוני, איכה, תתל"ה.

70 שמות רבה לה, ד.

71 ויקרא כו, מד—מה.

72 "אמר רבי חגיגא בר פפא: אמר הקב"ה: מעולם לא הכיתי אומה ושניתיה לה, אבל אתם בני יעקב לא כליתם, שנאמר (דברים לג): 'חיצי אכלה בם' — חיצי כלין והם אינם כלין. וכך אמרה כנסת ישראל: 'דרך קשתו ויציבני כמטרה לחץ' (איכה ג). משל למה הדבר דומה? לגיבור שהעמיד את הקורה והיה זורק בו את החיצים, חיצי כלין והקורה במקומה עומדת. אף ישראל, כל זמן שהיסורין באין עליהן, היסורין כלין והם במקומן עומדין ואינן כלין. לכך נאמר: 'הפוך רשעים ואינם' (משלי יב), כל זמן שהקב"ה מסתכל במעשיהם של רשעים ומהפך בהם אין להם תקומה" (תנחומא, ניצבים א).

בדור של ארזים פוקדת השואה בכל עוצמתה, הן בראשונה, בחורבן בית שני ובלכידת ביתר, והן בשניה בחורבן יהדות אירופה. התשובה המשתמעת מהדברים שהובאו כאן היא: נפקד הדור הדגול והגדול, שבכוחו לקבל את ההלם ולעמוד בתוכחה. כי כך גורה חכמתו להשאיר שם ונחלה לעמו, כי רוצה הוא בקיומו, בהיות ישראל תנאי לקיום העולם. דור שכוחותיו עוזבים אותו בפורענות ואין בכוחו לתזור ולהתאושש אינו נפקד, שהרי הוא צמוד לתנאי "אך את נפשו שמור"⁷³, שלא יכלה זרעו של אברהם. זאת ההבטחה, שכל זמן ששמים וארץ קיימים ישראל קיימים, עד שנגיע ליום המיוחל, שנזכה בו "להופעת ה'", היא הגאולה האחרונה; והלא כך דבריהם ז"ל: "ארבע הופעות הן: ראשונה במצרים, שנאמר 'רועה ישראל האזינה, נוהג כצאן יוסף, יושב הכרובים הופיע'; שניה, בשעת מתן תורה, שנאמר 'הופיע מהר פארן'; שלישית, לימות גוג ומגוג, שנאמר 'א—ל נקמות ה', א—ל נקמות הופיע'; ורביעית, לימות המשיח, שנאמר 'מציון מכלל יופי אלוקים הופיע'".⁷⁴ וכך נוסח התפילה לראש השנה: "והופע בהדר גאון עוזך על כל יושבי תבל ארצך". וכן בקדושה לשחרית של שבת ויום טוב: "ממקומך מלכנו תופיע ותמלוד עלינו, כי מחכים אנחנו לך".

שיטה זו בהסבר הנהגת העולם משתלבת במשנתו של רבי עקיבא: סדר התערבות גלויה של ההשגחה, לפקוד ביום פקודה את הגמול למעשי אדם, מתוך השגחה על הנפקד, על-ידי דהיה וגלגול התרחשויותיהם של מאורעות מחוייבי המציאות של מעשי אדם, על הדור הראוי לקבלם והמסוגל לשאתם. זו משנתו של רבי עקיבא האומר, שכל המאורעות שאירעו לישראל ועוד יארעו הן ניסי ישועה וגאולה והן הסתר-פנים לכל תקופותיהן, לכולם נבחרו הדורות מראש על-ידי ההשגחה. כל דור נבחר ומיועד למשימתו, כמאמרם:⁷⁵ "הראה לו הקב"ה, לאדם הראשון, דור דור ודורשיו" וכו'.

לשיטתו של רבי אליעזר, כל מאורע קשור באיש מחוללו, והוא דורש: "ועתה, לכה ואשלחך אל פרעה".⁷⁶ משינוי הלשון בכתוב: "לכה" במקום "לך", כמקובל, לומד רבי אליעזר, שגאולת מצרים היתה תלויה במשה האיש.⁷⁷

73 איוב ב, ה.

74 ספרי, וזאת הברכה ב.

75 סנהדרין לח, ב.

76 שמות ג, י.

77 "אמר רבי אלעזר: לכה ודאית, הה"א שבסוף התיבה, לומר: אם אין אתה גואלם, אין אחר גואלם" (שמות רבה ג, ד).

לעומתו אומר רבי עקיבא: ⁷⁸ "ראויין היו ישראל להיגאל ממצרים, שאילו לא עמד משה ואהרן, שנאמר 'ואחרי-כן יצאו ברכוש גדול', ⁷⁹ ראויין היו ישראל לקבל את התורה, שאילו לא עמדו משה ואהרן ודור המדבר, שנאמר: 'יצפון לישרים תהילה'". ⁸⁰

המשך משנתו שם דנה באירועים אחרים הקשורים באישים או באנשים, כמו פרשת שופטים שהיתה נאמרת אילמלא עמד יתרו; פרשת פסח קטן — אילמלא עמדו טמאים; פרשת נחלה — אילמלא עמדו בנות צלפחד; "ראוי היה בית-המקדש ליבנות שאילו לא עמדו דוד ושלמה"; "ראויין היו ישראל להיגאל בימי הזמן, שאילו לא עמדו מרדכי ואסתר", וכו'. ומסיים רבי עקיבא: "ולא עוד, אלא שמגלגלין זכות על-ידי זכאין וחובה על-ידי חייבים".

נמצאנו למדים, שלשיטתו אין מנהיג בונה את דורו וגם אין בידו לשנותו, אלא הדור ומאורעותיו מוליכים ובונים אותו: "מגלגלים זכות על-ידי זכאין וחובה על-ידי חייבים". שיטה זו, שהמנהיג תלוי בדור, מוצאת את ביטויה הברור בירושלמי: ⁸¹ "אמר רב זעירא בשם רבי חנינא: מה יעשו גדולי הדור ואין הציבור נידון אלא אחר רובו, שכן מצינו, שכל שלושים ושמונה שנים שהיו ישראל כמנודים לא היה מדבר עם משה, שנאמר: 'יהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם', מה כתיב בתריה: 'וידבר ה' אלי לאמור'". ⁸²

בהתאם לכך מתרחשים מאורעות ומעשים, המניבים את פירותיהם בדורות אחריהם, בבחינת "וראית את אחורי ופני לא יראו", כגון מכירת יוסף, שהביאה שבר ליעקב ולבניו לקיימם בשנות רעב, וכד בבד לקיום גזירת גלות מצרים, שבגין יוסף ירד יעקב מצרימה.

ביתר בהירות מגלה לנו רבי עקיבא את שיטתו בהלכות עולם, במשנה מפורשת שהוא דן בה בגלות מצרים ואומר: ⁸³ "אף-על-פי שנאמר: 'ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה', ונאמר: 'ודור רביעי ישובו הנה'". ⁸⁴ והוא הקץ. כלומר, בגלות מצרים נזכרו שני קיצין, אחד של שנים ואחד של

78 שמחות פרק ה.

79 בראשית טו, יד.

80 משלי ב, ז.

81 ירושלמי, תענית פרק ג, הל' א.

82 דברים ב, טז—יז.

83 עדיות ב, ט.

84 בראשית טו, יג—טז.

דורות — קץ הגאולה הוא לפי מספר הדורות ולא לפי מספר השנים, כי הדור הוא-הוא הקובע בגאולת ישראל. כדבריו: "אף-על-פי שהימים והלילות כחוט השערה לפני המקום, אינו מונה אלא לדורות".⁸⁵ צא ולמד, שלפי פירוש הראב"ד וביאור רבנו שמשון משאנץ במשנה זו, הרי שרבי עקיבא ראה ברוח קודשו, באספקלריה המאירה, את אופן הגאולה האחרונה וצורתה ומדבר עליה במשנתו, ואומר, ששני קיצין הם, האחד סוף התלאות והאחד התקומה והגאולה. שני קיצין אלו אינן באים מכוח חישוב אחד ואין המשכם מידי אלא שני תאריכים נפרדים להם. האחד הוא קץ הגלות, הקשור במספר השנים שנגזר על עם ישראל להתענות בחרפת גלותו, ואילו תקומתו תלויה בדור מסוים הראוי לכך. "מיסודו של הגר"א נתבאר הטעם לתליית הגלות בזמן, ותליית הגאולה בדורות — מפני שהקלוקלים נתלים בזמן והתיקונים נתלים באדם".⁸⁶ ואלו דברי הראב"ד בפירושו למשנת רבי עקיבא: "אף-על-פי שנותן קץ לגלויות ישראל לשעבוד שלהם בשנים, מכל מקום לענין הטובות והנחמות האמורות להם, במספר הדורות הוא תולה, לפי שהוא רואה את הדור שהוא זכאי ומתגלגל עמהם, עד שמגיע לאותו הדור". מכאן עובר הראב"ד לדבר בקורות עם ישראל בימי גלותו ובדורות תקומתו-גאולתו ואומר: "וכן היה בשעבוד מצרים, אף-על-פי שנגאלו בסוף ארבע מאות שנה (התחלת המנין מלידתו של יצחק אבינו),⁸⁷ לא שבו לשבת בארץ עד דורו של יהושע, וכן היה בגלות בבל, בסוף שבעים נגאלו, שהיא שנת שתיים לדריוש. אבל ירושלים לא נבנתה עד סוף שלושים ושתיים לארתחשטא, כי אז נתיישבה העיר, ובאותו הפרק חזר נחמיה לבבל". מסכם הראב"ד אליבא דרבי עקיבא ואומר: "וכן לימות המשיח, כשיגאל אותם הקב"ה לא יכנסו מיד לארץ, אבל יוליך אותם למדבר העמים כנבואת יחזקאל כ".

רבנו שמשון משאנץ מבאר שם את דברי הראב"ד ואומר: "ואף-על-גב שקץ הצרות מתי ייפסק תלוי בשנים, מכל מקום כך היה גזירה מלפני המקום, שאף-על-גב שייפסקו הצרות, שמא אותו הדור לא יהיה זכאי לראות הטובה ויגלגל הקב"ה עד שיבוא דור זכאי. כמו שעשה בשעבוד מצרים, שאף-על-פי שלסוף הדורות נגאלו מן השעבוד, אותו הדור לא נכנסו לארץ ויגלגל עמהם מ' שנה במדבר, עד תום אותו דור. וכן לימות המשיח, כשיגיע הקץ ייגאלו. ואם אין אותו דור זכאי, לא ייכנס לארץ אלא

85 תוספתא, עדיות פ"א, יא.

86 ראה: "פחד יצחק" לר' יצחק הוטנר, מאמר כז, ב.

87 רש"י לבראשית טו, יג.

יוליכם במדבר ושם יבחנם ויצרפם כצרוף כסף, וקטני אמנה שבאותו דור ימותו, כדרך שעשה להם" (ליוצאי מצרים).

על-פי האמור יש מצב-ביניים בסדר הגאולה: תמו שנות גזירת גלות עם ישראל, אולם העם מעכב את גאולת עצמו והגאולה נשארת מחכה ומצפה לדור הזכאי לקבלה. מי יתן והתקופה שנתלו בה הקלקולים תחלוף, ודורנו יזכה לקבלת התיקונים.

הכניסה לפרדס וחזון הגאולה

שנינו: "ארבעה נכנסו לפרדס ואלו הן: בן עזאי ובן זומא, אחר ורבי עקיבא"¹. רק "רבי עקיבא עלה בשלום וירד בשלום, ועליו הכתוב אומר: 'משכני אחריו נרוצה'". הכניסה לפרדס היא העליה, בסוד שיח שם המפורש — עלה לרקיע (לשיטת רש"י). "צפו במרכבה והציצו בהיכלות"² (לשיטת רב האי גאון). שם שאל ודרש בנאצל ובקול ועסק ברזון של "בעיתה ואחישנה".

רבי עקיבא לא הסתפק במדרגה הרמה שזכה לה, שהגיע "אל גבול קרוב מהנבואה, עד שהיה משתמש בעולם הרוחניים"³, אלא שאף לעלות לשיא המעלה. הרמב"ם, בהגדירו את אלו הראויים להשגת נבואה, אומר: "לפיכך, יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כוח האדם". מאחר שהכתיר את רבי עקיבא בתואר "חכם גדול מחכמי המשנה"⁴, הווי אומר, שהשיג "דעת בוראו כפי כוח האדם". במקום אחר חוזר הרמב"ם ואומר: "ועניני ארבעה פרקים אלו (ידיעת מעשה מרכבה ומעשה בראשית) שבחמש מצוות האלו, הם שהתכמים הראשונים קוראים אותו פרדס, כמו שאמרו: ארבעה נכנסו לפרדס"⁵.

1 הגיגה יד, ב, וברש"י שם טו, ב. וראה פירוש "הכותב" בעין יעקב שם, המביא את דברי רב האי גאון: "ורבי עקיבא היה יותר שלם מכולם, כי הציץ כהוגן (בהיכלות), וצפה כראוי (במרכבה), והכיל דעתו אותן גבורות ובהלות, ונתן לו הקב"ה חיים, וכל דבר שצפה חשב בו מחשבה נכונה בדעת נכוחה".

2 כוזרי מאמר ג, פרק סה.

3 הלכות מלכים פי"ב, ה"ה.

4 שם פי"א, ה"ג. תואר נשגב זה, "חכם גדול", מובא בספרי, פנחס, כג, יב על משה רבנו בזו הלשון: "ומה אם משה חכם גדול" וכו'. סביר, שהתואר המובא ברמב"ם על רבי עקיבא נלקח מלשון הספרי שהבאנו. ראה גם דברי הרמב"ם, הלכות יסודי התורה, פ"ו ה"א: "אין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה" וכו'.

5 הלכות יסודי התורה, סוף פ"ד.

רבי עקיבא, שחזון הגאולה ממלא את כל ישותו, רואה אור ונחמה במקום שאחרים מתייאשים. כך שוחק הוא ומנחם את חבריו הבוכים כשנכנסו לרומי במשלחת שבראשותו של רבן גמליאל נשיא ישראל, הוא ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה. בשומעם קול המונה של פלטרן עד ק"כ מילין, בראותם את בני רומי ה"מזבחים לאלילים ומשתחווים לעצביהם, יושבים בשלוה ושאנן, ובית הדום רגלי אלוקינו היה לשרפת אש ומדור לחית השדה" — התייפחו בבכי, והיה רבי עקיבא מנחמם, שוחק ואומר: "אף אני לכן שחקתי, אם כן עשה למכעיסיו ק"ו לעושי רצונו".⁶ וזה לשון הספרי:

"שוב, פעם אחת היו עולים לירושלים. הגיעו לצופים וקראו בגדיהם. הגיעו להר הבית וראו שועל אחד יוצא מבית קודש-הקודשים. התחילו הם בוכים ורבי עקיבא מצחק. אמרו לו: עקיבא! לעולם אתה מתמיה, שאנו בוכים ואתה משחק. אמר להם: ואתם למה בוכים? אמרו לו: למה לא נבכה? על מקום שכתוב בו (במדבר ב): 'והזר הקרב יומת', והרי שועל יוצא מתוכו. עלינו מתקיים (איכה ה): 'על זה היה דוה לבנו, על אלה חשכו עינינו, על הר ציון ששמים, שועלים הלכו בו'. אמר להם: אף אני לכך צחקתי, שכן הוא אומר (ישעיה ח): 'ואעידה לי עדים נאמנים, את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו', וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? מה אמר זכריה (זכריה ח): 'עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרוב ימים'. ומה אמר אוריה (מיכה ג): 'לכן, בגללכם ציון שדה תיחרש וירושלים עיין תהיה והר הבית לבמות יער'. אמר לו הקב"ה: הרי לי שנים עדים האלו, אם קיימים דברי אוריה קיימים דברי זכריה, ואם בטלים דברי אוריה בטלים דברי זכריה. שמחתי שנתקיימו דברי אוריה — לסוף עתידים דברי זכריה להתקיים. ובלשון הזה אמרו לו: עקיבא, ניהמתנו! עקיבא, ניהמתנו!".

במקום אחר, בבבלי, מוצאים אנו ביטויים חדים ומדויקים, המספרים בפרוטרוט את הקורות של אותו היום, את דבריו הברורים של רבי עקיבא על הגאולה המיידית, ואת תגובתם הנלהבת של רבותי-חבריו. וכך אמר להם רבי עקיבא:

"עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה, הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו, שנתקיימה נבואתו של אוריה, בידוע שנובואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו!"⁷

בגירסת הבבלי שלפנינו מופיעים שלושה מרכיבים, המדברים בעד עצמם. שניים המצביעים על העיתוי נמצאים בדבריו של רבי עקיבא, האומר: "בידוע" שנבואתו של זכריה "מתקיימת". השלישי, הדן במשימה, מצוי בהכרזתם של חכמי ישראל: "ובלשון הזה אמרו לו: עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו!".

הביטוי "בידוע" חוזר ונשנה גם בפיו של תלמידו הגדול רבי שמעון בר יוחאי, שאמר: "הלכה, בידוע שעשו שונא ליעקב".⁸ אין לטעות שם ולפרש שהכוונה היא לעתיד לבוא, אלא שמדובר בהווה, היינו למציאות העכשווית המתמדת. דבר זה מודגש כאן במפורש בדברי רבי עקיבא, האומר: "נבואתו של זכריה מתקיימת", בלשון הווה.

מתוך דבריו הברורים מובנת לנו תשובתם של חכמי הדור: "בלשון זה אמרו לו". מובן הדברים הוא, כי לפנינו מובאה מדויקת של לשון שלושתם, המגלה את שהתחולל בסתר-לבם של רבותי-רעיו, לאחר שרבי עקיבא פתר להם, בציטוט דברי הנחמה של הנביא, את סוד תמיהתם, ברומי כבירושלים, באומרם לו: "לעולם אתה מתמיה".⁹

וניצבת לפנינו שאלה גדולה, הזועקת בפשטותה: וכי יעלה על הדעת, שענקים אלו, חסידי עולם, אלופי ישראל ונשיאיו, רבן גמליאל, רבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה, פיקפקו, חלילה, ביסוד היהדות, באמונה בקיום נבואות הנחמה של הנביאים, בגאולה העתידה? הלא מפיהם אנו חיים, את מימיהם אנו שותים ולאורם אנו מתחממים, מקווים ומצפים לגאולה העתידה. במה איפוא ניחם אותם רבי עקיבא? הלא דרש לפניהם את נבואת הנחמה שנאמרה מפי זכריה הנביא, נבואה אחת מני רבות. עד שנענו כולם ואמרו לו ככפל לשון, בהדגשה מוחלטת: "עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו!".

התשובה היא: שעה שחזרו מכרך רומי והגיעו לאדמת דביר נחרב, "כיון שהגיעו להר הבית ראו שועל יוצא מבית קודש-הקודשים, התחילו הם בוכים". במעמד זה התוודע רבי עקיבא לרעיו. כשם שיוסף התוודע לאחיו, בבשרו להם שהוא אחיהם-מושיעם, כן עשה רבי עקיבא וגילה לחבריו את סודו הגדול — סוד ישועת יעקב.

7 סוף מסכת מכות.

8 ספרי, בהעלותך ט, י.

רבי עקיבא ערגה נפשו לגאולה המיידית. אצה לו השעה, הבטחון הגמור בתקומת מלכות ישראל ובנין בית־המקדש בימיו, היה חי ובווער בעצמותיו, כפנים הבווערים כלפידים, עת רוח הקודש שורה עליו.⁹ תקיפותה הגדולה של רומי וחורבנה הגדול של ירושלים שהתרחשו לנגד עיניו, עם שריפת בית אלוקינו, רק הוסיפו בו להט אש קודש, לדחף הכביר לגאולת ישראל שאינה סובלת דיחוי.

בראותו את בית ישראל נדחף בידי זדים, כצאן ללא רועה, נמק ונדרס ברגליו של הקלגס הרומי, השווה את גורלם לגורל ישראל במצרים בפרוס גאולתם.

משה רבנו אדון הנביאים, שהקב"ה גילה לו את סודה של גאולת מצרים המתקרבת ובאה, מדבר בלשון חריפה על השהייתה, באומרו: "והצל לא הצלת את עמך";¹⁰ על כך דורש רבי עקיבא, בהמחישו את זעקת הרועה על עדרו שנטרף, ואומר: "יודע אני שאתה עתיד להצילן, אלא מה איכפת לך באותן הנתונים תחת הבנין. באותה שעה בקשה מידת הדין לפגוע במשה".¹¹ "אף רבי עקיבא בקשו מלאכי־השרת לדוחפו, אמר להם הקב"ה: הניחו לזקן זה, שראוי להשתמש בכבודי".¹²

למראה שלוותם של בני רומא וצהלתם, שוחק רבי עקיבא ודורש על גאולה מיידית, ואומר: "עוד אחת מעט היא, ואני מרעיש את השמים ואת הארץ";¹³ ומכריז על בר־כוזיבא, ראש המורדים במלכות רומי, כעל מושיעם של ישראל ומשיחם, בדורשו עליו: "דרך כוכב מיִעקב" — "בר־כוכבא".¹⁴ בלהט אמונתו גרף רבי עקיבא את כל חכמי דורו לחזיונו הכביר, כדברי הרמב"ם: "ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא (בר־כוזיבא) המלך המשיח".¹⁵

עם גילוי סודו זה נתנחמו רעיו, קראו בצוותא פעמיים בשמו והכריזו כי נחמו, באומרים: "עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו!". מלים מקבילות לנבואת הנחמה של ישעיה הנביא, המתחיל את פרקי נבואות נחמותיו ב"נחמו, נחמו".

הדגשת הגמרא במקרה דנן, "ובלשון הזה אמרו לו", חשובה לנו ביותר.

9 ויקרא רבה א, א.

10 שמות ה, כג.

11 שמות רבה פ"ה, כג.

12 חגיגה טו, ב.

13 חגי ב, ו. ועיין סנהדרין צג, ב.

14 איכה רבתי ב, ה.

15 הלכות מלכים פ"א, ה"ג.

היא מצביעה על השתכנעותם והסכמתם ללא עוררין של חכמי דורו, ביכולתו המוחלטת של רבי עקיבא להחיש את הגאולה ולהצביע פיסית על מלך המשיח. השתכנעות זו באה על ביטויה הן מכפל הלשון והן מהדגשת הזמן. הנביא אומר: "נחמו, נחמו", שליח הנחמה הוא אנונימי והזמן — עתיד. רעיו נענו לו באותו כפל לשון, בתוספת שם המנחם ובשינוי הזמן מעתיד — להווה, באומרם פעמיים: "עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו!"¹⁶.

לא ברומי העליזה, שקול המונה נשמע למרחוק, עד מאה ועשרים מילין, לשם נדד רבי עקיבא למען השג מקורות כספיים לרכישת נשק ולהחזקת החיל המגויס, בפיקודו של המצביא בר-כוכבא, אלא בהר ציון ששמש, במעמד אבלות זה בהביטם אל הדביר הנחרב ששועלים הילכו בו, המתיק ולחש להם רבי עקיבא את סודו, סוד הנצח של חירות ירושלים ובנין בית-המקדש — עוד יקוימו דברי הנחמה של זכריה: "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרוב ימים"¹⁷. ישועה זו תבוא בידי בר-כוכבא, "משיח בן יוסף", שיפה ברומיים ויגרשם, יטהר את הר-הבית, וכהן גדול ימונה בידי הסנהדרין שיחזרו להתכנס בירושלים, תחודש עבודת הקרבנות, ייבנה בית-המקדש וממנו יושפע שפע רב לחידוש הנבואה, כהקדמה לביאת המלך המשיח מזרע בית דוד.

ציפיותו של רבי עקיבא לשחרור ירושלים נתקיימה. בר-כוכבא הלם בחזוקה בכובש הזר, הפתיעו וגרשו. כשמעון החשמונאי שהקדימו במעשה דומה, ביער גם הוא את הטומאה מירושלים. כנראה התכנסה בה הסנהדרין ורבי אליעזר המודעי נתמנה להיות הכהן הגדול (ראה הפרק על בר-כוכבא).

דברים אלה על רבי עקיבא שבטוח היה בגאולה המיידית הבאה ומתחדשת, הגלומה במשיחותו של בר-כוכבא, מצביא המרד העומד בראש צבא עצום ההולך ומזנב ברומיים ואוגר כוח כדי להשתחרר כליל משעבודם, יוצרים בנו פליאה ותמיהה על פעולתו של רבי עקיבא. הפעם מצדו האחר של המטבע, לא עוד על שחוקו, אלא על קריעתו. שנינו: "הגיעו לצופים וקראו בגדיהם", וזה למרות בטחונו בגאולה המתרחשת, בגואל שכבר בא ופועל, גודע זרוע הרשע ומשחרר את העם מתקיפותם של עובדי-כוכבים,

16 אולי כאן מקור הרמב"ם באומרו: "ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא מלך המשיח".

17 זכריה ח, ד.

דבריו על ברי-כוכבא כשראוהו בגבורתו, ואמר: "הדא הוא מלכא משיחא"¹⁸.

בסתירה זו חש, כנראה, המהרש"א בפירושו שם (סוף מכות). בפיו תשובה המאוששת ומחזקת את הגישה המובאת כאן (וברוך שכיוונתי), וזו לשונו: "רבי עקיבא היה מצטער בראותו את מקום המקדש חרב ועל הסתלקות השכינה, משום הכי היה קורע גם כן עמהם, כשהגיעו להר הצופים". הנלמד מדבריו, שאם היה רבי עקיבא עולה לירושלים בגפו ונכנס לעיר מצידה המערבי ורואה רק את ירושלים בחורבנה ולא את מקום המקדש — כמתגלה לעיני הצופה הבא מצד מזרח — הרי לאחר הכרותו על ברי-כוכבא כמשיח יתכן שמנוע היה מקריעה. במקרה המדובר הגיע רבי עקיבא לירושלימה מצידה המזרחי, מהר הצופים, יחד עם רבותיו וחבריו, לפני התוועדותו אליהם בחזונו המשיחי המתגשם. בראותו את מקום המקדש החרב, שבלעדיו אין מקום להשראת השכינה, ואת חבריו שקורעים, "משום הכי היה קורע גם כן עמהם"; דוק, ההדגשה היא על "עמהם". כך דורש רבי יהודה תלמידו: "על אלה אני בוכיה... על סילוק דעת ועל סילוק שכינה"¹⁹.

קריעתו של רבי עקיבא על הסתלקות השכינה שופכת אור על דבריו באשר לפעולתו של רבן יוחנן בן זכאי. "אמרו עליו, על רבן יוחנן בן זכאי, שלא הניח מקרא ומשנה, גמרא, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלים וחמורים, וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחות מלאכי-השרת, שיחות שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים, דבר גדול ודבר קטן, דבר גדול מעשה מרכבה, ודבר קטן הוויות דאביי ורבא"²⁰. בהופעתו לפני אספסינוס קיסר, בזמן שצר על ירושלים, ביקש ממנו: "תן לי יבנה וחכמיה". חששו המובן של רבן של ישראל היה, שעם ביטול לימוד התורה שבעל-פה עלול, חלילה, להקיץ הקץ על קיום עם ישראל. "כי לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל, אלא בשביל דברים שבעל-פה"²¹. מאידך, רבי עקיבא שהנחיל תורתו לתלמידיו, כדעת רבן יוחנן, שהמשנה, הספרא, ספרי ותוספתא, כולם אליבא דרבי עקיבא נאמרו, הוא היה מבקש ודאי מאספסינוס קיסר את הדבר הראשון במעלה וזאת בלבד — להשאיר

18 עיין שיטת רש"י, ראש השנה יח, ב האומר: "שאינ יד העובדי כוכבים תקיפה על ישראל — יהיו לששון ולשמחה ליאמר בהפסד ובתענית". המדובר בצום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי.

19 איכה רבתי א, נה.

20 סוכה כת, א.

21 גיטין ס, ב.

את ירושלים על מכונה ובה בית־המקדש מקום משכנה של השכינה. רק שם מנבא ה' את בריותיו.²² לכן קרא רבי עקיבא על רבן יוחנן בן זכאי את הפסוק מישעיה: "משיב חכמים אחור ודעתם יסכלו".²³ על ירושלים ועל מקום המקדש היה צריך לבקש ולהסתכן בגינם, כדבר יחיד וראשון במעלה, שבה תלויה תקוות גאולת ישראל, בהיותה תנאי לגאולה, כדברי הירושלמי: "כי בית־המקדש עתיד להיבנות קודם למלכות בית דוד".²⁴

כמו הכהן הגדול, הנכנס לפני ולפנים ביום הכיפורים, לכפר על עוונות בית ישראל, ולו ניתנת הרשות והזכות הבלעדית להכריז: "אנא בשם, כפר נא לעוונות, לחטאים ולפשעים" וכו', ולקריאה זו באה התשובה הנכספת והמיוחלת: "ויאמר ה': סלחתי, כדברך" — כן גאולת ישראל תלויה בנביא מבשרה.²⁵ המקום קובע — בית־המקדש אשר על הר המוריה, רק בו שורה השכינה על האדם הזכאי לכך.

רבי עקיבא כיוון שמועתו במשנת הגאולה, שביאת הגואל תלויה בחידוש הנבואה בישראל. הוא מסר אותה לתלמידיו והם לתלמידיהם, דור אחר דור, עד הגיעה לרבי עובדיה הדיין, שמסרה לבנו הרב ר' יצחק, וממנו לבנו רבי יוסף החכם, שמסרה לבנו רבי מיימון הדיין, והוא מסרה לרבנו משה בנו. על קבלה זו שהיתה אצלו מעיד הנשר הגדול באומריו:

"אבל יש אצלנו קבלה גדולה ונפלאה, קבלתי אותה מאבי שקיבל מאביו ומאבי־אביו, והוא קיבל הדבר, וכן הדבר עד תחילת הגלות של ירושלים (היינו, תקופת רבי עקיבא — המעתיק)... שבנבואת בלעם רמו שתחזור הנבואה לישראל אחר שתפסוק מהם... ועל הענין הזה קיבלנו שזה שאמר בלעם (במדבר כג, כג): 'כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אֵלִי' — יש בו סוד, שמן העת ההיא יש לחשוב כמנין שיש מששת ימי בראשית ועד אותה העת ותחזור הנבואה לישראל, ואז יאמרו להם הנביאים: 'מה פעל אֵלִי'... ולפי ההקש הזה והפירוש הזה תחזור הנבואה לישראל... ואין ספק, שחזרת הנבואה היא הקדמת משיח, שנאמר (יואל ג, א): 'וניבאו בניכם ובנותיכם'".²⁶

22 מכילתא, בא י, ב.

23 ישעיה מד, כה. עיין: גיטין נו, ב.

24 מעשר שני פ"ה, ה.

25 הגאון מרן ר' מאיר שמחה הכהן, בספרו משך חכמה, בפירושו לאיכה על הפסוק "על הר ציון ששמים", אומר שכשלונו של בריכוכבא היה בהעדר לו נביא מבשר.

26 אגרת תימן לרמב"ם.

רבי עקיבא הופיע מרבבות קודש, מימינו אש־דת למו, ניחם את רעיו "הם בוכים והוא מצחק", צוחק לכל סבל, לכל תלאה, למען ההוד הנסתר. בדבר אחד, בערגה העצומה לנבואה המהווה תנאי לביאת הגואל ותיקון העולם. הגואל מותנה במבשר נבואי, כך גזרה חכמתו — על כך הוא בוכה. אומר הכוזרי: "והגיע רבי עקיבא אל גבול קרוב מהנבואה, עד שיהיה משתמש בעולם הרוחניים, כאשר אמר עליו: ארבעה שנכנסו לפרדס... אחד בא בשלום ויצא בשלום ומנו רבי עקיבא".²⁷

פרק י "גילוי אליהו"

קיים דמיון רב בין התפקיד הראשוני בשליחותו המשיחית של המבשר הנצחי, המתמיד בקיומו ומחכה לשעת כושר, כשיעלה רצון הבורא לכך, לבין המבחן שמגלה לנו רבא, שיש לנסות בו את האדם הטוען למשיחיות, הוא מבחן "דמורת ודאין". בסגולה עילאית מעין זו ניחן רבי עקיבא. על כך נדון בהמשך בפרקים "דין הוא מלכא משיחא" ו"בר-כוכבא". אליהו הנביא הקנא ואיש הנפלאות, שעלה ברכב אש השמימה, בלי שטעם טעם מיתה, עם התגלותו יגלה כל סתום ויפתור כל ספקות הדת והמשפט. בנסתרות כן בדררא דממונא, במקום שאין הכרעה בדבר, כגון המוצא שטר בין שטרותיו ואינו יודע מה טיבו, פוסקים בעלי המשנה: "הא מונח עד שיבוא אליהו".¹ זה מובנן של תיק"ו, ראשי תיבות של: תשבי (אליהו התשבי) יתרץ קושיות ובעיות. פתרון זה הוא חלק במערכת המשפטית. בסדר ההגדה בליל פסח מוזגים כוס חמישי, הוא כוס הנקמה של "שפוך חמתך", וגם כוס הגאולה, כוסו של אליהו הנביא זכור לטוב, מבשר הגאולה.

על תפקידו הראשוני המיידני של אליהו הנביא, מבשר הגאולה, נביא את דברי המשנה:

"אמר רבי יהושע: מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי, ששמע מרבו (הלל הזקן) ורבו מרבו, הלכה למשה מסיני, שאין אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב, אלא לרחק המקורבים בזרוע ולקרב המרוחקים בזרוע. ר' שמעון (ויש גורסין: ר' ישמעאל) אומר: להשוות המחלוקת, וחכמים אומרים: לא לרחק ולא לקרב, אלא לעשות שלום ביניהם, שנאמר: הנה אנוכי שולח לכם את אליה הנביא וגו', והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם".²

1 ב"מ פ"א, מ"ח ועוד.

2 סוף עדיות.

מהמשנה והברייתא אנו למדים, שתפקידו הראשוני של אליהו מבשר הטוב, הוא לבשר טוב לפרט המופלה לרעה, ליחיד הנדרס, בתחום הכמוס ביותר של ילוד אשה, בנקודה המוסתרת ביותר מהזולת. לטהר ממזרים, אליבא דר' יוסי,³ שחז"ל מכנים אותם: דמעת העשוקים.⁴ לקרב המרוחקים ולהרחיק המקורבים בזרוע, "להשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם", ומכאן, "להביא שלום בארץ". צא ולמד, שצדק הפרט, אי-הפלייתו ושוויונו, הוא הבסיס לשלום בארץ. לכן, ראשית פעולתו היא במישור זה. אדם שלא טעם טעם מיתה, הופקד מטעם ההשגחה לטפל במערכת זו.

תפקידים אלו חופפים להפליא את משימתו ואת סגולותיו של הטוען לכתר המשיח, שבוחנים אותו אליבא דרבא בניסוי "דמורח ודאין".⁵ תיקון עולם זה גלום ברוח הקודש של "מורח ודאין", לדעת ולהכיר הזולת מבלי להזדקק לחוקרו ולדורשו. עצם הדרישה והחקירה מעמיקה את המרירות ופוערת התהום, כדברי המהרש"א: "אדם בחלקקות לשונו מצפין ומחליק ומונע מהדיין לשפוט משפט צדק".⁶

בורא עולם בקנין ישרים זה הבנין. משיח ישראל, הגואל האחרון, יהא בעל סגולת-פלא, שאליהו הנביא מבשר הטוב דוגל בה, יתוסף לו חוש שישי, "מורח ודאין", ונחה עליו רוח ה'. דרכו יחדור לעומק שורש נפשו של הפרט "ויקרא שמו פלא יועץ, אֵל גיבור, אבי-עד, שר-שלום".⁷ ברוח קודשו יביא משיח ה' את כל יושבי תבל לתיקונם המוחלט והסופי. מהות סגולת-פלא זו וייעודה מפרט הנביא: "ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משורשיו יפרה; ונחה עליו רוח ה', רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה'; והריחו ביראת ה' ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אוזניו יוכיח; ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענווי-ארץ; והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע. והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו".⁸

לתלמידי רבי עקיבא, "רבותינו שבדרום", התגלה אליהו הנביא זכור לטוב מעשה שיגרה, כמובא להלן. על התגלויותיו לרבי עקיבא מצביעים המקורות על שני מקרים מיוחדים. האחד בטרם היותו "רבי" עקיבא והאחד ביום פטירתו. התגלותו הראשונה של אליהו הנביא לרבי עקיבא, היתה

- 3 קידושין עב, ב.
- 4 קה"ר פ"ד.
- 5 סנהדרין צג, ב.
- 6 שם, עיין מהרש"א.
- 7 ישעיה ט, ה.
- 8 שם, יא, א-ה.

לאחר שנשא את רחל בת כלבא שבוע, שאביה הדירה מכל נכסיו. אליהו הנביא התגלה להם במקום מגוריהם, עמד באלמוניותו בפתח שיכונם הדל והעני, יצועם תבו, ביתם ריק מכל חפץ וריהוט ומלא באהבתם — לבקש ולשאול מאתם מעט תבו לאשתו הכורעת ללדת, וזאת כדי ללמדם שישנם העולים עליהם בדלותם, וגם חופן תבו אין להם.⁹

בשניה מתגלה אליהו זכור לטוב בליל יום הכיפורים, בפתח בור כלאו של רבי עקיבא המת, בקיסריה, מרכז השלטון הרומי. הוא מועיק לשם את רבי יהושע הגרסי, תלמידו ומשרתו האחרון של רבי עקיבא. הפעם, לגמול את החסד האחרון, לחלץ חרש את מיטתו של רבי עקיבא ולהטמינו במערה אשר נועדה לו, ועליו מכריז מבשר הטוב: "אשריך, רבי עקיבא, שמצאת לך מלון ערב בשעת מיתתך".¹⁰

לא כך נהג בתלמידיו, "רבותינו שבדרום", שהתגלה להם בתדירות, לעתים מעשה יום ביומו. יש ששאל אותם שאלות אקטואליות ברמיזה, כגון: "מפני מה ברא הקב"ה שקצים ורמשים בעולמו? מפני מה באין זועות לעולם?"¹¹ וכן שאל לרבי יוסי בדבר בת־קול ששמע: "בני! מה קול שמעת בחורבה זו?"¹² ובשעת־הדחק מודמן להם להצילם.

9 "ר' עקיבא איתקדשת ליה ברתיא דכלבא שבוע. שמע כלבא שבוע אדרה הגאה מכל נכסיה. אולא ואיתנסיבה ליה. בסיתוא, היה גנו בי תיבנא, היה קא מנקיט ליה תיבנא מן מווייה. אמר לה: אי הואי לי, רמינא ליך ירושלים דדהבא. אתא אליהו אידמי להון כאנשא וקא קרי אבבא, אמר להו: הכו לי פורתא דתיבנא, דילדת אתתי ולית לי מידעם לאגונה. אמר לה ר' עקיבא לאנתתיה: חזי גברא, דאפילו תיבנא לא אית ליה" וכו' (נדריים ג, א) (תרגום: ר' עקיבא נתקדשה לו בתו של כלבא שבוע. שמע והדירה הגאה מכל נכסיו. הלכה ונשאה לו. בימות החורף היו ישנים במתבן, והיה (רבי עקיבא) מלקט תבן מתוך שערותיה. אמר לה: אילו היה בידי, הייתי נותן לך ירושלים של זהב. בא אליהו ונדמה להם כבן־אדם, וקרא על הפתח ואמר להם: תנו לי קצת תבן, שאשתי ילדה ואין לי במה להשכיבה. אמר ר' עקיבא לאשתו: ראי אדם זה, שאפילו תבן אין לו).

10 "לאחר שהיה מת (רבי עקיבא), לא הגיחו לקבורו והחזירוהו לבית־האסורין, ושכב שם שר בית־הסוהר לשומרו. בא אליהו הצדיק ועמד על פתח יהושע הגרסי. אמר לו: שלום עליך, רבי! אמר לו: שלום עליך, מורי ורבי! אמר לו: מי אתה, כלום אתה צריך? אמר לו: כהן אני ובאתי להגיד לך, שרבי עקיבא מת בבית־האסורין. מיד הלכו שניהם לבית־האסורין... והשכיבו את רבי עקיבא על המיטה ויצאו" (מדרש משלי, פרק ט וכן במדרש הגדול במדבר).

11 ירושלמי, ברכות פ"ט, ה"ב.

12 ברכות ג, א.

מעשי נסים

תלמידי רבי עקיבא ידעו לעשות מעשי נסים, שאין זכרם אצל רבי עקיבא רבם, כדבריו המפורשים של רבי מאיר: "אי לא איעביד בה איסורא — מתעביד ניסא"¹³ (אם לא נעשתה בה עבירה — יתרחש נס). וכך היה המעשה: בהיותו מחופש לפרש רומי התרחש לרבי מאיר נס גדול ועלה בידו להציל מבור השבי את אחותה של ברוריה רעיתו, בתו של רבי חנינא בן תרדיון. כפלא בתוך הנס נשמעת בהתרחשות זו קריאת הבקשה וההזמנה לנס שיבוא, רבי מאיר קורא: "אלקא דמאיר ענני"¹⁴ — ונענים לו מהשמים והנס מתרחש בו־במקום. מכאן כנראה כינויו "רבי מאיר בעל הנס".

רבי מאיר היה נדרש למלכות, ציור דמותו הופץ ברומי, ומטעם המלכות הוכרו עליו שכל הגתקל בו חובה עליו למוסרו לרשות. הוא היה נרדף על צווארו, גיצל תמיד בנס, ובשעת־דחקו מזדמן לו אליהו הנביא להצילו.¹⁴ על רבי יהודה מובא, שעשה מעשה נסים לצורך השעה, כמאמרם: "שנעשה לו נס ונתמלאו כל אותו המקום והובים"¹⁵.

כשמת רבי יוסי בן חלפתא "שפעו מרזבי דציפורי דמא"¹⁶. אליהו הנביא היה רגיל אצלו מעשה יום ביומו. רבי יוסי קרא לו: "אבא אליהו", אם קרה שהחסיר אליהו זכור לטוב ג' ימים מביקוריו אצלו, היה שואל אותו רבי יוסי, כאדם השואל לחברו: "למה לא באת זה כמה ימים?"¹⁷ כשנכנס רבי יוסי לחורבה להתפלל בה, היה אליהו הנביא שומר לו בפתח.¹⁸ רק מי שנמצא כה תדיר במחיצתו של אליהו הנביא זכור לטוב עד שקרא לו "אבא", יכול היה לומר: "מעולם לא עלה אליהו למרום"¹⁹.

כאמור, התרחשו נסים ל"רבתינו שבדרום", כל אחד בדרגתו — רבי יהודה "נקט מעשה נסים"¹⁵ רבי מאיר היה "בעל הנס", ואילו רבי שמעון בר יוחאי היה "מלומד בנסים"²⁰ בקי ורגיל בהם, יודע מובאם ומוצאם,

13 ע"ז יה, א.

14 שם שם, ב.

15 נדרים נ, א. ראה רש"י ור"ן שם.

16 מו"ק כה, ב.

17 סנהדרין קיג, ב.

18 ברכות ג, א.

19 סוכה ה, א.

20 מעילה יז, ב (מכאן חיווק לדברי הנצי"ב האומר בפירושו "העמק דבר" על תורה, פרשת שופטים, פרק יח, יד, שבזמן סכנה לישראל, בהעדר אורים ותומים, ובאין נביא בישראל, מותר להיעזר להצלה אף בכוחות טומאה, והוא מביא ראיה משאל בעין דור).

והיה כולו פלא נס. רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בנו מתחבאים במערה י"ב שנים, ונעשה להם נס ונברא עבורם עץ חרוב נותן פרי ומעיין מים להחיותם, ואלהיו הנביא שומר להם בפתח המערה. הם שומעים בת־קול ועל־פיה הם נכנסים ויוצאים. ביציאתם נתקלים בצייד הצד ציפורים, ורבי שמעון בר יוחאי שומע רחשי גרמי שמים — את בת־הקול המכריזה על גורל כל ציפור להינצל או להילכד: "דימוס" (רחמים) או "ספקולה" (דין). ומכריו ואומר רבי שמעון בר יוחאי: ציפור מבלעדי שמים אינה ניצודת — נפש אדם לא כל שכן.²¹

בהיותו "מלומד בנסים" הוטלה עליו שליחות הצלה לרומי ונתלווה אליו "בן תמליון" (שם שד). בכה רבי שמעון ואמר: "יבוא הנס מכל מקום".²⁰ "רבותינו שבדרום", שנבחרו ונתמנו בידי רבי עקיבא רבם, "למלאות את כל ארץ־ישראל תורה", חוסנו במעשי נסים מפגיעות מבקשי נפשם ועמדו במשימתם להציל את העולם משוממותה של הבורות. הם קיבלו ומסרו את משנת רבם לתלמידיהם, רבנו הקדוש ובית־דינו, מסדר המשנה. הצבענו על שתי התגלויות של אליהו הנביא זכור לטוב באשר לרבי עקיבא. הראשון לפני שהרעיש שמים וארץ ברוח קודשו והשני לאחר שהשיב את רוחו לבוראו על קידוש שמו הגדול.

כל התר לקבוע אימתי היתה ראשית התגלותו של אליהו הנביא זכור לטוב, מאז שנגזר, "בהעלות ה' את אליהו בסערה השמים",²² ימצא שהתגלותו הראשונה היתה לנביא אחר, שלא פורש שמו, בימי מלוך יהורם, חתן אחאב, ואיובל הצידינית, ככתוב בדברי־הימים: "ויבוא אליו מכתב מאליהו הנביא לאמור: כה אמר ה' אלוקי דויד אביך" וגו',²³ ומפרש הרד"ק שם: "וענין זה, כי נגלה אליהו ברוח הנבואה לאחד מן הנביאים ושם בפיו דברי המכתב".²⁴ ויש אומרים, שחרבונה שדיבר טוב לפני המלך אחשורוש על מרדכי אף הוא אליהו הנביא היה, שנתגלה בדמות חרבונה. אולם מאז שנסתלקה הנבואה מישראל ואין חזון נפרץ, נגזר אליהו הנביא זכור לטוב עד שנתגלה לרבי עקיבא, והיה רבי עקיבא ראשון לחכמים גם ב"גילוי אליהו".²⁵

21 ירושלמי, שביעית פ"ט, ה"ה.

22 מלכים ב ב, א.

23 דברי הימים ב כא, יב.

24 רש"י: "לאחר שעלה לשמים בא לו כתב זה של נבואה זו".

25 אל תטעה מהמובא במסכת בבא־מציעא נט, ב: "אשכחיה רבי נתן לאליהו, אמר ליה: מה עביד קב"ה בהיא שעתא? (בשעת המחלוקת הנוראה בין רבי אלעזר לבין החכמים בראשותו של רבי יהושע, בענין תנור של עכנאי).

הזוגות יוסי בן יעזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים, אחריהם יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי, יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח — קיבלו מהם. שמעיה ואבטליון קיבלו מהם. הלל ושמאי קיבלו מהם. אחריהם, רבן יוחנן בן זכאי וחבריו, דור ראשון לתנאים. דור שני לתנאים הם חמשת תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי: רבי אליעזר בן הורקנוס, רבי יהושע בן חנניה, רבי יוסי הכהן, רבי שמעון בן נתנאל ורבי אלעזר בן ערך.

אבות אומה אלו השתמשו בבת-קול, כמאמרם: "משמתו נביאים האחרונים, חגי, זכריה ומלאכי, נסתלקה רוח הקודש מישראל, ועדיין היו משתמשים בבת-קול".²⁶ גם ביבנה נתנה עליהם בת-קול: "אין לכם עסק בנסתרות".²⁷ וכן יצתה שם בת-קול: "הלכה כבית הלל".²⁸ אולם על קיום "גילוי אליהו" לחכמים לא פורסם במקורות עד לימי רבי עקיבא, שצלחה עליו רוח ה' בשלושה נהירו דאנפין: "צפה ברוח הקודש", "נתנה עליו בת-קול", וזכה לראשית "גילוי אליהו", כמאמרם: "צפה רבי עקיבא ברוח הקודש".²⁹ בחייו יצתה בת-קול, שהעידה על מידותיו התרומיות ואמרה: "לא מפני שזה (רבי עקיבא) גדול מזה (מרבי אליעזר), אלא שזה (רבי עקיבא) מעביר על מידותיו".³⁰ במותו "יצתה בת-קול ואמרה: אשריך, רבי עקיבא, שאתה מוזמן לחיי העולם הבא".³¹

בחייו זכה, כאמור, ל"גילוי אליהו"; ולאחר מותו טיפל אליהו זכור לטוב במיטתו ואמר: "אשריך, רבי עקיבא". עם סתימת מערת רבי עקיבא לא סר אליהו הנביא מתלמידיו והיה לאזרח עולם, המתהלך בקרבם וקול הדממה הדקה ששמע באחרית ימיו נשמעת בכל שעה ובכל מקום שזקוקים לו.

בתקופה זו, ראשית גלות ישראל, נוצר הזוהר, הוא זוהר וזיכוך שירת אהבת ישראל לשכינה, תוגת השכינה לגלות ישראל — גלותה, כביכול, והעמדת הנס בקיום ישראל לדורותיו. כבשה בין זאבים. רבי שמעון בר

אמר ליה: קא חיירך ואמר: נצחוני בני, נצחוני בני". לכאורה משמע מכאן, שעוד בימי רבי אליעזר ורבי יהושע התגלה אליהו הנביא זכור לטוב. אולם דוק, השואל הוא רבי נתן, שחי שני דורות אחריהם, ושואל את אליהו זכור לטוב, על שהתרחש בשעתו בעולמות העליונים, עת התקיימה מחלוקת זו שהשאירה רישומיה לדורות אחריה.

26 יומא ט, ב.

27 ירושלמי, סוטה פ"ז, ה"ה.

28 ירושלמי, ברכות פ"א, ה"ג.

29 עיין רש"י ור"ן נדרים ג, ב; וכן ויקרא רבה כא, ז.

30 תענית כה, ב.

31 ברכות סא, ב.

יוחאי, גדול תלמידי רבי עקיבא, ופמלייתו, סידרו את משנת הוזהר, היא תורת הסוד, רזין-דרזין, דלאו כל מוחא סביל דא, המלא וגדוש בגילוי אליהו, כפי שהתגלה לחבורה קדישא והושקתה בו ורווחה הנשמה הישראלית. עובדה זו, שאליהו הנביא זכור לטוב, עליו מובא: "עד שלא נגנז אליהו היתה רוח הקודש מרובה בישראל",³² היינו שקשורה בו ומעוגנת השראת השכינה עלי אדמות — התחיל את ראשית התגלויותיו לפניהם, אפופה מיסתורין בענן הסוד.³³ תיק"ו — תשבי יתרץ קושיות ובעיות.

32 תוספתא, סוטה פי"ב ה.

33 כלפי אלו המתאמצים לאתר את זמן יצירת הוזהר יבוא עיתוי ההתוועדות ו"גילוי אליהו" ויאיר את עיניהם.

קדושת ארץ-ישראל ופולמוס בר-כוכבא במשנת חז"ל ובפוסקים

מה גרם לרבי עקיבא להיות לשגריר נודד, להגיע אל נידחי ישראל ולהשפיע עליהם בארצות מושבם הרחוקות, ביבשות אפריקה ואירופה — למען ערבם במלחמת בר-כוכבא? למה ומדוע כה נחפו רבי עקיבא להכריז על בר-כוכבא למלך המשיח על ישראל? מהו הדחף שהמריצו למהר ולהכתיר מלך על ישראל כפעולה ראשונה לקראת המרד והמלחמה? המבקש להשיב תשובה שטחית על מעשיו של רבי עקיבא, שכל התורה שבעל-פה "מה ששמעו מפיו למדום", פוגע בתורת האמת. סדר הקדימות שלו במשנה זו טעון לימוד עמוק וסייעתא דשמיא להבינה, ולו באפס קצה.

כדי להבין את שרשרת פעולותיו של רבי עקיבא וסדר הקדימות בפעילותו המרשימה, העוצרת נשימה, להחשת הגאולה, עלינו לדעת מה התרחש בקרב עם ישראל, הן במישור המדיני והן במישור ההלכתי. תסיסתו ופעולותיו להקמת בית-המקדש השלישי בתקופה שבין חורבן הבית לבין פרוץ מלחמת בר-כוכבא מורות, שלא מקרה ולא פזיזות חלילה, שררו במעשיו של רבי עקיבא, אלא כולם "מטבעות-מטבעות"¹ של הלכות. ניתן להבין גם מפני מה לא נשמעו דברי טרוניה כלפיו, כאשר גבר האויב.

המישור המדיני

שריפת בית-המקדש בידי טיטוס הרשע וכיבוש ערי ארץ-ישראל וכפריה בידי הקלגס הרומי דיללו את עם ישראל, אך לא עקרוהו מארצו. רוב העם נצמד לאדמתו, כאריסים. הקיסרים הרומיים התחלפו תדירות, בשל האינטריגות שרווחו בארמנותיהם שברומי. לאחר מות טיטוס, עם עלות

הקיסרים בזה אחר זה על כסאם, נתחדשו המאמצים של ראשי העם כדי לקבל את אישורו של השליט החדש והסכמתו להקים את הבית השלישי. שניים מנסיונות אלו הותירו אחריהם עקבות במקורות. הראשון ברמז בלבד והשני בבהירות. וכך מצינו בחז"ל: "בימי רבי יהושע בן חנניה (קרי, בתקופת רבי עקיבא), גזרה מלכות הרשעה, שייבנה בית המקדש. הושיבו פפוס ולוליאנוס טרפיוזין (שולחנות), מעכו ועד אנטיוכיא, והיו מספקין לעולי גולה כסף וזהב וכל צרכם" וכו'.²

נסיון זה נעשה בימי אדריינוס קיסר, ובשל כך עלה והתנשא שמו בקרב היהודים.³ אולם לאחר שהיהודים התפרקו מכספם וזהבם, למען כיסופי גאולתם — בניין בית מקדשם — התגלתה תרמיתו של אדריינוס. הוא שינה בודון את תכנית המקדש עד שהיהודים היו מנועים מלקבלה. וכך, באמתלא זו, כנראה, החריס את כל התרומות, שרוכזו למטרה זו.⁴ על פעולת שוד זה מרומז בהלכה: "ביקשו לגנוז דינרא הדריינא טורינא שיפא, מפני טבעה של ירושלים", עד שמצאו לה מקרא מן התורה שהוא מותר.⁵

האכזבה והרוגז הגיעו לשיא. המוני בית ישראל נאספו בבקעת רימון, בכו מצער ומכאב. רבי יהושע, המנהיג הדגול, הרגיע את רוחם במשלו על הקורא המצרי, שהוציא עצם מגרונו של הארי ודרש את שכרו המובטח. אמר לו הארי: לך והיה משתבח ואומר: נכנסתי לפי ארי בשלום ויצאתי בשלום. כך הפטיר רבי יהושע: דיינו שנכנסנו לאומה זו בשלום ויצאנו בשלום.

החוקרים אמרים, והדעת נותנת, שמדובר כאן באותם המטבעות שנאספו והיו קודש לבנין המקדש. לאחר שנשדדו, כאמור, בידי אדריינוס ובידי טריינוס שקדם לו, הם שפו את צורתם המקורית והטביעו עליהם צורות רומיות. כך היו ל"דינרא הדריינא טורינא שיפא". חז"ל רצו למנוע את

2 בראשית רבה סד, י.

3 שם סג, ט.

4 פעולות רמיה ואחיות עיני קרבנותיו היו מדרכי פעולתו. מובא במדרש (איכה רבתי א, מח), שעם תום מרד ביתר פירסם אדריינוס מנשר חנינה לכל מי שלקח חלק במרד וטרם נכנע לרומיים. רבים האמינו, יצאו מנזיקי הסלעים וממקומות הסתר והתמסרו לרשות — מיד שילמו בחייהם והוצאו להורג בפקודתו המפורשת. "אמר לשר הצבא שלו: עד שאני אוכל קרן דגלוסקאן זו וירך דתרגול זה, אבקש אחד מהם ולא אמצא. מיד הקיפם לגיונות והרגום".

5 עבודה זרה נב, ב. ועיין בכורות נ, א.

הפצתם בשוק, מחמת קדושתם, ואסרו את השימוש בהם. היינו, ביקשו לגנונם עד שמצאו להם היתר ביציאתם לחולין בפעולת השוד של הרומיים.⁶ הברייטא המובאת מדברת בשני שליטים רומיים — הדריינא וטריינא, טריינוס ששלט לפני מלוך אדריינוס. צא ולמד, שהנסיון הראשון לבנות את בית-המקדש נעשה עוד בימיו של טריינוס, וכמו יורשו, אדריינוס, הבטיח ליהודים לבנות את בית-מקדשם, ולאחר שנאספו התרומות ביטל, באמתלא כלשהי, את התכנית ושדד את האוצר.⁷

סדר כרונולוגי זה מסביר מפני מה "גורו" על היהודים לבנות את בית-המקדש בימי רבי יהושע, כמובא במקורות: "גורה מלכות הרשעה", מלמד שהיהודים פיקפקו וסירבו. מתברר, שהיו למודי נסיון מר ממעשה טריינוס וחשדו, בצדק, ביורשו, שיחזור על מעשה קודמו. לכן, ביקשו הפעם לחוקק חוק רשמי להקמת הבית, היינו "גורו". אולם עם שהתרכזו האוצרות, הערים עליהם אדריינוס ושדדם. טריינוס ביקש "לשלם" לשני הגובים שמינה לתפקיד זה, פפוס ולוליאנוס, שהיו מנהיגי האומה — "תפסום בלודקייא" וביקשו להורגם. אך הם ניצלו.

אותו יום, י"ב באדר, נקבע ליום שמחה — "יום-טריינוס",⁸ וגם קבעו ברכה לשחרורם: "ברוך שהעביר חרפתן של לוליאנוס ופפוס". חג זה בוטל ונהפך לאבל משוהמתו בידי אדריינוס, לאחר שנרתמו שנית לאותה המלאכה וריכזו את התרומות להקמת הבית: "ואמר ר' יעקב בר אחא: בטל יום טיריון, יום שנהרג לוליאנוס ופפוס".⁹

המישור ההלכתי

בהיוודע הרשות שניתנה להקמת הבית השלישי והחוק המיוחד שפירסם השליט הרומי לבנותו, הלהיבו חכמי-ישראל את העם להיחלץ למשימה ולתרום איש כנדבת-לבו. הם דרשו על הפסוק: "זו אלי ואנוהו" ¹⁰ —

6 ראה מאמרו של ד"ר י' בראנד: "האם התכוון אדריינוס לבנות את בית-המקדש". פורסם בקובץ "ירושלים", הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ז, עמ' 86—97.

7 על טריינוס מסופר ב"מלחמות" ז, י, א, ששדד גם את כלי-הקודש ממקדש חוניו, אשר באלכסנדריה של מצרים, בנימוק שהדבר ימנע מהיהודים למרוד שוב, בהיות להם מקום מרכזי להתועדויות.

8 מגילת תענית פרק יב.

9 ירושלמי, תענית פרק ב, הל' יב.

10 שמות טו, ב.

אעשה לפניו מקדש נאה"¹¹. חכמי יבנה התכנסו ודנו בהלכות בנין בית-המקדש וקדושת הארץ, תיקנו תקנות לצורך השעה ואמרו: "מהרה יבנה בית-המקדש"¹².

השאלות בהלכות אלו רבות ומסועפות והן:

- א. האם קדושת ארץ-ישראל, ירושלים והעזרות בעינה עומדת גם לאחר חורבן הבית, או שמא היא בטלה בחלקה, ברובה או לחלוטין;
  - ב. אם בטלה הקדושה — באילו מקומות בטלה: לפי מדרגות קדושתם — בכל המקומות או רק מקצתם? כלומר בארץ-ישראל — כן, בירושלים הקדושה הימנה — לא;
  - ג. אם גם בירושלים בטלה הקדושה — מה דינו של הר הבית, המקום שהשכינה שוכנת בו;
  - ד. ועל כולם: כיצד ועל דעת מי בונים את בית-המקדש, וכיצד ועל דעת מי יוצאים למלחמת מצווה לכיבוש ארץ-ישראל ולהרחבת גבולותיה כדי שתחול עליה קדושתה?
- קביעתן של הלכות אלו העסיקה את חכמי יבנה בפלוגתא-רבתי בשני התלמודים וברוב סדרי הש"ס. בעקבותיהם דנו בענין האמוראים, רבי יוחנן וריש לקיש¹³.

נביא את דעותיהם המסכמות של המפרשים-הפוסקים, ומהם נלמד, שסדר הפעולות והקדימות של רבי עקיבא היו עדיפות מכוח ההלכה. ונקדים לדון ביחס ובקשר בין עם ישראל לארץ-ישראל, וכן בגבולות "ההבטחה".

היחס בין עם ישראל לארצו

קיים הבדל קוטבי בין עם ישראל ויחסו לארצו, לבין אומות העולם, ויחסו לארצות מוצאן או מגוריהן. אין עם הקשור לאדמתו על-פי אמונתו, פרט לעם ישראל. בקרב האומות מעוגן הקשר בחסות של גתינות, המוענקת לכל יליד אותה ארץ או תושב בה מידי ממשלתה. כל קשר בין אדם לארץ מולדתו הוא מקרי גרידא. מה שאין כן בין עם ישראל לבין ארץ-ישראל. כאן כל מעשיהם של ישראל משונים מכל האומות¹⁴.

נוסף על תורתו ומידותיו השונים בתכלית השינוי מעמים אחרים, מנהגיו ומצוותיו, שחלק הארי שבהם תלוי בארץ, קיים גם במישור האזרחי הבדל

11 מכילתא, בשלח פ"ג, ב.

12 ראש השנה ל, א.

13 עיין: זבחים קז, ב ושם נסמן.

14 מועד קטן טז, ב.

יסודי, יסוד מדיני מיסטי, לפיו כל יהודי שנולד בכל מקום שבעולם — נחשב הוא לילד ארץ-ישראל. "מנשר" זה ניתן לו מפי דוד מלך ישראל, באומרו: "ולציון יאמר איש ואיש יולד בה"¹⁵. דברי נעים ומירות ישראל יצקו תוכן בלתי-נדלה לחוק השבות לציון. כך פירשו חז"ל פסוק זה: "אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה יקרא מבניה ויביאוהו אצלה"¹⁶. רש"י מפרש: "אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה יקרא מבניה ויביאוהו אצלה". מוסיף המהרש"א שם: "שגם שאינו נולד בה נקרא על שמה, כאילו נולד בה, כיון שמצפה לראותה"¹⁷. להלן נביא דברים והלכות על ארץ-ישראל, גבולותיה, קדושת המקדש, ירושלים וקדושת הארץ, כיבושה והרחבת גבולותיה. נלמד מהם את יסודות ההלכה שהנחו, דחקו והגיעו את רבי עקיבא, אב ההלכה, להקדים ולהעניק את התואר "מלכא משיחא" לבר-כוכבא כפעולה ראשונית ומקדימה למרד ולמלחמה. בפעולה מקדימה זו קבע רבי עקיבא את משנתו בדבר חלות וחיוב המצוות התלויות בארץ, על כל אמה ואמה של אדמה עם שחרורה, כך שחלות ההלכה "התפשטה" על אדמת ארץ-ישראל עם התקדמות חיילי בר-כוכבא. סדר קדימות זה הוא עיקר וקובע.

נפתח בדבריו של הנשר הגדול האומר, כי בידניו הבטחת ה', שבני-ישראל לא ייעדרו מארץ-ישראל לעולם. כדבריו: "ואני אוסיף לך ביאור, אילו הנחנו, דרך משל, שבני ארץ-ישראל ייעדרו מארץ-ישראל, חלילה לאל מעשות זאת, כי הוא הבטיח, שלא ימחה אותה האומה מכל וכל"¹⁸.

ארץ ההבטחה

ארץ-ישראל היא "ארץ ההבטחה" לאבות, כי בה בחר ה' מכל הארצות. "תמיד עיני ה' אלוקיך בה, מראשית השנה ועד אחרית שנה"¹⁹. עיקר

15 תהלים פו, ה.

16 כתובות עה, א.

17 וז"ל שם: "שכן דרך מי שמודיע שיכירו אותו, קורא את עצמו ע"ש עירו ומדינתו, כגון פלוני בבלי, פלוני מצרי, פלוני פלישתי, דהיינו, מקום לידתו, אבל בציון יאמר: איש ואיש וגו', שגם שאינו נולד בה נקרא על שמה, כאילו נולד בה, כיון שמצפה לראותה, דהיינו, שבדאי שוב יכוננה עליון. וזה שנאמר: ה' יספור בכתוב עמים' וגו', דהיינו עמים שיוולדו שם בעירם — בא בכתבו שיוולד שם (בתעודת הלידה שלו מצוין מקום לידתו). אבל ישראל המצפה לראותה, לא בא כתוב שיוולד שם בארץ אחרת, אלא בא בכתוב כאילו יולד בציון".

18 ספר המצוות, מצוה קנג.

19 דברים יא, יב.

קדושתה במצוות התלויות בה ואינן נוהגות בחו"ל, ומה הן? מצוות הקשורות לאדמתה: תרומות ומעשרות, שביעית, לקט, שכחה ופאה, ערלה, כרם רבעי, כלאים, שמיטה ויובל. וכן טומאה וטהרה, סמיכה וקידוש החודש. ארץ-ישראל מקודשת מכל הארצות, ומה קדושתה? שמביאים ממנה העומר, והביכורים ושתי הלחם.²⁰

מצוות ישובה

אמרו: "לעולם ידור אדם בארץ-ישראל, אפילו בעיר שרובה גויים, ואל ידור בחוצה לארץ, ואפילו בעיר שרובה ישראל".²¹ הרמב"ן מונה אותה במצוות עשה: דירת ארץ-ישראל היא ממצוות עשה, "הוא שנצטוונו לרשת הארץ, לשבת בה. אם כן, היא מצות עשה לדורות, ומתחייב כל אחד ממנו ואפילו בזמן גלות".²² ומצינו עוד: "כל המהלך בארץ-ישראל אפילו שעה אחת ומת בתוכה, מובטח לו שהוא בן עולם הבא, שנאמר: 'וכיפר אדמתו עמו'".²³ "שכון בארץ — עשה שכונה בארץ-ישראל, הווי נוטע, הווי זורע, הווי נציב".²⁴

ירידה מארץ-ישראל

אסור לעזוב ולצאת את ארץ-ישראל, אלא רק בזמן של רעב ויוקר עצום.²⁵ בדרך מליצה אמרו על העזוב את ארץ-ישראל: "הגניח חיק אמו וחיבק חיק נוכריה".²⁶

קבורת ארץ-ישראל

האבות חיבבו קבורת ארץ-ישראל, ולהלכה התירו לפנות המת מקברו בחוצה לארץ, כדי להביאו לקבורה בארץ-ישראל.²⁷ אך חז"ל ביקרו את

20 כלים א, ו.

21 כתובת ק, ב.

22 מנין מצוות עשה לרמב"ן, מצוה ד.

23 מדרש משלי יז.

24 בראשית רבה סד, ג.

25 בבא בתרא צא, ב.

26 ירושלמי, מועד קטן פ"ג הל"א.

27 יו"ד ס"ו שס"ג, א.

הללו שחיים בחוצה לארץ ומובאים לקבורה בארץ-ישראל, כמאמרם: "אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה"²⁸. אמנם, חשיבות הקבורה בה היא לאין-ערוך, עד שאמרו: "כל הקבור בארץ-ישראל כאילו קבור תחת המזבח"²⁸. ובמקום אחר: "וכל הקבור תחת המזבח כאילו קבור תחת כסא הכבוד"²⁹. שנאמר: 'כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו'³⁰. עומק אהבת ארץ-ישראל וגודל קדושתה הנצחית, כפי שהשתרשה בלבבם של המוני בית-ישראל במשך הדורות, מוצאת לה עדות מרטיטה ומזעזעת ביותר בצוואה שכתב אחד מקדושי השואה כמשאלתו האחרונה.³¹ וכך כתב אותו חסיד באגרתו על סף המוות:

ב"ה,

רבי ישראל שפירא שליט"א, האהוב והיקר. הקיפו עתה את בית-החרושת למברשות, שבו נמצאים קרוב לשמונה מאות יהודים, ועומדים להשמידנו. רק עוד שוקלים אם לירות בנו או להובילנו לשרפה. מבקש אני ממך, רבי היקר, לבוא לארץ-ישראל, תקים באיזה מקום על אדמת הקודש אבן מצבה קטנה עם שמי ושם זוגתי, למען לא

28 כתובות קיא, א.

29 אבדר"נ כו, ב. ועיין זוהר ח"ג ע"ב, ב ובתרגומו של הרב רוזנברג: "רבי חייל פתח: לאחוז בכנפות הארץ וגו' — למדנו, שעתידי הקב"ה לטהר ארצו מכל טומאת העמים, עכו"ם שטמאו לה, כמו זה שאוחז בטליתו ומגער טיגופת ממנה. וכל אותן שנקברו בארץ הקדושה יושלכו החוצה, לטהר ארץ הקדושה מן צד הטומאה. למדנו כתוב: 'ותבואו ותטמאו את ארצו' וגו'; א"ר יהודה: אשרי חלקו של מי הזוכה בחייו לשים מדורו בארץ הקדושה, שכל מי שזוכה לה זוכה להמשיך מטל השמים העליון היורד על הארץ, וכל מי שזוכה להתקשר בחייו בארץ הקדושה הזאת זוכה להתקשר אחר-כך בארץ הקדושה העליונה, וכל מי שאינו זוכה בחייו ומביאים אותו להיקבר שם, עליו אומר הכתוב: 'ונחלתי שמתם לתועבה', רוחו יצא ברשות אחר הזר, וגופו בא תחת רשות ארץ הקדושה, כביכול, לעשות קודש חול וחול קודש. וכל הזוכה שתצא נשמתו בארץ הקדושה נתכפרו חטאיו וזוכה להתקשר תחת כנפי השכינה, שנאמר: 'וכיפר אדמתו עמו'. ולא עוד אלא שאם זוכה בחייו זוכה להמשיך עליו רוח קדושה תמיד. וכל מי שיושב ברשות אחר נמשך עליו רוח אחר הזר. למדנו, כאשר עלה רב המנוגא לארץ-ישראל היו עמו שנים-עשר בני הישיבה שלו. אמר להם: מה שאני הולך לדרך הזה, לא בשביל עצמי אני עושה אלא להחזיר שם הפקדון לבעליו".

30 ירמיה יז, יב.

31 אגרת זו כתב החסיד ר' ארי' בן לאה לרבו, הרב ישראל שפירא שליט"א, האדמו"ר מבלאז'וב החי כיום בארה"ב, לפני צאתו בדרכו האחרונה. מובא בספר "אני מאמין", מוסד הרב קוק, עמ' 61.

יישכחו שמותינו, או כתוב ספר תורה על שמנו. הנני שולח לך 50 דולר עם שליח, ואני ממחר, מפני שכבר מצווים עלינו להתפשט. אמסור לאבותיך הקדושים פריסת שלום ממך, ואבקש השתדלות בעדך לאריכת ימים ושנים.

עבדו ארי' בן לאה

בני אחותי נמצאים אצל וואשילבסקי ליד גירציג. הוציאם משם, ומסור אותם לידי יהודי, יהא מי שיהא, ובלבד שיישאר ייחודים. אשתי שבע בת חי' גורתה אתמול.

הנ"ל

גבולות ההבטחה

בברית האבות נכלל שטחם של עשרה עמים, והיא תכלית התפשטות בני-ישראל בארץ ההבטחה, כאמור בברית בין הבתרים: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת, מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני ואת החיתי ואת הפריזי ואת הרפאים ואת האמורי ואת הכנעני ואת הגרשי ואת היבוסי"³². במקום אחר נמנו שבעה עמים, אך בני הגרשי יצאו מעצמם והגרו לאפריקי כאשר שמעו שבני-ישראל קרבים לבוא לארצם.³³ לפנינו גם גירסה שונה: "זכה כנען שנקראה הארץ על שמו. וכי מה עשה כנען? אלא כיון ששמע כנען, שישאל נכנסין לארץ, עמד ופנה מפניהם. אמר לו הקב"ה: אתה פנית מפני בני, אני אקרא הארץ על שמך ואתן לך ארץ יפה כארצך, ואי זו? זו אפריקא"³⁴.

הגבולות המוזכרים בפרשת "אלה מסעי", הידועים כגבולות משה רבנו, מגדירים ומתווים את כל גבולות ארץ-ישראל, ככתוב: "ארץ כנען לגבולותיה"³⁵. למרות שבפסוקים אלו לא נזכר גבול "נהל מצרים", הוא הנלוס כתרגומו, ונהר פרת, הנזכרים בהבטחה שניתנה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים, הרי דיינו במה שנאמר, "ארץ כנען לגבולותיה", כדי ללמוד ולהבין ממנו, שהמדובר בכל ארץ כנען בשלמותה, דהיינו גבולות כנען הם גבולות הארץ.

תוואי גבולות אלה נקבע בתורה: "פנו וסעו לכם ובואו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה, בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים, ארץ הכנעני

32 בראשית טו, יח—כא.

33 עיין במפרשים דברים ז, א.

34 ירושלמי, שביעית פ"ו, ה"א.

35 מכילתא, שמות פרשה יח, ק"ו, א.

36 במדבר לד, ב—יב.

והלבנון עד הנהר הגדול נהר פרת".³⁶ ברור שגבול ארץ-ישראל משתרע עד לנהר פרת. כך מובא מפורשות בחז"ל שאמרו: "ואם ללמדך על תחומי ארץ-ישראל, הרי כבר נאמר: 'מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת, מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבולכם'".³⁷ על הגבול הדרומי כתוב במפורש ב"אלה מסעי": "ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה".³⁸ מתרגם יונתן וכן הירושלמי: "ויקוף תחומא מקיפם לגילוס דמצראי".

צא ולמד, שגבולות "אלה מסעי" הם גבולות בין הבתרים, ללא צמצום כלשהו. גבולות אלה לא לשנות באו, ולא כל שכן שלא להפחית נכתבו, אלא להסביר ולהראות במפורש את מהלכו של מצר הגבולות ממקום למקום, סביב-סביב, כפי שמחייבת כל רשימה מדינית, ובלשון הכתוב: "וזאת תהיה לכם הארץ לגבולותיה סביב".³⁹ לפיכך, בהכרח ומטבע הענין מונה הכתוב מקומות אשר לא בא זכרם ברשימות הכלליות, שהן גיאוגרפיות, ודי להן בציון המקומות העיקריים והחשובים ביותר: נהר פרת בצפון-מזרח ונהר מצרים בדרום-מערב, היינו מקומות המגע בארצות הגדולות והחשובות אשר בצדה של ארץ-ישראל מזה ומזה. הכתוב מעיד על זאת ברורות: "ויתן ה' לישראל את כל הארץ אשר נשבע לתת לאבותם, ויירשוה וישבו בה וגו', לא נפל דבר מכל הדבר הטוב אשר דבר ה' אל בית-ישראל, הכל בא".⁴⁰

מדגישים חז"ל: "זה שאמר הכתוב: 'לא איש א-ל ויכזב', אמר לאברהם: 'לך ולזרעך אתן' ולא חזר בו, שנאמר: 'כי אתם באים אל ארץ כנען'. 'לא איש א-ל ויכזב' — אינו כבשר ודם, שבשר ודם קונה אוהבים, מצא אחרים יפים מהם — כופר בראשונים. והוא אינו כן — אי-אפשר לו לשוב משבועת האבות הראשונים".⁴¹ וכך פרשו את הכתוב "ולזרעך נתתי": "אף מאמרו של הקב"ה הוא מעשה, שנאמר: 'ולזרעך נתתי', אתן את הארץ הזאת אין כתיב כאן, אלא 'נתתי את הארץ'".⁴²

קיצורו של דבר: גבולות "אלה מסעי", כגבולות ברית בין הבתרים, כוללים את ארץ-ישראל, לבנון וסוריה בשלמותן, היינו את כל הארץ אשר

36 דברים א, ז.

37 ספרי, עקב כד, פיסקא טו.

38 במדבר לד, ה.

39 שם שם, יב.

40 יהושע כא, מא—מג.

41 במדבר רבה כ.

42 בראשית רבה מ"ד.

לחוף המזרח של הים הגדול. ואכן, ארץ־ישראל וסוריה חטיבה אחת, הן מבחינה גיאוגרפית והן מבחינה אתנוגרפית והיסטורית, ואין לחלק ביניהן. לשתיהן — גם לארץ־ישראל וגם לסוריה — ניתן שם אחד כולל: ארץ כנען, שכולה בגבולות ההבטחה.⁴³

בימי שאול, דוד ושלמה היה הגבול נהר פרת, כנאמר במפורש: "ולמזרח ישב עד לבוא מדברה למן הנהר פרת, כי מקניהם רבו בארץ גלעד".⁴⁴ הם הרחיבו הגבולות בצפון־מזרח, כבשו את ארם נהרים וארם צובה, עד לבוא חמת. ארצות אלו נקראות בתלמוד "כיבוש יחיד", כיוון שדוד המלך כבש אותן טרם כבש את השטחים של ארץ־ישראל שהיו בידי היבוסים. רבותינו נחלקו מה דינם לענייני שביעית, מעשרות, שמיטות ויובלות. רבי עקיבא החמיר בהם ופסק לחייבם בדיני שביעית: "עשו את סוריה כארץ־ישראל מדבריהם".⁴⁵

על שלמה המלך נאמר, כי "היה מושל בכל הממלכות, מן הנהר ארץ פלישתים ועד גבול מצרים".⁴⁶ יוסף בן מתתיהו מספר, כי בשלהי ימי בית שני עוד ישבו יהודים רבים באנטיוכיה.⁴⁷ גבול עולי בבל לא הגיע לאחד מהגבולות הנזכרים; עזרא הסופר ובית־דינו החזיקו רק עד כזיב (היא אכזיב).⁴⁸

43 הנחה יסודית זו מבוססת על כתובים מפורשים בתורה, בנביאים ובכתובים: ארבעה פסוקים קובעים את נהר פרת כגבול הצפוני: בראשית טו, יח; דברים א, ז; שם יא, כד; יהושע א, ד. ביניהם שלושה המעלים גם את זכרו של הלבנון. אף אדון הנביאים אומר בתחינתו: "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה" וגו' "ההר הטוב הזה והלבנון" (דברים ג, כה).
עוד ארבעה כתובים: שמות כג, לא; ישעיה כז, יב; מיכה ז, יב; תהלים עב, ח, קובעים גם הם את הגבול בפרת, אף שאינם מפרשים בשמו, הרי הנהר האמור בהם אינו אלא פרת, כי זה שמו — "הנהר" — מאז ומקדם. שלושה כתובים קובעים את הגבול הדרומי בנהר מצרים ובשיחור, היינו בגילוס: בראשית טו, יח; דברי־הימים א יג, ה. דברי־הימים ב ז, ח. במקום אחד כולל הכתוב גם את גושן בתחומי ארץ־ישראל: יהושע יא, טו. וכפי שהוכח, אין ארץ גושן מקומה בפנים הדלתא, אלא על גבולה במזרח, בסביבת פורט־סעיד וקנטרה שבימינו; פילוסוס היא רעמסס, בירת גושן, שבימי משה.

44 דברי־הימים א ה, ט.

45 ירושלמי, שביעית פ"ו הל' ב.

46 מלכים א ה, א. ובתרגום יונתן שם, שהנהר הוא נהר פרת, ועיין עוד:

דברי־הימים א יג, ה; שם ב ז, ח.

47 מלחמות ז ה, ב.

48 הגבול המפורט של עולי בבל מפורש בירושלמי שביעית פ"ו, הל' א.

רבותינו נחלקו בדעתם אם אשקלון בתחום הגבול היתה.⁴⁸ אבל לעומתה אשדוד, וכן כל חבל הים, היה בידם, לרבות יבנה ויפו פרט לקיסרין, שהחזיקו בה רק במגדל העיר ולא בעיר עצמה,⁴⁹ וכן לא בעכו ולא בצידון (כיום לבנון), וכן כנראה גם לא בלוד ורמלה. מכאן, שערים אלה היו מובלעות של נכרים בתוך ארץ-ישראל.

קדושת אותם חלקים של ארץ-ישראל, שלא היו תחת יד ישראל בימי עזרא, תלויה בכך שיהיו נכבשים בכיבוש רבים.⁵⁰ כיבוש רבים הוא כדברי הרמב"ם: "ארץ-ישראל האמורה בכל מקום, היא בארצות שכבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל, וזהו הנקרא כיבוש רבים. אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט, שהלכו וכבשו לעצמן מקום, אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם, אינו נקרא ארץ-ישראל, כדי שינהגו בו כל המצוות. ומפני זה חילק יהושע ובית-דינו כל ארץ-ישראל לשבטים אף-על-פי שלא נכבשה, כדי שלא יהיה כיבוש יחיד, כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו".⁵¹ זו היא משמעות כיבוש רבים: מלך או נביא מדעת רוב ישראל. באמת מוצאים אנו, שכך פעל ועשה דוד מלך ישראל בקניית הר הבית מידי ארנן היבוסי, כמו שנאמר: "ויתן דוד לארנן במקום שקלי זהב משקל שש מאות".⁵² פירש רש"י שם: "ובסוף שמואל (ב) ⁵³ כתיב 'בכסף שקלים חמישים', הא כיצד? נטל מכל שבט ושבט חמישים שקלים, הרי שש מאות שקלים, כדי שיהיה חלק לכל ישראל במזבח".

בסיכום, כדי לפרוש את קדושת הארץ על כל ארץ-ישראל, על-פי ההלכה, לא די בעצם הכיבוש, אלא ישנם תנאים בל-יעבורו, והם שהכיבוש ייעשה בידי מלך ישראל או בידי נביא ישראל, מדעת רוב ישראל. אין ספק, שהתנאי השלישי — "מדעת רוב ישראל" — צמוד לשניהם, לזה שלפניו ולזה שלפני-פניו. כלומר, ההלכה היא, שאם הכיבוש או החזקה נעשים בידי מלך ישראל, או בידי נביא ישראל, בשני המקרים מותנה הדבר שיעשה מדעת רוב ישראל. כך גזרה חכמתו. כיבוש שלא בידי מלך או נביא אפילו היה מדעת רוב ישראל, או בידי מלך שלא מדעת רוב ישראל, אינו כיבוש במובן ההלכה, ואין בכוחו להשליט את תחולת הקדושה על אדמת ארץ-ישראל. נמצא, שאין הארץ נגאלת אלא בתנאים אלו.

רבי עקיבא, מחולל ההלכה לדורות, הדורש, "שכל ארץ-ישראל ראויה

49 עיין: ירושלמי, דמאי פ"ב ה"א.

50 עיין רמב"ם הלכות בית-הבכירה פ"ו, הל' טז.

51 הלכות תרומות פ"א, הל' ב.

52 דבריי-הימים א כא, כה.

53 שמואל ב כד, כד.

למזבח"⁵⁴ בשאתו עיניו לקדושת הארץ ולגאולת ישראל הנחתו הלכתית בלבד. מה היא ההלכה? לכיבוש ארץ-ישראל, לקיום הצו העליון שנצטווה כל דור, לא די בכיבוש פיסי ובהקרבה עילאית של יחידים, קבוצה או שבט; למען תת גושפנקא הלכתית יש למלא שני תנאים מוקדמים: באין נביא בישראל מותנה הכיבוש שייעשה בידי מלך ישראל ומדעת רוב ישראל. לכן הכתיר רבי עקיבא את בר-כוכבא למלך המשיח על דעת "כל ישראל וגדולי החכמים"⁵⁵. כל צורה אחרת אינה תופסת ואינה מועילה כדי לזכות את הארץ, להחזיר לה את קדושתה מימי קדם ולחייב את הדורים עליה במצוות התלויות בה.

גיוס העם למשימה הממלכתית-משיחית

לאור משנת הגאולה נטל רבי עקיבא על עצמו שלוש משימות. שתיים מקבילות, במישור ההלכה והרוח, והשלישית במישור המדיני-צבאי. הצד השווה שבהן — שלושתן יחד נועדו לגיוס כל המשאבים, בכל מקום הימצאם, להחשת גאולה מידית לישראל.

ראשית, משח את בר-כוכבא משוח-המלחמה למלך המשיח, באומריו עליו: "דין הוא מלכא משיחא", בהיות פעולה זו תנאי ראשון בהליך הגאולה "להעמיד להם מלך"⁵⁶. למען השג את התנאי השני הצמוד לו, "מדעת רוב ישראל", נטל רבי עקיבא על שכמו את מטענה של ירושלים הדוויה, העמים הענק על כתפיו מטען הדורות והחל במשימה הבלתי-אפשרית, ללכד את העם, או לפחות את רוב העם, למען יפעם לבכם בקצב אחיד, להשתוקקות משותפת אחת. לשם כך החל רבי עקיבא לנדוד למרחקי הים הסוער ולמרחבי מדבריות צחורות, להגיע לכל מקום הימצאם של נדחי ישראל מאז חורבן הבית הראשון, להאיר לנפשם בארצות חשכם, להביא להם את בשורת הגאולה ולהכשירם לכך.

"מדעת רוב ישראל" — כיצד?

כדי לעמוד כנגד המקטרג, ולעמוד בתנאי בליעבור של "מדעת רוב ישראל", יש לאגד את העם כולו באגודה אחת: "אין ישראל נגאלין עד

54 אבדר"ב כו.

55 עיין רמב"ם הלכות תענית פ"ה, הל"ג.

56 סנהדרין כ, ב.

שיהיו כולן אגודה אחת".⁵⁷ המעגל הוא סמל היהדות, בכל מקום שהסוף והראשית נפגשים בו. סגירת מעגל הכמיהה והכיסופים, עד היותו מעגל בלא פרצות, תנאי הכרחי לגאולה. רק בה הכוח והעוצמה להשפיע שפע רב בכל העולמות. אמונה, תורה וגאולה מקשה אחת הן. האמונה היא-היא המעניקה את הרוב הנכסף והמכריע לזכות ב"דעת רוב ישראל". היא הכרחית בעם ישראל בכל זמן ותקופה. חדלונה מושך את החורבן, כמאמר רבא: "לא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמונה".⁵⁸ האמונה הלוהטת בשם ובתורתו, האמונה יחד עם הציפיה הבלתי-פוסקת והבלתי-נלאית לגאולה, היא המושכת אותה, מקרבתה ומביאתה. דוגמתה מצינו במלחמת עמלק: "ויהי ידיו אמונה עד בוא השמש",⁵⁹ ומבאר המלבי"ם שם: "כשישראל האמינו — גברו ועשו חיל". בהוראת חז"ל: "אין הגלויות מתכנסות אלא בשכר אמונה".⁶⁰ מרן רבי מאיר שמחה הכהן אומר, שאי-ציפיה לישועת ה' מושכת חרון-אף וחורבן.⁶¹

כוחה של אמונה

האמונה משנה מצבים, בכוחה של האמונה להפוך נוזל למוצק. חכמי ישראל, במשך הדורות הלך ונמשך הויכוח ביניהם, שצירו: בזכות מה ובכוח מה גקרע הים לישראל,⁶² כשמי ים סוף ניצבו כחומה: "והמים להם חומה מימינם ומשמאלם — קפאו תהומות בלב ים". הויכוח הזה, תחילתו בימי הזוגות שמעיה ואבטליון, הלל ושמאי, ונמשך עד ימי רבנו הקדוש מסדר המשנה. אלו אומרים בזכות אבות, בזכות העקידה, בזכות השבטים וכו', ואלו אומרים מכוח האמונה, כלשונם: "כדאי היא האמונה שהאמינו כי ישראל שאקרע להם את הים",⁶³ כלומר, שאמונה לבדה בכוחה לחולל פלאות, להפוך מים לחומת קרח.

כדי להתקרב להבנת הענין אפשר להביא דוגמה מחיינו שלנו. המקרה החשמלי מייצר קרח בכל עונות השנה, כלומר, בטמפרטורה מסוימת של קור, המובדל מהשפעות הסביבה, ניתן להפוך מים לקרח — נוזל למוצק. אותו תהליך ניתן לביצוע גם במאגר הרוחני של האדם. בהפרדה ובבידוד מוחלט של האמונה מגורמים חיצוניים והסתייגות מהסביבה העונית

57 תנחומא, נצבים (יזכר לטוב ר' משה פרלא ז"ל, שעסק בביור משמעותם של סמלים ביהדות).

58 שבת קיט, ב.

59 שמות יז, יב.

60 מכילתא, בשלח פ"ו, לא.

61 "משך חכמה", פרשת בחוקתי.

והספקנית ניתן למשוך את השפע העליון. התפילה הזכה מתוך דעה צלולה, הבוקעת מתוך אמונה צרופה וטהורה, מתגבשת לכוח רוחני אדיר, הבונה ומשלים את הספירות העליונות. כוח זה גם הופך יסודות, שם מים לקרח כשם שהפך מים לחומר דליק בידי אליהו הנביא בהר הכרמל, הכל לפי כוח המאמין ולפי צורך המקרה. האומר לשמן וידלוק יאמר למים ויבערו.

דרגת "אנשי אמנה"

הספר "קול התור" שכתב ר' הלל משקלוב, המבטא את דעת רבו הגר"א, מפרט שבעה תיקונים, רובם על דרך הסוד, דרכם מגיעים לידי דרגת "אנשי אמנה":

"כל העבודה של קיבוץ גלויות היא הכשרה להקמת ו'קיום אנשי אמנה', כדי להגיע לדרגת גאולת האמת וקידוש השם ולתיקון עולם במלכות שדי, שהיא תכלית הגאולה השלמה. כי בלי קיום אנשי אמנה אין תקוה ח"ו לכל עבודת האתחלתא, כי לא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי אמנה. ודרגת אנשי אמנה באה אך ורק עם שבעת תיקוני צפנת פענח, לא רק במחשבה וייחודי הכוונות הסודיות, אלא גם בשילוב תיקוני המעשה הקשורים בהם. ומר אבי 'משאת בנימין', בסוד גביע הכסף, עשה להם הגדרות גם על דרך הפשט, ומבאר להם באריכות, שעיקר מקום התיקונים הוא בירושלים ושעריה שבהם עיקר מלחמת ה' בעמלק. וכל תיקון צריך להגיע עד הדרגה האחרונה וכו'.

"ואלה הן ההגדרות:

"תיקון ראשון: השתוות. על דרך הפשט: השתוות, היינו, שעל כל אחד להשתוות עם הכלל, לא להתנשא, לא להתגדל על אחרים לא בגשם ולא ברוח. וזו כוונת הגמרא: 'אין בן דוד בא, עד שיהיו כל המידות שוות' — 'עד שיהיו כל השערים שקולים'.

"תיקון שני: התעלות. התעלות ברוח ובמידות טובות. על דרך הפשט: התעלות, היינו על כל אחד להתעלות ולהתרומם, להתרומם מדרגת הבהמות והחומריות השפלה. לעלות ולהתרומם ברוח במידות, ברגש וחינוך, כי האדם העומד במקום אחד, היינו שאינו שואף לעליה רוחנית ואינו מתרומם בהשגות עילאיות דומה הוא לבהמה, ועלול לכל מעשים רעים, כחית השדה ח"ו.

"תיקון שלישי: התכללות. על דרך הפשט: היטהרות (או התקד-

שות) — היטהרות מגטיות להתכלל בתוך הכלל. אין בפרט אלא מה שבכלל, כל ישראל ערבים זה לזה. כל פרט הוא חלק מהכלל, אין נפרד פרטי בישראל מכל הבחינות, הן בהרמת קרן הכלל והן בעזרת אחרים. וגם בתוכחה זה לזה, כי לא חרבה ירושלים אלא בשביל שלא הוכיחו זה את זה.

"תיקון רביעי: היטהרות. על דרך הפשט: היטהרות (או התקד-שות) — היטהרות מגטיות תאוות טבעיו, המשחיתות את הגוף והנפש. היטהרות מהרהורי טומאה וכדומה, לשאוף לרוח טהרה, המביאה לרוח הקודש.

"תיקון חמישי: התחדשות. התחדשות בסוד החדש הזה לכם, חידושי תורה בנגלה ובנסתר וכו'. על דרך הפשט: התחדשות, היינו אחרי הדרגות הנ"ל צריך כל אחד לחדש חידושים בתורה ומעשים טובים, כי לכל אחד מישראל בעולם הזה יש שליחות מיוחדת, לגלות חידושי שים בתורה ולחדש וליצור פעולה טובה בעד הכלל בסוד 'מעשה וחשבון'.

"תיקון שישי: התגברות. התגברות על כל כוחות העמלקות בכוח 'שר צבאות' 'בראש העם' ולהתנער מעמק העכור 'כאשר ירים משה ידו' וגבר ישראל, ותמכו בו אהרן וחזר בטוריא דתרי משיחין.

"על דרך הפשט: התגברות, היינו התגברות על רוח הטומאה הכללית, מי שכבר זכה לכל הדרגות הקודמות יש לו או הכוח להתגבר על כוחות הטומאה, לא רק במלחמת הגנה אלא גם במלחמת תנופה ל'הגנת ישראל' לבעור רוח הטומאה, שהיא הרוח הרעה של העמלקות, לבערה מקרב ישראל, התגברות גמורה על היצר הרע ועל כל המידות הרעות.

"תיקון שביעי: התייחדות. התייחדות ייחוד קוב"ה ושכינתיה וכו'. על דרך הפשט: התייחדות עם קודשא בריך הוא. אחרי העליה בכל שש הדרגות הקודמות, אפשר להשיג את הדרגה של ייחוד קוב"ה ושכינתיה, והחזרת השכינה לציון ושלמות הגאולה מהרה, אמן.

"על מידת סייעתא דשמיא בדרך ניסית בעקבתא דמשיחא. סייעתא דשמיא בכלל ובדרך ניסית בפרט באה במידה כנגד מידה, במידה שהאדם מודד מודדין לו מן השמים, היינו באותה מידה שפעולת המצוה נעשית על-ידי אדם בפועל, בדרך הטבע, במידה זו באה סייעתא דשמיא. דרגה כנגד דרגה"⁶².

מסעותיו של רבי עקיבא

אנו מוצאים את רבי עקיבא נודד למרחקים על פני ארצות ויבשות, יורד באוניות הנטרפות בים, ניצל בנס חוזר ומפליג ונבלע במרחקים. במסעותיו הוא מגיע לישובים יהודיים רבים. במקורות נזכרים י"א מהם:

- א. מדי העתיקה — גיזוק;⁶³
- ב. אפריקה (אפריקי);⁶⁴
- ג. אסיה הקטנה — קפוטיקא;⁶⁵
- ד. חצי־האי ערב — ערביא;⁶⁶
- ה. אירופה — גליא (יש אומרים, שהיא צרפת של היום);⁶⁷
- ו. זפורנה (יש אומרים, היא זפרון = סברים = ספרד);⁶⁸
- ז. בבל — נהרדעא;⁶⁹
- ח. אנטיוכיה;⁷⁰
- ט. כרכי־הים;⁷¹
- י. רומי;⁷²

63 "רבי עקיבא איקלא לגיזוק" (ע"ו לד, א); וכן, "דרש רבי עקיבא מעשה דור המבול בגיזוק של מדוי" (בראשית רבה לג, ז).

64 "ואמר רבי עקיבא: כשהלכתי לאפריקי היו קוראין למעה קשיטה" (ראש השנה כו, א).

65 "תניא, אמר רבי עקיבא: פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחרת שמטרפת בים. והייתי מצטער על תלמיד חכם שבה, ומנו — רבי מאיר. כשעליתי למדינת קפוטיקא בא וישב ודן לפני בהלכה" (יבמות קכא, א).

66 "תניא, אמר רבי עקיבא: כשהלכתי לערביא היו קורין לדכרא יובלא" (פירוש: שופר היינו קרן) (ראש השנה כו, א).

67 "ואמר רבי עקיבא: כשהלכתי לגליא היו קורין לגיידה גלמודה" (שם).

68 "כן היה רבי עקיבא שונה, עד שלא בא לזפורנה, אבל משבא..." (ספרי במדבר ד; ירושלמי, ע"ו פ"ב ה"ד).

69 "אמר רבי עקיבא: כשירדתי לנהרדעא לעבר השנה" (יבמות קכא, א).

70 "מעשה בר' אליעזר, ר' יהושע ורבי עקיבא, שעלו לחולות אנטיוכיא..." (ירושלמי, הוריות פ"ג, הל' ח).

71 "אמר בן יאסיין: כשהלכתי לכרכי הים מצאתי גר אחד שנשא אשת אחיו מאמו... אמר לי: על ספסל זה ישב רבי עקיבא ואמר שני דברים..." (יבמות צח, א).

72 "וכבר היה רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכין בדרך, ושמעו קול המונה של רומי מפלטה [ברחוק] מאה ועשרים מיל, והתחילו בוכין ורבי עקיבא משחק..." (סוף מסכת מכות, וכן: ספרי, עקב מג).

יא. פרנדיסין היא ברונדיזיוס, עיר נמל בדרום-מזרח איטליה; ⁷³ בימי המשנה התקיימו בארצות המזרח ישובים רבים שהיה בהם רוב יהודי מוחלט, ובהם הצטופפו צאצאי גולי חורבן הבית הראשון, כמאמרם: "עכו"ם שקידש בזמן הזה חוששיו לקידושיו, שמא מעשרת השבטים הוא". ⁷⁴ התלמוד קובע, שהמדובר שם "בדוכתא דקביעי" (במקומות שעשרת השבטים קבועים שם).

עובדת קיומם של מרכזי יהודים מגולי נבוכדנצר היתה גם נפוצה ומקובלת בקרב התושבים המקומיים. הסופרים הערבים טברי ואפולפדא יודעים לספר, כי בני-ישראל יושבי ארץ ערב קיבלו מפי אבותם, כי הוטלו לשם בימי נבוכדנצר. ⁷⁵ אנו מזהים לפחות שלושה מקומות, שעשרת השבטים גלו אליהם, ובהם ביקר רבי עקיבא במסעותיו, והם מדי, גינזק ואפריקי. ⁷⁶

כאמור, שתי מטרות הציב לעצמו רבי עקיבא בכל מקום שהגיע שמה, הן בארץ בקרב תלמידיו לאלפיהם והן במסעותיו לארצות הפזורה: שתי בשורות מאוחדות — שתיים שהן כאחת, הביא לכל אתר ואתר: בשורת ההלכה ובשורת הגאולה.

בשורת ההלכה — סוד קיום עם ישראל לכל דורותיהם. התורה שבעל-פה, שבזכותה נהפכה לקניינה הנצחי של העם. כל התורה נלמדה בשקלא וטריא, על-פי שיטת הלימוד של רבי עקיבא, מתוך הסתמכות על טעמי התורה, על מדרשי מקראות ואותיות היתרים ולשונות המשתנים שבמקרא. ⁷⁷ ועל כולם היתה קבלה בידיו, איש מפי איש, עד משה רבנו. כך שכל התורה שבעל-פה מידיה של רבי עקיבא ניתנה לנו. ⁷⁸

לכל מקום שהגיע שם ישב ולמד תורה, כמו שמצינו מעשה בגר שנשא אשת אחיו מאמו בכרכי הים, שהשיב לפליאתו של בן יסין. אמר לו: "בני מי

73 "מעשה שבאו מפרנדיסין והפליגה ספינתם בים" (עירובין ד, משנה א).

74 יבמות טז, ב.

75 ז' יעבץ, תולדות ישראל, חלק טו, עמ' 64.

76 "להיכא אגלי להו? (בגולי חורבן בית ראשון המדובר): מר זוטרא אמר: לאפריקי" (סנהדרין צד, א). "וינחם בחלה ובהבור נהר גוזן וערי מדי. חלה זה (חלואות) חילוון וחבור זה חדייב, נהר גוזן זו גינזק, וערי מדי זו חמדן וחברותיה. חברותיה מאן? אמר שמואל: כרך מושכי חידקי ודומקיא" (יבמות טז, ב; קידושין עב, א). "רבי עקיבא אומר: אלו עשרת השבטים שגלו למדי" (ספרא, בחוקתי ח, א).

77 רש"י סוטה מט, א. במשנה.

78 יוחסין השלם.

הרשך? ענה לו הגר: ⁷⁹ "על ספסל זה ישב רבי עקיבא ואמר שני דברים: גר נושא אשת אחיו מאמו, ואמר: 'ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר',⁸⁰ שנית דיברה עמו שכינה, שלישיית לא דיברה עמו שכינה".

בכל המקומות הנזכרים התקיימו ישובים יהודיים פורחים. רבי עקיבא, כדרכו בכל מקום שבא אליו, השיב תשובות על כל שאלה, כאשר יעלה על לב השואל: בדיני שופר, תפילין, גידה, קנקנים של עכו"ם. על בגדיו של משה רבנו בשבעת ימי המילואים כששימש בכהונה (לפני שניתנה הכהונה לאהרן הכהן, לו ולבניו), מידות ומשקלות, תענית לשעות וכו',⁸¹ כן מצינו על פגישותיו של רבי עקיבא עם שליטי המקום.⁸²

בקרוב אנשי גינזק אשר במדי העתיקה, מקום ישובם של עשרת השבטים, לדעת רבי עקיבא,⁷⁶ היו גם תלמידי חכמים רבים, מהם אשר שלחו את בניהם ללמוד תורה במרכזי התורה הרחוקים ויש מהם שהגיעו לסמיכה: "דתניא, מעשה שמת אביו של רבי יצחק בגינזק, ובאו והודיעוהו לאחר שלוש שנים (שמועה רחוקה), ובא ושאל לרבי יהושע בן אלישע וארבעה זקנים ואמרו לו" וכו'.⁸³ גם מחציה-האי ערב "ערביה" הגיעו לומדי תורה למרכזי הלימוד. אחד מתלמידי רבי יהושע בן לוי היה רבי מלוך ערבאה.⁸⁴ כן נזכר בתוספתא, חכם מגליא, ר' מנחם איש גליא (דגליא) שמו.⁸⁵ נראה, שביקורו של רבי עקיבא בגינזק לא היה חד-פעמי. מובא במקורות על שאלות רבות ומסועפות שאנשי גינזק היטיבו לשאול אותן את רבי עקיבא. בהן היו שאלות שלא היה לאל ידו של רבי עקיבא לתת עליהן תשובה בורבמקום, עד "שאתא שאל בי מדרשא".⁸¹

רבי עקיבא היה גדול הדרשנים. רק דרשה אחת נשתמרה בידינו, זו הדרשה שדרש בגינזק, והיא שופכת אור על הקורות אותו במסעיו: "דרש רבי עקיבא מעשה דור המבול בגינזק של מדי ולא בכו, וכיון שהזכיר

79 יבמות צח, א.

80 יונה ג, א.

81 ע"ז לד, א.

82 בבבבדר רבה פ"ט, לד, מובאת אגדה מיוחדת על פגישה בין רבי עקיבא לבין מלך ערבי כושי, שקינא לאשתו שילדה לו בן לבן עור, איך קנה את לבו במלטו בחכמתו את חייה של המלכה הכושית, בהסבירו לבעלה המלך, כי התמונות על קירות חדריו שמצוירים בהן אנשים צחי-עור, שאשתו התכוונה בהן בעת שהיתה עמו, הן שגרמו שתלד בן בצבע עורם הבהיר.

83 ילקוט שמעוני, אמור רמז תרכז.

84 חולין מט, א; ועיין רש"י, שם.

85 תוספתא, עירובין פ"ח, ה.

להם מעשה איוב מיד בכו וקרא עליהם המקרא הזה: 'שכחתי רחם'⁸⁶. דורש רבי עקיבא: הם שיכחו רחמים (לא רחם) מן הבריות, אף הקב"ה שיכח רחמים מהם וממשיך לדרוש את המשכו של המקרא: "מתקו רמה", ומפרש: שמתק רמה מהם (שגופם רימתם יהיה מתוק לתולעים), וסוף הכתוב: "עוד לא ייזכר ותישבר כעץ עולה". אמר ר' אבהו: תיעקר אין כתיב אלא תישבר, כדבר שנשבר ואינו מעלה חליפין, ואיזה זה? זה דור הפלגה.⁸⁷ ופירשו שם: "אילו כתיב תעקר, היה משמע שנשתל במקום אחר ואינו מעלה חליפין — אין לו תקנה להחליף גזעו".

דרשה זו מגלה לנו את מצפונות לבו של רבי עקיבא ומספרת הקורות אותו בגיזוק, מרכו לתפוצת עשרת השבטים. רבי עקיבא בא אליהם ממרחקים, להזעיקם ולאגדם לעזרת העם הנלחם בציון, להניעם לרצון הגאולה ולמנותם בחשבון ההצלה — "מדעת רוב ישראל". אך הם אטמו אוזניהם משמוע.

רבי עקיבא, שאדמת-הקודש בוערת מתחת לרגליו, ולשונו גחלי-אש, זועק חסם על שכחו רחמים מן הבריות, מאחיהם. הוא מזהיר אותם על הגמול ועל העונש, מתרה בהם שמידותיו של אלוקי ישראל הם מידה כנגד מידה, ואף הוא ישכח רחמיו מהם, הם יאבדו ורק תולעים ייהנו מרימתם המתוקה, ומתריע בהם על שלוותם שתחלוף ויישברו כעץ עולה שאינו מעלה חליפין. הם לא בכו, מיאנו להאמין, לא הצטרפו ל"אנשי אמנה", וקרא להם רבי עקיבא: "זאבדתם בגויים" — אלו "שבטים שגלו למדי".⁸⁸

חכמי ישראל ברומי

חכמי ישראל ירדו תכופות לרומי בתקופה ששררו בה שפע ועושר חומרי רב; אולם כדברי כותבי דברי ימי רומי, הרי בתקופת שגשוג זו החלו להתגלות בקיסרות בקיעים ראשונים של תורפה ושל מצוקה רוחנית. תרמו לכך מגעיהם של בני השכבה השלטת עם בני תרבויות ודתות שונות שחיו תחת חסותם, ובראשם עם ישראל, שאמונתם בא-ל יחיד, שלא ישיגוהו משיגי הגוף, היתה לחידה בעיניהם ועוררה את סקרנותם של אנשי המחשבה שביניהם. אלו נפתחו להבין, כי דעותיהם המסורתיות על האלים — תמימות הן ומדי ונופלות מהמושגים הדתיים של עמים אחרים, בני תרבויות עתיקות

86 איוב כד, כ.

87 בראשית רבה לג, ז.

88 תורת כהנים, בחוקותי, מו, א.

יותר. נפגמה עוצמת הקנאות האלילי רומי ואופשרה פתיחות למחשבה חדשה. אוררה זו אפשרה להקים ישיבה גדולה ברומי, בראשותו של רבי מתיא בן חרש. עליו אמרו, שבימיו לא היה בית־דין גדול ממנו.⁸⁹ הרעיון הנשגב של מונותאיזם החל להתפשט ולהוות מוקד הנושא בטרקליני רומי. מטרת נסיעותיו של רבי עקיבא לרומי⁹⁰ כתבר במשלחת ראשי הסנהדרין, יחד עם רבן גמליאל, רבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה, לא היתה רק ביטול גזירות מלכות הרשעה. היא נועדה גם לגיוס אהדה ומשאבים למאבק העומד לפרוץ, והדבר נעשה בקרב אנשי השררה ברומי, שלבם נטה בסתר לאמונת ישראל, תנועה שהחלה להתפשט, כאמור, בקרב בני האצולה. במקורות נזכר קטע מדרשה שנשא רבי עקיבא ברומי, והיא נסבה על גדלות הבורא: "אין דרכו של הקב"ה כבשר ודם, שהוא גזור גזרה ואומר לאחריים לעשות והוא אינו עושה כלום, והקב"ה אינו כן..."⁹¹ בזה ביטא רבי עקיבא את סלידתו מהאלילות: "עצביהם כסף וזהב מעשה ידי אדם". בהלשנה הגיע תוכן דרשותיו לאוזני ההגמונים, כמו שמצינו: "ברומי גם איכילו קורצא (לרבי עקיבא) אצל הגמון אחד".⁹²

גם הויכוח שהתנהל בדרך לרומי, בין חכמי ישראל לבין רבי עקיבא, מעיד שהיתה לו עוד מטרה, נוספת על זו של ביטול גזרות. עוד לפני שדרכה רגלם על היבשת, בהגיעם להיטיווליס, נמלה של רומי, בראותם מרחוק את צריחי מגדליה של בירת הכובשים עומדים על תילם ואילו עיר האלוקים, ירושלים, מושפלת עד שאול תחתיה, בשומעם את "קול המייה של מדינה, מפיטיווליס, עד מאה ועשרים מיל", החלו הם בוכים. אמרו: "לא נבכה? שהגויים עובדי עבודה זרה מזבחים לאלילים ומשתחוים לעצבים ויושבים בשלוה ושאנן, ובית־הדום רגליו של אלוקינו יהיה לשרפת אש ומדור לחית השדה". לעומתם, אין רבי עקיבא בוכה. יתרה מזאת, "ורבי עקיבא מצחק". לפליאתם, מסביר להם רבי עקיבא: "אף אני לכך צחקתי, אם כן עושה למכעיסיו — קל וחומר לעושי רצונו".⁹³

צא ולמד, שתכנית המרד כבר היתה כמוסה אתו. ברם, ברומי הסתפק

89 סנהדרין לב, ב. ראה יומא פו, א, על פגישה בין רבי אלעזר בן עזריה לבין ר' מתיא; ועיין: הגהות מימוניות ברמב"ם, הלכות סנהדרין, סוף פ"ו.
90 המקורות שנזכרים בהם ביקוריו של רבי עקיבא ברומי: ספרי, עקב מג; ע"ז מ, ב; אבדר"ג נוסחא א, פרק טו; רות רבה פ"ו; שמות רבה פרק ל, ו; קהלת רבה פרק י.

91 שמות רבה ל, ו.

92 אבדר"ג נוסחא א, פרק טו.

93 ספרי, עקב טו, כד.

רבי עקיבא ברמו: "לכך צחקתי", ולא גילה לחבריו את סוד שמחתו, את גילוי השאיר לזמן שובם לארץ-ישראל. וכך הוה, חזרו, "הגיעו לצופים וקרעו בגדיהם", בצופים חזר המחזה ופתרונו הכמוס. הם בוכים כשראו שועל אחד יוצא מבית קודש-הקודשים, ושוב רבי עקיבא מצחק. אמרו לו: "רבי עקיבא! תמיד אתה מתמיה", שלא כברומי, גילה להם רבי עקיבא הפעם, בעומדם על חורבות ירושלים, את סודו הגדול — שנבואת הנחמה מתקיימת, עד שנענו לו ואמרו: "עקיבא, ניהמתנו! עקיבא, ניהמתנו!"

חכמי ישראל נזעקו לבוא לרומי על-ידי הסנטור "סנקליטו של מלך" פלביוס קלמנס, דודן הקיסר,⁹⁴ שנקרא שמו בישראל קטיעה בר שלום. אותו קטיעה נטה בסתר לבו אחרי תורת ישראל ואלוקיו, וחרד מאוד שמא תבוצע גזירת ההשמד אשר גזר דומיטיניוס הקיסר על היהודים: "מכאן ועד ל' יום לא יהיה בכל העולם יהודי".⁹⁵ יש להניח, שאחרי שגילה השר את צפונות לבו, בעידודה ובתמיכתה של אשתו, המטרוניתא פלוזה דומיטילה, החליט "למוץ את הטבעת ולמות" (כמנהגם, ענדו הסנטורים הרומים טבעות חלולות, גדושות רעל) — כדי שתידחה הגזירה שגזר דומיטיניוס על היהודים לאבדם. כי זה היה מנהגם — במות סנקליט בתוך חודש מיום הגזירה היא מבוטלת. גילה לו רבי עקיבא את הסוד הכמוס שהוא מחולל מרד שנרקם והולך, מתלהט ומתלקח, מרד שיטלו בו חלק, נוסף על יושבי ארץ-ישראל, גם חלקים גדולים של העם לתפוצותיו. לפי חישוב טקטי צבאי קר, יוכל צבא בר-כוכבא להביס את כל חיל המצב של הרומים החונים בארץ-ישראל, וכן יוכלו להתגבר על חיל הרומים, החונים בארצות השכנות שיחושו לעזרתם, מסוריה, ממצרים ומערביא.⁹⁶

כך הכניס רבי עקיבא את השר הרומי הצדיק "שקנה את עולמו בשעה אחת" לסוד גאולת ישראל, בטרם מת מות קדושים, לאחר שמל עצמו

94 ראה: יעבץ, תולדות ישראל, בפרק: רבי עקיבא וחבריו.

95 דברים רבה ב, טו; ע"ז י, ב.

96 כותבי דברי-הימים מספרים, שהרומים הביאו להדברת המרד את מיטב צבאותיהם מכל רחבי הקיסרות. לאחר שהובס הלגיון העשירי, בפיקודו של טיניוס רופוס (טורנוסרופוס, בלשון החכמים), נציב רומי ביהודה, הופיע בזירת הקרב פובליוס מרצולוס, הנציב בסוריה, בראש לגיונותיו, בליווי חיל-עזר רב מן ערביא ומצרים. לאחר שגם הם הובסו ובתוכם הלגיון הכ"ב הדיטרני של מצרים, החל השלב השלישי והמכריע. באניות מאירופה הרחוקה הובא לשדה המערכה המצביא יוליוס סוברוס, נציב רומי בבריטניה, בראש מיטב חיל רומי; ולא די בכך, אנו מוצאים את הקיסר עצמו, אדריאנוס, שחיק עצמותיו, במצביאים שלחמו להדברת המרד והכנעתו. מאמרי חז"ל רבים מעידים על כך.

במו"דידו. מתברר, שלכן ציווה השר למסור את כל רכושו לרבי עקיבא, כמפורש בחז"ל: "כי קא שדו ליה אמר: כל נכסאי לרבי עקיבא וחבריו".⁹⁵ ברגעיו האחרונים קרא קלמנס בשמו של רבי עקיבא בלבד, והשאיר לו את כל הונו מבלי שהזכיר יחד אתו את שמות חבריו-רבותיו, אשר היו עמו במשלחת, הלא הם: רבן גמליאל, רבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה. זאת, כנראה, מפני שרבי עקיבא גילה לו את סוד המרד הנרקם הזקוק למשאבים.

במות קטיעה בר שלום העבירו הסנקליטין, כמשפטם, את רוע הגזירה. הם נקמו במטרוניתא האלמנה וגזרו עליה גלות, אבל היא הספיקה עוד להרים את כל רכושה לרבי עקיבא. בעקבותיה הלכו עוד מטרונות רומיות, שנטו גם הן, בסתר לבבן, אחרי אמונת ישראל, הטו שכם למשימה זו והעבירו תרומות רבות לידי רבי עקיבא.⁹⁴ כך הלכו ותפחו קרנות המרד. למען שים כסות עיניים למטרת מגבית עצומה זו, וכדי להעלים אותה מעיני הרומים ועושי דבריהם: הכותים, המינים, המלשינים והזדים, אויבי ה' עמו וארצו, ששרצו בכל מקום, הרחיב, כנראה, רבי עקיבא גם את כבוד ביתו בעושר רב. כך צברו אוצרות ביבנה.⁹⁷

עשרת השבטים — מחוץ לתחום

עם מותו של רבן גמליאל דיבנה, היה רבי עקיבא לראש הסנהדרין.⁹⁸ עם שובו ארצה ממסעותיו, ועמו הקרנות שצבר, לממן את ההכנות הקדחתניות למרד, לגייס כוח אדם ולצבור כלי-מלחמה, התברר לו כי אלה הגיעו לממדים ולכמויות רציניות הרבה יותר משתוכנן. הנפחים, חרשי-הברזל והנחושת העושים במלאכה, שנתבקשו ליצר כלי-נשק רומיים ולתקן כלים פגומים — עברו כולם לעבוד לחימוש העם, כפי שמספר ההיסטוריון הרומי קסיוס: "הכינו היהודים בכוונה כלי-נשק גרועים, בין אותם שהוזמנו מידם על-ידי הרומים, כדי שיפסלו אלה ויוכלו לשומרם לעצמם".⁹⁹ מהישובים היהודיים שהתגוררו סביב ארץ-ישראל הביא אתו רבי עקיבא הבטחות מעודדות וחד-משמעיות להצטרף למרד במועד שיקבע.¹⁰⁰ לא כן מגולי עשרת השבטים, יושבי גינזק, מדי ואפריקי וכד', מהם שבע מרורים, ולא עלה בידו לשכנעם, בהיותם מחוסרי הרצון המזערי לחזור ולהתאחד

97 תוספתא, דמאי א, י.

98 ראה הפרק "משנת קידוש השם" (עמ' 242), הערה 24.

99 האנציקלופדיה העברית, ערך ברי"כוכבא.

100 ראה: גדליה אלון, תולדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, בפרק: מלחמת ברי"כוכבא.

בברית-דמים עם אחיהם בציון לקיום ברית בין הבתרים: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת"¹⁰¹.

הרוח הרעה של התבדלות שדבקה באבותיהם, גולי נבוכדנצר, אשר מיאנו לחזור לארץ-ישראל עם עליית עזרא ונחמיה, לא עובתם כי דבקה גם בהם. הם סירבו להטות שכם, וקשריהם לעם ישראל, היינו זיקתם לשני שבטי המלוכה, יהודה ובנימין, צאצאי עולי בבל, התוססים והלוחמים — התרופפו עד לבלתי השאר מקום לאיחוי.

רבי עקיבא, שכל מפתחות סודות קיום היקום ונצח ישראל היו בידיו, ודבריו "כאילו הן הלכה למשה מסיני"¹⁰² ידע שההיחלצות המליאה מצד כל העם באשר הוא, על כל שבטיו, היא תנאי ראשון להנעת התכונה העליונה לגאולה, כמאמר הכוזרי: "כי ירושלים תיבנה כשיכספו בני-ישראל לה תכלית הכוסף, עד שיחוננו אבניה ועפריה"¹⁰³. תנאי זה אין בכוח אנוש לשנותו, כמאמרם: מה יעשו גדולי הדור ואין הציבור נידון אלא אחר רובו, שכן מצינו, שאילמלא אמרו ישראל בהר הכרמל: 'ה' הוא האלוקים'¹⁰⁴, לא ירדה האש מן השמים ושרפה את הקרבנות"¹⁰⁵.

אותם מבני עשרת השבטים לא שעו לקול השופר שתקע בו רבי עקיבא, היודע להפעיל את ה"אחישנה", המבשר קץ הגלות ואתחלתא דגאולה; הם בחרו להיצמד לסיר הבשר ולהישאר במקומותיהם בשאננות ובשלוה. רבי עקיבא החליט לעשות מעשה בית-דין שאין אחריו ולא כלום. למען נצח ישראל אסור להשאירם כגורם שלילי במנין "מדעת רוב ישראל"¹⁰⁶.

101 בראשית טו, יח.

102 ראה רש"י כתובות פד, ב.

103 מאמר ה, כו.

104 מלכים א יח, לט.

105 ירושלמי, תענית פ"ג, ה"ד.

106 אין לחשוב, ש"מדעת רוב ישראל" הכוונה לסנהדרין, היינו שפעולת הכיבוש תיעשה על דעתם והיינו "מדעת רוב ישראל". הרמב"ם בלשונו אינו מותיר מקום לספק. בהרחבת גבול ירושלים הוא פוסק: "אין מוסיפין על העיר או על העזרות, אלא עליפי המלך ועל-פי נביא ובאורים ותומים ועל-פי סנהדרין של שבעים ואחד זקנים" (בית הבחירה פ"ו, הל' יא). במינוי כהן גדול הוא אומר: "אין מעמידין כ"ג אלא בית-דין של אחד ושבעים" (הלכות כלי המקדש פ"ד, הל' טו). אולם בהלכות כיבוש ארץ-ישראל, הרמב"ם אינו מזכיר לא אורים ותומים ולא סנהדרין, אלא, "מדעת רוב ישראל" וגם נותן דוגמה לכוונתו, באומרו: "ומפני זה חילק יהושע ובית-דינו כל ארץ-ישראל לשבטים אף-על-פי שלא נכבשה, כדי שלא יהיה כיבוש יחיד, כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו" (הלכות תרומות פ"א, הל' ב). מכאן, שהכוונה היא לרוב שבטי ישראל, אם לא רוב מכל שבט ושבט.

המסקנה: במספר ישראל אל יבואו. לא היה מנהיג ומורה הלכה בישראל, שעמד אי-פעם במצב דומה לזה של רבי עקיבא כראש הסנהדרין, לאחר מות רבן גמליאל. בפרוס המרד הגדול, הוטלה ההכרעה העצומה לבצע ניתוח בעם, להוציא ולהרחיק את האיבר הנגוע והמדולדל לצמיתות. רבי עקיבא ראה את המעגל שכה כמה לסוגרו, נוגע ואינו נוגע, מתנתק, הולך ומתרחק, בגין הרצון השלילי הקיים אצל גידחי ישראל אלה. למען הצל את כל הבנין כולו מהתמוטטות — הוציאים מהכלל, כשם שמוציאים חוליה חלודה משרשרת, מקצרים אותה, אבל היא נהפכת לחוקה יותר ואמינה יותר עם הרחקת חולית התורפה. כך בהרחקתם ביקש לסתום את פרצה שדרכה חודר המשטיין, מכאן ואילך הם ייעלמו, ועם "מדעת רוב ישראל" לא יימנו. הם יצאו ממנין אלו שדעתם מכרעת, ויחדלו להיות גורם מפריע לשלבי הגאולה.

רבי עקיבא הועיק את הסנהדרין, תיאר לפניהם את האפלה שאפפה את עשרת השבטים, וקבע את משנתו:

"עשרת השבטים אינן עתידין לחזור, שנאמר: 'וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה'. מה היום הולך ואינו חוזר, אף הם הולכים ואינם חוזרים. דברי רבי עקיבא"¹⁰⁷. בהעדר "ציפיה לישועה"¹⁰⁸ קיפחו עשרת השבטים את חלקם לעולם הבא, ואיבדו את שני העולמות: "תנו רבנן: עשרת השבטים אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר: 'ויתשם ה' מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול'. ויתשם ה' מעל אדמתם בעולם הזה, וישליכם אל ארץ אחרת לעולם הבא. דברי רבי עקיבא".

"רבי אליעזר אומר: 'כיום הזה' — מה יום מאפיל ומאיר, אף עשרת השבטים שאפלה להם, כך עתידה להאיר להם".

רש"י מפרש שם בגמרא את דברי רבי עקיבא: "עשרת השבטים אין להם חלק לעולם הבא", בזה הלשון: "ואית דמפרשי: עשרת השבטים אין להם חלק לעולם הבא, היינו לימות המשיח, שלא יקבלם משיח עם שאר גלויות" וכו'.

בספרינו אין הכרעה במחלוקת זו שבין רבי עקיבא לבין רבי אליעזר הלכה כמי.¹⁰⁹ את קולו של רבי עקיבא על עשרת השבטים שדנם ברותחים

107 סנהדרין קי, ב.

108 שבת לא, א. ראה דברי רבא, שם.

109 לפי שיטת הרמב"ם, הרי כל דבר שיש בו משום "אמונת דבר" או "סברת אמונה" בלבד, ולא דין או הלכה, אין הכרעה הלכה כמי. ראה פירושו על המשנה שם (סנהדרין פ"י), וכן סוטה פ"ג, ה; שבועות פ"א, א. ועיין במאמרו "תחיית המתים".

(שעל כך אמר רבי יוחנן: "שבקה רבי עקיבא לחסידותיה"¹⁰⁷), נשמע מקריאתו עליהם את הפסוק מהתוכחה: "ואבדתם בגויים ואכלה אתכם ארץ אויבי-כם"¹¹⁰. כך הוציאו הם, במו-ידיהם, את עצמם ממעגל הגאולה, ובכך יצאו מכלל ישראל בעולם הזה ובעולם הבא. רבי עקיבא סגר עליהם את המעגל לאחר יציאתם מתוכו. עם ישראל נצטמצם בשבטי יהודה ובנימין בלבד, שבטי המלוכה, שאול המלך מבנימין ודוד המלך מיהודה, וכן לימות המשיח: משיח בן יוסף מבנימין, משיח בן דוד מיהודה. ירושלים התאלמנה מבניה שהתנכרו לה, מעשרת השבטים, כמאמרו: "אמר רבי עקיבא: אלמנה מעשרת השבטים ולא משבט יהודה ובנימין"¹¹¹.

אין מפלט מהגורל הפוקד את עם ישראל בכל מקרה של דחיית ה"אחיזשנה". ככל שהכלים מוכנים יותר והזמן מכוון יותר, התגובה כבדה יותר, הקרע עמוק יותר ומכאיב. חוסר אמונה דוחה הגאולה ומושך את העונש האיום.

השאננים היושבים על סיר הבשר הכשילו את רבי עקיבא, התיירו את בשר העם כצבאים בשדה. פסק-התורה לא ניתן לערעור בתנאי המציאות המשתנים: צדק בר-כוכבא במרדו גם בנפול ביתר. ואמת תורת רבי עקיבא גם בנפול בר-כוכבא.

מה נותר מנידחי ישראל אלו בארצות פיזורם? על סופם המר מספרת ההיסטוריה, שאחרי מלחמת הקיסר טריינוס בפרסים (בשנת 113—117 לספירתם) לא נותרו עוד יהודים באפריקה (קיריני, אפריקה הצפונית)¹¹². מה קרה בערביא (חצי-האי ערב) ליהודים שישבו שם מאות בשנים? האיסלם חיסל אותם. מסופר, שעם מות מוחמד, קם תחתיו הכליף אבובכר חותנו, הפר את הברית אשר כרת מוחמד עם בני-ישראל, יושבי חבר וחברותיה — להניחם על אדמתם, ויגרש אותם משבת בעיר נגרון ומכל ארץ ערב, למען טהר את ארץ הנביא מכל בן דת אחרת. ותשם ארץ ערב מבני-ישראל, אשר ראו בה טובה ימים רבים.¹¹³

כך נחרץ גורלם של הללו שאטמו אוזניהם משמוע את קול שופר הגאולה, שתקעו היושבים בציון.

110 תורת כהנים, בחוקתי מו, א.

111 איכה רבתי א, ג.

112 מכאן משמע, שרבי עקיבא ביקר אצלם לפני מלחמה זו. לאחריה לא היה את מי לבקר. ראה גם האנציקלופדיה העברית, כרך ו, עמ' 398.

113 יעבץ, תולדות ישראל, חלק ט, סוף פ"ג.

"דין הוא מלכא משיחא"

"רבי עקיבא כד הוה חמי בר-כוזיבה, הוה אמר : דין הוא מלכא משיחא"¹.

כדי להטיל אור כלשהו על משנת המשיח נביא כאן מעט מן המעט מדברי חז"ל, שמתברר מתוכם, כי שני משיחים יקומו לישראל: משיח בן-יוסף ומשיח בן-דוד. על המשיח הראשון, משיח בן-יוסף, אומר שמואל: "אין בין עולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד גלויות בלבד"². ועל המשיח השני, משיח בן-דוד, שיגלה עולם אחר, עולם מתוקן במלכות ש-די, אומר רבי יוחנן: "כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח"³. וכי⁴: בימיו יקוימו דברי הנביא ישעיה: "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירכיץ" וגו'⁴.

משיח בן-יוסף

שיטה זו בגאולת ישראל שיביאו אותה שני משיחים, היא יסוד מוסכם על דעת כולם, החל בחכמי המשנה והתלמוד דרך כל חכמי הדורות. התנא הראשון המדבר על שני משיחים הוא הרשב"י, כדברי רמח"ל. באחת מאגרותיו לרבו, הרב באסאן, אומר רמח"ל: "הקדים לדבר הרשב"י ע"ה בפרט בספר התיקונים שלו וברעיא מהימנא, אשר אין שתי שורות שאין שם על משיח על תריין" (על שני משיחים)⁵. על קבלה זו שהיתה בידי חז"ל על קיומם של שני משיחים שנינו בגמרא, מובא בזהר ובמדרשים, מפורש בגאונים, מבואר בראשונים ונדרש באחרו-

- 1 ירושלמי תענית פ"ד ה"ה.
- 2 סנהדרין צא, ב.
- 3 ברכות לד, ב.
- 4 ישעיהו יא, ו.
- 5 אגרת רמח"ל מג, צד—צה.

נים. כיצד יוסדר הדבר — היאך ישמשו שני מלכים בכתר אחד? על שאלה זו משיבות שתי אסכולות. האחת סבורה, שמשיח בן-יוסף ימלא את תפקידו האחרון במלחמת גוג ומגוג, דהיינו, שתפקידו עלי אדמות יסתיים עם סיום דברי ימי העמים והוא עצמו ייספה, ומכאן ואילך ייעשה תיקון העולם בידי משיח בן-דוד. עם אסכולה זו נמנים הרמב"ן, המהר"ל, רבנו חיים בן עטר ועוד, והם נשענים על דברי הגמרא: "וספדה הארץ... הספידא מאי עבי-דיתיה... חד אמר על משיח בן-יוסף שנהרג".⁶

האסכולה השניה אומרת, שבימי הגאולה השלמה לעם ישראל יתקן התיקון המקווה בשלמות תיקונו, דהיינו שני המשיחים ישלימו איש את רעהו ובנסיונות מסוימות גם יחליפו תפקידים, עד שיהיו שני המשיחים ל"עץ אחד בידי השם". עם אסכולה זו נמנים רבנו ניסים גאון, הגר"א, הרמח"ל ועוד. הם סבורים כדברי הפסוק "ויתן עוז למלכו וירם קרן משיחו" — "ואז יתן עוז למלכו, הוא משיח בן-יוסף. ויתן עוז, כי לא יחלש תחת ארמילוס הרשע... וירם קרן משיחו, הוא משיח בן-דוד".⁷

לפי דעה זו אין מן ההכרח שמשיח בן-יוסף ימות, כי הדבר תלוי בתשובה. אם נחזור בתשובה יהיה משיח בן-יוסף שליח למשיח בן-דוד, מתקן האומה ומסקל הדרך, כמו שכתוב: "הגני שולח מלאכי ופנה דרך לפני".⁸

גם דרך הגר"א היא, שמשיח בן-יוסף לא יפול במלחמה, אלא משיח בן-דוד מצילו. לשיטתו, משיח הראשון הוא משיח בן-יוסף והמשלים הוא משיח בן-דוד: "הסיוע השמימי הראשון בא על-ידי משיח בן-יוסף ושלמותו על-ידי משיח בן-דוד. שני משיחי הדורות הם הכוחות הניסיים המחזיקים את קיום ישראל וחיזוקם בכל ימי הגלות, והמסייעים הניסיים בעקבות משיחא, משיח בן-יוסף הוא הכוח הניסי לקיום וחיזוק הגשמי ומשיח בן-דוד הוא הכוח הניסי לקיום הרוחני של ישראל בכלל ובפרט".⁹

"קול התור" מבהיר, שתפקידיהם אינם לעתיד בלבד, אלא גם בהווה ובכל דור ודור, וישראל בגלותם לא יוכלו להתקיים, אף לרגע, בלעדי שפע כוחם והגנתם של שני משיחי ישראל אלו. הרמח"ל והגר"א כאחד אומרים, שכל הגאולה העתידה תלויה באיחודם ובהשפעתם ההדדית של שני המשיחיים — משיח בן-יוסף ומשיח בן-דוד.

6 סוכה גא, א, דברי רש"י על מלחמת גוג ומגוג.

7 רמח"ל במאמר הגאולה.

8 "אמונות ודעות" לרבנו סעדיה גאון.

9 "קול התור", פ"ב, חלק ב סימן א; דף תק"ב בספר התקופה הגדולה.

"דרך כוכב מיעקב"

מכאן ניתן לשוב לענייננו, ולנסות להשיב על השאלה — לאיזה משיח הכתיר רבי עקיבא את בר-כוכבא, באומרו: "דין הוא מלכא משיחא". מסתבר, שרבי עקיבא המליך את בר-כוכבא בתפקיד יעודי של משיח בן-יוסף, שאחת מתכונותיו היא ההצלחה בעשיה, ככתוב על יוסף: "וכל אשר הוא עושה ד' מצליח בידו". משיח הראשון, "משיח דאתחלתא" בלשון הגר"א, אינו צריך להיות מזרע דוד המלך, מה שאין כן משיח האחרון. והראיה מבר-כוזיבא, שלפי גירסא אחת ברש"י: "בר-כוזיבא, ממלכי הורדוס היה", ומתוקן שם "לאחר מלכי הורדוס היה"¹⁰. בכל אופן, אין הטוען לו לכתר מלכות בית דוד.

מובא במדרש שהיו לו (לבר-כוכבא) מאתיים אלף מקוטעי אצבע ומאתיים אלף רוכבים על סוסים ועוקרים ארו מלבנון. ומה היה עושה בר-כוזיבא? היה מקבל אבני בליסטרא באחת מארכובותיו וזורקן והורג מהן כמה נפשות. ועל אלה, על גבורותיו, הצלחותיו ותכונותיו, אמר רבי עקיבא כך: דין הוא מלכא משיחא.¹¹

על הפסוק בתורה "דרך כוכב מיעקב", שהימנו למד רבי עקיבא על משיחותו של בר-כוכבא, אומר הגר"א, ההולך לשיטת רש"י, שהרישא שבו — "דרך כוכב מיעקב" — מכוון למשיח בן-יוסף; והסיפא שבו — "וקם שבט מישראל" — מכוון למשיח בן-דוד.

רבי עקיבא, שסודות קיום עם ישראל היו גלויים לפניו, שחונן בחוש של "מורח ודאין", הכיר את המשיח שדרכו "באיכססייה", כדברי הגר"א על משיח בן-יוסף, שהכיר את אחיו והם לא הכירוהו.

המסקנה היא, שרבי עקיבא גילה את משיח בן-יוסף של דורו שהתגלם בבר-כוכבא, וכי גילוי זה היה מוחלט, ברור וידוע לחכמי דורו. איש מהם לא חשב, שמדובר כאן במשיח הגואל האחרון, אלא נהיר היה להם שמדובר במשיח דאתחלתא.

לא מצינו שרבי עקיבא יחזור בו. אין כל רמז לכך בתלמוד. "ואפילו אחר ששלחו חכמים: אי מורח ודאין או לא, לא תזר בו רבי עקיבא" (דברי הרדב"ן, בפירושו על הרמב"ם).¹² רבי עקיבא גילה את זהותו של בר-כוכבא והמליכו למשיח בן-יוסף. תהליך זה בשלבי הגאולה היה מובן לרבותיו, לחבריו ולתלמידיו התנאים ונעשה על דעת כולם, כמובא ברמב"ם: "ואל יעלה על דעתך, שמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים... אין

10 סנהדרין צג, ב.

11 ירושלמי, תענית ד, ה; איכה רבתי ב, ד.

12 הלכות מלכים פ"א, ה"ג.

הדבר כך, שהרי רבי עקיבא חכם גדול מחכמי המשנה היה, והוא היה נושא כליו של בן-כוזבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא מלך המשיח; ודמה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות. כיון שנהרג, נודע שאינו¹³ וכו'. גם הראב"ד אינו חולק עליו. דוק בדברי הרמב"ם: "שנהרג בעוונות" — בעונו לא נאמר, אלא בעוונות, בעוונות הדור.

כן יש לקבוע בודאות, שבר-כוכבא לא ראה עצמו כמשיח בן-דוד. במטבעות שטבע אין זכר לא למלך ולא למשיח. באגרות שנתגלו במערות קומראן הוא מכונה "שמעון בר-כוסבא, נסי (נשיא) ישראל"¹⁴. רק במקום אחד במקורות מופיע בר-כוכבא כטוען למשיחיות: "בר-כוזבא מלך תרתין שנין ופלגא. אמר להו לרבנן: אנא משיח"¹⁵. די היה בהכרזה זו כדי להביא עליו כליה, שכן מיד נבדק בדיקת "דמורח ודאין" והוא לא עמד בבחינה משיחית זו. הדבר היה, כנראה, בתקופת תבוסתו.

רבי אלעזר המודעי, שהיה מעמודי-התווך של חכמי יבנה העומדים לצידו של בר-כוכבא, דרש: "עתיד הקב"ה ליתן לכם שש מצוות טובות: ארץ-ישראל ועולם הבא ועולם חדש ומלכות בית דוד וכהונה ולויה"¹⁶. דרש זה נאמר בחייו של בר-כוכבא, והוא מבהיר לנו, שהחכמים שהתפללו להצלחת המרד הגדול, אנשי סודו ומקורביו של בר-כוכבא, חבריו של רבי עקיבא ויושבי הסנהדרין, לא ראו בבר-כוכבא את משיח בן-דוד. מכאן, שבדברי רבי עקיבא על בר-כוכבא, "מלכא משיחא", מכוונים היו למשיח בן-יוסף שהוא בעל תפקיד נשיאותי — "רודה ומושל".

בקרוב חכמי המשנה והתלמוד קיימת מחלוקת על תלות גאולת ישראל בתשובה. אלו תולין הא בהא, ואלו אומרים: "דיו לאבל שיעמוד באבלו". מפרש רש"י: "דיין לישראל צער גלות, אפילו בלא תשובה נגאלין"¹⁷. בתלמודים שלנו, בבבלי ובירושלמי, לא נזכרה דעתו של רבי עקיבא בסוגיה זו, אולם בתורת הנסתר מובאת מחלוקת בין רבי עקיבא לבין רבי אליעזר בנושא זה:

"רבי אליעזר אומר: גלות אחרון אין לו קץ וזמן, אלא הכל תלוי בתשובה, שנאמר: 'ישבת עד ה' אלוהיך ושמעת בקולו', וכתוב:

13 רמב"ם, הלכות מלכים פ"א, ה"ב והלכות תענית פ"ה, ה"ב.

14 ראה הפרק "בר-כוכבא".

15 סנהדרין צג, ב.

16 מכילתא, ויסע פ"ד.

17 סנהדרין צז, ב. ראה גם ירושלמי, תענית פ"א, ה"ו.

אם יהיה נידחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלוֹקִיד ומשם יקחך'. אמר לו רבי עקיבא: אם כן, היאך יהא דא להתעוררא כולהון כחדא בתשובה? מאן דהווי בסייפי שמיא, ומאן דהוא בסייפי ארעא, היאך יתחברון כחדא למעבד תשובה? (אם כדבריך, איך יהיה זה שיתעוררו כל ישראל כאחד לעשות תשובה? מי שנמצא בקצה השמים ומי שהוא בקצה הארץ, איך יתחברו כאחד לעשות תשובה?). אמר לו רבי אליעזר: חייך! דאי יחזרון בתשובה רישי כנישתא או חדא כנישתא בזכותם יתכנש כל גלותא (שאם יחזרו בתשובה ראשי הקהילה או קהילה אחת, בזכותם יתקבצו כל הגלויות), דקב"ה איסתכי תדירא אימתי יחזרון ויעבד להון טבא" (שהקב"ה מצפה תמיד אימתי יחזרו ישראל בתשובה ויעשה להם טוב).¹⁸

הכרות רבי עקיבא על משיחיותו של בר־כוכבא מעוגנת במשנתו, שלפיה גאולת ישראל מותנית בדור מסוים: "ובמספר הדורות לפניו והוא הקץ, שאמר: 'קורא הדורות מראש'"¹⁹, ומפרש הראב"ד שם: "לפי שהוא רואה את הדור שהוא זכאי ומתגלגל עמהם, עד שמגיע לאותו הדור". מכאן תובן החלטתו לקבל על עצמו את המשימה העל־אנושית להיות המבשר למשיח של דורו: בר־כוכבא, מאחר שהוא בלעדית חונן בתחושה הסגולית המיועדת למבשר הגאולה. פרט לשלמה המלך החוטר מגזע ישי לא מובא על כל בן־תמותה שהיה בעל תכונה דומה. ראשיתה של משימה סגולית זו שנטל על עצמו רבי עקיבא היתה בהכשרת קרקע רבת־ממדים שנעשתה על־ידו, כמתגלה ללא־עוררין במקורות, וממנה צמיחת הכרותו המשיחית על בר־כוכבא, שקדם למרד הגדול.

מוצאים אנו בחז"ל תופעות מופלאות מעצם התרחשותו, ויותר מכך, מתגובתם החריגה וממסקנותיהם המפליגות של הנוכחים, שהיו עדי ראיה ושמיעה להן. מדובר בפעולה החריגה שעשה רבי עקיבא כראיה וכהוכחה בפלוגתא שלו נגד רבותיו, הלא הם רבי יהושע מסמיכו ורבי אליעזר בן הורקנוס, הוא רבי אליעזר הגדול, רבו המובהק.

לאחר המקרה המיוחד והמפליא גשתנו היחסים, טושטשו התחומים שהיו נכסי צאן ברזל ביחס שבין רב לתלמיד, ורבי עקיבא, שישב שלוש־עשרה שנה לרגליהם של רבותיו אלו והתאבק בעפר רגליהם, הפך לאחר מקרה זה לשווה־מעמד אתם והיה לחברם.

18 זוהר חדש כג, ב, פרשת נח.

19 עדויות פ"ב, מ"ט.

20 כלה רבתי פרק ב, ברייתא.

וכך אמרו שם: רבי אליעזר אומר: עז־פנים הוא ממזר; רבי יהושע אומר: עז־פנים — בן הנידה; רבי עקיבא אומר: עז־פנים — ממזר ובן־הנידה.²⁰ מדובר שם בשני גברים, שעברו על־פני החכמים ואחד מהם²¹ נהג בעזות־פנים. עליו אמר רבי אליעזר: ממזר הוא; אמר רבי יהושע: בן־הנידה הוא; קם רבי עקיבא ואמר עליו: ממזר ובן־הנידה. המקרה הזה, שרבי עקיבא חלק בו בפרהסייה על רבותיו, היה כה בלתי־צפוי, עד שאמרו לו חבריו: היאך מלאך לבך לעבור על דברי חבריך (רבותיך)? ענה להם רבי עקיבא: ”אני אקיימנו” (אוכיחנו). הלך אצל אמו של אותו נער והבטיח לה בשבועה עולם הבא אם תגלה לו את האמת מה טיבו של בן זה, עד שהודתה וסיפרה לו: ”כשנכנסתי לחופה נידה הייתי ופירש ממני בעלי ובא עלי שושביני, והיה לי בן זה, נמצא התינוק ממזר ובן־הנידה”.

עוד סיפור מובא שם להלן, על רבי עקיבא שהלך בדרך עם אתונאי אחד ונקלע לפונדק של עכו”ם. הפונדקאי ערך שולחן ושם עליו יין, בשר ודיסה של סובין וחרדל. רבי עקיבא הכיר ברוח קודשו, שהיין בא במגע עם מת והבשר יש לו שייכות לכלב, הדיסה מעורבת עם מירגליים והחרדל יש בו חרקים. חקרו את הטבח, שאלו את המוזג, עד שיספרו, שהכרם שהענבים הובאו ממנו שתול בבית־קברות, העזו שהבשר ממנה ינקה מכלבה, וכן אומתו דבריו בנוגע לתערובת בדיסה ובחרדל. לאחר שערכו להם שולחן אחר אמר רבי עקיבא לשכנו לשולחן, שהוא רואה בבנו של הפונדקאי בן בלתי־כשר. שמע הבן, וחקר את אמו, עד שהודתה שהרתה לזוננים.²² לאחר המקרה הראשון בא המפנה במעמדו של רבי עקיבא, ומאז ואילך החלו רבותיו רואים בו חבר, נפלו המחיצות בין רב לתלמיד: ”כיון דחזו דקא גבר עליהו הוו להו חברי”. באותה שעה אמרו: ”ברוך ה’ אלוקי ישראל, אשר גילה סודו לרבי עקיבא בן יוסף”. התרחשות זו מעלה לפנינו

21 רבנו שמחה במחזור ויטרי (עמ' 552) אומר: ”שנחלקו על תלמיד אחד שהלך ועמד עליהם בקומה זקופה”.

דברי רבי עקיבא במעשה בשני התינוקות הועלו מפי המומר אליסנדרי בעיר בולוניה (בנובמבר 1568) בחקירות האינקוויזיציה של יהודי המקום ובהם ר' ישמעאל, שהיה אחד מרבני פירארא שבאיטליה. המומר טען, שדברי רבי עקיבא ”ממזר ובן הנידה” מכוונים לנוצרי. יהודים רבים עונו עד ש”הודו”. לא כן ר' ישמעאל, שהוכיח להם, בהיותו קשור לחבל העינויים — מחישובי השנים, לפיהם נולד רבי עקיבא לאחר מות הנוצרי. אמר: ”אחרי כי בעל הדת המציא היסורין רק על דבר שאי־אפשר למצוא האמת כ”א באמצעותם”, לכן ”אינן לדיין לתת עליו יסורין להודות ההיפך”, וניצל (אוצר ויכוחים, 169).

22 כלה רבתי פרק י', בבביתא.

שאלות הדורשות פתרון. שומה עלינו להבין מהו המיוחד במעשה זה, שאחרי שניצחם אמרו עליו: גדול היה רבי עקיבא בהכחישו את רבותיו. עלינו לחשוף ולגלות את הגרעין המסתתר בקליפת הנושא שלפנינו, שכה הבליט והנציח את גדלותו של רבי עקיבא.

ניתן לשער השערה נועזת, כי לפנינו רמז כמוס למשנת הגאולה של רבי עקיבא. ציר הויכוח נסב על ענייני דיומא: בר-כוכבא מורד או מושיע. כקרחון שרק אפס קצהו מזדקר-צף על-פני המים, כך מתגלה כאן לעינינו סופו של ויכוח נוקב ועוצר נשימה, שרבי עקיבא הצליח במעשיו הסמליים וסגולותיו הייחודיות לשכנע את רבותיו, ללא עוררין, שהוא מבשר הגאולה, שכן בר-כוכבא הוא המלך המשיח. כך משכם לעמוד לימינו במרד הגדול לשחרור ארץ-ישראל מטומאת הרומים.

את שני נשיאי ישראל, רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה וכן את רבי יהושע אב בית-הדין שיכנע בעת נסיעותיהם בצוותא לרומי ובביקורם בירושלים החרבה, כשהם בוכים והוא משחק, עד שבאו לצופים; שם נתוודע אליהם בחזיונו הכמוס והגדול, עד שנענו ואמרו לו: "עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו!"²³ לא כן רבי אליעזר הגדול, שנעדר מהתווע-דות זו (ראה שם). הוא, רבו המובהק, "המקבל" הגדול, לא יתן ידו עד שיווכח באמיתותם של הדברים, מתוך ראיות וסימנים מוחלטים, כאלו שהיו אתו בקבלה. לדידו היה צורך להוכיח את הדבר ששמע מפי רבו, שעבר אליו בקבלה מפי רבותיו, בענין סגולותיו הייחודיות ומבחנו של הטוען לעצמו או המצביע על משיחיותו של זולתו. רבי עקיבא הכריז, כידוע, על בר-כוכבא "דין הוא מלכא משיחא"²⁴ ושומה עליו להוכיח, שיש לו סמך להכרזה מכרעת זו, לידע לפסוק הלכה נעלמת, נסתרת זו.

מורד או מושיע?

תורתו של רבא, "דמורת ודאין" — מריח ודן,²⁵ סגולה המהווה מבחן למשיח, לא נאמרה מפיו מדעתו גרידא. רבא רק מגלה לנו באיזה מבחן ניסו רבותינו את בר-כוכבא, שחי ופעל כעשרה דורות לפניו, בדורם של ר' אליעזר, ר' יהושע ור' עקיבא. הוא מפרש ומבאר את נבואת ישעיה הנביא על מלך המשיח: "...והריחו ביראת ד' ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אוזניו יוכיח."²⁶

23 סוף מכות כד, ב.

24 ירושלמי, תענית פ"ד, ה"ה.

25 סנהדרין צג, ב.

26 ישעיה יא, ג.

קבלה זו, שבזאת ייבחר גואל האמת, רוחה בקרב עם התורה ונמסרה מדור לדור, ממוסר השמועה למקבלה. מי הם "המקבלים והמוסרים", לפני דורו של רבי עקיבא? הווי אומר: רבי אליעזר הגדול ורבי יהושע בן חנניה שקיבלו מרבותיהם מרבן יוחנן בן זכאי, מהלל הזקן ובית-דינו ומסרוה לרבי עקיבא, וממנו לתלמידיו ולתלמידי תלמידיו: רבנו הקדוש מסדר המשנה, וממנו דרך דורות האמוראים עד אביי ורבא שקיבלו מרבה, מרב יוסף ומרב נחמן.²⁷

לא טיבו ופסולו הכפול של אותו נער עניין את האריות שבתבורה. הויכוח עם רבי עקיבא התמקד, כאמור, בנושא "הבוער": ברי-כוכבא — מורד או מושיע. שליחותו דורשת את שמקנת בקרבו התחושה הסגולית המיוחדת, הקבועה בקבלה, שקיבלו מרבותיהם והיא תכונת "והריחו ביראת ד' — "דמורח ודאין". לפי פירוש רבא, צריכה סגולה זו להיות נחלתו של האדם המכריו על אישיות משיחית.²⁸ על עצמו או על זולתו.

החכם מכל אדם, שלמה המלך, סבו של הגואל האחרון, יכול היה לדון בחכמתו אדם בלי עדים ובלי התראה, ככתוב: "ביקש קהלת למצוא דברי חפץ וכתוב ישר דברי אמת",²⁹ בתרגום: "ביקש שלמה מלכא דמתקרי קהלת בחוכמתיה למידן דינין, על הרהורי לבא דאנשא ובלא סהדי, בכן אתאמר ליה ברוח נבואה" וכו'. מפרשת הגמרא: "אלא מה אני מקיים 'ביקש קהלת למצוא דברי חפץ' — ביקש קהלת לדון דינים שבלב, שלא בעדים ושלא בהתראה".³⁰ מבהיר המהרש"א: "ר"ל, דברי חפץ — כפי חפצו ודעת לבו שלא בעדים", מסיימת הגמרא שם: "יצתה בת-קול ואמרה לו: 'וכתוב ישר דברי אמת', על-פי שנים עדים" וכו'.

אליהו הנביא מבשר הטוב יש לו פונקציה דומה והיא ראשונית, מיידית: לבשר טוב לפרט המופלה לרעה, להרחיק המקורבים בזרוע, לקרב המרוחקים בזרוע, למחות דמעת העשוקים. סגולה מופלאת זו שהיתה נחלתו הבלעדית של רבי עקיבא עוררה פליאתם, ייחסוה לקבלה שהיתה בידם והביאה לתפנית חדה כלפיו וכלפי משנת הגאולה ששנה. הם, מקבלי השמועה, ידעו מה בכוחו של בעל סגולה זו לחולל ולבשר, ולכן, בההגימו לפניהם יכולת על-אנושית זו, הוכיח להם את כוחו הנסתר, שגלוי לפניו

27 עיין הקדמת הרמב"ם ליד החזקה.

28 ראה פרק ברי-כוכבא.

29 קהלת יב, י.

30 ראש השנה כא, ב.

הסוד הנסתר שנועד לאנשי הנחמה. כל זאת כדי למשוך את חכמי דורו, את כולם, לעמוד לימין המרד הגדול, מרד הגאולה. משימה זו עלתה בידו "ודימה הוא (רבי עקיבא) וכל חכמי דורו, שהוא (בר-כוכבא) המלך המשיח"³¹.

הכרות חבריו במעמד זה, "גדול היה רבי עקיבא שהכחיש את רבותיו", מן הנמנע שתתייחס לתופעה המפתיעה, שרבי עקיבא יחלוק על רבותיו ויזכיקם בצדקתו. דבר זה, מחלוקת בין רבי עקיבא לרבותיו, שכחה היתה: כ"ח פעמים חלק על רבי אליעזר הגדול, על רבי יהושע ג' פעמים, וכן מציינו שחלק על שניהם גם יחד.³² אלא מן ההכרח שהכרזה זו מתייחסת לנקודה מוקדית שרבותינו ביקשו עליה אות. לאחר שהוצג האות על-ידי רבי עקיבא נוכחו בסגולה הנדרשת המקנת בו. במקרה דנן, "הכחיש את רבותיו" מובנו, שיכנעם בהציגו לפנייהם מידה משיחית זו שהוא ניחן בה. ברכת ההודיה המובאת בהמשך מעידה על כך.

ברכת ההודיה שברכו כולם "בשם", באומרם: "ברוך ה' אלוקי ישראל, אשר גילה סודו לרבי עקיבא", ודפוסי הלשון "אשר גילה סודו" אינם מקריים. הם באים בקשר לגאולה, והסוד הוא הגאולה, כמאמרם: "ז' דברים מכוסים מבני-אדם, יום המיתה ויום הנחמה ועומק הדין... ומלכות בית-דוד מתי תחזור"³³. הקב"ה השביע את ישראל, "שלא יגלו את הקץ... ושלא יגלו הסוד לעובדי-אלילים"³⁴. יונתן בן עוזיאל "ביקש לגלות תרגום של כתובים, יצתה בת-קול ואמרה: דרך! מאי טעמא? משום דאית ביה קץ משיח"³⁵.

מבשר הגאולה

סימנים לזיהוי המשיח נמסרו מדור לדור לא רק לגבי המשיח האחרון אלא גם לגבי הגואל הראשון משה, כמובא במדרש: "היה מסורת בידם מיעקב, שיעקב מסר הסוד ליוסף, ויוסף לאחיו, ואשר בן יעקב מסר הסוד לסרח בתו ועדיין היתה היא קיימת. וכן אמר לה: כל גואל שיבוא ויאמר לבני 'פקוד פקדתי אתכם', הוא גואל של אמת"³⁶.

31 רמב"ם הלכות מלכים פי"א, ה"ג.

32 ראה: היימאן, תולדות תנאים ואמוראים; ערך רבי עקיבא; ישראל קאנוביץ, ספר רבי עקיבא. וכן עיין קהלת רבתי י, יח; מדרש שיר-השירים א, י.

33 פסחים נד, ב.

34 כתובות קיא, א.

35 מגילה ג, א.

36 שמות רבה ה, טז.

נהיר לנו כעת מהו הסוד שגילה הקב"ה לרבי עקיבא וברכו עליו ברכת הודיה. לא מדובר כאן בסוד טיבו של אותו תינוק, ולמען התנצחות זו לא היה רבי עקיבא מסתכן להישבע ולהבטיח עולם הבא לאמו ולבטלו בלבו אלא הדיון התמקד בסוד הכמוס ביותר הקשור בגאולת ישראל, בסגולה משיחית של המבשר, על כך הסתכן רבי עקיבא.

רבי יוחנן, גדול ראשי הישיבות שבארץ-ישראל, מסדר וחותרם הירושלמי, לפי דעת הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה פוסק להלכה, שכל מי שעושה כמשנת רבי עקיבא "עושה כשל תורה".³⁷ ומפרש רש"י שם: "דברי רבי עקיבא, כאילו הן הלכה למשה מסיני". במקום אחר מוצאים אנו התבטאות מופלאה: "קים לן דלא היה מעולם גברא כוותיה".³⁸

ענק זה, גדול שבחכמים, קיבל על עצמו את משימת הדורות, להיות מבשר הגאולה — תפקיד המהווה תנאי לקיום גאולת-אמת, על כל גילויה והתרחשויותיה. הוא, ברצונו העז, באהבתו העמוקה מניינים לאלוקי ישראל, לתורתו, לעמו ולארצו, בידיעותיו, בהשגותיו, בסגולותיו ובתכונתו הבל-עדיית, גם בדור הדעה של מקבלי המסורה, מוסרי המסורה ומסדרי המשנה, האיש שצפה ברוח הקודש ורוחו נשאתהו לשמי-השמים בהשתמשו בשם המפורש — הוא ידע לרכוש ולהקנות לעצמו את תכונת המבשר: "דמורח ודאיין", אבל לנבואת השכינה לא הגיע ועל כך היה בוכה.³⁹ האם היה זה מחוסר מקום, היכל שחרב? ⁴⁰ מחוסר זמן, "אלא שאין השעה ראויה לכך"? ⁴¹ שאין הדור זכאי לכך, או מחוסר ייחוס? אלוקי ישראל המנבא את הבריות הוא היודע. בכוחו של רבי עקיבא, כליל השלמות, היה להתמודד עם כולם ובכל דבר, פרט לסגולה אחת, שנבצר ממנו להתמודד — ייחוס אבות.

רבנו נסים גאון למסכת ברכות ⁴² מפרש את הויכוח הגדול שניטש ביום שהדיחו את רבן גמליאל מהנשיאות ושקלו למנות נשיא אחר במקומו, והפור נפל על רבי אלעזר בן עזריה, הצעיר לימים, עלם בן י"ז שנים. הם העדיפוהו על פני רבי עקיבא, "כי לרבי עקיבא לא היה זכות אבות".

37 כתובות פד, ב.

38 פירוש רבנו גרשום, בבא בתרא יב, ב.

39 סנהדרין סה, ב; וראה רש"י שם.

40 "והנה בית-המקדש בא לתכלית שתי ידיעות... ואם באמת ראוי הוא לרוח הקודש היה מתחזק כוח הקדושה עליו". דברי מרן הנצי"ב, העמק דבר, דברים כח, נט.

41 כוזרי, מאמר ג פרק סה.

42 ברכות כז, ב.

וכך כתב רבנו נסים בשם הירושלמי (שם): "הלכו ומינו את רבי אלעזר בן עזריה בן י"ז שנה, ונתמלא כל ראשו שיבה והיה רבי עקיבא יושב ומצטער ואומר: לא שהוא בן-תורה יותר ממני, אלא שהוא בן גדולים יותר ממני. אשרי אדם שזכו לו אבותיו, אשרי אדם שיש לו יתד להיתלות בו. ומה היה יתידתו של רבי אלעזר בן עזריה — שהיה עשירי לעזרא". רבי עקיבא לא נהג כבעל ייחוס: "מעשה, כשמת אביו של רבי עקיבא חלצו לפניו והוא לא חליץ".⁴³ מכאן שרבי עקיבא, שהיה גדול הדור — אביו איש פשוט היה שאינו ראוי לחילוף. אולי גם הפעם, כמו "בו-ביום" ביבנה,⁴² היה חוסר הייחוס בעוכריו, והפעם בענין העומד ברומו של העולם ורוממותו, ושוב לא נמצאה היתד להיתלות בה ועוכבה גאולת ישראל, כמובא מפורשות: "שהקב"ה משרה שכינתו, אין משרה אלא על משפחות מיוחסות בישראל", פירש רש"י: "משפחות שהם ישראל גמורים".⁴⁴ רבי עקיבא בכוח משנתו סוכם את הקדושה העליונה על כל ארץ-ישראל, שראויה היא למוכת, ברם על שני גורמים שאינם נתונים לתיקון בידי אדם נבצר ממנו להתגבר: על "מספר הדורות", שעל-פי משנתו הוא תנאי לגאולה השלמה, כדבריו: "ובמספר הדורות לפניו והוא הקץ",⁴⁵ ועל ייחוס האדם, שהוא תנאי להשראת נבואת השכינה, כדבריו: "אשרי אדם שזכו לו אבותיו";⁴² והיות שכל התורה שבעל-פה ממנו באה אלינו, הרי שגם משנה זו הוא שקבעה.

אל תתמה על כי במאמר אגדה "מעשה בשני נערים" טמון, כאמור, סוד כמוס על היות רבי עקיבא מבשר המשיח, שהרי מצינו: "צריך שתדע, כי לא כיוונו חז"ל בדברי אגדות, כי אם להסתיר דברי הקבלה, לכן דיברו במליצות ומשלים וחידות, כי כבוד ה' הסתר דבר".⁴⁶ וכדברי ר' יהושע השל הלוי האומר: "אבל דורות הראשונים אמרו מלות מועטות, שיכילו כוונות מרובות ומחויים במחוג".⁴⁷

43 שמחות פרק ט.

44 קידושין ע, ב.

45 עדויות פ"ב, מ"ט.

46 בספר "ראש הגבעה" לר' פנחס מפלאצ'ק, מאמר "צוואה".

47 מובא בהקדמה לפירוש "רוח חיים" למרן רבי חיים מוואלוז'ין על מסכת אבות, "מעיני יהושע". וכן ראה דברי הגאון בעל "קרבן אהרן", בהקדמתו לתורת כהנים, האומר: "המשוכח שבדיבורם הוא הדיבור, אשר יכליל בו ענינים רבים מדברים שונים במליצות קצרות בקיצור נפלא". כן ראה: "יד מלאכי" ס' שעד, המאריך בדבר.

תלמידיו בפולמוס בר־כוכבא

משנת מלחמת מצוה מהי? מובא בסוטה: "במלחמת מצוה הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה"¹. גם שבט לוי, אומר רבי עקיבא, יוצא למלחמת מצוה.² איזו היא מלחמת מצוה ואיזו היא מלחמת רשות? הגדרתן של אלו מצויה בירושלמי: "מלחמת מצוה זו מלחמת דוד (שהיא לרווחתא)."³ מלחמת חובה זו מלחמת יהושע. מלחמת רשות, כגון אנן דאזלינן עלייהו (כשאנו מתקיפים אותם). מלחמת חובה, כגון דאתיין אינון עלינו" (כשהם מתקיפים אותנו). "אמר רבא: מלחמת יהושע לכבוש דברי הכל חובה"¹.

למלחמת מצוה כולם שווים. הרמב"ם מפרט את חובת הלבבות של הלוחם היהודי בעת קרב מלחמת מצוה:

"מי האיש הירא ורך הלבב — כמשמעו (אלו דברי רבי עקיבא במשנה סוטה, שם), שאין בלבו כוח לעמוד בקשרי מלחמה, ומאחר שייכנס בקשרי המלחמה, יישען על מקווה ישראל ומושיעו בעת צרה, וידע שעל ייחוד השם הוא עושה מלחמה, וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו, אלא ימחה וזכרונו מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה. וכל המתחיל לחשוב להרהר במלחמה ומבהיל עצמו, עובר בלא תעשה, שנאמר: 'אל ירך לבבכם, אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם'. ולא עוד, אלא שכל דמי ישראל תלויין בצווארו. ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו, הרי זה כמי ששפך דמי הכל, שנאמר: 'ולא ימס את לבב אחיו כלבבו'. והרי מפורש בקבלה 'ארור עושה מלאכת ה' רמיה וארור מונע חרבו מדם'.

וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד,

1 סוטה פ"ח, מ"ז; וראה בבלי שם, מד, ב.

2 ספרי, במדבר מטות, לה, ד.

3 כסף משנה, הלכות מלכים, פ"ח, ה"א.

מובטח לו, שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה, ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם ויזכה לחיי העולם הבא, שנאמר: 'כי עשה יעשה ה' לאדוני בית נאמן, כי מלחמות ה' אדוני נלחם ורעה לא תמצא בך' וגו', 'היתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלוקיך' ⁴.

הרבה אגדות נרקמו סביב לפעולתו העניפה, המסוכנת, המחתרתית של רבי עקיבא. אספות חשאייות של חכמי ישראל, בהתכנסויות בבני-ברק, ועוד ⁵. תלמידיו של רבי עקיבא, שמספרם י"ב אלף זוגות, (בבלי) ⁶ יצאו למלחמת מצוה, שחובת כולם להשתתף בה "וויכוח את הרבים" ⁷. קבלה על כך היתה בידי רב שרירא גאון, האומר באיגרותיו: "והוה שמדא על התלמידים של רבי עקיבא". לשון "שמדא" מורה על כליון שבא מידי אדם, ומסתבר, שנפלו במרד ברי"כובא ⁸.

אין להתפלא על המספר העצום של י"ב אלף זוגות תלמידים שניספו, כי מספר הנופלים היה רב ועצום עד למאוד. אליבא דרבי יוחנן היה מספר הרוגי ביתר פ' אלף ריבוא בני-אדם ⁹. וכן מובא באבות דרבי נתן: "כגון ביתר, שלא נמלט ממנה נשמה להתיר אשת-איש" ¹⁰. ההיסטוריון הרומי קסיוס מעריך את מספר הנופלים מקרב היהודים ב־580 אלף הללים.

4 רמב"ם, הלכות מלכים פ"ז, ה"טו. וראה: דברי "להם משנה" שם, פ"ה, ה"א: "ולדידהו ליכא אלא תרי דינים: מצוה ורשות". היינו כדעת רבנן.

5 ראה דברי הרמב"ם בהלכות מלכים פ"א ה"ג: "ורדימה הוא (רבי עקיבא), וכל חכמי דורו, שהוא (ברי"כובא) המלך המשיח".

6 יבמות סב, ב. ראה גם כתובות סג, א; נדרים ג, א.

7 דברי רבי עקיבא בהספידו את בנו (שמחות פ"ה).

8 ראה: יעבץ, תולדות ישראל, חלק ה, "הפולמוס האחרון", וכן דעתם של שאר כותבי דברי הימים. אחרת, מה לעם ישראל לכל דורותיהם לנהוג אבילות על מותם של תלמידים אלמונים שניספו במגיפה, אלא אלו מסרו נפשם בשביל עם ישראל, לכן מתאבל עליהם העם לדורותיהם. יש רגילים לדבר, שבניהם של כל גדולי-הדור לקחו חלק במרידות נגד הרומים, "וויכוח את הרבים". על רבי ישמעאל בן אלישע (מו"ק כה, ב), רבי יוסי הגלילי (שמחות פ"י), רבי יהודה בר אלעאי (שמחות פ"י), רבי יוסי בן חלפתא (שם, שם) ורבי מאיר (מדרש משלי, לא), מובא שבניהם מתו על פניהם. על רבי ראובן איסטרובילא מובא בירושלמי (כלאים פ"ט, ה"ג), שבניו נהרגו בדרום, היא לוד, בידי הרומים. מתוכן ההספד שנישא מפיו של רבי עקיבא על בניו של רבי ישמעאל מוכה בעליל, שהם מתו למען זכות את הרבים. ראה פירוש רבנו חננאל שם.

9 בראשית רבה סה, יז.

10 אבדר"ג נוסחא א, פל"ח.

קורותיהם של תלמידי רבי עקיבא עולות מהברייתא ביבמות, הן מתוכנה והן מדפוס־הלשון שבה. שנינו:

“אמרו: שנים־עשר אלף זוגות תלמידים היו לו לרבי עקיבא, מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד, מפני שלא נהגו כבוד זה לזה. והיה העולם שמם, עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם: רבי מאיר ורבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון ורבי אליעזר בן שמעון. והם־הם העמידו תורה אותה שעה. תנא, כולם מתו מפסח עד עצרת. אמר רבי חמא בר אבא ואיתימא ר’ חייא בר אבין: כולם מתו מיתה רעה. מאי היא? אמר רב נחמן: אסכרה.”¹¹

“זוגות תלמידים”

ברייתא זו היא מפתח להבנת הקורות את תלמידי רבי עקיבא, בבחינת מועט המחזיק את המרובה. שלושה מוטיבים מצויים בה: השטח, היינו המקומות שניספו בהם תלמידי רבי עקיבא — “מגבת עד אנטיפרס”; התקופה, “כולן מתו בפרק אחד... מפסח עד עצרת”; וקביעת המוות — “במיתה רעה”.

נוסף על שלושת הגורמים המצויים, כאמור, בברייתא שלפנינו, קיים בדפוס־לשונה ציון דרך מיוחד, המוביל להבנת הרקע להתרחשויותיהם של המאורעות. יש להבהיר ולומר, שהלשון “זוגות תלמידים” היא נדירה במקורות, ויתכן שהיא מורה על תלמידים־לוחמים, המתהלכים חמושים בזוגות. לביטוי זה יש אח ודוגמא בנסיבות דומות, ואותה לשון נשנית בגמרא חגיגה, על מנחם, שהיה אב בית־דין של הלל הזקן, לפני ששימש שמאי בתפקיד זה, ויצא לעבודת המלך, לשירותו הצבאי של הורדוס המלך. מובא במשנה: “יצא מנחם ונכנס שמאי”. שואלת הגמרא: “להיכן יצא?” אמר אביי: “יצא לתרבות רעה”, רבא אמר: “יצא לעבודת המלך”. תניא נמי הכי: “יצא מנחם לעבודת המלך, ויצאו עמו פ’ זוגות תלמידים לבושין סיריקין.”¹²

11 יבמות סב, ב. יש לשים לב לקשר הלשוני והפונטי בין “אסכרה” הנזכרת כאן, לבין “אסכריה”, שתרגומה צבא, גיס, בלשון הטורקית והערבית. למרות שלא מצאנו המקורות המעידים על הקשר ביניהם, הרי אין להתעלם מהדמיון שביניהם.

12 חגיגה טז, א. “סדר הדורות”, בערך “מנחם”, אומר: “ובס’ בן־גוריון: שהיה חכם גדול (מנחם), כמו נביא והתנבא על הורדוס כשהיה קטן, שימלוד יותר מל’ שנה, ומלך ל’ שנה ונתן לו עושר גדול”.

מנחם, אב בית־הדין דהלל הזקן, ופ' זוגות תלמידיו יצאו לעבודת הורדוס המלך. צא ולמד, שהלשון "זוגות תלמידים", הוראתה יציאה לעבודה בצבא. כך הדבר כשמדובר במנחם ופ' זוגות תלמידיו, וכך כשמדובר ברבי עקיבא וי"ב אלף זוגות תלמידיו. ראייה נוספת, שהלשון "זוגות" מורה על חיילים, אנו למדים מהירושלמי: "שמונים אלף זוג של תוקעי קרנות היו מקיפין את ביתר, וכל אחד ואחד היה ממונה על כמה חיילות"¹³.

לא ידוע לנו סדר הקדימות בתלמודו של מורה הדור, רבי עקיבא, עם י"ב אלף זוגות תלמידיו. לא ידוע לנו אם התחיל להורות לתלמידיו הרבים והעצומים במספר לדרוש ולשאול בעניני דיומא, כתקנת משה רבנו, כפי ששנינו: "משה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בענינו של יום"¹⁴. עניני היום היו מלחמת מצוה וקידוש השם. אבל לית מאן דפליג, שרבי עקיבא לא פסק מללמדם: "ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם — זו מלחמת מצוה"¹⁵. בהלכות קידוש השם דרש רבי עקיבא לפני תלמידיו: "היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו" — ¹⁶ יהודה קידש שמו של הקב"ה על הים ולפיכך ישראל ממשלותיו"¹⁷. כלומר, קידוש השם ומלכות ישראל בפסוק אחד נאמרו.

השטח המקומות שניספו בהם תלמידי רבי עקיבא — "מגבת עד אנטיפרס". ישיבתו של רבי עקיבא התקיימה, כידוע, בבני־ברק, ושם הרביץ תורה לתלמידיו, כדנתיא: "אחר רבי עקיבא לבני־ברק"¹⁸. הסנהדרין גלתה וישבה בעשרה מקומות ששמותיהם מצוינים בגמרא,¹⁹ גבת ואנטיפרס אינם מופיעים שם, וכן אין הם מוזכרים כאכסניות של תורה או כריכוזים של יהודים.

רש"י ביבמות פירש, שגבת ואנטיפרס עיירות הן: "בין עיירות הללו היו כולם", כלומר כל תלמידי רבי עקיבא. שונה היא הגירסה ב"עין יעקב", שם מפרש רש"י, שגבת ואנטיפרס הם שמות מקומות, ולא־דווקא מקומות ישוב. וכן פירש רש"י בשבת: "אנטיפרס — מקום"²⁰.

גבת—גבתא, מקום זה נזכר בתרגום יונתן כציון מקום בצפון ארץ־

13 ירושלמי, תענית פ"ד, ה"ה.

14 מגילה ד, א.

15 כלשון הרמב"ם בהלכות מלכים, פ"ה, ה"א.

16 תהילים קיד, ב.

17 תוספתא, ברכות ד, טז.

18 סנהדרין לב, ב.

19 ראש השנה לא, א.

20 שבת צ, ב.

ישראל: "ויפוק תחומא לקרן זכותא ולגבתא דתחמונה" וכו',²¹ כאן השם גבתא הוא נסמך: "ולגבתא דתחמונה". יש אומרים, שהוראתו שם גיאור-גרפית, היינו גבעה בלשון מקוצרת.²²

לשווא נחפש אחר המקומות האלו, גבת ואנטיפרס, במפת הישובים היהודיים, בסוף תקופת הבית השני ואחריה. אין הם מופיעים במפות כישובים, שכן לא היו אלא מאחזים או מבצרים רומיים.²³

במדרש נזכר מקום מותם של תלמידי רבי עקיבא — "מעכו ועד אנטי-פרס, וכולם בפרק אחד מתו".²⁴ כאן הוחלף השם גבת בעכו, הידועה לנו היטב כמקום הימצאם של תלמידי רבי עקיבא הראשונים, להבדיל מהאחר-נים שגרו בדרום, "עד שבא אצל רבותינו שבדרום". כך מובא בתוספתא: "אמר ר' שמעון: כשישבתי בכפר עכו מצאנו תלמיד אחד מתלמידי רבי עקיבא".²⁵ מלשון זו משתמע, שהיו שם תלמידים רבים ורק אחד מהם נשאר. כן מובא בגמרא: "מעשה בתלמידי רבי עקיבא שהיו הולכים לכזיב" וכו',²⁶ וכזיב שוכנת צפונה לעכו.²⁷

על-פי הנאמר בכרייתא ובמדרש, שאלפים ורבבות מתלמידי רבי עקיבא התקיימו וגרו כולם בגליל, בין אנטיפרס לבין גבת—עכו, הרי ההגיון הפשוט מחייב, ששמו של רבם הגדול, רבי עקיבא, יינשא על כל שפתיים וילך לפניו בכל האזורים האלו, עד שלא יהיה תינוק בעריסתו שלא יכירנו. למרבה הפליאה נשתמרה בידינו עדות ממקור ראשון, שנאמרה מפי רבי

21 תרגום יונתן, במדבר לד, ט.

22 יש להניח, שהשם אנטיפרס שורשו במלה הרומית "אנטיפיטי", שהוראתה נציב. לדוגמה, נציב רומי בקיסרין נקרא "אנטיפיטי דקיסרין" (קה"ר יא, א): "כשראה אותו אנטיפיטי עמד על רגליו ושאל בשלומי". נראה, ששם זה היה נפוץ, עד שהיה לשם פרטי, כגון שמעון בן אנטיפרס, במסכת דרך ארץ רבתי ריש פרק ו. במקורות אנו נתקלים במקומות אחדים נושאי השם הרומי הזה, גם ביהודה וגם בגליל, כגון "אנטיפרס ביהודה", הנזכר בירושלמי ב"מ פ"ז, ה"ג. וכן "אנטיפרס קוצרים", הנזכרת במדרש משלי פרק ט, שהיתה בגליל. נראה, שאלו היו מבצרים ומאחזים רומיים. וראה: ברדרומא, וזה גבול הארץ, עמ' 3—242.

23 נקודת אנטיפרס מופיעה במפות העתיקות ליד נחל הירקון. השווה: בוהל, "גאוגרפיע דעם אלטען פאלשטינה", עמ' 199.

24 בראשית רבה סא, ג.

25 תוספתא, מעילה א, ה.

26 ע"ז כה, ב.

27 רבנו אשתורי הפרחי קבע את מקומה של כזיב מהלך יום אחד צפונה מעכו. ראה: "כפתור ופרח", עמ' רעד. יש החולקים עליו ומצפינים את כזיב עד סוריה, ראה: ברדרומא, וזה גבול הארץ, ערך כזיב.

עקיבא עצמו, שבגליל כלל אין מכירים אותו. בעומדו על הספסל בבית-הקברות בגליל להספיד את בנו, התנא רבי שמעון (שלסברתנו מת מפצעיו), אמר: "אנשי הדרום מכירין את רבי עקיבא, אנשי הגליל מאין מכירין".²⁸

אם תמצא לומר, שכ"ד אלפי תלמידים היו לו לרבי עקיבא, אנשים מן הישוב, מעורבים בקהל, הגרים בישובים הנמצאים במרחב שבין אנטיוס לבגבת—עכו, והיו עוסקים בשקלא וטריא במשנתו של רבי עקיבא, היתכן שלא הכירוהו? וכי י"ב אלף זוגות תלמידים לאיש אחד, דבר של מה בכך הוא? מכאן, שמדובר בתלמידים הלוחמים שאינם גרים בישובים, ואינם מעורבים עם האוכלוסיה האזרחית, אלא פרושים היו על-פני המשלטים והמאחזים שבמרחב זה.

נוסף על כך, יתכן שהיו ביניהם קטועי-אצבע, שהרי כמחצית מחייליו של בר-כוכבא היו כאלו, ולכן היו מגועים מלהופיע ולהיראות בפומבי בישובים, מפחד עינא בישא של המלשינים ששרצו בכל מקום.²⁹

28 שמחות פרק ח.

29 שנינו בירושלמי, תענית פ"ד, ה"ג: "בן-כוכבא היו לו מאתיים אלף מקוטעיי-אצבע. שלחו לו חכמים: עד מתי אתה עושה את ישראל בעלי מומין? א"ל: וכי היאך אפשר לבודקן? א"ל: כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן לבנון לא יהא נכתב באיסטריא שלך (בצבאך). והיו לו מאתיים אלף כך ומאתיים אלף כך, וכד הווה נפק לקרבא, הווה אמר ריבונא דעלמא! לא תסעד ולא תכסוף". ראה: איכה רבתי פ"ב.

פירושנו הוא, שמקור זה מספר על אופן חיולם של האנשים לצבא בר-כוכבא. כדי לבדוק את אומץ לבם ונחישות החלטתם של המתגייסים, שיעמוד להם העזו להתייצב איתנים במערכה, וכדי למנוע את ניתוקו של הלוחם בשעת משבר מהדבקות במטרה, והאפשרות של זניחת שדה המערכה כדי להתערב באוכלוסיה האזרחית ולהיבלע בתוכה, קבע בר-כוכבא חוק ולא יעבור, שכל מתגייס יסמן בבשרו, על אחת מאצבעותיו, היינו במקום בולט, את שייכותו לצבא המרד. סימן זה הטבוע בבשרו ימנע מהלוחם את המחשבה לנטוש את שדה המערכה. בתשובה על השאלה ששלחו החכמים לבר-כוכבא, ענה להם: "וכי היאך אפשר לבודקן", מה היא עצתכם? יעצו לו חז"ל לבדוק את המתגייס בטבילת אש, במצהלות הסוסים ובאימת חרב האויב. היינו: "כל מי שאינו רוכב על סוסו ועוקר ארז מן לבנון לא יהא נכתב באיסטריא שלך". אין הכוונה כאן לארז מן הלבנון כפשוטו, כי מה לביתר שבהרי ירושלים וללבנון וארזיו. ארזים היו נדירים ביותר בהרי ירושלים, שני ארזים גדלו בהר המשחה (הר הזיתים), והם מצוינים במקורות "ומהם מוציאין את הגזולות" (ירושלמי, תענית פ"ד, ה"ה). אלא מסתבר, שהעצה היתה להוציאם לקרב ויעקרו את הליגיונרים הרומים, הדומים לארזים, כדברי הנביא: "אשר כגובה ארזים גבהו" (עמוס ב, ט). החכמים הירבו לדבר בלשון

על-פי תאריכי המאורעות המובאים במגילת תענית נראה, שבשבעה-עשר באלול, ג'ב שנה לאחר חורבן הבית, צרו ודחקו חיילות בר-כוכבא את הרומים מירושלים ומיהודה והכריחום להיסגר בתוך מחנותיהם.³⁰ חיילי בר-כוכבא לא הירפו מהם והוסיפו ללחוץ ולהכות בהם, עד שגברה יד ישראל ובג' בכסלו ניגף חיל המצב הרומי שבמחנות.³¹

עם תום ימי הקור והגשמים, בששה-עשר באדר, החלו לבנות את חומת ירושלים.³² גיסות בר-כוכבא הצליחו, כנראה, להתקדם בחזיתות השונות ולשחרר את רוב חלקי יהודה ושומרון והגליל, פרט לרצועת שפת-הים ולמבצרים הרומיים.³³ כך התקדמו גיסות בר-כוכבא על חודי כידוניהם, ובהם י"ב אלף תלמידי רבי עקיבא והגיעו לצפונה של ארץ-ישראל.

דברי חז"ל המובאים בברייתא האמורה נוקבים בשמות המקומות שניספו בהם כל תלמידי רבי עקיבא, ומובילים אותנו למקומות חיותם, לשבילים המתפתלים בין רכסי הגליל, עטורי ההילה והוד הקדומים, בנקיקי סלעים, בסדקי צורים ובמערות שבין כזיב—עכו—גבת לבין אנטיפרס—קוצרים,

רמזים ובפרט בדברם על חיילות זרים, כגון: "זוג בא מרקת ותפשו נשר" (סנהדרין יב, ב). מפרש רש"י: "נשר — חיל פרסיים". ומסיימת הברייתא בברכות שכך נהג בר-כוכבא: "וכד הוזה נפק לקרבא", היינו הם נלקחו מיד עם התגייסותם לטבילת-אש.

30 מגילת תענית פ"ו: ב"יז ביה (באלול) איתנטילו רומאי מיהודה וירושלים. מגילת תענית היא מגילת מאורעות לענין הלכות תענית. הם מובאים שם בסדר כרונולוגי, לפי סדר החודשים. אם נקבל את דעתם של האומרים, שמגילה זו דנה גם בתאריכים של ההתרחשויות שקרו בארץ-ישראל מיד אחרי חורבן בית שני, הרי התאריכים המוזכרים מתייחסים לקורות מלחמת בר-כוכבא, והא ראיא, שמוזכרים שם שמות אנשים שחיו ופעלו אחרי חורבן הבית, כגון טריינוס, הנזכר במגילת תענית; "יום טריינוס", הוא טריינוס אשר הוריש את כתר קיסר רומי לאדריאנוס, מדביר מרד בר-כוכבא. כן מובא שם על גזירות שנגזרו אחרי החורבן, כגון איסור המילה וכו'. ראה: מגילת תענית, הוצאת בורנשטיין; שמואל ייבין, מלחמת בר-כוכבא, נספח שני.

31 מגילת תענית פ"ט: "בתלתא בכסלו איתנטילו סימותא מן דרתא".

32 מגילת תענית פרק יב: "בשיתא עשר ביה (אדר) שריו למבנא שור ירושלים, דלא מספד".

33 יש עדויות, שהמרד התפשט לגליל ואדריאנוס החריבו. מובא בירושלמי, פאה פ"ו, ה"א: "אמר רבי שמעון בן יקום: לא אמר רבי יוסי (הגלילי) אלא בראשונה, שלא היו היותים מצויים, שבא אדריאנוס הרשע והחריב את כל הארץ". וכן מובא בבבא קמא פ, א. דבריו של ר' שמעון השזורי, שהיה מתלמידי רבי טיטון (ראה: היימאן, תולדות תנאים ואמוראים), האומר: "מבעלי-בתים שבגליל העליון היו בית-אבא, ומפני מה חרבו?" שאלה זו יכולה להידון רק לתקופת אדריאנוס, היא תקופת תלמידי רבי טרפון.

בשרשרת הרי הגליל, שבין הים התיכון לים הכנרת, פוגשים את תלמידי רבי עקיבא, פקודי בר־כוכבא, כשהם עטורי תפילין³⁴ וחגורי חרב, רוממות א־ל בגרונם והרב פיפיות בידם, מהלכים כמשפט החיילים במשמר של זוגות, ובשעת הפנאי, בעת הרווחה או בתקופות של שביתת־נשק, הם מתכנסים לנצח איש את רעהו במשנת רבם. ההבדלים החדים שחלו במעמדם של תלמידי רבי עקיבא, המעבר מהעולם התורני למערך הצבאי, מחובשי בית־המדרש לחגורי־חרב, גרם למצב "שלא נהגו כבוד זה לזה". בהיות הצורבא דרבנן נתון לפקודו של הנחות ממנו בידע, והממונה עליו בתפקיד, "ויש והיו עיניהם צרה אלו באלו"³⁵.

גייסות אלו נאחזו בשיניהם בקו החזית הארוך והמתפתל כדי לחסום את המעברים שבהרים ולבלום את לגיונות הרומים שהוחשו מסוריה ושכנותיה. לשם כך התפרסו עד לכנרת, וכדי למנוע מהלגיונות שהוועקו מארצות אירופה ואנגליה מלגחות במפרץ עכו, התבצרו בהרים סביבות עכו—כזיב—גבת.

באביב של השנה השלישית לשחרור ירושלים נפתחה, כנראה, המתקפה המכרעת של כל לגיונות רומי שהוועקו כאמור מכל רחבי האימפריה הרומית, על מיטב מפקדיהם מסוריה ומצרים, מאנגליה ומארצות הדנובה.³⁶ דרכם היתה לגוח בימי הקרה והגשמים ולצאת למתקפת אביב וקיץ.³⁷

" בפרק אחד מתו, מפסח עד עצרת "

בהתקפת אביב, בפרק אחד בין פסח לעצרת, בין כזיב—עכו—גבת לבין אנטיפרס—קוצרים, נפרצה החזית. עם ה', גיסות בר־כוכבא, מחציתם קטועי־אצבע, בהם כל תלמידי רבי עקיבא, ניספו. יתר הארבה אכל הילק, ורבים היו חללי מגיפת האסכרה ממדוקרי החרב הרומית.

נראה, שרק יום אחד האיר השחר ללוחמים. יום שיצאו בו להתקפת־נגד בשארית כוחותיהם והדפו את האויב. זה היה בל"ג בעומר, שנקבע כיום חג לדורות, שאין אומרים בו תחנון ואין נוהגים בו אבלות של ימי

34 הרבה זוגות תפילין נמצאו במערות ים המלח.

35 יבמות סב, ב, בראשית רבה פרשה סא, ג.

36 באחרונה נמצא בבית־שאן קבר של חייל רומי, שעל מצבתו חקוק, כי גולד במקודון ושירת בלגיון האחד־עשר, הקלאודי. לגיון זה הובא מארצות הדנובה. ראה ס' מלחמת בר־כוכבא, פרק ד.

37 כמובא ביוסיפון על מלחמת טיטוס הרשע.

הספירה.³⁸ ואז שבו ונתקשרו העבים, ניצחו אראלים את המצוקים וגבר האויב. "אמר רב חמא בר אבא ואיתימא ר' חיי בר אבין: כולם מתו מיתה רעה". ולא הובאו לקבורה.³⁹

"אשריך רבי עקיבא,

שנמצא לך מלון ערב בשעת מיתתך"

לאנטיפרס—קוצרים אשר בגליל,⁴⁰ בהרי הקרבות שהאדימו מדם תלמידי רבי עקיבא, בקרב רבבות הגופות שנשארו מופקרות לעוף השמים ולחיות הארץ, כמובא בירושלמי, שנגזרה הגזירה שלא ייקברו ההרוגים,³⁹ על הסלעים שרוו מדמם של כל אלה שיצאו לקיים בנשמתם את משנתו של רבי עקיבא, גדול שבחכמים בהלכות מלחמת מצוה וקידוש השם — להרים אלו "היו מוליכים אותו (את רבי עקיבא), כל הלילה, עד שהגיעו לאנטיפרס—קוצרים".⁴¹

הם הוליכוהו למערה סתומה שהיתה מיועדת לכך, אשר נחשפה בכוח־איתנים של נחלי־הדם שנשפכו שם.⁴² שבע שנים בצרו הגויים את כרמיהם מדם ישראל, בכוח זה התרוממו ועלו שלוש מעלות וירדו שלוש מעלות, ומיהרו להכין מלון ערב לרבם, שבחייהם שמעו מפיו "מתי יבוא לידי ואקיימנה",⁴³ כדבריו: "ואף האדם וחייו לא נוצרו, אלא לכבוד ה' ולקדש שמו".⁴⁴ בליל הכיפורים, בקיסריה, במרכז השלטון הרומי, התגשמה תקוותו "ויצאה נשמתו באחד". דמם של התלמידים הכשיר את המצע לרבם, ולא שקטה הרוח ולא הגליד הדם. לפתע, הושלך הס. אליהו הנביא, המבשר טוב, מתקרב והולך, ולא בגפו בא: רבי יהושע הגרסי, משרת רבי עקיבא, לימינו, ורבי עקיבא טעון לו על כתפיו.

38 נהוג בתפוצות ישראל, שבל"ג בעומר התלמידים חופשים מלימודים והולכים לשוח ביערות ולירות בקשת, דרך צחוק־ילדים, וודאי שיש בזה זיקה לניצחון תלמידי רבי עקיבא בשדה־הקרב (אוצר ישראל, ערך ל"ג בעומר). על יומא דפגרא של ל"ג בעומר מביא המאירי ביבמות בשם הגאונים.

39 ירושלמי, תענית פ"ד, ק"ה.

40 השם "קצוריא דגלילא" מובא בירושלמי. ועל־דבר מקומה אומר בעל תבואה"א כדברים האלה: "קצירא דגלילא, היא קצרה למערב העיר טבריה". ראה: בר־דרומא, וזה גבול הארץ, עמ' 384.

41 מדרש משלי, ט.

42 איכה רבתי ג, ד.

43 ברכות סא, ב.

44 תוספתא, שבת טו, יז (מהדורת ליברמן).

קפא הדם, שקטו הרוחות, נרגעו הנשמות, והיו לנר-תמיד על מיטתו של רבי עקיבא: "בדלקה הנר על המיטה", "כיון שראה אליהו כר", את ההרמוניה של הנשמות המתחברות, פתח ואמר: "אשריכם צדיקים, אשריכם עמלי התורה, ואשריכם יראי אלוקים, שגנוז וטמון לכם ומשומר לכם מקום בגן-עדן לעתיד לבוא".⁴⁵

כך הספיד אליהו הנביא את רבי עקיבא, יחד עם תלמידיו, היילי בר-כוכבא. כולם נחים על משכבם במערה אחת. וסיים אליהו את הספדו בלשון יחיד: "אשריך, רבי עקיבא, שנמצא לך מלון ערב בשעת מיתתך".⁴⁵ אליהו לא בכה ולא קונן על רבי עקיבא ותלמידיו שנפלו על קידוש-השם. את הספדו הגדול נצר לזמן שהוא עתיד לבשר בו את הגאולה. בבוא יום הגאולה, יחזור אליהו הנביא מבשר טוב להרבי-ישראל לבכות ולהספיד, וקולו יישמע מסוף העולם ועד סופו.⁴⁶

מהרי הגליל מקום מגוחתם של רבי עקיבא ותלמידיו, משם תתחיל גאולת ישראל: "מלמד, שהיו ישראל מקובצין בגליל העליון ומצפה עליהם שם משיח בן יוסף מתוך הגליל, והם עולים משם וכל ישראל עמו לירושלים".⁴⁷ וכן דברי רב האי גאון: "ואז יעלה משיח בן יוסף עם האנשים המתלקטים אליו מן הגליל לירושלים" וכו'.⁴⁸

כך שרויים ונחים רבי עקיבא ותלמידיו במערה אשר הוכנה עבורם, שם דולק נר-תמיד, אשר לא יכבה עד "שיעמוד זרובבל על רגליו ואומר: יתגדל ויתקדש" וכו'.⁴⁹

45 דוק, את המערה ותכולתה ראה רבי יהושע הגרסי יחד עם אליהו, לא כן את הנר שנדלק במגורה, שראה אליהו הנביא לבדו: "וכשראה אליהו כר". מדרש זה מופיע גם בילקוט שמעוני, משלי, סימן תתקמד. ושמעתי מפי חוקר ארץ-ישראל, ד"ר זאב וילנאי, כי מול קיסריה יש בליטת הר, הנקראת בפי הערבים "עקב". אולי שם זה הוא קיצור שמו של רבי עקיבא. מקום מערת רבי עקיבא אשר בטבריה, מסורת בדינו מפי האר"י הקדוש, כפי שמסר לתלמידו ר' חיים ויטאל. ראה: "תולדות אהרון ומשה", ירושלים, תשל"ז, עמ' קח.

46 פסיקתא רבתי לו, ד.

47 פסיקתא זוטרתא, פרשת בלק.

48 אוצר הגאונים לסוכה נב, מובא על-ידי ד"ר בנימין מ' לוינ ואחרים.

49 תדב"א ז, כ.

פרק יד בר־כוכבא

ההיסטוריונים הרומים אוזיביוס והירונימוס מספרים על בר־כוכבא, שבעיני היהודים התגלה כתופעה שלמעלה מן הטבע והיה בעיניהם כבעל־מופת.¹ מספר הירונימוס: "בר־כוכבא, שסיבב את המרידה היהודית, היה מלבה ברוח אפו גבעול קש מודלק שהחזיק בפיו, כדי שיהיו הבריות סוברים שהוא פולט אש".²

על השאלה, מה היה בר־כוכבא בינו לבין קונו? האם, נוסף על היותו גיבור חיל עשוי ללא חת, היה גם איש־מופת, שומר מצוות? יש לענות בבטחון, שרוממות א־ל היתה בגרונו נוסף על חרב הפיפיות שהיתה בידו. הוא לחם, כשמעון החשמונאי, בנגע ההתבוללות שהחל פושה בימיו בחלקים מן העם, כפי שהיה בתקופת החשמונאים: "משכו את ערלתם, עזבו ברית־קודש, התערבו בגויים ויתמסרו לעשות הרע".³ התבוללות זו העמיקה אחרי החורבן, עד שקם בר־כוכבא. הוא החזיר לצור מחצבתם את נדחי ישראל, כמובא בירושלמי: "הרבה משוכין היו בימי בר־כוזיבא, וכולם מלו וחיו והולידו בנים ובנות".⁴

האגרות שמצא פרופ' ידין במערת נחל צאלים, מדרום לעין־גדי ומצפון למצדה, מעידות על המוטיבים הדתיים שפעל על־פיהם בחייו. אגרת אחת נשלחה לאחד מאזרחי עין־גדי ונאמר בה: "שמעון בר־כשבא ליהונתן בר בעין ולמשבלה בר שמעון, די תשלחון די ית אלעזר בר־חטה שוה קדם שבה".⁵ כלומר, בר־כוכבא פוקד לשלוח את אלעזר בר־חטה עוד לפני השבת.

מתעודות אחרות, שגם בהן מופיע שמו של בר־חטה, מתברר, שהיה בעל מטעי בשמים "מטעי הלוטם", שבר־כוכבא ציווה להגן עליהם ואיים בעונש

1 גדליה אלון, תולדות היהודים בארץ־ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, הפרק מלחמת בר־כוכבא.

2 האנציקלופדיה העברית, ערך בר־כוכבא.

3 החשמונאים א א, טו.

4 יבמות פ"ח, ה"א ובמקבילותיה.

חמור על המשחיתים. לבסוף, באה פקודה מפורשת להרחיק כל אדם וצאן ממתעי הלזם של האיש.

מכתב אחר מיועד ליהודה בן מגשה, המתגורר בקרית ערביה. בר־כוכבא שולח אליו שני אנשים המובילים ומצווה אותם לטעון את החמורים שברשותם בלולים ובאתרוגים ולשלחם למחנה. וכן פוקד בר־כוכבא על יהודה לשגר אנשים אחרים לסביבת קרית ערביה להשיג הדסים וערבות, שכנראה גדלו שם. מעניין, שבר־כוכבא מצווה על יהודה, במפורש, ל"התקין" את המשלוח, כלומר, להפריש את המעשרות, וברצונו לקבל את המטען לאחר שהוא מעושר, משום שמספר אנשי צבאו רב ודרושה לו כמות גדולה. דרישתו של בר־כוכבא להפריש את המעשר מרמות, כי לא סמך בעניין זה על יהונתן ומטבלה, שנמנו כנראה עם "עמי־הארץ".⁵

האגרת הראשונה מדגישה, כאמור, את השבת, והשניה מצוה להגן על עצי הבשמים, שיש לברך עליהם במוצאי־שבת, כדברי המשנה: "בית הלל אומרים: נר ובשמים (ומוון) והבדלה".⁶ משנה אחרת מונה את הלזם עם "הוורד והכפר והקטף והלזם".⁷ המפרשים מדגישים, שעצים אלו אינם מניבים פרי: "כל הני לריחא עבידי".⁸ כן אסרו לברך על הבשמים של עכו"ם.⁹ מסתבר, שזה שהמריץ את בר־כוכבא להגן על עצי הבשמים שייעד לבשמים, ואולי לשימוש בבית־המקדש, כשייבנה.

באגרת השלישית מפריש המפקד העליון אמצעי הובלה יקרים ושולחם, בלווית חיילים, להביא אתרוגים ולולים למחנה, ומקפיד שהמטען יובא בהיותו מעושר, כנראה מחשש דמאי. כל אלו מעידים הן על ידיעותיו והן על דבקותו של המפקד בהלכה, במשנה.

עדות מוחשית על הקפדה בקיום מצוות ציצית התגלתה בחבילות של ציצית ואף גיזת צמר צבועה תכלת — שנמצאו במערות בר־כוכבא.¹⁰ במטבעות שטבע בר־כוכבא בולטים סמלים מסורתיים שונים. באחד המטבעות חקוק כד שמן, כמו במטבעות החשמונאים, אולם מתוך הפד של בר־כוכבא מזדקרים ערבה אחת, הדס אחד, לולב אחד ולידם אתרוג. בחזירה זו של אחד מכל מין (הדס אחד, ערבה אחת ולולב אחד) יש לה משמעות רבה להלכה. היא נדונה בפלוגתא משולשת, במצות נטילת לולב —

5 יגאל ידון, בר־כוכבא, פרק י.

6 ברכות פ"ח, מ"ה.

7 שביעית פ"ז, מ"ו.

8 פירוש "משנה ראשונה", שם.

9 ברכות פ"ח, מ"ו.

10 יגאל ידון, בר־כוכבא, פרק ז.

בין רבי ישמעאל, רבי טרפון ורבי עקיבא. תנן בסוכה: "רבי ישמעאל אומר: שלושה הדסים ושתי ערבות, לולב אחד ואתרוג אחד. ואפילו שניים (הדסים, מתוך השלושה) — קטומים, ואחד אינו קטום. רבי טרפון אומר: אפילו שלושת קטומים. רבי עקיבא אומר: כשם שלולב אחד ואתרוג אחד, כך הדס אחד וערבה אחת"¹¹.

במטבע של בר-כוכבא, הטטררכמון, נחקק פסק-הלכה כמשנת רבי עקיבא, החולק, כאמור, על דברי חבריו. צא ולמד, ששיתוף הפעולה בין רבי עקיבא לבין בר-כוכבא היה בכל התחומים, וכי בר-כוכבא ידע היטב על המתהווה בין כותלי בית-המדרש והתמצא בהבדלי השיטות בהלכה.

מעמדו ותוארו

במימצאים שונים שהתגלו בדורנו יש עדויות על מעמדו של בר-כוכבא ועל תוארו, בהם מכתבים שנמצאו במערות קומראן אשר על שפת ים המלח, ואשר נושאים את התימתו של בר-כוכבא, הוא בר-כוסבא, הוא בר-קוויבא או בן-קוויבא, בלשון התלמוד¹² וכן מטבעות שטבע בר-כוכבא. כל אלו מעידים, שבר-כוכבא לא ראה את עצמו, עד כיבוש ירושלים ועד בכלל, כמשיח בן-דוד, הגואל האחרון, אלא כמושיע ישראל בשעת צרה. בהיותו ראש הצבא ומחולל המרד, היה בר-כוכבא ל"ראש עם היהודים" — תואר שהתהדרו בו החשמונאים בראשית שלטונם — היינו נשיא. סביר להניח, שבר-כוכבא, גיבור ישראל, ממשיך את דרכם של החשמו-

11 סוכה פ"ג, מ"ד. ראה: ש' ספראי, רבי עקיבא בר יוסף, פ"ג, סימן ק. טעמו של רבי עקיבא ללקיחת אחד מכל מין מובא במדרש: "רבי עקיבא אומר: 'פרי עץ הדר', זה הקב"ה, דכתיב ביה: 'הוד והדר לבשת' (תהלים קד, א). 'כפות תמרים', זה הקב"ה, דכתיב ביה: 'צדיק כתמר יפרח' (תהלים צב, יג). 'וענף עץ עבות', זה הקב"ה, דכתיב ביה: 'והוא עומד בין ההדסים' (זכריה א, ח). 'וערבי נחל', זה הקב"ה, דכתיב ביה: 'סולו לרוכב בערבות ביה שמו' (פסיקתא דרב כהנא, פרק כח).

12 יש הסוברים, שהכינוי בר-כוכבא בא לו על שם מקומו, כוכבא שבגליל או בעבר הירדן המזרחי. אולם הדעת נוחתת להכריע, ששם זה הוענק לו מפי רבי עקיבא פטרונו הגדול, שקרא עליו את הפסוק "דרך כוכב מיעקב" (ירושלמי, תענית פ"ד, ה"ה). במקורות הוא נזכר תמיד בשם בן כוויבא או בר-כוויבא מלבד ב"סדר עולם", כ"י מינכן, שם שמו בר-כוכבא. במערות ים המלח נמצאו תעודות הנושאות את שמו של שמעון בן כוסבא או בר-כוסבא (או כוסבה). בדברי הימים א ד, כב, כתוב: "ויוקים ואנשי כוזבא". בספרי דברים בהעלותך כט, מובא השם "קוויבא". יוסטינוס בן דור המרד, קורא לו בר-כוכבא, ראה: ייבין, מלחמת בר-כוכבא, ריש פ"ג.

נאים שהקדימוהו בשנים ובמאורעות (שמעון החשמונאי פעל, לפי חישובו של "סדר הדורות", בשנת ג' אלפים תרל"ד ושמעון בר-כוכבא בג' אלפים תתפ"ז), ידע והכיר את מלחמותיהם, נצחונותיהם, והגושפנקא הרשמית של תוארם, ואף פעל על-פי אותם הדפוסים.

מה היה תוארו ומעמדו של שמעון, אחרון בניו של מתתיהו החשמונאי, לאחר שגבר על האויב ו"בחורי ישראל לבשו הדר ובגדי מלחמה"? על כך מסופר בפרוטרוט בספר החשמונאים: לאחר ששמעון החשמונאי "ביער את הטומאה מירושלים... הזקנים ברחובות ישבו וישיחו כולם בטוב והבחורים לבשו הדר ובגדי מלחמה... אמרו: מה גמול נשים לשמעון ולבניו? כי נאמן היה הוא ואחיו ובית אביו, וילחמו באויבי ישראל ויבריחום מהם. ואת העם עשו חופשי"¹³.

שם מסופר על הגמול ועל התואר שהעניקו לשמעון החשמונאי: "וכי הואילו היהודים והכהנים, אשר יהיה להם שמעון נשיא וכהן גדול לעולם, עד שיעמוד נביא נאמן ולהיות להם שר צבא, וכי ישקוד על המקדש, ויעמיד את עושי המלאכה והממונים על הארץ ועל הנשק ועל המבצרים, וכי ישמור על המקדש, והכל ישמעו לו, וכי יכתבו בשמו כל הכתבים בארץ, וכי ילבש ארגמן ותכשיט זהב יעדה, ולא יוכל איש מן העם ומן הכהנים לבטל דבר מן הדברים האלה, או לדבר נגד דבריו ולהקהיל קהל בלעדיו, וללבוש ארגמן ולקרוס בקרס זהב, ואשר יעשה דבר נגד אלה או יבטל אחד הדברים האלה יהיה אשם. וכל העם הסכים לקיים לשמעון לעשות על-פי כל הדברים האלה. שמעון הסכים ויקבל על עצמו להיות כהן גדול ושר צבא וראש עם היהודים והכהנים, ולעמוד בראש כולם, וכתב זה ציוו לחרות על לוחות נחושת ולהעמידן בתוך גדר המקדש במקום מצויין"¹⁴.

מהמובא כאן אנו למדים, שהקבלה שהרמב"ם מדבר עליה באגרת תימן, שחידוש הנבואה בישראל יקדים את ביאת המשיח, היתה גם בידיהם של החשמונאים ובני דורם, והיא מעוגנת כאן בהחלטתם להכתיר את שמעון החשמונאי כ"נשיא לעולם". נשיא ולא מלך, בתוספת משפט המפתח והקובע: "עד שיעמוד נביא נאמן". כי רק על-פי נביא מכתירים מלך לישראל, אם אין הוא נמנה עם זרע בית דוד, ומקבל מינוי אישי בלבד, שכן אין בכוחו של הנביא להוריש מלכות לבניו של המוכתר על-ידו, כי המלכות היא לבית דוד ושלמה עד עולם, "אבל אם יעמוד מלך לשאר

13 חשמונאים א, פרק י"ד.

14 חשמונאים א יד, מא-מז.

ישראל, תיפסק המלכות מביתו, שהרי נאמר לירבעם, אך לא כל הימים"¹⁵. למרות כל "הניסים והפורקן והגבורות והנפלאות והתשועות" — הן בשדות-הקרוב והן בצפחת השמן להעלאת המנורה בבית-המקדש — הרי בהעדר נבואה הוכתר שמעון החשמונאי לנשיא בלבד, אף כי ילבש בגדי מלכות, "ילבש ארגמן ותכשיט זהב יעדה".

"ושמעון הסכים" — הדגשה מקורית זו מלמדתנו, שהדרישה היתה למשהו קרוב יותר למלכות. אולם "שמעון הסכים", נכנע לסמכות הקבלה שרווחה בעם. קשה לתת פירוש אחר להסכמתו זו, הנועלת את פרשת ההחלטה למנותו לנשיא (ולא למלך).

פקודי בר-כוכבא ראו בו לא את המפקד בלבד, אלא גם את המורם מעם, הראוי לכתר, כפי שמעיד המעשה בשני אחים מכפר חרובה, שלא נתנו לרומים לעבור בכפרם ואמרו "להביא את כלילו של אדריאנוס ולשימהו בראשו של שמעון"¹⁶. למרות זאת, בר-כוכבא עצמו, בן הסותר של רבי עקיבא, ראש הסנהדרין ובעל הקבלה האמיתית, כדברי אברבנאל, היה מודע לכך, שחידוש הנבואה בישראל מקדים את ביאת המשיח, וסביר להניח שכשמעון החשמונאי בשעתו ראה בר-כוכבא את עצמו כמי שצריך "להיות להם שר צבא והכל ישמעו לו".

גישה זו מתאשרת במסמכים יצוקי מתכת — מטבעות בר-כוכבא. על שמעון החשמונאי מסופר, שלאחר שקיבל רשות מאנטיוכוס יצק מטבעות ועליהם סמלים יהודיים שונים, והתאריכים המופיעים בהם הם לפי השנים "לגאולת ציון" ולפי שנות כהונתו. שמעון בר-כוכבא הלך בעקבותיו, ומיד עם כיבושיו הראשונים יצק מטבע ועליו סמלים מסורתיים שונים והכתובת: "שנה אחת לגאולת ישראל", "שנה ב' לגאולת ישראל". מיד עם שחרור ירושלים חקק מטבע שחרות עליו מצד אחד "לחירות ירושלים" ומצד אחד "שמעון ואלעזר הכהן" (כאחד) או "שמעון נשיא ישראל"¹⁷.

בכל המטבעות שיצק בר-כוכבא לא חרות אף על אחד מהם תואר רם מ"נשיא". מכאן שלא התיימר להיות מלך המשיח אלא "נשיא", "עד שיעמוד נביא נאמן", כקודמו, שמעון החשמונאי. בין התגליות שנתגלו במערות קומראן נמצאו מכתבים החתומים במפורש ב"שמעון בר-כוסבה נשיא ישראל", או "שמעון בר-כוסבה הנסי על ישראל"¹⁸. את המטבעות

15 רמב"ם, הלכות מלכים פ"א, ה"ט.

16 ירושלמי, תענית פ"ד, ה"ה. איכה רבתי פ"ב, ה.

17 ראה גדליה אלון, תולדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד,

פרק מלחמת בר-כוכבא.

18 יגאל ידין, בר-כוכבא, פרקים ט-י.

מטבע כסף משנת ג' למלחמת בר־כוכבא. הכתובות מכריזות על מטרות המלחמה :
 "גאולת ישראל" ו"חרות ירושלים".

האמורים טבע בר־כוכבא בירושלים על־פי תקנת חז"ל: "התקינו שיהו
 המעות יוצאות בירושלים, בזמן שיד ישראל תקיפה"¹⁹. בר־כוכבא קיים זאת
 מיד לכשנתאפשר הדבר.

מה היתה צורת המטבע שהטביעו בירושלים? שואלת הגמרא ועונה:
 "תנו רבנן, איזהו מטבע של ירושלים? דוד ושלמה מצד אחד וירושלים
 עיר הקודש מצד אחר"¹⁹. מפרש רש"י שם: "דוד ושלמה כתוב מצד אחד

הצד השני של המטבע: תבליט ארבעת המינים: לולב, הדס וערבה. מצד שמאל: אחרוג (כמשנת רבי עקיבא, סוכה פ"ג מ"ד).

ומצד שני כתוב ירושלים עיר הקודש". ולא חריתת פרצוף האסור לפי התורה, דהיינו שהמקובל הוא שמופיעים על המטבעות שמות זוגיים, וכן מובא שם על מטבעו של אברהם אבינו, שגם שם מופיעים זוגות "זקן וזקנה, בחור ובתולה"²⁰.

כך יצק בר־כוכבא את מעותיו עם שחרור ירושלים: שמעון נשיא, או

20 גם יעקב אבינו תיקן מטבע. על הפסוק "ויחזן את פני העיר" (בראשית לג, יח), אמר רב: "מטבע תקן להם" (שבת לג, ב). וראו: מדרש רבה לט, טז: "ארבעה הם שיצא להם מוניטין בעולם (שתיקנו להם מטבע): אברהם, יהושע, דוד ומרדכי".

דיוקנו של אדריאנוס עטור זר־דפנה. המטבע נטבע לזכר ביקורו בארץ־ישראל.

שמעון נשיא ואלעזר הכהן, כתוב מצד אחד, וירושלים חרותה מצד אחד. בפרספקטיבה של הזמן אנו לומדים את ההיבט של חז"ל באשר למטבעותיו של בר־כוכבא. בתשובה על שאלת הגמרא, אם מותר לחלל מעות של מעשר, במטבעות ששוב אינם מונפקים, כלומר כבר אינם עוברים לסוחר — "כיצד?" כלומר, באילו מטבעות מדובר? משיבה הגמרא: "היו לו מעות כוזביות ירושלמיות (או של מלכים הראשונים), אין מחללין". פירש רש"י שם: "כוזביות — מטבע של בן־כוזבא וירושלמיות הווי".¹⁹ מכאן למדים, שהמטבע של בן־כוזבא היה בזמנו עובר לסוחר בירושלים, כדוגמת המטבעות האחרים של "מלכים הראשונים", שגם הם בזמנם עברו לסוחר בירושלים. והיות שהתקינו חז"ל, "שיהו המעות יוצאות בירושלים בזמן שיד ישראל תקיפה", נראה מכך שבר־כוכבא הנפיק מטבעות בזמן שידו, יד ישראל, היתה תקיפה בירושלים, דהיינו ששיחררה ומשל בה.

הצד השני: אדריאנוס (משמאל), ממולו דמות אשה, שמלפניה ומאחוריה שני ילדים, המחזיקים כפות תמרים ומסמלים את אלמנותה ויתמותה של יהודה.

תקופת שלטון בר־כוכבא

על משך התקופה שהתקיים בה שלטון החירות של בר־כוכבא התפלגו הדעות לחלוטין. יש אומרים, שהאמור במסכת סנהדרין, ששנתיים ומחצה מלך בר־כוכבא, הן סך־כל שנות שלטונו.²¹ לפי דעה זו נפלה ביתר נ"ב שנים לאחר חורבן הבית. הנחה זאת מופרכת על־ידי מטבעות בר־כוכבא שנמצאו, ובהם מצוינת גם שנה רביעית. בילקוט דניאל מובא: "י"ז שנה

21 סנהדרין צג, ב.

מלכות בית כוזיבה²². דעת הראב"ד היא, שמלכותו של בר-כוכבא נמשכה כ"א שנים²³. לפי דעה זו, נפלה ביתר ע"א או ע"ב שנים לאחר החורבן (על דעת כולם פרץ מרד בר-כוכבא בין חמישים לחמישים ושתיים שנה לאחר החורבן). לפי הדעה האחרונה יוצא, שמה ששנינו בסנהדרין על שלטון בר-כוכבא מכוזן למשך שלטונו בירושלים בלבד, אולם בביתר ובבנותיה התקיים שלטונו שנים רבות, לפני שחרור ירושלים ולאחריה, כמובא בירושלמי: "שלוש שנים ומחצה עשה אדריאנוס מקוף על ביתר"²⁴. אשר לשחרור ירושלים בידי בר-כוכבא ונפילתה בידי אדריאנוס אנו מוצאים עקבות במקורות: "אמר רבי תנחומא: מהו עת להשליך אבנים, עת היא שיעלה אדריאנוס, שחיק עצמות, וינפץ אבני בית-המקדש" וכו'²⁵. מכאן שחזר אדריאנוס וכבש את ירושלים לא מצא את בית-המקדש שנחרב בידי טיטוס והתנקם באבני הדביר הנחרב, וניפצן. ההיסטוריונים הרומים מדברים גם הם על שירושלים נכבשה בשנית בידי אדריאנוס קיסר, והדבר יכול לרמוז אך ורק לכיבוש שני מידי בר-כוכבא²⁶.

ידוע שאדריאנוס, שחיק טמיא, נתקסר לערך מ"ז שנה לחורבן, כארבע שנים לפני מלחמת בר-כוכבא. בשנת 132 למנינם, היינו סמוך למרד הגדול, הגיע הקיסר אדריאנוס לארץ-ישראל. לזכרו של ביקור זה נטבע מטבע, המתאר את הקיסר, כשראשו עטור זר דפנה, עומד לפני מזבח, ולידו אשה ושני ילדיה הפעוטים (מסמל את אלמנותה של ארץ-ישראל וזיתמותה). עם בואו נתלקחה מלחמת בר-כוכבא — המרד הגדול²⁷.

צבאות בר-כוכבא הלכו מחיל אל חיל, מנמרים קלו מאריות גברו, השתלטו על כל הרי יהודה ועריה ושיחררו את ירושלים ממשעבדיה, הגיעו לדביר הנחרב ושם קיוו לשמוע את דבר ה', היוצא מפי הנביא המבשר, אולי מפי רבי עקיבא, מחולל המרד, לאחר שתשרה עליו "נבואת השכינה", שכה הירבה ליחל לה.

לאחר תבוסת הרומים וגירושם מירושלים השתרר פסק-זמן של שביבת נשק. כך היתה דרכם של הרומים מאז ומתמיד — ללחום בקיץ, לשכן את

22 ס' תתרה.

23 סדר הקבלה לראב"ד; ילקוט דניאל תתרה.

24 ירושלמי, תענית פ"ד, ה"ה.

25 דברים רבה פ"ג, יד.

26 תולדות רומי, ספר סורי, פ"ג. ראה גדליה אלון, תולדות היהודים בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, פרק מלחמת בר-כוכבא.

27 אריה קינדלר, אוצר מטבעות ארץ-ישראל.

צבאותיהם במשכנות חורף, בעונת הקרה, כדי לשומרם רעננים, לקראת חידוש הקרבות בעונת האביב והקיץ, כדבריו של יוסיפוס פלויוס על סדר מלחמות טיטוס הרשע.

כנס הסנהדרין בירושלים

בתקופה זו של שוך קרבות ועליית התקוות הזעיק רבי עקיבא ראש הסנהדרין לירושלים המשוחררת את חברי ועד הסנהדרין שישבו בביתר, מאז שחרורה בידי בר-כוכבא, לדון בעניני דיומא. לא נתברכנו בראיות ישירות על כך, וניאלץ להסתפק בהוכחות נסיבתיות.

התנא רבי אלעזר המודעי הכהן, דודו של בר-כוכבא, מגדולי חכמי יבנה היה, עליו אמר רבן גמליאל הנשיא: "עדיין אנו צריכין למודעי";²⁸ רבי אלעזר ישב בביתר בשקו ובתעניתו, התפלל כל יום להצלחת מלחמת בר-כוכבא באומרו: "ריבונו של עולם, אל תשב בדין היום."²⁹ כששחררה ירושלים קרא לקיבוץ גלויות לתוכה. על תמיהתו של רבי אלעזר בן עזריה:³⁰ "ומחזקת היא ירושלים?" כלומר איך תכיל העיר את כולם, עונה לו רבי אלעזר המודעי: "עתיד הקב"ה לומר לה: האריכי, הרחיבי, קבלי אוכלוסייך, כנאמר על-ידי ישעיה הנביא: 'הרחיבי מקום אהלך'."³¹ כן אנו מוצאים בירושלים המשוחררת את רבי יהושע בן חנניה,³² רבו ומסמיכו של רבי עקיבא, אב"ד של סנהדרין דיבנה, בראשותו של רבן גמליאל, וכן את רבי שמעון בן עזאי, "הדן לפני חכמים"³³ שהגיע לירו- שלים ומיד החל מחטט ומחפש ספרי-יוחסין:³⁴ "תני, שמעון בן עזאי אומר: מצאתי מגילת-יוחסין בירושלים וכתוב בה: איש פלוני ממזר מאשת-איש, וכתוב בה משנת רבי אליעזר בן יעקב קב ונקי, וכתוב בה: מנשה הרג את ישעיה."³⁵ אמר ר' לוי: "מגילת-יוחסין מצאו בירושלים וכתוב בה — הלל מדוד"³⁶ (הלל הזקן נצר למלכות בית דוד).

28 בבא בתרא י, ב. ומקבילותיה.

29 ירושלמי, תענית פ"ד, ה"ה.

30 רבי אלעזר בן עזריה האריך ימים, כמובא בירושלמי, ברכות פ"א, ה"ו: "אף-על-פי שנכנס לגדולה האריך ימים".

31 פסיקתא דרב כהנא כ, ז.

32 זבחים ק"ג, א וכן תוספתא עדיות פ"ג, ג.

33 סנהדרין יז, ב.

34 בתוספתא חגיגה פ"ב מובא: "בלשכת הגזית היו יושבין ובודקים יחסי כהונה ויחסי לוייה".

35 יבמות מט, ב.

36 בראשית רבה צח, יג.

את רבי עקיבא ואת רבי ישמעאל אנו מוצאים מהלכים בחוצות ירושלים ובהם אליהם חולים המבקשים מרפא ומזור.³⁷ רבי שמעון בן זומא, בראתו את האוכלוסין הרבים בני הנכר הממלאים את ירושלים, אמר: "ברוך שברא כל אלו לשמשני".³⁸ וכן מובא על תנאים שהיו מהלכים בירושלים.³⁹ במושב הסנהדרין שהתכנס בירושלים,⁴⁰ דנו, בין היתר, בנושאים "הבוע-רים" של צורכי השעה הגדולה: א. לטהר הבית מטומאת הגויים; ב. לקבוע הלכה בענין חידוש העבודה, אכילת קדשים וכו'; ג. העמדת כהן גדול. מה גדול היה צערם, "שנמצאו עצמות בירושלים בלשכת העצים (אשר על הר-הבית), וביקשו חכמים לטמא את ירושלים. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: בושתי היא לנו וכלימה שנטמא את ביתנו, איה מתי מבול, איה הרוגי נבוכדנצר, איה הרוגים שנהרגו במלחמה ועד עכשיו".⁴¹ אמרו חכמים: מלקט עצם-עצם, והכל טהור".⁴¹

עם טיהור מקום המקדש דנה הסנהדרין הגדולה על העמדת כהן גדול לשרת בקודש, כמובא: "ואין מעמידין לא מלך ולא כהן גדול, אלא בבית-דין של שבעים ואחד".⁴² אלעזר שנתמנה לכהן גדול שמו חרות על המעות "הכזביות ירושלמיות", צמוד לשמו של שמעון (בר-כוכבא): "אלעזר הכהן — שמעון נשיא". נראה שמדובר ברבי אלעזר המודעי הכהן, שנתמנה לשמש בכהונה גדולה.⁴³

37 מדרש שמואל פ"ד, א.

38 ירושלמי, ברכות פ"ט, ה"א.

39 ברכות ס, א.

40 אל תתפלא שבמסכת ראש השנה לא, א מונה הברייתא עשר גלויות שגלתה סנהדרין, החל בלשכת הגזית ואילך, ואינה מונה את החזרתה לירושלים עם שחרורה במרד הגדול של בר-כוכבא. דוק, ישיבת הסנהדרין שהיתה בביתר, כמובא בסנהדרין יז, ב, גם היא כירושלים אינה נזכרת בברייתא הנ"ל, וזה מהטעם הפשוט, שהגמרא בראש השנה מונה גלויות הסנהדרין, וירושלים כביתר היו ביד ישראל עת התכנסו הסנהדרין בתוכן.

41 עדיות פ"ח, מ"ה. לשון התוספתא שם, פ"ג, ג: "איה הרוגים שנהרגו מן המלחמה ועד עכשיו" מצביעה ברורות על זמן ההתרחשות — תקופת בר-כוכבא, עשרות שנים לאחר מותו של רבן יוחנן בן זכאי. בקביעת זמן האמירה מתיישבת פשוט מרן רבי יעקב מעמדן בזבחים ק"ג, א: היאך פסק רבי יהושע בפני רבן יוחנן בן זכאי רבו.

42 תוספתא, סנהדרין פ"ג, ד. רמב"ם הלכות כלי-המקדש פ"ד, הל' טו.

43 הטבעת שמו של הכהן הגדול יחד עם משוח המלחמה היתה מקובלת עליהם. בימי החשמונאים היה הכהן הגדול שר הצבא וראש העם. ראה גם יהודית ד, ו. י"ש צורי בספרו רבי עקיבא, מניח, שרבי אלעזר בן חרסום התמנה לכהן גדול. אחת מראיותיו שבתוספתא יומא סוף פרק א מובא עליו:

עם התמנות הכהן הגדול ישבו ודנו בעבודת בית-המקדש, בחידוש הקרבנות, אכילת קדשי-קדשים, קדשים קלים ומעשר שני. אמר רבי ישמעאל: "מה בכור אין נאכל אלא בפני הבית, אף מעשר שני אינו נאכל אלא בפני הבית".⁴⁴ שוב קם רבי יהושע, כיוון שמועתו ואמר: "שמעתי, שמקריבין אף-על-פי שאין בית, ואוכלים קדשי-קדשים אף-על-פי שאין קלעים, קדשים קלים ומעשר שני, אף-על-פי שאין חומה, שקדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא".⁴⁵

כלפי אלו שתהו, אם ראוי הוא בר-כוכבא שתחודש עבודת המזבח על-ידו, והזכירו את דברי נתן הנביא לדוד המלך: "לא תבנה בית לשמי, כי דמים רבים שפכת",⁴⁶ דרש רבי עקיבא: "אמר הקב"ה לדוד: חייד, הדמים ששפכת כן הם לפני כקרבנות על המזבח".⁴⁷ החרה-החזיק אחריו הכהן הגדול, רבי אלעזר המודעי, ואמר: בצווי משה רבנו הועמד יהושע בראש הלוחמים בפועל לכיבוש הארץ. הלחימה קדמה לכתר, "אמר לו משה ליהושע: יהושע! למה אתה משמר את ראשך, לא לכתר? צא מתחת הענן והילחם בעמלק".⁴⁸

על-פי הקבלה שהיתה בידי רבי יהושע סביר להניח, שהחלו להקריב קרבנות על הר הבית המשוחרר. ודאי השתמרו בידם מי-חטאת ויכלו להיטהר בהזאה ולכונן המזבח במקומו. נוסף על האמור היתה בידם קבלה מנביא שעלה בימי עזרא מגולת בבל, ו"העיד להם שמקריבין, אף-על-פי שאין בית".⁴⁹ מה רבה היתה שמחתו של רבי עקיבא, כשהומצאה לו מגילת-סמנים לקטורת "וזלגו עיניו דמעות".⁵⁰

דעתם של המפרשים והפוסקים היא, שבתקופה זו הקריבו קרבנות בירושלים. המחלוקת נטושה על אילו קרבנות הקריבו. יש אומרים, כל

"שעשתה לו אמו כתונות משתי ריבוא, והיה עומד ומקריב על-גבי המזבח והורידוהו אחיו הכהנים, מפני שנראה מתוכו ערום". ברם משם אין ראייה משני טעמים. אחד, מחוסר הוכחה שמדובר בעבודת כהן גדול; שנית, ואם כן, הרי יתכן שמדובר בעבודת קרבנות בזמן הבית, כדעת הרמב"ם בהקדמתו לזרעים, שהיה בזמן אנטיגנוס.

44 תוספתא, סנהדרין פ"ג, ג.

45 עדיות פ"ח, מ"ו.

46 דברי הימים א כב, ה.

47 פסיקתא רבתי, ז.

48 מכילתא, בשלח פ"א, ט.

49 זבחים סב, א.

50 תוספתא, יומא פ"ב, ז ומקבילותיה.

הקרבת; ויש אומרים, שמדובר בקרבן הפסח בלבד.⁵¹ נקל לשער מה גדולה היתה התקוה שתלו, בהיותם ברשות עצמם, באפשרות שייבנה הבית השלישי, כמאמרם: "כל תפילתן של ישראל אינה אלא על בית-המקדש".⁵² לאחר ציפיה ממושכת, יותר מיובל שנים, לאחר שנחלו שתי אכזבות קשות ואכזריות מידי שני קיסרי רומי, טריינוס ואדריאנוס, שכל אחד הבטיח בזמנו להקים את בית-המקדש ומיד בהתפרק העם מכספו ומוהבו, למען המטרה הנכספת, חיללו את הבטחתם ושדדו את האוצרות.⁵³ מדי ראותם את הרי ירושלים בחורבנם, היו קורעים קריעה, כאדם המתאבל אבל יחיד על קרובו שנפטר. "אבלי-ציון" נקראו אלו שכמהו להחזיר את תפארת ישראל ליושנה. אין גאולה שלמה בלי נביא שיבשרנה, ואין הנבואה שורה אלא במקום המיועד לכך, בבית-המקדש. ורק עם בנין הבית תחזור השכינה, תחזור הנבואה. "וה' מציון ישאג ומירושלים יתן קולו, ורעשו שמים וארץ, וה' מחסה לעמו ומעוז לבני ישראל... והיתה ירושלים קודש וזרים לא יעברו בה עוד".⁵⁴

"אנא משיח"

בפרוץ מתקפת האביב הרומית, בשנה השלישית לשחרור ירושלים (135 למנינם), הועמדו צבאות בר-כוכבא בלחץ האדיר של מיטב צבא רומי. כל הלגיונות שהביא אדריאנוס ממרחבי הקיסרות — מאירופה ומאנגליה באניות, ומשטחי האימפריה אשר באסיה ואפריקה בסוס וברכב — כולם סגרו עליהם מכל עבר. לאחר נפילת הגליל נשתחררו כל הלגיונות למאמץ משותף לשבור את

51 ראה: כפתור ופרח, פרק ו; שו"ת בנין ציון סימן א, לר' יעקב יוקב עטלינגר (שנת תרכ"ב) וכן תשובות מהרי"ץ חיות. כן דנים בסוגיא זו רבי עקיבא איגר וחתנו החת"ם סופר בתשובותיהם. מרן הנצי"ב, בפירושו על התורה "העמק דבר" על ויקרא כו, לא, אומר: "דמוזן חורבן הבית עד חורבן ביתר, שאז נחרש ההיכל ונהרס המזבח, היה עוד המזבח קיים והקריבו עליו פסחים, כדאיתא בסנהדרין פ"א, שהיו אז מעברין את השנה בשביל פסחים. אבל רק פסחים הקריבו, דלא כתיב ביה ניחוח, מה שאין כן כל הקרבנות. כתוב ריח ניחוח בחטאת, בפרשת ויקרא ד, ל, ובבכור, בפרשת קרח יח, יח. ומעשר הוא הדין בבכור. משום הכי, לא הקריבו בחורבן בית-המקדש, משום דכתיב: 'ולא אריח בריח ניחחם'".

52 בראשית רבה יג, ב.

53 ראה: פרק קדושת ארץ-ישראל ופולמוס בר-כוכבא במשנת חז"ל ובפוסקים.

54 יואל ד, טו—טז.

חזית ירושלים, לכבוש את העיר ולקחת את מגיניה בשבי, כדי לפאר את תהלוכת הנצחון של אדריאנוס ברומי. המפקד הדגול הרגיש במלקחיים האדירים הנסגרים עליו, והחליט להעביר את חילותיו למרחבים ההרריים של ביתר, שיהיו למשגב לצבאו.

מזבן מפנימה בחר בר-כוכבא דווקא במקום זה כמעוז אחרון לעמוד בו בפני הכובשים הרומים. מצבה הטופוגרפית-איסטרטגית של העיר, אין דוגמתה בכל שאר הישובים היהודיים בסביבות ירושלים. מצד הטבע מבוצרת ביתר אפילו יותר מירושלים. היא יושבת בראש הר תלול, הנישא לגובה של כ-700 מטר מעל פני הים, וכ-150 מטר מעל קרקע הגיא המקיף אותה משלושת עבריה. כן נמצא שם מעיין שופע מים, ושם צבר בר-כוכבא, מבעוד זמן, מצבורי נשק ומזון והטמינם בחומה.⁵⁵

אבל דא עקא, נטישת ירושלים היא שהביאה את המהפך וגרמה לשבר, שהביא לפירוד בין חכמי הדור לבין בר-כוכבא, פירוד שהיה לתהום בלתי ניתנת לגישור, עד שנעזב בר-כוכבא על-ידם.⁵⁶ בידוד זה דחף כנראה את בר-כוכבא להכריז על עצמו "אנא משיח",⁵⁷ זאת כדי להפיח מחדש רוח קרב והקרבה בפקודיו שבעי-הקרבות, ולעודד את חייליו הנסוגים מירושלים כדי לעמוד בקרב המכריע בביתר. כן משמע מהגמרא, שהכרזה משיחית זו של בר-כוכבא באה לאחר נטישת ירושלים: "בר-כוכבא מלך תרתין שנין ופלגא. אמר להו לרבנן: אנא משיח". על-פי האמור שבירושלים מלך תרתין שנין ופלגא, מה שאין כן בחבלי ארץ אחרים, ששלט בהם זמן רב יותר, נלמד, שהכרזתו זו באה בתום שלטונו בירושלים.

פעמיים הוכרו בר-כוכבא למשיח. בראשונה הכריז עליו רבי עקיבא, ובשניה הכריז על עצמו. כדאי אם כן לבחון את משנת קביעת נאמנות הנביא וחזקת המשיח. פסוקים רבים בתורה, בנביאים ובכתובים, עוסקים בשאלת נאמנות נביא האמת: נצטווינו לחקור, לידע ולבדוק אותו פעמים הרבה: "אם נמצא דבריו נאמנים כולן, הרי זה נביא אמת".⁵⁸ לאחר שנקבעה חזקתו, היינו לאחר שבאו כל דבריו, בכוחו אף להעמיד מלך בישראל: "נביא שהעמיד מלך משאר שבטי-ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצווה ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך, וכל מצוות המלכות נוהגות בו"⁵⁹ וכי.

55 ראה: שמואל ייבין, מלחמת בר-כוכבא.

56 ראה בפרק "ירושלים".

57 סנהדרין צג, ב.

58 רמב"ם, הלכות יסודי התורה, ריש פרק י.

59 שם, הלכות מלכים פ"א, הל' ח.

בשני המקרים מדובר בנביא המעיד על גבואת עצמו, ולאחר־מכן הרשות בידו להעמיד מלך, גם אם איננו מזרע דוד. אך בבוא אדם, המעיד וטוען לעצמו או לזולתו לכתר המלכות המשיחית ואומר "אנא משיח", כהכרות ברי־כוכבא, או "דין הוא מלכא משיחא", כהכרותו של רבי עקיבא — לכך נקבע מבחן מיוחד. לא די שיאמר דברים שעתידים להיות בעולם ויאימנו דבריו, אלא עליו לעמוד במבחן עליון שתוצאותיו מיידיות.

את מהות ההבחנה מביא לפנינו האמורא רבא, זה שכל לימוד התורה שבעל־פה נקרא על שמו, "אבעיות אביי ורבא", וקיימא לן, שבכל הש"ס הלכה כמותו, פרט ליע"ל קג"ס. הוא מורה על דרך חדשה לקביעת המשיח, מבחן אינדיווידואלי לחלוטין. המבחן המדובר הוא המפתח לקביעת חזקתו של הגואל. אין הנבחן מתבקש לחולל נס, אין לו לומר דברים שעתידיים לקרות, וגם אין לו לעשות מעשים החורגים מדרך הטבע או לחדש דבר בעולם. מבחנו הוא בשוני שבחושיו — עליו להיות בעל חוש חמישי של הרחה רוחנית שורשית. אותו חוש־ריח, שאצלנו הוא מאפשר להבחין בין ריח לריח, יפעל אצלו בדרך מיוחדת: היכולת להריח את הצד הרוחני של הזולת. "דמורח ודאין"⁵⁷ כלומר לא בעתידו של האדם הוא יעסוק ולא במזלו יטפל, אלא ברוח־קדשו יחדור לנקודה העדינה הנתונה בידי האדם ובשליטתו, כי "הכל בידי שמים, חוץ מיראת שמים"⁵⁸.

את הנקודה הפנימית הזאת, הנסתרת מעיני הזולת וגלויה רק לאדם ולקונו, שומה עליו לדעת ולהכיר בהתבוננות גרידא. עליו להיות מחונן בסגולה אלוקית זו ובשימוש בחושיו בלבד — בלי כל חקירה ודרישה, בלי עדים ובלי אורים ותומים חייב הוא לשפוט אדם מבלי לשגות.⁵⁹ כך מפרש רבא את גבואת הנביא על סגולות הגואל: "ויצא חוטר מגוע ישי ונצר משורשיו יפרה, ונחה עליו רוח ה', רוח חכמה ובינה... רוח דעת ויראת ה', והריחו ביראת ה', ולא למראה עיניו ישפוט וגו', ושפט בצדק דלים וגו'".⁶⁰

כישורים אלה, "שערי שכל ובינה, שחפץ בהם הקב"ה, שישכיל בהם האדם... היו בשלמה המלך"⁶¹, שנצר משורשיו יפרה. שנינו בגמרא: "ביקש קהלת למצוא דברי חפץ, ביקש קהלת לדון דינין שבלב, שלא בעדים ושלא

60 ברכות לג, ב.

61 ראה רש"י, סנהדרין צג, ב, המפרש: "שמריח באדם ושופט ויודע מי החייב, שנאמר: 'לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אוזניו יוכיח', ואפילו הכי 'ושפט בצדק דלים, כגון על־ידי הרחה'".

62 ישעיה יא, א—ד.

63 לשון המהרש"א, ראש השנה כא, ב.

בהתראה⁶⁴, פירש המהרש"א שם, ששלמה המלך רצה לדון ולפסוק "כפי חפצו ודעת לבו שלא בעדים". יצתה בת-קול ומנעה זאת ממנו, "ואמרה לו: וכתוב יושר דברי אמת, על-פי שנים עדים וגו'⁶⁵". נגזנה תכונה עליונה זו לנינו הגדול, משיח ישראל שייצא מחלציו.

בר-כוכבא נזהר מלהכריז על עצמו "אנא מלכא משיחא". הוא הסתפק במשפט מקוצר שהשמיע: "אנא משיח". כל זמן שאחרים אמרו עליו "דין הוא מלכא משיחא", הוא הסתפק בנשיאות. עם פרישת הסנהדרין ממנו, נשלל ממנו תואר זה והוא ניסה להחזיר לעצמו את הכתר המשיחי בהכרזה זו.

כאמור, המכריו על מלך המשיח — הן על הוולת והן על עצמו — חובת ההוכחה מוטלת עליו. הוא צריך להיות מוכתר בסגולה השמימית של "מורח ודאין". אולם לאחר שבר-כוכבא נטשוהו החכמים, ונטל לעצמו את הסמכות להכתיר את עצמו — גם אם הכרזה זו באה כדי לתת לחיילי-ישראל עוז ועוצמה — לא יכלו החכמים, העומדים על משמר נצח ישראל, לעבור על כך לסדר היום, ומיד הטילו עליו את חובת ההוכחה, ודרשו ממנו להוכיח את אמיתות הכרזתו בהעמדתו במבחן הקבוע מפי הנבואה. את המבחן המשיחי הזה שעמד בו רבי עקיבא, לתמהון רבותיו שהיו לחבריו, הפעילו על בר-כוכבא.⁶⁶

מן העובדה שהחכמים ניסו את בר-כוכבא במבחן המשיחי העליון האחרון ניתן ללמוד, שכל הסגולות, התכונות והמידות הנמנות באותו פרק נמצאו בו: "רוח חכמה ובינה, רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה'⁶⁷". הווי אומר, שעל דעת כולם היה בר-כוכבא מוכתר בכל שש המעלות האלו, שאם לא כן, מה להם להזקק למבחן האחרון. מסיימת הגמרא שם, שבר-כוכבא לא עמד במבחן זה, לדעת לשפוט לפי חוש הריח, ועל כן נואשו ממנו, היינו משליחותו המשיחית, כלשון הגמרא: "כיון דחזיה דלא מורח ודאין, קטלוהו"⁶⁷.

הלשון "קטלוהו" אינה מצביעה כאן על אקט פיסי שעשו החכמים בבר-כוכבא. הכוונה היא, ש"קטלו" את מעמדו המשיחי של בר-כוכבא. כידוע, לא נהרג בר-כוכבא בידי אדם אלא בידי שמים — שהכישו נחש: "כשהרגו

64 ראש השנה שם, שם.

65 דברים יז, ו.

66 ראה פרק יב.

67 פסיקתא רבתי ל, וראה ירושלמי, תענית פרק ד, ה"ה, ולשון הרמב"ם בהלכות תענית פ"ה, ה"ג: "ונפל בידי הרומים".

את בני־כוזיבא, א"ל הקיסר: הביאו לי את גופו, ומצאו נחש כרוך על לבו,⁶⁸ בעל "סדר הדורות" מפרש: "וכיון שראו שלא היה מריח הרשעים, שנאמר: והריחו ביראת השם, נתייאשו ממנו, כדאיתא בחלק". וכן פירש הרדב"ן בפירושו על הרמב"ם: "קטלוהו, כלומר רפו ידיהם ממנו."⁶⁹ על מותו בגיבורים מסופר על ברי־כוכבא בספרי, בלי לנקוב בשמו: "ומעשה בפולמוס שביהודה, שרץ דיקריון אחד אחר בן־ישראל בסוס להורגו ולא הגיעו. יצא נחש וכרך לו על עקבו. אמר (הדיקריון) לאחד: בבקשה ממך, אמור לפלוגי דבר אחד, לא תהיו סבורים לומר שאנו גיבורים ונמסרו בידינו, אלא אם לא צורם מכרם וה' הסגירם."⁷⁰ על הקורות בימי ביתר האחרונים מעיד רבי אלעזר המודעי: "ברעב בא אלינו, רעב אחר רעב, דבר אחר דבר, חושך אחר חושך."⁷¹

"חזרת הנבואה — הקדמת משיח"

שלוש פעמים נתקלים אנו במקורות (בשינויי נוסחאות) בויוכח גדול שהתנהל בין רבי עקיבא לבין רבי טרפון ורבי אלעזר בן עזריה בנושא "מוכיח ותוכחה". אלו אומרים, שאין בדורם מי שיכול לקבל תוכחה, ורבי עקיבא אומר, שאין בדורו ה"יודע היאך מוכיחים". גביא המקורות כלשונם: **בבבלי**: "אמר רבי טרפון: תמה אני, אם יש בדור הזה שמקבל תוכחה"; "אמר רבי אלעזר בן עזריה: תמהני, אם יש בדור הזה שיודע להוכיח."⁷² בשני המקורות האחרים מלווה ויכוח זה בסעד של שבועה מפי שלושת משתתפיו.

בתורת כהנים: "אמר רבי טרפון: העבודה, אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח"; "אמר רבי אלעזר בן עזריה: העבודה, אם יש בדור הזה יכול לקבל תוכחה"; "אמר רבי עקיבא: העבודה, אם יש בדור הזה יודע איך מוכיחים."⁷³

בספרי: "אמר רבי טרפון: העבודה, אם יש בדור הזה מי שיכול לקבל

68 הלכות מלכים פ"י, ה"ג.

69 ספרי, האזינו, סוף סימן כח. השווה: איכה רבתי ב, ד; וראה ירושלמי, תענית פ"ד, ה"ה, ש"פלוני" הכוונה לבר־כוכבא.

70 מכילתא, בשלח טז, ג.

71 ערכין טז, ב. שיטה מקובצת, שם, מביאה גם את משנתו של רבי עקיבא בנידון וכן חילופי נוסחאות.

72 קדושים מג, ט.

תוכחה"; "אמר רבי עקיבא: העבודה, אם יש בדור הזה יודע היאך מוכיחים"⁷³.

ויכוח עקרוני חריג זה, שהתנהל בין שלושת גדולי התנאים, שלושת ענפי היהדות, מלווה בשבועה, מסקרן ומגרה לדלות ולהבין את הרקע לכך. למי ומה נפקא מינה מהתנצחות זו, ולאיזה "מוכיח" כוונתם? אין להעלות על הדעת, שמטרתם היתה לפטור את האדם בישראל ממצות ההוכחה הכתובה בתורה: "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא"⁷⁴, מכל טעם שהוא. אי לזאת נשאלת השאלה: על מה רגשו ונשבעו?

הויכוח הנידון השאיר עקבות ברורים במשנה⁷⁵ ובה המפתח להבנתה. תנן: "בעקבות משיחא — אין תוכחה", ורש"י מפרש שם, לפי משנת רבי עקיבא: "אין לך אדם שיכול להוכיח". צא ולמד, שהויכוח המשולש נסב על הגאולה המתממהת; ובאמת מוצאים אנו, שהמשנה הנדונה מתחילה: "בפולמוס של אספסיאנוס", ממשיכה "בפולמוס של טיטוס" ועוברת מיד ל"פולמוס האחרון", קרי "פולמוס בר־כוכבא—אדריאנוס". במשנה זו קבעו ומנו את העדר מוכיח, במנין התלאות והצרות המוצאות את ישראל בתקופה של "עקבתא־דמשיחא".

"כי התנאים ראו בחכמתם לבחור לשון ערומים, מועט המחזיק המרובה, ובחרו במאמרם תיבות ומלות, אשר הוראתן יורו על פירושים שונים וכולם אמת, כי כווננו לכל הפירושים גם יחד"⁷⁶. נאמר, שנוסף על המובן המקובל של "מוכיח", שמשמעו הוכחת אדם את חברו, הרי נביא נקרא "מוכיח", כדברי עמוס: "שנאו בשער מוכיח"⁷⁷. אי־לזאת מסתבר, שנושא הויכוח היה גורל פולמוס בר־כוכבא בהעדר נביא מוכיח בשער.

על תשוקתו המופלאה וכמיהתו העצומה של רבי עקיבא לנבואת השכינה הרחבנו הדיבור בפרק אחר.⁷⁸ מסורת היתה בידי חז"ל, שהחזרת הנבואה לישראל תקדים את הגאולה, כדברי הרמב"ם: "ואין ספק, שחזרת הנבואה

73 דברים א. ראה פירוש יפה עינים, ערכין טז, ב, האומר שאין נפקא מינה בין: "יכול" ל"יודע".

74 ויקרא יט, יד.

75 משנה אחרונה בסוטה.

76 דברי הגאון רבי יהושע העשיל הלוי, נכד מרן רבי חיים מוואלוז'ין, בקונטרס מעיני יהושע, שורש דבר, וכן הוא מביא את דבריו של הגאון בעל קרבן אהרן, האומר בהקדמתו לספרא: "המשובה שבדיבורים (כוונתו לתנאים), הוא הדיבור אשר יוכלל בו ענינים רבים מדברים שונים במליצות קצרות בקיצור נפלא".

77 עמוס ה, י.

78 הכניסה לפרדס וחזון הגאולה, לקראת סוף הפרק.

היא הקדמת משיח"⁷⁹. זה הרקע שהתנהל עליו הויכוח הנוקב בנושא "הבווער", למצוא ולגלות את הגורם השלילי, המנציח את סילוק השכינה מישראל. כדברי רבי יהודה, תלמידו הגדול של רבי עקיבא, האומר: על אלה אני בוכיה — על סילוק הדעת ועל סילוק השכינה.

דוק, בכל שלושת המקורות שהבאנו — בבלי, ספרא וספרי — הוסיף המסדר, בחתימת הויכוח, את דבריו של רבי יוחנן בן גורי, "המעיד עליו שמים וארץ" ומוסר על סגולותיו של רבי עקיבא גם בתחום זה של קבלת תוכחה, כדבריו: "שהרבה פעמים לקה עקיבא על-ידי, שהייתי קובל עליו לפני רבן גמליאל, וכל שכן שהוסיף בי אהבה".

חז"ל ופולמוס בר-כוכבא

לבם של חכמי המשנה והתלמוד לא היה נתון לסיכומים היסטוריים. את יחסם ודעתם של חז"ל על מהלכו של המרד וסופו, אפשר ללמוד ממשנתם ומתקנותיהם, שאמנם הוצנע בהם שמו אבל הונצח זכרו; ויש שמימרה יחידה בתלמוד עשויה להאיר פרשיות סתומות ולפענח נעלמות.

היסודות לאחדות שהתגלתה בימי בר-כוכבא הונחו עוד ביבנה. לפנינו אחת מהאמרות שהיו מורגלות על לשונם של חכמי יבנה, ואשר יש בה רמזים, שמשתקפת מהם דעתם על הלוחמים בהתארגנותם. וזו לשון הברייתא: "מרגלא בפומייהו דרבנן דיבנה: אני בריה וחברי בריה. אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתי בשדה. אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתי. כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי, כן אני איני מתגדר במלאכתי. ושמה תאמר: אני מרבה והוא ממעיט, שנינו, אחד המרבה ואחד הממעיט, ובלבד שיכוון לבו לשמים"⁸⁰.

לכאורה באה ברייתא זו למסור על טשטוש התחומין בין עמי הארצות לבין ה"חבר" בתקופת יבנה. על כך אומר המהרש"א שם: "אבל קשה, למה קרא ליה חבר". קבעו חכמים: "קרא ולא שנה, הרי זה בור... קרא ושנה, ולא שימש תלמידי-חכמים, הרי זה עם הארץ"⁸¹.

תילי-תילים של הלכות חלים על יהודי, המקבל על עצמו להיות "חבר"⁸². כן ידוע לנו על הטינה שהיתה בלבם של עמי הארצות כנגד החכמים ובקרב חז"ל כנגדם. רבי עקיבא מספר: "כשהייתי עם הארץ אמרתי: מי יתן לי

79 אגרת-תימן לרמב"ם.

80 ברכות יז, א.

81 סוטה כב, א.

82 דמאי פ"ב, משנה ב—ג.

תלמיד חכם ואנשכנו כחמור". הגדיל רבי אליעזר הגדול באומרו: "עם הארץ מותר לנוחרו ביום הכיפורים, שחל להיות בשבת". רבי עקיבא ורבי אליעזר הם רבנן דיבנה. אי לזאת חזרת השאלה על מה נסבה "מרגלא זו בפומיה דרבנן דיבנה", והשווה בה האיש הפשוט ל"חבר". ומה לעובד אדמה ו"לכוון לבו לשמים", כמותנה בסוף הברייתא.

נוסף על כך ידוע לנו, ששדות הארץ היו מופקעים מידי ישראל בתקופת יבנה. דבר זה מוסר לנו יוסף בן מתתיהו הכהן, האומר: "אותה שעה (שנת 71 למנינם) שלח הקיסר לבסוס (הנציב) ולבריאוס מקסימוס, הלא היה אפיטרופוס, ופקד עליהם להחכיר או למכור את כל אדמות היהודים".⁸³ אם מדובר בעובדי-אדמה שכירים ולהם מתייחסת הברייתא, הרי מקובל לכנותם "עושה את שדהו".⁸⁴ במה זכו איפוא אלו שמלאכתם בשדה מאחרים שמלאכתם בבית ובסדנה?

אנוסים על-פי ההגיון ניתן לקבוע, שאין מדובר כאן במשכים לעבודת האדמה, אלא כדבריהם, במשכים ל"מלאכתו בשדה". לפי זה, השדה מופיע רק כציון מקום העשייה. דוק, עבודה לא נאמרה כאן, אלא מלאכה. הווי אומר, מדובר כאן באומנין העוסקים במלאכת-ידיים, בהכנת כלים מכל הסוגים: סיף, קשת, תריס, אלה ורומח, וצבירתם במערות שבשדות או בשימוש בשדה הקרב, כמצוין בתוספתא, שצברו אוצרות ביבנה.⁸⁵ שהתיר רבי אליעזר הגדול לשאת בשבת, כדבריו: "תכשיטין הן לו".⁸⁶ מדובר כאן באומן הלחום, העושה עבודות חולין על טהרת הקודש, שפונים אליו חכמי יבנה באמירתם: "ובלבד שיכוון לבו לשמים". עליו ללחום מתוך הכרה למען ארצנו וערי אלוקינו, "לזכות את הרבים" ולקדש שמו ברבים, ובזאת יתעלה בחייו ויושווה ל"חבר", ובמותו ייקרא "אוהב ה'".⁸⁷

בשוך הקרבות, לאחר שהובאו הרוגי ביתר לקבורה, בא זכרם בברכת "הטוב והמיטיב", היא הברכה הרביעית בברכת המזון. ברכת המזון יש בה ארבע ברכות, שכולן קשורות בגאולת ישראל וארץ-ישראל. הברכה הראשונה נחתמת ב"הזן את הכל". זו ברכה קדומה ביותר. כדבריהם: "משה תיקן לישראל ברכת הזן, בשעה שירד להם מן". ברכה שניה: "על הארץ ועל המזון". "יהושע תיקן להם ברכת הארץ, בשעה שנכנסו לארץ".

83 "מלחמות" 6, 6, 7.

84 שביעית פ"ג, מ"ג; פ"ו, מ"ב; מעשרות פ"ג, מ"ג ועוד.

85 דמאי, פרק א.

86 שבת פ"ו, מ"ד.

87 ראה דברי הרמב"ן, בפירושו על התורה, שמות כ, ו, על ההבחנה בין מקדשי שמו, שהם "אוהבי", לבין "שומרי מצוותי" — אלו הנביאים והוקנים".

ברכה שלישית: "דוד ושלמה תיקנו בונה ירושלים. דוד תיקן על ישראל ועל ירושלים עירך, ושלמה תיקן על הבית הגדול והקדוש".⁸⁸

ברכה רביעית, "הטוב והמיטיב", ביבנה תוקנה כנגד הרוגי ביתר, "דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תיקנו ביבנה הטוב והמיטיב. הטוב שלא הסריחו והמיטיב שניתנו לקבורה".⁸⁸ בכרכה זו בא זכרם של הרוגי ביתר שלא נכנעו לרומים ולא נתמסרו בחיים לידיהם, כדי לפאר את תהלוכות נצחונם. היא נאמרת על השובע, על כל שולחן יהודי, למען ישתמר לעד זכרם של אלו שחרפו נפשם עת גבר האויב.

את חורבן ביתר מזכירים חז"ל בד"בכד עם חורבן הבית, כדברי המשנה: "חמישה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז, וחמישה — בתשעה באב... בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא ייכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר".⁸⁹

כיוצא בכך: "איזה איסור האמור בתורה? האומר: הרי עלי שלא אוכל בשר ושלא אשתה יין, כיום שמת בו אביו, כיום שמת בו פלוני, כיום שנהרג בו גדליה בן אחיקם, כיום שראה ירושלים בחורבנה — אסור".⁹⁰ ברישא מדובר באבל יחיד — "כיום שמת בו אביו". בהמשך מדובר בשלושה מאורעות, שחותרם אבלות ציון. שני האחרונים מובאים במפורש, אולם הראשון מכונה בשם "פלוני". בהמשכה של הברייתא תוקן הנוסח, ובמקום "שמת בו פלוני" מובא "כיום שנהרג בו פלוני". מי האישיות הזאת — "פלוני" — שמתה או נהרגה והנזכרת יחד עם חורבן ירושלים ובית המקדש, שהתאבלו עליה המוני בית ישראל?

בימי חורבן בית ראשון היה זה, כידוע לנו, גדליהו בן אחיקם. לאחר חורבן בית שני — בר־כוכבא. את שמו נמנעו מלהזכיר, מחמת עוינותם של הרומים והנכרים לאיש זה ולמזכירי את שמו, וקראו לו "פלוני".⁹¹ רב המרחק בין שני אישים אלו. כחמש מאות שנה מבדילות ביניהם, ורב מזה השוני המהותי בין שניהם. גדליהו בן אחיקם נתמנה בידי מלך בבל, סמוך לחורבן בית ראשון, להיות לנגיד על דלת העם הנשארים ביהודה. הוא נטה להשלים עם הבבלים כדי להציל את ירושלים ואת המקדש מחורבנם. השני, שמעון בר־קוסבא, הוא בר־כוכבא, איש שאינו משתף פעולה עם השלטון הזר, המורד ברומי האדירה למען קימום הדביר הנחרב.

88 ברכות מח, ב.

89 תענית פ"ד, מ"ו.

90 שבועות כ, א—ב, ומקבילותיהן.

91 ראה הערה 69.

הראשון פעל ועשה בדבר הנביא ירמיהו, כדי למנוע משארית הפליטה שתצא לגלות, והשני פעל ועשה בדבר רבי עקיבא, ראש הסנהדרין, למען הקם את הבית השלישי. הצד השווה שבהם — שניהם הונחו מכוח אותם מניעים. כיוונו לאותה מטרה, כל אחד בתנאים המיוחדים, שהכתיבה התקופה והסביבה. נפש שניהם ערגה לראות את הבית על מכונו ואת ישראל שוכן בטח. הראשון בשמירה — לבל יחרב; השני בעשיה — למען ייבנה. שניהם שילמו בחייהם. עם מותם השתלטה קללת הגלות, גלות בבל וגלות לארבע כנפות הארץ. חז"ל, שראו את ההרמוניה שביניהם, כרכום יחד בהלכה אחת: "איוה איסור האמור בתורה".

במשנה, בשני התלמודים, בספרא, בספרי, בתוספתא ובשאלות הגאונים, אין אנו נתקלים בכל נימה ביקורתית על הכרזתו של רבי עקיבא על בר-כוכבא: "דין הוא מלכא משיחא", פרט לרבי יוחנן בן תורתא, שאמר: "עקיבא, יעלו עשבים בלחיך ועדיין בן-דוד לא יבוא".⁹² המעיין בדבריו רואה, שרבי יוחנן בן תורתא מדבר על "בן דוד", היינו על המשיח האחרון שעליו להיות, כידוע, חוטר מגזע ישי ונצר משורשיו, ואילו בר-כוכבא הוכרז על-ידי רבי עקיבא כמשיח (בן יוסף) וראה עצמו כנשיא בלבד.

ומי לנו גדול כהרמב"ם, הדין ביד החזקה, בהלכות תשובה, בהלכות תענית⁹³ ובעיקר בהלכות מלכים בעניני המשיח. רבי יעקב מלונדר מונה את שני הפרקים האחרונים ברמב"ם "הלכות משיח ועבודת בית-המקדש".⁹⁴ בהם קבע הנשר הגדול (כאלף שנה לאחר לכידת ביתר), כי בר-כוכבא היה "מלך גדול", וממנו לומד הלכות משיח ישראל לעתיד לבוא. הרי רבי עקיבא הכריז על משיחיותו של בר-כוכבא ו"היה נושא כליו"; ומי לנו חכם כמותו, ואומר הרמב"ם: "שהרי רבי עקיבא חכם גדול מחכמי המשנה היה, והוא היה נושא כליו של בר-כוכבא המלך, והוא היה אומר עליו, שהוא המלך המשיח, ודמה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות".⁹⁵ דוק, בעוונות לא נאמר, אלא, "בעוונות" — בעוונות הדור.

92 ירושלמי, תענית פ"ד, ה"ה (רבי יוחנן בן תורתא גר היה, ואינו מוזכר במשנה).

93 הלכות תענית פ"ה, ה"ג: "והיה להם מלך גדול... ודמו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא מלך המשיח, ונפל ביד הרומיים ונהרגו כולם, והיתה צרה גדולה כמו חורבן בית-המקדש".

94 רבי יעקב חזן מלונדר, משנת ה"א מ"ז, יצא לאור מכ"י, בידי הרב ישראל ברודי בלונדון.

95 הלכות מלכים פרק יא, ה"ג.

בהילכד ביתר

רבי עקיבא לא חזר בו מקביעתו המשיחית על בר־כוכבא, כדברי הרדב"ו: "ואפילו אחר ששלחו חכמים אי מורה ודאין או לא, לא חזר בו רבי עקיבא".⁹⁶ בעקבותיו הלכו חבריו ותלמידיו, חכמי המשנה. דעתם מעוגנת במשנה שנשנתה מפי רבי נתן, תלמידו של רבי ישמעאל,⁹⁷ אב"ד דסנהדרין באושא,⁹⁸ האומר: "ומלכותו של בר־כוכבא שנתיים וחציי".⁹⁹ שני דורות אחריו קורא רב הונא לדורו של בר־כוכבא: "זה דורו של מלך המשיח".

צא ולמד, שגם לאחר הדברת מרד ביתר ומות הקדושים של בר־כוכבא ורבי עקיבא וחבריו, ראו חז"ל בבר־כוכבא מלך לזמנו, כהכרזת רבי עקיבא: "דין הוא מלכא משיחא". נעז ונאמר, שקביעתו הדוגמתית של רבי יוחנן האומר (לפי פירוש רש"י): "דברי רבי עקיבא כאלו הן הלכה למשה מסיני... ומשעשה ונגמר הדין, אין לנו לחזור" — כוללת את משנתו המשיחית.¹⁰⁰

כאמור, לא עיינו חז"ל את בר־כוכבא. אמנם, "רפו ידיהם ממנו", כדברי הרדב"ו; "נתיאשו ממנו", כדעת בעל סדר הדורות, אבל הציבו לו ולשומרי אמונו זכרון נצח בהלכה — ברכת "הטוב והמיטיב". אמנם נדם קולו — אך לא איכזב הדו.

96 בפירושו על הרמב"ם, הלכות מלכים יא, ה"ג.

97 שבת יב, ב. וראה פסחים סז, ב; גידה מג, ב, אומר בשם רבי ישמעאל.

98 הוריות יג, א.

99 סנהדרין צג, ב.

100 כתובות פד, ב.

ירושלים במשנתו

"לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח" – אמר רבי

עקיבא: "הנצח זו ירושלים". כך מוסר לנו רבי יוחנן משמו.¹

השם "ירושלים" מורכב משתי מילים: הרישא היא קיצור של המלה "יראה", "ירו" (צירוף האותיות אלף והא של סוף תיבת "יראה" הם בגימטריה ו' – "ירו"), וכך קרא אברהם אבינו למקום הזה: "ה' יראה". "שלם", הסיפא של השם, הוא מקומו של "מלכי צדק מלך שלם", ואיחודם הוא "ירושלם". שבעים שמות לקב"ה, לישראל, לתורה ולירושלים.² בפסיקתא דרב כהנא נאמר, שעצם השם "ירושלים" הוא מתחום השם המפורש: "לעתיד לבוא, כל מי שהוא מפרש שמו של 'ירושלים' חייב מיתה, שנאמר: 'וקורא לך שם חדש'".³ מיד עם חורבן בית שני וכיבוש ירושלים נטפלו אליה אויביה להחליף את שמה, שם הקודש ירושלים, לשם שיקוף נתעב של עבודה זרה – "קפיטוליניוס".

שמואל הקטן ממשיל את ירושלים לבבת-עינו של אדם ואומר: "העולם הזה דומה לגלגל עינו של אדם. לבן שבו – זה אוקינוס שמקיף את כל העולם. שחור שבו – זה העולם. קומט שבשחור (בבת העין) – זה ירושלים".⁴ "ירושלים אורו של עולם, שנאמר: 'והלכו גויים לאורך'. ומי הוא אורה של ירושלים? הקב"ה, דכתיב: 'והיה לך ה' לאור עולם'".⁵

"בעשרה דברים ירושלים משובחת מכל שאר הארצות, שאין משכירין בתים בתוכה; ואין פודין בתוכה מעשר שני; ואוכלין בתוכה קדשים קלים; ואין מוציאין זיוין וגווטראות מתוכה לרשות הרבים; ואין מוציאין זבלה לתוכה; ולא עושין אשפתות מתוכה לרשות הרבים; ואין מגדלים תרנגולים בתוכה, ואין צורך לומר בהמה דקה; ואין קוברין את המת בתוכה, חוץ

1 ברכות נח, א.

2 עיין: בעל הטורים, במד' יא, טז.

3 פסיקתא דר"כ, כב.

4 מסכת דרך ארץ זוטא, סוף פ"ט.

5 בראשית רבה נט, ה.

מקברי מלכי בית דוד וקבר ישעיה וקבר חולדה; ואין נוטעים בתוכה כל נטע, חוץ מגינת ורדים שהיתה נטועה מימות הנביאים הראשונים; ממגדל עדר ועד חומת ירושלים המוכר בהמה לחבירו ראה למוכר לומר: 'חולין מכרתיה', ושאר כל ארץ־ישראל ראה ללקוח לומר: 'חולין לקחתיה'." ⁶

קדושת ירושלים קדמותה כקדמות העולם. בורא העולם קבע בה, כביכול, את סוכתו, כדברי רבי ברכיה על הפסוק: "ויהי בשלם סוכו".⁷ עשר ספירות של קדושה שנינו במשנה, החל בקדושת ארץ־ישראל, המקודשת מכל הארצות, וכלה בקודש־הקדשים. את המקום השני בספירה זו תופסת ירושלים. המקום השביעי הוא "בין האולם למזבח".⁸ בא רבי עקיבא ואומר: "כל ארץ־ישראל ראויה למזבח", ובכך העלה את ארץ־ישראל בשבע ספירות של קדושה ואת ירושלים למעלה מזה. אמר רבי עקיבא: "כל הקבור בארץ־ישראל כאילו קבור תחת המזבח... וכל הקבור תחת המזבח כאילו קבור תחת כסא הכבוד, שנאמר: 'כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשגו'".⁹

רבי עקיבא אוסר לחלוטין לקבור בירושלים, ומצווה לפנות כל קבר שבה, לרבות קבר מלך וקבר נביא.¹⁰ אמרו לו: "והלא קבר דוד וקבר חולדה הנביאה היו בירושלים, ולא נגע בהם אדם מעולם". ענה להם רבי עקיבא, כי אין מביאים מהם ראייה, שכן בקברים הנוכרים התקינו מחילות הנמשכות ומגיעות לנחל קדרון ואלו מוציאים טומאתם. אולם קברים אחרים, שלא ממלכי בית־דוד, יש לפנות מירושלים.¹¹

במשנת רבי עקיבא מעוגנת תכלית הגאולה בירושלים, ובה מקומה וקיומה של הבטחת ה' לגאולה. גם קינות הגלות וגם שמחת הנחמה תלויות בה וממנה מוצאן.¹²

מחלוקת מאורי עולם

על רקע המלחמה הראשונה בירושלים, פולמוס טיטוס, והשפעתה על המלחמה השנייה והגדולה על ירושלים, פולמוס אדרינוס, נפלה מחלוקת

6 אבדר"ג לט, נוסחה ב. ובשינוי נוסח: תוספתא נגעים, פ"ו ומקבילות.

7 שו"ט תהלים עו.

8 כלים א, מט.

9 אבדר"ג כו, ב.

10 שמחות פרק יד. ירושלמי, נזיר פ"ט, ה"ג.

11 עיין: כסף משנה, הלכות בית הבחירה, פ"ז, הל' יד, מביא בשם הירושלמי.

12 עיין: דברי הראב"ד בפירוש, עדיות פ"ב, מ"ט.

שורשית, נדירה ביותר, באשר לדברים שאינם משורת ההלכה, בין שני מאורי עולם — רבי עקיבא ורבן יוחנן בן זכאי.

בתחומים שונים משווים חז"ל את רבי עקיבא לרבן יוחנן בן זכאי: באורח חייהם (כל אחד מהם, בדרכו, החל ללמוד תורה במלאת לו ארבעים שנה, למד ארבעים שנה ושימש את ישראל ארבעים שנה). גם אורך חייהם היה שווה: שניהם האריכו ימים עד ק"כ שנים. עוד הקבלה ניתן למתוח בין שניהם. שניהם עמדו בפני הכרעה גורלית, על גורל ירושלים, כשבא צר ואויב בשעריה, ושניהם ראו בנפילתה: רבן יוחנן בן זכאי באחת, בפולמוס אספסינוס, ורבי עקיבא בשתים, בפולמוס אספסינוס ואדרינוס. אבל שונים בתכלית היו רגעי חייהם האחרונים. רבי עקיבא הוציא את נשמתו, בשמחה עצומה, ואילו רבן יוחנן בן זכאי הוציא את נשמתו הטהורה לבוראה מתוך בכיה עצורה באומרו: "ואיני יודע באיזה (דרך) מוליכים אותי, ולא אבכה?".¹³ בכיה לפני מיתה, תופעה נדירה היא בקרב חכמי ישראל, כמאמרם: "אימתי הקב"ה מראה להם שכרו כשהוא מתוקן להם — סמוך למיתתו... לפיכך, 'ותשחק ליום אחרון'".¹⁴

ידועים דבריו של רבי חייא הגדול לרבנו הקדוש, שבכה סמוך למותו: "מפני מה אתה בוכה, והתניא: 'מת מתוך שחוק סימן יפה לו' וכו'". השיב לו רבי יהודה הנשיא שאינו בוכה מתוך פחד, אלא מתוך צער על שהולך הוא למקום שאין בו קיום מצוות, כדבריו: "אנא אתורה ומצוות קא בכינא".¹⁵

להבנת המעמד הנזכר, כששכב רבן של ישראל, רבן יוחנן בן זכאי, על מיטת חוליו, כשהוא מדבר על הספיקות המכרסמים בקרבו על הדרך שהוא הולך בה ולהיכן מוליכין אותו, עלינו לסקור את קורות מפעלו הגדול, כשהתיצב לבדו, בן מאה ויותר, כפוף מרוב שנים ומן האחריות שהעמיס על שכמו מול עשיר-אספסינוס, הנשען על חרבו הכבדה ואשר עשה לו שם עולם בלגיונות רומי שהשתלטו על העולם. בתקופה זו אמר רבי שמעון בר-יוחאי: "הלכה, בידוע שעשיו שונא ליעקב".¹⁶ רבן יוחנן בן זכאי שזה עתה הוצא מירושלים הנצורה בארון-מתים מישש בידיו את השנאה, ראה את חורבן הארץ, את חורבן ירושלים, את שריפת בית ה' וסערת הבנים הנאבקים על חורבותיה, וחרד פן יהיה חורבן הארץ לחורבן העם.

רבן יוחנן בן זכאי, התיצב לפני השליט וביקשו על יבנה וחכמיה, אשר

13 ברכות כח, ב.

14 בראשית רבה סב, ד.

15 כתובות קג, ב.

16 ספרי, בהעלותך ט, י.

בהנהגת הנשיאות לבית הלל, מזרע מלכות דוד, ימשיכו לעסוק בתורה שבעל-פה, ויורו הלכה לדורות. לתכנית זו קרא רבן יוחנן בן זכאי "הצלה פורתא": "חזי לי תקנתא לדידי דאיפוק, אפשר דהוי הצלה פורתא".¹⁷ כל מעיניו היו נתונים להקים את סוכת דוד הנופלת, ולכן ביקש על חייהם של בני משפחת רבן גמליאל ומסר לו את הנהגת הנשיאות ביבנה, ומיד כשהתאפשר הדבר פרש לו רבן יוחנן בן זכאי לברור-חיל עירו.¹⁸

הרומים, עובדי האלילים, לא העלו בדעתם, כי תהיה תקומה לעם ישראל, על בסיס של לימוד תורה ותפילה מחוץ לעיר ירושלים, עיר היכל עבודת ה'. אך לא ארכו הימים ולחשי המלשינים והמינים הניבו פרי ועוררו את השליטים למחשבה, כי ביבנה, עיירת פרוזות זו, הולכת אחדות ישראל ומתגבשת. הרומים החלו להתחקות אחר מהותה של תורת ישראל,¹⁹ הצרו את צעדי החכמים וירדו לחייהם, חזרו בהם וביטלו כל הקלה שהעניקו. גם הנשיא רבן גמליאל, שהציל רבן יוחנן בן זכאי, נרדף ונאלץ לרדת למחתרת ולברוח מעיר לעיר כדי להציל את חייו.²⁰ ואתו גלתה סנהדרין ממקום למקום. שנינו, על עשר גלויות שגלתה סנהדרין.²¹

רבן יוחנן בן זכאי, שהאריך ימים, ראה ברעה שפקדה את יבנה וחכמיה ואת שלשלת היוחסין של בית הנשיאות. השתלשלות מאורעות אלו מצאאתו בערוב ימיו, בשוכבו על ערש דווי. לכן החל מכרסם בו הספק: את ירושלים, אותה היה צריך לבקש, כפי ששמע לאחר מעשה מפיהם של רבי עקיבא ורבי יוסי.

"כאשר אספסינוס קיסר פנה אליו: 'אלא בעי מינאי מידי דאתן לך?' ענה לו מיד: 'תן לי יבנה וחכמיה...' יכול היה לבקש את הצלת ירושלים ובית-המקדש... חשב בשעת מעשה: 'דלמא כולי האי לא עביד, והצלה פורתא נמי לא הווי'. במלים אחרות: בקשה גדולה כזאת, כהצלת ירושלים, היה אספסינוס דוחה, והעם היהודי היה מפסיד את שניהם — גם את ירושלים וגם את יבנה וחכמיה. את ההכרעה הזאת היה עליו לעשות בתוך דקה אחת. ההחלטה היתה אינטואיטיבית. מי יכול היה לחזות או מראש איך יגיב אספסינוס על הבקשה להצלת ירושלים?

17 גיטין נו, א.

18 סנהדרין לב, ב. תוספתא, מעשרות, פ"ב.

19 "וכבר שלחה מלכות שני סרדיטאות ואמרה להם: לכו ועשו עצמכם גרים וראו תורתן של ישראל מה טיבה. הלכו להם אצל רבן גמליאל באושא וקראו את המקרא ושנו את המשנה". ספרי, דברים, זאת הברכה, ג, ג.

20 ראה תוספתא, תרומות פ"ב, הי"ג.

21 ראש השנה לא, א.

השאלה היתה חמורה, אולי החמורה ביותר בתולדות ישראל, והיה עליו לפסוק בה בעצמו, ללא התייעצות עם חבריו, תוך כדי דיבור! ממילא מעולם לא היה בטוח אם הכריע נכונה. מצד אחד נדמה לו, כי יכול היה להשפיע על אספסינוס שיציל את ירושלים, כפי שחשבו רבי יוסי ורבי עקיבא ולבו שנת דם על שלא ביקש זאת. מאידך גיסא חשב, שאסור היה להעמיד בספק־סכנה את יבנה ותכמיה ואת התורה שבעל־פה. עם כל קדושתו וחשיבותו של בית־המקדש, אין קיום האומה תלוי בו. אולם ללא התורה שבעל־פה לא תוכל האומה להתקיים אפילו לזמן קט. מה גדול היה צער, כמה עגמת נפש סבל, כמה לילות נדודי שינה וימי עצב עברו עליו עקב הספק הזה.

ברגעי חייו האחרונים, כאשר נפרד מתלמידיו הדגיש, כי מכל ירא הוא מהדין והחשבון שיהיה עליו לתת לפני הקדוש־ברוך־הוא על ההכרעה בשאלה זו. היו שתי דרכים: אחת — נכונה, שניה — לא־נכונה. האחת מובילה לגן־העדן, והשניה — לגיהנום. אולם אין ילוד אשה יכול לדעת, בנוגע להכרעות כאלו, אם הלך בדרך הישר אם לא.²²

ולא חדל רבן יוחנן בן זכאי מהתוודות על אותה הכרעה היסטורית, והדילמה של "שתי דרכים" עמדה לנגד עיניו עד יום מותו. או ציווה רבן יוחנן בן זכאי: "פנו את חצר הבית מפני הטומאה והכינו כסא לחזקיה מלך יהודה".²³ את חזקיה המלך, שביקש הקדוש־ברוך־הוא לעשותו משיח,²⁴ ראה רבן יוחנן בן זכאי בעיני רוחו כשהוא בא ללוותו, וציווה להכין לו כסא ולהקבילו.

רבי עקיבא למד תורה בירושלים בטרם חרבה,²⁵ וגם רעיתו, רחל בת כלבא שבוע, ירושלמית היתה. כאיש ירושלים היה עד־ראיה לגסיסת העיר, ראה את העשן המיתמר מקודש־הקדשים, שמע את טיטוס הקורא תיגר על אלוקי ישראל, ומרחוק הבחין ברבן יוחנן בן זכאי יושב ומצפה כנגד חומת ירושלים לדעת מה ייעשה בה. "כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שהחריב את ירושלים ושרף את בית־המקדש באש, קרע בגדיו וקרעו תלמידיו את בגדיהם".²⁶

הדעת נותנת, שגם רבי עקיבא עצמו ניצל הודות להסכם שהשיג רבן יוחנן בן זכאי וכך הגיע יחד עם כל חכמי ישראל לכרם ביבנה. רבן יוחנן

22 מתוך "חמש דרשות" להגאון רבי יוסף דוב סולוביצ'יק. תשל"ד, עמ' 34—35.

23 ירושלמי, סוף סוטה, וכן אבדר"נ כה, נוסחה א.

24 סנהדרין צד, א.

25 ר' רבנו ניסים גאון, ברכות כז, ב.

26 אבדר"ג ד.

בן זכאי התיצב בראש האומה ושיקע את כל מעיניו בהכשרת התנאים שיאפשרו את המשך הקיום. הוא שקד להעניק למרכז התורה החדש שביבנה אותה מידת סמכות שהיתה לבית־הדין הגדול שבירושלים. כך קבע שיש לתקוע ביום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת בכל מקום שיש בו בית־דין, ובראש ובראשונה ביבנה, כשם שהיו תוקעים בבית־המקדש לבדו. וכן בהלכות לולב, בקידוש החדש ועוד.²⁷

כך הרים רבן יוחנן בן זכאי את מעלת המרכז החדש שביבנה למעלת ירושלים. במשנת רבי עקיבא מוצאים אנו, כי שקד להחדיר את האבלות על ירושלים בקובעו: "כל העושה מלאכה בתשעה באב אינו רואה סימן ברכה לעולם".²⁸ על־פי הוראתו אין להסיח את הדעת מירושלים ויש לנהוג בה כבוד בכל מקום שיהודי נמצא שם. כיצד? ירושלים צריכה להיות תמיד בתודעתו וכל תפילותיו מופנות לכיוונה, ואפילו בבנין ביתו עליו להיזהר לבל יבנה את החדרים המכובדים פחות לצד ירושלים.

הלכה זו קיימת גם בזמן שבית־המקדש חרב, כי אין השכינה וזה משם. כמאמרם: "רבי אליעזר אומר: לא וזה השכינה מתוך ההיכל,²⁹ שנאמר: 'והיו עיני ולבי שם כל הימים'.³⁰ וכן הוא אומר: 'קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו, סלה'³¹ — אף־על־פי שהוא חרב, הרי הוא בקדושתו. בוא וראה מה כורש אומר: 'הוא האלוקים אשר בירושלים'.³² אמר להן: אף־על־פי שהוא חרב, האלוקים אינו זו משם. אמר רבי אחא: לעולם אין השכינה וזה מכותל המערבי, שנאמר: 'הנה זה עומד אחר כתלנו'.³³ ירושלים, הר הבית, 'ה' יראה', מקום המקדש — שם שורה הנבואה על זה שנבחר לכך מטעם הבורא המנבא את בריותיו, ורק לנביא ניתנה הרשות לבשר על הגאולה. מכאן, שאין גאולה בלי ירושלים. ביריחו, ביבנה, ניתנה עליהם בת־קול"³⁴ — "דבר ה' מירושלים".

"הנצח זו ירושלים", כדברי רבי עקיבא, וכל הפורש ממנה כפורש מהנצח והפורש מהנצח מוותר גם על בר־החלוף. בפולמוס ירושלים פרץ, כנראה,

27 ראש השנה פ"ד, משנה א—ד.

28 תענית ל, ב.

29 שמות רבה ב, ב.

30 דברי־הימים ב' ז, טז.

31 תהל' ג, ה.

32 עזרא א, ג.

33 שיר־השירים ב, ט.

34 "משמתו נביאים האחרונים, הגי וזכריה ומלאכי, פסקה מהן רוח הקודש, אף־על־פי־כן משתמישין היו בבת־קול". ירושלמי, סוטה פ"ט, הל' י"ג. בבלי: סנהדרין יא, א.

המשבר בין חכמי ישראל, ובראשם רבי עקיבא, לבין המצביא בר־כוכבא, משבר שלא התאחה. מסתבר, שקרע זה חל לאחר שהחליט בר־כוכבא, מטעמים צבאיים טקטיים, בלחץ צבא רומי האדיר, לסגת מירושלים לאחר ששחרר אותה, כדי להתבצר בשטח פתוח, במרחב ההררי של ביתר. רבי עקיבא, חזונו היה שחרור ירושלים, בנין בית־המקדש והחזרת הנבואה — "בית־המקדש עתיד להבנות קודם למלכות בית דוד".³⁵ לכן דחה רבי עקיבא והסנהדרין על הסף תכנית זו ו"נקטלה" משיחותו של בר־כוכבא: "לא תהיה לכם תקומה לפני אויביכם — זו שעה שגלכדה בה ירושלים".³⁶ ויתור על ירושלים הורה סכנות גדולות יותר מכל הסכנות שהיו צפויות מן הסירוב למוסרה בידי זרים, כי ירושלים היא "עיר שמחברת את ישראל זה לזה".³⁷ היתור על ירושלים יכניס את העם למערבולת של דמים ואסונות עד לערעור כל יסודות הקיום, ולכן אין לוותר על הבירה, על מקום השכינה, אף לא מאונס. אהה! אספסינוס מלך ירושלים! — קריאת תיגר היא למלכות בית דוד וניאוץ לשוכן בציון ומשמעותה הכחדת האומה. ירושלים היא בעיית־הבעיות ובה כל המפתחות והפתרונות: "ירושלים — נצחונן של ישראל".³⁸ בלעדיה אין גאולה, הטמונה בה ובספירות הקדושה שבהיכלה.

בתשובה לבר־כוכבא, שביקש ללמוד גזרה שווה מרבן יוחנן בן זכאי, עליו אמר הלל הזקן, שהוא "אב לחכמה ואב לדורות",³⁹ על שלא ביקש על ירושלים בפגישתו המכרעת עם אספסינוס קיסר אלא על יבנה וחכמיה. התנער רבי עקיבא כאריה, וגילה, שהוא ורבי יוסי אמרו, כי בהחלטה זו "הושבה" חכמתו של רבן יוחנן בן זכאי, ועליו קראו: "משיב חכמים אחר ודעתם יסכל".⁴⁰ "איבעי למימר ליה לשבקינהו הדא זימנא".⁴¹ ואם תאמר: וכי יעלה על הדעת ששומה היה על רבן יוחנן בן זכאי לסכן הכל, את יבנה וחכמיה, היינו את המשך לימוד התורה שבעל־פה ואת יצירת המשנה ואת שלשלת היוחסין של בית הנשיאות מזרע מלכות בית דוד, למען זיק של תקווה להצלת ירושלים, מתוך ידיעה והכרת הסיכון של הפסד טוטאלי אם תשובת אספסינוס תהיה שלילית, כלומר, שמד

35 ירושלמי, מעשר שני פ"ה, ה"ב.

36 סתם ספרי, בחוקותי, מ"ה.

37 ירושלמי, ב"ק פ"ז ה"ז.

38 ראה מהרש"א, ברכות נח, א.

39 ירושלמי, נדרים פ"ה, ה"ו.

40 ישע' מד, כה.

41 גיטין נו, ב.

וחורבן. לא בכדי בחר רבי עקיבא בפרק מ"ד בישיעה כדי לענות לרבן יוחנן בן זכאי. באותו פרק מדובר בגאולת ישראל ובנצחיות הנוואות על ירושלים: "מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישרים, האומר לירושלים תושב ולערי יהודה תבנינה וחורבותיה אקומם". מפרשים חו"ל: דבריו של מלאך אחד קיים, ירושלים שכל הנביאים נתנבאו עליה שנבנית על אחת כמה וכמה.⁴² המשך הפרק: "וזכר אלה יעקב וישראל כי עבדי אתה יצרתך עבד-לי אתה ישראל לא תנשני. מחיתי כעב פשעך וכענן חטאתיך שובה אלי כי גאלתיך". סיום הפרק: "ולאמר לירושלים תבנה והיכל תוסד".

על-פי דברי נביאי האמת והצדק, הרי האחזיה בירושלים בכל מצב ובכל תנאי סכנתה פחותה מאשר נסיגה ממנה, והס מלהזכיר בויתור עליה, חלילה.

במשנת רבי עקיבא, "הכפרה שהיא כמותה", היינו אופן הכפרה ומהותה במקום בית-המקדש לאחר חורבנו, הרי בדבר שיש בו משום חילול השם, יסורין מכפרים שלישי, תשובה ויום כיפור — שלישי ומיתה ממרקת שלישי.⁴³ "אתא ירמיה ואמר: נכרים מקרקרין בהיכלו איה גוראותיו, לא אמר גורא".⁴⁴ ואין לך חילול השם הנורא גדול מזה, שנכרים מקרקרין בהיכלו. "ירושלים מכוונת למעלה כמו ירושלים של מטה, מרוב אהבתה של מטה עשה אחרת למעלה".⁴⁵ "אמר הקב"ה: לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה".⁴⁶

עם נסיגת בר-כוכבא מירושלים "נקטלה משיחתו", חל השבר הגדול — "ושברתי את גאון עוזכם" בגימטריה זו ירושלים,⁴⁷ שהרי ירושלים היא נצחונן של ישראל.

ישראל ואלוקיו צריכים זה לזה לבנין בית-המקדש וירושלים: "תורתו בידכם והקץ בידי ושנינו צריכים זה לזה, אם אתם צריכים לי להביא את הקץ, אף אני צריך לכם שתשמרו את תורתו, כדי לקרב בנין ביתו וירושלים".⁴⁸

42 פסיקתא רבתי יו; ילקוט שמעוני, ישע' מד.

43 ירושלמי, סנהדרין פ"י, ה"א.

44 יומא סט, ב.

45 תנחומא, פקודי, א.

46 תענית ה, א.

47 בעל הטורים, בחוקותי כו, יט.

48 פסיקתא רבתי, לא.

”חביבין יסורין”

הדן בערך היסורים ומשמעותם, עליו לדון בהם משני היבטים נפרדים: מוגדר ומופשט. מוגדר: ערך היסורים ותכליתם במערכת הגמול — העונש, השכר והכפרה, כמאמרם: ”לפום צערא אגרא”; מופשט: היסורים ומהותם כמערכת עצמית נפרדת, כמוטיבציה כשהיא לעצמה, ביחסים שבין אדם לבין קונו, היינו תחום קידוש השם.

להבנת שני ההיבטים יש לעיין במשנתו של רבי עקיבא הדן בשניהם וקובע להם תחומים בנפשו. רבי עקיבא מעיד על עצמו, שכל ימיו התכוון לרגע של ספיגת יסוריו העל-אנושיים. התליין סרק את בשרו במסרקות ברזל והוא קיבל עליו עול מלכות שמים בשמחה ובאהבה. כל סריקת אימים בגופו מהדירה רינת שיר השירים בנפשו, שיר האלמות שבינו לבין קונו ללמדך, כי מלכות קידוש השם של רבי עקיבא קשורה בקבלת יסורים באהבה: ”חביבין יסורין”.

אמונת ישראל כרוכה ביסורים. כבר המאמין הראשון, אברהם אבינו, התנסה בעשרה נסיונות, שהראשון שבהם היה השלכתו לכבשן האש, ומאורע זה חזר בתקופת גלות בבל בחנניה, מישאל ועזריה.¹

רבי מאיר, מבחירי תלמידי רבי עקיבא, דורש: ”ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך — אוהבו בכל לבבך כאברהם אבינו... ובכל נפשך — כיצחק שעקד עצמו על גבי המזבח”². כלומר, דבקות מוחלטת מתוך אהבה במידת האבות.

את מידתו של אברהם אבינו בהיחפזו לעקידת יצחק ממשיל רבי עקיבא

1 כתוב בדניאל ג, טו: ”ענו שדרך מישך ועבד-גגו (חנניה, מישאל ועזריה) ואמרו למלך נבוכדנצר: אין אנו מהססים כלל מה להשיבך על הדבר הזה (להשתחוות לפסל הזהב), הרי אלוקינו, שאנחנו עובדים, הוא יכול להציל אותנו מכבשן האש הבורע, ומידיך, המלך יציל... תיכף נכפתו האנשים האלו בבגדיהם ובחליפותיהם החשובים והושלכו לתוך כבשן האש הבורע” (תרגום וינפלד, ירושלים).

2 ספרי, ואתחנן, סוף סימן ה.

לבן מלך שלוקה ושותק, וז"ל: "אברהם לוקה ושותק, שנאמר: קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת, את יצחק... והעלהו לעולה.³ היה לו לומר: אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע,⁴ ונאמר: ⁵ וישכם אברהם בבוקר ויחבוש את חמורו, ויקח את שני נעריו אתו ואת יצחק בנו ויבקע עצי עולה" וגו'.⁶

דברי הנביא עמוס: "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, על כן אפקוד עליכם את כל עוונותיכם",⁷ שימשו הסבר לסבלו של העם, ליסורי הפרט, וגורם מנחה לתשובה.

וממשיל זאת רבי שמעון בן אלעזר במשל מרהיב: "ראית מימיך חיה ועוף שיש להם אומנות והן מתפרנסין שלא בצער? והלא לא נבראו אלא לשמשני! ואני נבראתי לשמש את קוני — אינו דין שאתפרנס שלא בצער? אלא שהרעותי מעשי וקיפחתי את פרנסתי".⁸

כאמור, יש שני כיוונים של תכליתם של יסורים. עד שבא רבי עקיבא ידענו, שהיסורים באים למרק עוונותיו של אדם. רבים ממאמרי חז"ל מלמדים על כך: כלל גדול אמרו: "אין יסורין בלא עוון".⁹ ובמקום אחר: "מה ברית האמור במלח — מלח ממתקת את הבשר, אף ברית האמור ביסורין — יסורין ממרקין כל עוונותיו של אדם".¹⁰

רבי עקיבא הרחיב את האופק. הוא הפקיע את הסבל והיסורים מהמערכת הבלעדית של הכפרה והעונש, וקבע שהיסורים אינם באים רק כתוכחת עונש על חטא ועוון, אלא קיימים גם יסורים של אהבה, הבאים כאורחים קרואים המרצים את האב, כדברי רבי אליעזר בן יעקב, תלמידו של רבי עקיבא, האומר: "מי גרם לבן זה לרצות את האב? הוי אומר: יסורים",¹⁰ ולחם, לאו כל אדם זוכה.

בהיבט הראשון, ביסורים הבאים על האדם לשם כפרת עוונות, קובע רבי עקיבא יחד עם חבריו, רבי ישמעאל ורבי אלעזר בן עזריה, מסגרת

3 בראשית כב, ב.

4 שם כא, יב.

5 שם כב, ג.

6 שמחות פ"ח.

7 עמוס ג, ב.

8 קידושין פ"ד, מ"ד.

9 שבת גה, א. וראה בברכות יז, א. על תפילתו של רבא: "יהי רצון מלפניך ה' אלוקי שלא אחטא עוד ומה שחטאתי לפניך מרק ברחמיך הרבים, אבל לא עלידי יסורים וחלאים רעים, והיינו וידוי דרב המגונא זוטי ביומא דכיפורי".

10 ברכות ה, א.

שלמה ומוגדרת של חוקים קבועים בדייקנות, ובהם הם אומרים אימתי ועל אילו חטאים ממרקים היסורים עוונותיו של אדם, ומהו קנה-המידה לכך.

מובא בירושלמי על ארבע חילוקי כפרה, היינו ארבעה חטאים שכפרתם אינה זהה אחת לחברתה:

יש "שאינו זו ממקומו עד שימחול לו הקב"ה", זה העובר על מצוות עשה ושב מיד; יש "התשובה תולה ויום הכיפורים מכפר", זה העובר על מצוות לא תעשה; יש "התשובה ויום הכיפורים מכפרים מחצה, ויסורין בשאר ימות השנה מכפרים מחצה", זה העובר על הכריתות ומיתות בית-דין במזיד. "אבל, מי שנתחלל בו שם שמים, אין כוח בתשובה לתלות ולא ביום הכיפורים לכפר ולא ביסורין למרק, אלא התשובה ויום הכיפורים מכפרים שלישי, ויסורין מכפרין שלישי ומיתה ממרקת שלישי" וכו',¹¹ ההיבט השני — ערך היסורים מצד עצמם, כמוטיבציה וכמטרה נפרדת. כנגד דבריהם של רבי יוחנן, גדול ראשי הישיבות שבארץ-ישראל ומסדר הירושלמי, ורבו רבי היא בר אבא הכהן, שאמרו על היסורין: "לא הן ולא שכוין".¹² לעומתם נענה רבי עקיבא ואמר: "חביבין יסורין".¹³ כך העביר רבי עקיבא את היסורים לתחום האהבה, בו נעשית קבלת היסורים באהבה ובחביבות, כאורחים רצויים, כתכלית עליונה של עבודת ה', לקיים את המצווה "בכל נפשך — אפילו נוטל את גשמתך".

חידוש זה בא על ביטויו בחזיון הגדול של רב על משה רבנו ועל רבי עקיבא. לאחר שהראו לו למשה רבנו את גדלותו של רבי עקיבא, הקושר כתרי אותיות לתורה ודורש על כל קוץ וקוץ תילי-תילים של הלכות, ביקש משה לראות את שכרו וראה ששוקלין את בשרו במקולין. אמר לפניו: "ריבוננו של עולם, זו תורה וזו שכרה? אמר לו: שתוק! כך עלתה במחשבה לפני".¹⁴

רבי עקיבא ויסוריו

תורת היסורים, סודם, יעודם וקניינם הוריש רבי עקיבא למובהר שבתלמידיו בתורת הסוד, שעליו אמר: "חייד, שאני ובוראך מכירין כוחד".¹⁵ — רבי שמעון בר יוחאי. אמר רבי שמעון בר יוחאי: "חביבין

11 ירושלמי, סנהדרין פ"י, ה"א.

12 ברכות ה, א—ב (מבאר המהרש"א: "שהי' ביסורין שלהן ביטול תורה").

13 סנהדרין קא, א.

14 מנחות כט, ב.

15 ירושלמי, סנהדרין פ"א, ה"ב.

יסורין, ששלוש מתנות נתנו לישראל ואומות העולם מתאווין להן, ולא ניתנו לישראל אלא ביסורין, ואלו הן: תורה וארץ-ישראל ועולם הבא¹². שלוש פעמים חזו אדירי התורה — שמואל הקטן, רבי אליעזר הגדול ונחום איש גס־זו — בואם של יסורים על רבי עקיבא.

שמואל הקטן אמר בשעת מיתתו: "שמעון וישמעאל לחרבא וחברוהי לקטלא". פירש רש"י: "כגון רבי עקיבא ורבי חנניה בן תרדיון, לקטלא, לשאר מיתות: רבי עקיבא במסרקות של ברזל... רבי חנניה בשריפה"¹⁶. ביחס לרבי אליעזר הגדול, רבו המובהק של רבי עקיבא, מסופר: "ואחר־כך אמר (רבי אליעזר הגדול) לעקיבא בן יוסף: 'עקיבא! מפני מה לא באת לפני ושימשת אותי?' אמר לו: 'רבי, לא נפניתי'. אמר לו: 'תמה אני עליך אם תמות מיתת עצמך'. ויש אומרים, שלא אמר לו כלום, אלא כיון שאמר רבי אליעזר לתלמידיו כך: 'תמה אני על תלמידי הדור שמא יענשו מיתה לשמים. מיד נמס דמו בקרבו'. אמר לו רבי עקיבא: 'רבי! מיתתי במה?' אמר לו: 'עקיבא, שלך קשה מכולן'. נכנס רבי עקיבא וישב לפניו ואמר לו: 'רבי, מעתה שנה לי'¹⁷.

נחום איש גס־זו, למרות שרק הלכה אחת שמסר לרבי עקיבא נזכרת בגמרא¹⁸, היה רבו המובהק של רבי עקיבא, כמובא בשבועות: "אמר רבי יוחנן: 'רבי עקיבא ששימש את נחום איש גס־זו, שהיה דורש את כל התורה כולה בריבה ומיעט, איהו נמי דורש ריבה ומיעט'¹⁹. כן מובא: "שאל רבי ישמעאל את רבי עקיבא, כשהיו מהלכין בדרך, אמר לו: 'אתה ששימשת את נחום איש גס־זו כ"ב שנה'²⁰.

בתענית מסופר על מפגש היסורים בין נחום איש גס־זו לבין רבי עקיבא. נחום איש גס־זו, "היה סומא משתי עיניו, גידם משתי ידיו, קיטע משתי רגליו, וכל גופו מלא שחין והיה מוטל בבית רעוע ורגלי מיתתו מונחין בספלים של מים, כדי שלא יעלו עליו נמלים"²¹. וכך עלתה לו, משום שהוא עצמו התפלל שיבוא עליו עונש לאחר שלא הודרו להגיש

16 סנהדרין יא, א.

17 אבדר"נ פכ"ה, נוסחה א; סנהדרין סח, א. ובמדרש צוואת רבי אליעזר הגדול מובא: "אמר לו רבי אליעזר: רבי עקיבא, תמה אני אם תמות מיתת עצמך. באותה שעה נתחללו אבריו של רבי עקיבא ונמס לבו בקרבו".

18 "תנו רבנן: בעל קרי שנתנו עליו תשעה קבין מים — טהור, נחום איש גס־זו לחשה לרבי עקיבא". ברכות כב, א.

19 שבועות כו, א.

20 חגיגה יב, א.

21 תענית כא, א.

אוכל לעני. בא רבי עקיבא לבקרו, וכשראהו במצבו האיום זעק: "אי לי שאני רואה אותך בכך". לתדהמתו ענה לו רבו: "אי לי שאין אני רואה אותך בכך. אמר ליה: מה את מקללני? אמר ליה: ומה את מבעט ביסורין".²²

שיטה חדשה זו של קבלת יסורים מאהבה שמע מפי רבו, ופיתח רבי עקיבא והעלה למרום הפיסגה, לפיה הלך לדרכו האחרונה ואמר: "מתי יבוא לידי ואקיימנו". שיטתו של רבי עקיבא במשנת היסורים מתבטאת במאמרו הקצר והמסכם בפרקי אבות: "גדרים סייג לפרישות"...²³ היינו, לגדור גדרים על-מנת להגדר ולהנור מתענוגות העולם — הם הסייג לפרישות, כדברי רבי יוחנן: "הריני בתענית עד דחסל פרקי, עד דניחסל פרשתי".²⁴ וכן אנו מוצאים אצל רבי חיא בר אשי, שנהג פרישות יתרה ונלחם ביצרו, התענה כל ימיו עד שמת.²⁵ רבי אליעזר ברבי שמעון ביקש לעצמו יסורים שיבואו עליו וקרא להם: "אחי ורעי בואו".²⁶

רבי עקיבא לא גילה את שיטתו בבת-אחת, אלא קמעה-קמעה. שלוש פעמים מספרים המקורות על ביקור חולים של רבי עקיבא וחבריו שביקרו אצל רבי אליעזר בן הורקנוס, ובכל שלושת הביקורים סובב ציר הויכוח והופנה ליסורים. פעמיים עשה זאת רבי עקיבא, ובשלישית עשה זאת רבי אליעזר הגדול.

בביקור החולים הראשון הפתיע רבי עקיבא את חבריו הבוכים למראה רבם המטופל ביסורים. הם בכו ואמרו: "אפשר ספר תורה שרוי בצער ולא נבכה?" רבי עקיבא, לעומתם, אמר, שעל כך הוא שמח — על שרבו לא קיבל את שכרו בעולם הזה, כמו ששנינו: "כל שעבר עליו ארבעין יום בלי יסורין קיבל עולמו".²⁷

בפגישה השנייה, שוב באו רבי עקיבא וחבריו לבקר את רבם החולה, הרתוק למיטתו. הפעם לא הסתפקו המבקרים בהשתתפות בצער רבם, אלא הרעיפו עליו דברי נועם, כדי להסיה דעתו מיסוריו: "נענה רבי טרפון ואמר: טוב אתה לישראל מטיפה של גשמים... נענה רבי יהושע ואמר: טוב אתה לישראל יותר מגלגל חמה... נענה רבי אלעזר בן עזריה ואמר: טוב אתה לישראל יותר מאב ואם..." רבי אליעזר הגדול לא הגיב על כל

22 ירושלמי, שקלים פ"ה, ה"ד.

23 אבות ג, יו.

24 ירושלמי, גדרים פ"ח, ה"א.

25 קידושין פא, ב.

26 ב"מ פד, ב.

27 ערכין טז, ב.

שבחי תלמידיו התנאים, עד שפתח רבי עקיבא: "נענה רבי עקיבא ואמר: חביבין יסורין".

דברים אלו של רבי עקיבא, שהיו בלתי-צפויים, נפלו על אוזניים כרויות. הם הקפיצו את רבי אליעזר ממיטת חוליו והוא ביקש: "סמכוני ואשמעה דברי עקיבא תלמידי". לאחר שהתיישב במיטתו, כבקשתו, הפנה מבטו לרבי עקיבא ואמר לו: "עקיבא, זו מנין לך? אמר לו, מקרא אני דורש... הא למדת, שחביבין יסורין".²⁸

בשיחה מופלאה זו הפתיע רבי עקיבא את רבו והקל את מכאוביו בדברו אתו על כך, שהיסורים עצמם מהווים מטרה. בביקור הראשון שערך רבי עקיבא עם חבריו אצל רבם דיבר רבי עקיבא רק על צדם האחד של היסורים, שהם ממרקים את עוונותיו של אדם, ומי שלא התנסה בהם קיבל עולמו בחייו. בפעם השניה פתח רבי עקיבא פתחו של אולם, וגילה את הצד האחר של המטבע, שהוא המטרה הנשגבה בהרגשת הסבל, המתקיות של הכאב ב"יסורים של אהבה", להם לאו כל אדם זוכה.

הרב רבי אברהם גרודונסקי הי"ד מסביר בשיחותיו את שני הצדדים במשמעות היסורים, עד שהוא מוצא ביסורים יתרון על הנבואה, וז"ל: "אך יש יתרון ליסורים על הנבואה". והוא ממשיך ואומר, כי האדם, החוזר בתשובה, בשומעו את דבר תוכחת הנביא, הרי יתכן שהתעוררותו למוטב באה לו מיראה. לא כן כשהאדם מתעורר לתשובה בהתעוררות פנימית מחמת יסורים שפקדוהו. בו בזמן שדברי הנביא חוצבים להבות אש, הרי לעומתם היסורים אילמים הם, והאדם המאזין לרחשי נפשו עליו לחטט בתוך-תוכו, לחקור ולסכם על מה הם באים. יש בכוחם של היסורים השוברים את הגוף לגלות נסתרות בין חורבותיו, לפענח נעלמות ולראות דברים שאין אדם מסוגל לראותם מבלעדיהם, וגם אם רואה אותם אינם נחשבים בעיניו.²⁹

יוצא, שאף-על-פי שהדחיפה הראשונה לחשיבה עמוקה באה לו מצריבת הכאב שפקדהו, הרי לאחר שיבין מפני-מה שליחים אלו באו אליו הוא מתחיל להצדיקם. הסכמה תת-הכרתית זו צפה על פני השטח של דעתו ושכלו, ותשובתו נהפכת לתשובה מאהבה. האמת היא, כי האיש המבין את מטרת היסורים משתדל להגיע אליה, ואינו תפץ בביטול היסורים אלא בקיומם, בשמיעת הנאמר יגיע לשלמות האמיתית, כמו שנאמר: "אשרי הגבר אשר תיסרגו יה ומתורתך תלמדנו".

איש המבין שפה זו אין ברצונו להשליך את אושרו, כי יסוריו הפכים

28 סנהדרין קא, א-ב.

29 תורת אברהם.

להיות אחים לצרה — היא החטא. היסורים גואלים אותו מחטאו שהוא צרתו.

"גם זו לטובה"

קיים גם עוד צד בשמחת היסורים והוא ההכרה הרוחנית, שהאדם המתיישר הוא אהוב בעיני השם, כנאמר במשלי: "את אשר יאהב ה' יוכיח" וגו'.³⁰ לולא אהבת ה' לאדם, אפילו לאחר שחטא, היה מניח לו שיהיה אובד בחטאו ושוקע בעונו.

האדם הזוכה להכרה נשגבה זו במשנת היסורים רואה בהם אורחים חביבים שמוצאם ממקור הרחמים. רבי עקיבא אומר: "כל דעביד רחמנא לטב עביד". במימרה זו הוא משתמש לראשונה בכינוי "רחמנא" לבורא עולם. כינוי התקף לגבי כל מקרה וביחס לכל מצב שאדם נתון בו — טוב או היפוכו. אין הבדל במקורם ושניהם ממקור אחד חוצבו. ממקור הרחמים.

מרבוי נחום איש גמ-זו, שאמר על כל מקרה ומאורע "גם זו לטובה", למד רבי עקיבא מידה מופלאה זו, והוא הוסיף לפעולה "זו" והזכיר את מפעילה — "רחמנא". וכל הקורה את האדם עלי אדמות, בין שהוא רואה את הטוב ובין אם לאו, מכיל את מירב הטוב עבורו במצבו.³¹

הרבה שליחויות ליסורים ולסיגופים. שלמה המלך השתמש בהם להשרות עליו רוח חכמה ובינה, וישב בתענית ארבעים יום "והיה משוטט ומבקש אחריה".³² הם ערוכים כצבא³³ — יוצאים לשליחותם עם הוראות מלאות ומדויקות לתאריך בואם ולזמן צאתם. על צורה זו של "פעילות" היסורים

30 משלי ג, יב.

31 מרן ה"חזון איש" וצ"ל בספרו "אמונה ובטחון" כותב: "טעות נושנת נתאזרחת בלב רבים במושג 'בטחון'. שם בטחון המשמש למידה מהוללה ועיקרית בפי החסידים נסתובבה במושג 'חובה להאמין', שפירושה לפי הבנתם, שבכל מקרה בו אדם מגיע לפרשת דרכים ביחס לעתידו העומד להכרעה חושב הוא שחובתו להאמין, כי בטח יצמח לו הטוב וחושב שאם יסתפק בכך ויחשוש חלילה אחרת, דהיינו, שמא יצמח לו ההפך מטוב, הרי הוא ממחוסרי בטחון". על כך אומר מרן החזון איש: "ואין הוראה זו בבטחון נכונה, שכל שלא נתברר בנבואה גורל העתיד אין העתיד מוכרע, כי מי יודע משפט ה' וגמולותיו יתב'. אבל ענין הבטחון הוא האמון שאין מקרה בעולם, וכל הנעשה תחת השמש הכל בהכרזה מאתו יתב" ומסכם: "שורש אמונתו מפיגה פחדו ונותנת לו אומץ להאמין באפשרות ההצלחה".

32 בריש מדרש משלי.

33 בר"ר פרשה י, אות ו.

מסופר במסכת עבודה זרה מפיו של רבי עקיבא, בתשובתו לשואל אלמוני זונין שמו, שאמר לו: שנינו יודעים שאין ממש בעבודה זרה, והנה אנו רואים שישנם אנשים שהולכים פיסחים לבתי עבודה זרה וחוזרים באברים מצומדים. כיצד קורה הדבר?

ענה לו רבי עקיבא: "אמשול לך משל. למה הדבר דומה, לאדם נאמן שהיה בעיר וכל בני עירו היו מפקידים אצלו שלא בעדים ובא אדם אחד והפקיד לו בעדים. פעם אחת שכח והפקיד אצלו שלא בעדים. אמרה לו אשתו: בוא ונכפרנו. אמר לה: וכי מפני ששטתה זה עשה שלא כהוגן אנו נאבד את אמונתנו? אף כך יסורין. בשעה שמשגרין אותן על האדם משיביעין אותן שלא תלכו אלא ביום פלוני ולא תצאו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית ועל-ידי פלוני ועל-ידי סם פלוני, כיון שהגיע זמנן לצאת הלך זה לבית עבודת כוכבים. אמרו יסורין: דין הוא שלא נצא, וחוזרים ואומרים, וכי מפני ששטתה זה עשה שלא כהוגן אנו נאבד שבועתנו". ומסיים התלמוד: "היינו דאמר רבי יוחנן מאי דכתיב: 'חזליים רעים ונאמנים'³⁴ — רעים בשליחותן ונאמנים בשבועתן".³⁵

אמונתו של רבי עקיבא בטוב השתקפה בכלל מעשיו, והיא ההגיון והחזיון במשנתו. וכשהיה "רבי עקיבא מגיע לפסוק זה היה אומר: מה רבו מעשיך ה'. יש לך בריות גדלות בים ויש לך בריות גדלות ביבשה. שבים — אלמלי עולות ביבשה מיד מתות. שביבשה — אלמלי יורדות לים מיד מתות. יש לך בריות גדלות באור ויש לך בריות גדלות באוויר. שבאור — אלמלי עולות לאוויר מיד מתות, שבאוויר — אלמלי יורדות לאור מיד מתות. מה רבו מעשיך ה'".³⁶

רבי עקיבא ראה ברוח קודשו את סדר העולמות, את רוח אלוקים המר-חפת ומחזיקה תבל ומלואה, כשמקום המהווה חיות לאחד מביא כליון לאחר. חיותו של זה מיתתו של זה.

רבי עקיבא, חכם הרזים שלבו רחב כאולם בעומדו בתוך-תוכם של ימים גועשים וטרופים, נשאר בתוכו שליו ובוטח, כשתפילתו בפיו: "מתי יבוא לידי ואקיימנו". האהבה והכמיהה ליוצר נשמתו הסיחה את דעתו מהכאב הפיסי — לא בקהות חושים אלא בחידודם: "מישרים אהבוך". רבי עקיבא ידע, כי "בשחוק יכאב לב וגם בעוצר מכאובים ויסורים ישחק ליום אחרון". בשחוק שבתוך הבכי יחוד סגולתו של רבי עקיבא. קדושת הדמעה, שמחתה, והעונג הגלום בה. רבי עקיבא היה בוכה בקוראו שיר השירים בשבת

34 דברים כה, נט.

35 ע"ו נה, א.

36 חולין קכג, א.

ומתענג על השתפכות הנפש בקדושתה. שבעתיים ענוגה וקדושה הדמעה שעונג משתקף בה.³⁷

אין יסורי חינוך, כדברי רבי יונתן: "חביבין יסורין. כשם שברית כרותה לארץ, כך ברית כרותה ליסורין, שנאמר, 'ה' אלוֹקֵיךְ מִסֹרֶךְ'".³⁸ פעמיים שמע רבי עקיבא את המשפט "מבעט ביסורים אתה" נזרק כלפיו. לראשונה מפי רבו, נחום איש גמ'זו.³⁹ על שאלה זו לא ענה רבי עקיבא ולא כלום. אמנם, משפט זה נאמר בפי רבו בלשון שאלה, אולם מובנו היה צו לימודי שאין לבעט ביסורים.

מי יודע אם לא ראה נחום איש גמ'זו באספקלריה המאירה את דרכו המופתית של רבי עקיבא ויעודו, ולשם כך ביקש חסיד זה לזמן לעצמו את כל היסורים שיאפשרו לו ללמד לתלמידו הגדול את ערך היסורים מהיבט חדש. לפי הנחה זו מובנים דבריו "אי לי שלא ראיתך בכך", כלומר, רצונו היה להגיע למעמד הקשה והנשגב של קידוש השם של רבי עקיבא, עליו אמרו, שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתו של רבי עקיבא. לאחר שנים שמע רבי עקיבא שוב אותן המלים במשמעות קוטבית שונה מפי טורנוסרופוס הרשע, שבסורקו את גופו של רבי עקיבא במסרקות ברזל ציפה לשמוע ממנו זעקת שבר שתספק את הסאדיזם שלו, ובראותו את שלוות הנפש שנשא רבי עקיבא את כאביו והשמחה שקרא קריאת שמע, אחזתו פלצות ופנה לרבי עקיבא בן המאה ועשרים ואמר לו: "זקן או מכשף אתה או מבעט ביסורים אתה".

משפט זה, "מבעט ביסורים", החזיר לרבי עקיבא הדים של אותו משפט ששמע מפי רבו הקדוש. "שמח", בידעו כי אמנם אינו בוחל ביסורים. התליין מעיד על כך. לא כבפעם הראשונה, כשראה רבי עקיבא את רבו מוכה ביסורים ורוחו נעכרה עליו, הרי הפעם, כששוקלין את בשרו שלו במקולין עונה רבי עקיבא לתליין בשלוות נפש ואומר: "תִּיפֹת רוּחוֹ שֶׁל אוֹתוֹ איש. לא מכשף אני ולא מבעט ביסורים אני". כלומר, אני מרגיש במלוא עוצמת היסורים, אולם יעדתי לי כל ימי חיי רגע נשגב זה לקיום המצווה הגדולה ביותר, אהבת ה' בכל הנפש, בה אדם נבחן במידה שבינו לבין קונו ובה נצחון הרוח על החומר, נצחון האמונה על הכפירה, נצחון הקב"ה — קידוש השם.

37 פוסק הרמ"א: "מי שיש לו עונג אם יבכה כדי שילך הצער מלבו מותר לבכות בשבת". המשנה ברורה מוסיפה: "שכן מצינו ברבי עקיבא בזהר חדש, שהיה בוכה מאוד באומרו שיר השירים, באשר ידע להיכן הדברים מגיעין". שו"ע או"ח, הל' שבת, ס' רפ"ח.

38 מכילתא יתרו, פרשה י.

39 שקלים פ"ה, ה"ד.

טורנוסרופוס ורבי עקיבא

”רבי אמר: צדיק ביד רשע ישפוט האלוקים – טורנוסרופוס
הרשע דן את רבי עקיבא.”¹ “יהושע בן יונתן היה אומר על מי שהרגו
טורנוסרופוס הרשע: הרבה אהבו אותך יותר מן הצדיקים הראשונים –
מישרים אהבוך.”²

ידוע לנו, שאותו יום שתפסוהו לרבי עקיבא וחבשוהו בבית־האסורים חמישה בתשרי היה, והוכרו ליום צום.³ כן מציינים המקורות את יום ט' בתשרי – ליל התקדש יום הכיפורים – כיום מותו; אולם נבצר מאתנו לדעת כמה זמן נמק רבי עקיבא בבית שביו. הדעות חלוקות בכך, לפי מקור אחד היה רבי עקיבא חבוש בבית־האסורים כ' שנה.⁴ ויש אומרים, שהיה חבוש פעמים רבות, היינו, שוחרר וחזר ונתפס.⁵ מהמובא בבבלי:

1 קהלת רבתי ג, כב.

2 מדרש הגדול במדבר, מהדורת רבינוביץ, עמ' תנא.

3 סוף מגילת תענית.

4 מדרש שיר השירים, מהדורת גרינהוט, עמ' ד, ז.

5 ראה: היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, ערך רבי עקיבא. עיין: נדרים ג, ב. ר"ן ורש"י על אשתו של טורנוסרופוס שנישאה לרבי עקיבא, לאחר הויכוח שניהלה אתו בבית־הכלא; וכיון שאין להעלות על הדעת שנישאה לו בכלא, המסקנה היא שרבי עקיבא נתפס, שוחרר ונתפס. בסוף מסכת שמחות מובאת מחלוקת בין רבי עקיבא לבין רבי יוסי הגלילי בענין ברכת "הטוב והמיטיב" שתיקנו חכמים ביבנה, כשהובאו הרוגי ביתר לקבורה (ברכות מח, ב). ידוע, שההתכנסות ביבנה נערכה שנים רבות לאחר שוך המרד, כיון שרבי שמעון בר יוחאי, שיצא מהמערה לאחר י"ב שנים, נסע לרומי לבטל גזרות אדרינוס, וכששב היה מן המתכנסים ביבנה, כמובא בשבת לג, ב. לכאורה, הרי לפנינו ראיה מוחלטת לכך, שרבי עקיבא נתפס למלכות שנים רבות לאחר המרד, ובכל אופן עדיין חי משנתקנה ברכה זו. אולם בירושלמי, ברכות פ"ז, ה"א, מושמט שם המקום שבו נתקנה התקנה. כן אין יבנה נזכרת בכ"י פריס, כמובא ב"דקדוקי סופרים" ברכות אות ד. יש לדייק מגרסת הגר"א בשמחות (שם), שאין להכליל את שמו של רבי עקיבא במחלוקת זו, שדנה בברכת "הטוב והמיטיב" בבית האבל.

"מעשה ברבי עקיבא שהיה חבוש בבית-האסורים ועיבר שלוש שנים זו אחר זו"⁶, משמע, שהיה חבוש משך שנים רבות. זאת גם נלמד מויכוחיו עם טורנוסרופוס, נציב רומי, שמיעוטם נשתמר במקורות והגיע ליידינו (ראה להלן); ויכוחים בענינים שונים ומסועפים, בתוכם על קדושת השבת ושמירתה, בהם הביא רבי עקיבא ראיות מהפאראפסיכולוגיה, ובהם עושה טורנוסרופוס נסיונות ממושכים. ברור, שמאורעות אלו לא נדחסו לחמישה הימים שבין ה' בתשרי יום תפיסתו, לבין ט' בתשרי יום מותו. לדברי האומר שרבי עקיבא נתפס, שוחרר ונתפס, הרי שתפיסתו האחרונה נעשתה בידי טורנוסרופוס הרשע והוא עינה אותו עד שיצתה נשמתו ב"אחד". מובא במדרש, שביצוע גזר-הדין על רבי עקיבא נדחה מחמת מלחמה פתאומית שפרצה באימפריה הרומית, בשל התקוממות שבטים ערביים, "וציווה לחבוש את רבי עקיבא בבית-האסורין עד שישוב מהמלחמה, וכשבא מן המלחמה ציווה להוציאו, וסורקין את בשרו במסרקות ברזל"⁷.

רבי עקיבא בבית הכלא

למרות זקנתו המופלגת (בן מאה ועשרים שנה היה במותו) החמיר רבי עקיבא על עצמו בבור שביו כמשנתו, שהורה בה, שאסיר המובל בשבת מבית-סוהר אחד למשנהו אסור לו ללכת בתוך כותלי בית-הסוהר האחר שהובל אליו, יותר מד' אמות: "הוליכוהו לעיר אחרת ונתנוהו בדיר או בסוהר, רבן גמליאל ורבי אלעזר בן עזריה אומרים: מהלך את כולה, ורבי יהושע ורבי עקיבא אומרים: אין לו אלא ארבע אמות"⁸. גם על דברי חבריו ועל התקנות הקפיד רבי עקיבא בכלא. כששפך שומר בית-הסוהר מחצית מכמות המים שהביא לו רבי יהושע הגרסי תלמידו ומשרתו, בחר רבי עקיבא להשתמש במעט המים הנשאר לנטילת ידים במקום לשתייה. אמרו חכמים: "ומה בבית-האסורין כך, שלא בבית-האסורין על אחת כמה וכמה"⁹.

אף כי כלפי עצמו דחה רבי עקיבא כל נימוק של סכנה והמשיך בתפילתו, בלימודיו ובפסקיו גם בהיותו חבוש בכלא, לא נהג כן כלפי תלמידיו, עליהם חס ולא התגרה בסכנה. על שניים מהתלמידים "שמינה" רבי עקיבא, רבי מאיר ורבי שמעון בר יוחאי, מסופר במקורות, בקשר לקריאת

6 סנהדרין יב, א.

7 עשרת הדברות, בית-המדרש א, עמ' 66–68.

8 עירובין מב, ב.

9 שם כא, ב.

שמע ולימוד התורה, שאסרו הרומים לקיימם וקבעו עונש מוות למפירים. רבי עקיבא, בעומדו בעינוי תופת מידי התלין טורנוסורופוס, שסרק את בשרו במסרקות ברזל, קרא בקול קריאת שמע "וגחך" — התחיל קורא וצוחק.¹⁰ לא נהג כך בהיותו עם רבי מאיר תלמידו, אלא קרא בצנעה: "אמר רבי מאיר: פעם אחת היינו יושבים לפני רבי עקיבא בבית-המדרש והיינו קוראים את שמע, ולא היינו משמיעין לאוזנינו מפני קסדור אחד שהיה עומד על הפתח."¹¹

אשר לקיום מצוות לימוד התורה ידועה תשובתו של רבי עקיבא לפפוס בן יהודה שמצאו לרבי עקיבא, ש"היה מקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה". לשאלתו של פפוס, "עקיבא, אי אתה מתירא מפני מלכות?" ענה לו רבי עקיבא במשל השועל והדגים. השועל הזמין את הדגים לעלות ליבשה והבטיח להם: "ונדור אני ואתם, כשם שדרו אבותי עם אבותיכם". השיבו לו הדגים: "אתה הוא שאומרים עליך פיקה שבחיות? לא פיקה אתה, אלא טיפש אתה: ומה במקום חיותנו אנו מתיראין, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה!"

המשיך רבי עקיבא ואמר: "אף אנחנו, עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה שכתוב בה 'כי היא חייך ואורך ימך' כך, אם אנו הולכים ומבטלים ממנה, על אחת כמה וכמה!"¹²

אף את תלמידו, רבי שמעון בר יוחאי, רצה רבי עקיבא להרחיק מן הסכנה. מובא במסכת פסחים:¹³ כשהיה רבי עקיבא חבוש בבית-האסורים, בא תלמידו הגדול רבי שמעון בר יוחאי לבקרו. ביקש רבי שמעון בר יוחאי מרבו ללמדו תורה בתוך כותלי הכלא (כנראה עמד שם קסדור אחד לשמור את מוצא פיהם של הכלואים ומבקריהם). סירב רבי עקיבא ואמר: "איני מלמדך". הפציר בו רבי שמעון בר יוחאי ואמר לו: "אם אין אתה

10 ירושלמי, ברכות פ"ט, ה"ה.

11 תוספתא ברכות פ"ב, יג.

12 ברכות ס, ב.

13 פסחים קיב, א. לביאור הענין, וכי יעלה על הדעת שרבי שמעון בר יוחאי איים על רבי עקיבא במסירה? וגם זאת: הן רבי עקיבא כבר נתפס למלכות, ובמה האיים? המסקנה, שעל עצמו התכוון, אמר בלשון נוכח: "ומוסרך למלכות", כדי לבלבל את הקסדור שהיה עומד על הפתח למנוע השמעת דברי תורה, כדברי רבי עקיבא: "ומי בסכנה". כלומר, ביקש להיאסר גם הוא, ובהשתדלות אביו יוחאי שהיה מקורב למלכות, יובא לכלאו של רבי עקיבא וילמדו תורה בצוותא. עד כדי כך היה צמא של רבי שמעון בר יוחאי גדול למשנת רבו.

מלמדני, אני אומר ליוחאי אבא ומוסרך למלכות". כלומר, ייאסר גם הוא, ושניהם יחד ישבו בכלא וילמדו תורה.

ענה לו רבי עקיבא ואמר לו: "בני! יותר ממה שהעגל רוצה לינוק הפרה רוצה להניק. אמר לו רבי שמעון בר יוחאי: ומי בסכנה? והלא עגל בסכנה!"¹³ בכל זאת הצליח רבי עקיבא להערים על הקסדור השומר את מוצא פיהם וללמד את תלמידו חמישה דברים, אשר נשמעו כדברי חולין, וכולם דברי תורת רבי עקיבא. פתח בהאדרת תורת רבו, רבי אליעזר הגדול, "שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם".¹⁴ בזה החתים לו את שיטת התורה שבעל-פה וסדרה, העוברת מפי המוסר למקבל, איש מפי איש עד משה רבנו. כן ציווה עליו בענין חינוך — ללמד תמיד בספר מוגה, ועוד בעניני אישות ומיקח וממכר.¹⁴

מתברר, שחומרת המשטר בבית-הכלא לא היתה אחידה בכל תקופת מאסרו. היו תקופות בהן נמצא רבי עקיבא מבודד לחלוטין מהעולם החיצון, נשמר למנוע ממנו כל מגע עם תלמידיו וחבריו. הומות הכלא נסגרו עליו הרמטית. בתקופה זו נאלצו חכמי דורו, במצוקתם ההלכתית, לשכור אדם בתשלום כספי עצום, להסתכן ולחדור לכלא לשטוח לפני רבי עקיבא בעיה הלכתית שקצרה ידם לפסוק בה, ולקבל את תשובתו. כמאמרם: "בשעת הסכנה נתבקשה הלכה זו, הרי שיצאה מראשון בגט ומשני במיאון, מהו שתחזור לראשון? (גרושה שנישאה לבעל שני והתגרשה גם ממנו, אינה חוזרת לראשון, אולם זו לא התגרשה מהשני אלא יצאה ממנו במיאון. האם דין מיאון כדין גרושין?). שכרו אדם אחד בארבע מאות זוז ושאלו את רבי עקיבא בבית-האסורין, ואסר".¹⁵

בתקופה זו גם סיכנו עצמם תלמידי רבי עקיבא כשהגיעו למבוי סתום בהלכה, שלא הספיקו לשמוע וללמוד מרבם בהיותו עמם, שמו נפשם בכפם וחיבלו כל מיני תחבולות כדי ללמדה מפיו. מובא על רבי יוחנן הסנדלר, תלמידו של רבי עקיבא, שהתחזה לרוכל, עבר ליד בית-הכלא והכריז על מרכולתו. בין הכרזה על מחטין להכרזה על מסרקות השחיל את שאלתו: "חלצה בינו לבינה מהו?" (החולץ את יבמתו בלי עדים, היינו בינו לבינה). הציץ רבי עקיבא בסדק האור שבפשפש תאו וענה כדרך השאלה, שלא

14 סוכה כז, ב.

15 יבמות קח, ב. יש אומרים שם, שהשאלה היתה מסובכת יותר: "יש מיאון לאחר מיתה במקום מצוה או לא. שכרו שני בני-אדם בארבע מאות זוז ובאו ושאלו לרבי עקיבא בבית-האסורין, ואסר".

לסכן את תלמידו השואל, והתיר: "אית לך כושינ? (מחטין דקין) אית לך? כשר!"¹⁶ דמיון מלים כאן: כושינ — כשר. בתקופה אחרת, קלה יחסית, הותרו ביקורים אצל רבי עקיבא בכלאו, כמובא: "וזה הלכה העלה רבי חנניא איש אונו מבית־האסורין". רש"י: "משמו של רבי עקיבא שנחבש בבית־האסורין".¹⁷ רבי שמעון בר יוחאי גם מוסר לנו על תקופת ההקלה בתנאי מאסרו של רבי עקיבא, עד שאופשר לו עד הסנהדרין לבוא אליו לכלא לקביעת הלכה. כדבריו: "מעשה ברבי עקיבא שהיה חבוש בבית־האסורים ועיבר שלוש שנים זו אחר זו", רש"י: "באו בית־דין וישבו עמו ועיינו בעיבור ג' שנים". שכן זו היא זכותו וחובתו של ראש בית־הדין "והוא הנקרא נשיא".¹⁸

הויכוחים עם טורנוסרופוס

מתברר, שבתקופה זו התנהלו הויכוחים הרבים בין רבי עקיבא לבין שובו, טורנוסרופוס הרשע, נציב רומי ביהודה בימי מרד ביתר. המסורות מספרות על שיחותיו עד לרגעיו האחרונים של רבי עקיבא. נושאי הויכוחים רבים ושונים וכוללים עניני דת, חברה, יחסי עמים. מהם נשתמרו במקורות שרידים, שנביאם כלשונם.

צדקה. "וזה שאלה שאל טורנוסרופוס את רבי עקיבא: אם אלוֹקִיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסן? אמר לו: כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנום. אמר לו: אדרבא, זו שמחייבתן לגיהנום. אמשול לך משל, למה הדבר דומה: למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית־האסורין, וציווה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו. כששמע המלך, לא כועס עליו? ואתם קרויין עבדים, שנאמר: 'כי לי בני ישראל עבדים'.¹⁹

אמר לו רבי עקיבא: אמשול לך משל, למה הדבר דומה: למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית־האסורין. וציווה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו. והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך, לא דורון משגר לו? ואנן קרויין בנים, דכתיב: 'בנים אתם לה' אלוֹקִיכם'.²⁰

16 ירושלמי, יבמות פרק יב, ה"ה.

17 גיטין סו, ב.

18 ראה: רמב"ם, הלכות קידוש החודש פ"ד, ה"ב: "היה ראש בית־דין הגדול והוא הנקרא נשיא בדרך רחוקה, אין מעברין אותה אלא על תנאי. אם ירצה הנשיא, בא ורצה — הרי זו מעוברת. לא רצה — אינה מעוברת".

19 ויקרא כה, נה.

20 דברים יד, א.

אמר לו: אתם קרויין בנים וקרויין עבדים — בזמן שאתם עושים רצונו של מקום אתם קרויין בנים, ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום אתם קרויין עבדים, ועכשיו אין אתם עושים רצונו של מקום. אמר לו: הרי הוא אומר: 'הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית'.²¹ אימתי עניים מרודים תביא בית? האידינא וגאמר: 'הלא פרוס לרעב לחמך'.²²

מצות ברית-מילה. "שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא: איזה מעשים נאים, של הקב"ה או של בשר ודם? אמר לו: של בשר ודם נאים. אמר לו טורנוסרופוס: הרי השמים והארץ, יכול אדם לעשות כיוצא בהם? אמר לו רבי עקיבא: לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות, שאין שולטין עליו, אלא אמור דברים שהן מצויין בבני-אדם. אמר לו: למה אתם מוליין? אמר לו: אף אני הייתי יודע דבר זה אתה שואלני, ולכך הקדמתי ואמרת ליך שמעשה בני-אדם נאים משל הקב"ה.

הביא לו רבי עקיבא שיבלים וגלוסקאות. אמר לו: אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה ידי אדם. אמר לו: אין אלו נאים? הביא לו אניצי פשתן וכלים מביית-שאן, אמר לו: אלו מעשה הקב"ה ואלו מעשה בשר ודם, אין אלו נאים? אמר לו טורנוסרופוס: אם הוא הפץ במילה, למה אינו יוצא הולד מהול ממצעי אמו? אמר לו רבי עקיבא: ולמה שוררו יוצא עמו? והוא תלוי בבטנו ואמו חותכו, ומה שאתה אומר: למה אינו יוצא מהול? לפי שלא נתן הקב"ה את המצוות לישראל, אלא כדי לצרף אותם בהם, ולכך אמר דוד: 'כל אמרת ה' צרופה' וגו'.²³

על אהבת ה' לישראל ושנאתו לעובדי אלילים. "מעשה בטורנוסרופוס ששאל את רבי עקיבא, אמר לו: למה הקב"ה שונא אותנו? שכתוב: 'ואת עשו שנאתי'.²⁴ אמר לו: למחר אני משיבך. למחר אמר לו: רבי עקיבא, מה חלמת זה הלילה ומה ראית? אמר לו: בחלומי היה לי הלילה שני כלבים, אחד שמו רופוס, ואחד שמו רופינא. מיד כעס. אמר לו: לא קראת שם כלביך אלא על שמי ושם אשתי — נתחייבת הריגה למלכות! אמר לו רבי עקיבא: ומה בינך לביניהם? אתה אוכל ושותה והן אוכלין ושותין; אתה פרה ורבה והם פריין ורביין; אתה מת והם מתים, ועל שקראתי שמם בשמך כעסת! והקב"ה, נוטה שמים ויוסד ארץ, ממית ומחיה, אתה נוטל

21 ישעיה נח, ז.

22 בבא בתרא י, א.

23 תנחומא תזריע, ה.

24 מלאכי א, ב-ג.

עץ וקורא אותו אלוהים כשמו, לא כל שכן שיהא שונא לכם? הווי זאת עשו שנאתי"²⁵.

קדושת השבת. רבי עקיבא הביא ראיה מהפאראפסיכולוגיה לקיום השבת גם בעולם הנשמות. כאן, בעולמנו, רשות, שם — חובה. "מעשה בטורנוס" רופוס הרשע שפגע ברבי עקיבא, אמר לו: מה יום מיומים? אמר לו: מה גבר מגוברין? אמר לו: מה אמרתי לך ומה אמרת לי? אמר לו רבי עקיבא: אמרת לי מאי שנא יום שבת משאר ימים, ואמרתי לך מה שנא טורנוסרופוס מן שאר גוברין.

אמר לו: אני, מלך מלכים רצה לכבדני. אמר ליה רבי עקיבא: ומלך המלכים רצה שיכבדו ישראל את השבת. אמר לו: ואם כן, למה הוא עושה בו מלאכה? אמר לו (רבי עקיבא): ואיזה מלאכה עושה בו? אמר לו: כדרך שהוא עושה בחול עושה בשבת: משיב רוחות, מעלה עננים, מוריד גשמים, מזריח חמה ולבנה, מדשן פירות, עונה חיות כימות החול.

אמר לו רבי עקיבא: יודע אני שאתה בקי בתורתן של עבריים. שניים הדירים בחצר אחד, אם אין זה נותן ערוב וזה נותן ערוב, שמא מותרין הם לטלטל בשבת? אבל אם דר אדם אחד בחצר אחד גדול אפילו כאנטיוכיה, הוא מטלטל בחצרו, לפי שאין לאחר רשות עמו. והקב"ה יתברך שמו ויתברך זכרו, השמים כסאו והארץ הדום רגליו, מלוא כל הארץ כבודו, ואין לאחר רשות עמו, לפיכך מטלטל בעולמו.

ולא עוד, אלא אוכלי המן מעידים, שבכל ימות השבת היה יורד, ובשבת לא היה יורד, שנאמר: 'ויאמר משה: אכלוהו היום כי שבת' וגו'.²⁶ ולא עוד, אלא שהרי מעלי המת בזכורו (פירש "עץ חיים": "בבעל אוב שמעלין המת לשאול לו מה שרוצים", היינו פאראפסיכולוגיה בלשון ימינו) מעדיין עליו שבכל ימות השבת עולה, ובשבת אינו עולה. ואם אין אתה מאמין, צא ובדוק באביך שחיק טמא.

אזל בחד בשבתא, אקימיה, בתרין — אקימיה, בתלתא — אקימיה, בארבעה, בחמישה ובמעלי שבתא אקימיה (בכל אחד מימות השבוע הצליח טורנוסרופוס להעלות את אביו בדרך הספיריטואליזם). בשבת לא קם (ניסה בשבת ולא הצליח להעלותו). בחד בשבת אקימיה (ביום ראשון העלה אותו). אמר ליה (טורנוסרופוס לאביו המת): מן דמיתת אתעבידת יהודאי דאת נטר שבתא? (מיום מותך הפכת ליהודי, שאתה שומר שבת?). אמר ליה: בני, כל מי שאינו משמר את השבת אצלכם כתקנה, בא לכאן

25 תנחומא ישן תרומה, ג.

26 שמות טו, כה.

ומשמרה בעל־כורחו. אמר לו: ומה מלאכה יש אצלכם בימות החול? אמר לו: כל ימות השבוע אנו נדונין ובשבת אנו נחין, ובמצאי־שבת עד שהסדרים נשלמים. וכשהסדרים נשלמים מלאך שמו דומה, שהוא ממונה על הנשמות, בא ונוטל נשמתן של אותן האנשים ומקלען לארץ²⁷ וכו'.
 הזכרת השם בעשרת הדברות. "טורנוסרופוס הרשע פגע ברבי עקיבא, אמר לו: כבוד גדול חלק הקב"ה לאומות העולם, שאותן חמישה דברות הראשונות שנתן הקב"ה לישראל שמו מעורב בהם. כלומר, שאם חטאו ישראל הוא קורא אחריהם תיגר. חמישה דברות האחרונות שנתן לאומות העולם אין שמו מעורב בהם, כלומר, שאם חטאו אומות העולם אין קורא אחריהם תיגר. אמר לו: צא וטייל עמי במדינות. ובכל מקום שהיה מוליכו היה רואה איקונין שלו קבועה. אמר לו: זו מה היא? אמר לו: איקונין שלי, עד שמשכו לבית־הכסא. אמר לו: אדוני המלך, רואה אני שבכל המדינה הזו אתה שליט, שבכל מקום ומקום איקונין שלך קבועה ובמקום הזה אינה קבועה. אמר לו: את הוא סבא דיהודאי, כך הוא כבודו של מלך להיות איקונין שלו קבועה במקום ביוזי, במקום משוקץ, במקום מטונף? אמר לו: ולא שמעו אוזניך מה שפיך מדבר? כך שבחו של הקב"ה להיות שמו מעורב עם הרצחנים, עם המנאפים, עם הגנבים? סילקו והלך לו"²⁸.
 הויכוח האחרון בין רבי עקיבא לשוביו נסב על קריאת שמע האחרונה שהשמיע רבי עקיבא.

לב מי לא ירטט ולא יזיל דמעה נוכח התיאור המרגש והנפלא בפיוט "אלה אזכרה" על "עשרה הרוגי מלכות", שנגזרה עליהם גזרה. ביקשו: "זמן תנה לנו שלושת ימים עד שנדע אם נגזר הדבר ממרומים, אם אנו הייבים ואשמים, נסכול בגורת מלא רחמים. חלו וזעו ונעו כלמו, על רבי ישמעאל כהן גדול נתנו עינינו, להזכיר את השם לעלות לאדונינו, לדעת אם יצאה הגזרה מאת אלוקינו. טהר רבי ישמעאל עצמו והזכיר את השם בסלודים, ועלה למרום ושאל מאת האיש לבוש הבדים, ונס לו, קבלו עליכם צדיקים וידידים, כי כן שמעתי מאחורי הפרגוד כי בזאת אתם נלכדים".
 מוסיף המדרש: "מיד ירד רבי ישמעאל והגיע לארץ והגיד לחבריו, שכבר נגזרה גזרה ונכתב ונחתם... והיו יושבין זוגות־זוגות, רבי ישמעאל ורבן שמעון בן גמליאל, רבי עקיבא ורבי חנינא בן תרדיון, ורבי אלעזר בן

27 תנחומא כי תשא, לג; סנהדרין סה, ב.

28 פסיקתא רבתי צט. תודת המחבר נתונה לפרופ' ר' א"ד זילברשטיין, מיקרי ירושלים, שהאיר עינינו לויכוח זה, עליו מובא ב"חזקוני" שהתנהל בין טורנוסרופוס לבין רבי עקיבא, ולא כגרסת הפסיקתא שהתנהל בין אדריאנוס לבין רבי יהושע. ראה גם תוספות תענית ג, א, ד"ה: ואולי טל.

שמוע ורבי יששב הסופר, רבי הנינא בן חכינאי ורבי יהודה בן בבא, רבי חוצפית המתורגמן ורבי יודא בן דמא... ואחריו הוציאו רבי עקיבא בן יוסף, דורש כתרי אותיות ומגלה פנים בתורה, כמו שנמסרו למשה מסיני.²⁹ וכשהוציאו את רבי עקיבא להריגה, זמן קריאת שמע היה, והיו מסרקין את בשרו במסרקות ברזל, והוא קרא קריאת שמע. ועליו אמר דוד: "ממתים ירך ה' ממתים מחלד חלקם".³⁰

במקום אחר מובא: "רבי עקיבא היה עומד ונידון לפני טורנוסרופוס הרשע, והיה שם יהושע הגרסי עומד בתפילה עמו. ירד ענן והקיפן, אמר: דומה אני שלא ירד ענן והקיף אלא שלא תשמע תפילתו של רבי — הדא הוא דכתיב: 'סכותה בענן לך מעבור תפילה'".³¹ כיון שהגיע זמן קריאת שמע, התחיל קורא וצוחק. אמר לו טורנוסרופוס: "זקן או מכשף אתה או מבטע ביסורין אתה. אמר לו: תיפח רוחו של אותו אדם. לא מכשף ולא מבטע ביסורין אני, אלא כל ימי הייתי קורא את הפסוק הזה: 'אהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך'.³² — אהבתיו בכל לבי. אהבתיו בכל ממוני, ובכל נפשי לא היה בדוק לי, וכיוון שהגעתי לי ל'בכל נפשי' והגיעה שעתה של קריאת שמע ולא הפלגתי עליה, לכן אני קורא קריאת שמע וצוחק".³³ מסיים הבבלי: "היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד. יצתה בת־קול ואמרה: אשריך רבי עקיבא שיצאה נשמתך באחד".³⁴

רבי עקיבא החזיר את נשמתו לבוראו בקריאת "שמע ישראל" בלי להתקדש יום הכיפורים, בהיותו בן ק"כ שנים. בשנת ג' אלפים תת"פ ליצירה (לפי סדר הדורות), בקיסריה, מרכז השלטון הרומי. בזדונו לא הניח טורנוסרופוס הרשע לקבורו, "ושכב שם שר בית־הסוהר לשומריו".³¹ מובא במדרש, שרבי יהושע הגרסי, משרתו ותלמידו של רבי עקיבא, נפטר ממנו והלך לביתו ערב יום הכיפורים. בערוב היום בא ועמד על פתחו אליהו הנביא זכור לטוב, ובישר לו את הבשורה האיומה על מותו של רבי עקיבא בבית־האסורים, "מיד הלכו שניהם לבית־האסורים ומצאו פתח שער בית־האסורין פתוח, ושר בית־הסוהר ישן וכל האסירים ישנים. השכיבו את רבי עקיבא על המיטה ויצאו. מיד נטפל אליהו זכור לטוב

29 מדרש עשרת הדברות, בית־המדרש א, עמ' 66—68.

30 תנחומא תבוא, ב.

31 איכה רבתי ג, לה.

32 דברים ו, ה.

33 מדרש משלי פ"ט ומקבילות.

34 ברכות סא, ב.

ונטלו על כתפיו. וכשראה רבי יהושע כך, אמר לו לאלוהי זכור לטוב: רבי! והלא אמש אמרת לי שכהן אתה, וכהן אסור לטמא במת. אמר לו: דיך, רבי יהושע בני, חס ושלום, שאין טומאה בתלמידי חכמים ואף בתלמידיהם. והיו מוליכין אותו כל הלילה, עד שהגיעו לאנטיפרס של קוצרים. כיון שהגיעו לשם, עלו שלוש מעלות וירדו שלוש מעלות, ונפתחה המערה לפניהם, וראו שם כסא וספסל ושולחן ומנורה, והשכיבו את רבי עקיבא על המיטה ויצאו. וכיון שיצאו, גסתמה המערה, ודלקה הנר במנורה. וכשראה אלוהי כך, פתח ואמר: אשריכם צדיקים, ואשריכם עמלי תורה, ואשריכם יראי אלוקים, שגנוז וטמון לכם ומשמור לכם מקום בגן עדן לעתיד לבוא, אשריך רבי עקיבא, שנמצא לך מלון ערב בשעת מיתתך",³⁵ "והיו מלאכי־השרת בוכין עליו".³⁶

"וכשנהרג רבי עקיבא בקיסרי, באתה שמועה אצל רבי יהודה בן בבא ואצל רבי חנינא בן תרדיון. עמדו וחגרו שקים את מתניהם וקרעו את בגדיהם. אמרו: אחינו שמעונו, לא נהרג רבי עקיבא שנחשד על הגזל ולא על שלא עמל בתורה בכל כוחו, לא נהרג רבי עקיבא אלא למופת. שנאמר: 'זהיה יחזקאל לכם למופת ככל אשר עשה תעשו'".³⁷ וגו', 'זידעתם כי אני ה' אלוקים'. מכאן ועד ימים מועטים לא ימצא מקום בארץ־ישראל שלא יהיו העם מושלכים בו, שנאמר: 'דבר, כה נאום ה', ונפלה נבלת האדם כדומן על פני השדה'.³⁸ אמרו: לא עברו ימים עד שבא בולמוס וערבב את העולם". לא באו שנים עשר חודש עד שנתקיים להם מה שאמר.³⁹

"אמרתי אני בלבי את הצדיק ואת הרשע ישפוט האלוקים".⁴⁰ רבי חנינא בר פפא אמר: צדיק כרשע ישפוט אלוקים. ליסטים עולה לגרדון ורבי עקיבא עולה לגרדון. ורבי אמר: צדיק ביד רשע ישפוט האלוקים — טורנוסרופוס הרשע דן את רבי עקיבא".⁴¹

"וניקיתי דמם לא נקיתי. אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה — בוז יבוזו לו. אם פותחים אומות העולם כל תסבריות שלהן בדבר אחד מהתורה ונותנים כל ממונם בדמיו של רבי עקיבא ותבריו, אין מתכפר להם לעולם — בוז יבוזו לו".⁴¹

35 ילקוט שמעוני משלי, תתקמד.

36 יחזקאל כד, כד.

37 ירמיה ט, כא.

38 שמחות פ"ח.

39 קהלת ג, יז.

40 קהלת רבתי ג, כב.

41 מדרש שיר השירים ת, ז.

אמר רבי יוחנן: "אוי להם לעובדי כוכבים, שאין להם תקנה, שנאמר: 'תחת הנחושת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף ותחת העצים נחושת, ותחת האבנים ברזל'."⁴² תחת רבי עקיבא וחבריו מאי מביאין? ועליהם הוא אומר: 'וניקיתי דמם לא ניקיתי'."⁴³

ומשמת רבי עקיבא "אב העולם", "בטל כבוד התורה".⁴⁴ ובגמרא שם: "בטלו זרועי התורה ונסתמו מעינות החכמה, ופסקו הדרשנים".⁴⁵

הקב"ה בעצמו יבקש את דמו של רבי עקיבא

"לעולם הבא הקב"ה יושב בדין על מלך אדום ואומר לו: למה היית משתעבד בבני? והוא אומר: לא אתה הוא שמסרתם בידינו? והקב"ה אומר לו: ובשביל שמסרתי אותם בידך לא שמת עליהם רחמים? 'על זקן הכבדת עולך מאוד'."⁴⁶ — זה רבי עקיבא ששעבדה בו מלכות אדום מה שאין סוף... אמר לו הקב"ה: חיידך, שאני יושב עליך במשפט ודן אותך ומחייב... ומה אני עושה לך, אני פורע מן השר שלך תחילה".⁴⁷

42 ישעיה ס, יו.

43 ראש השנה כג, א.

44 סוטה פ"ט, מט"ו.

45 ירושלמי, שם.

46 ישעיה מז, ו.

47 תנחומא תזריע, יא.

"יצתה נשמתו באחד"

"אמר ר' חיא בר אבא: כל המקיים קריאת שמע, כאילו קיים עשרת הדברות. שבשעת קריאת שמע נתנו עשרת הדברות. ביקשו חכמים לקבוע עשרת הדברות בקריאת שמע, ומפני מה לא קבעוה? לפי שכולם כלולים בו".¹

הרמב"ם, בהקדמתו לסדר זרעים נותן טעם מפני-מה מסכת ברכות היא הראשונה לסדרי התלמוד ואומר: "התחיל במסכת ברכות... ואין לך מצווה שאדם חייב בה בכל יום אלא קריאת שמע בלבד, ואין נכון לדבר בברכת קריאת שמע קודם שידבר על קריאת שמע עצמה, לפיכך, התחיל 'מאימתי קוראין את שמע' וכל מה שנתחבר אליו. וכתב בהגהה שם, בשם רבנו ישעיה אחרון ז"ל: 'ראשית חכמה יראת ה', על כן היה סדר רבותינו הקדושים להתחיל סדר המשנה ביחודו של הקב"ה ולקבל עליו עול מלכות שמים ועול תורה ומצוות ערב ובוקר, שנאמר: ובשכבך ובקומך".

"שמע ישראל" זו הקריאה השנונה, השגורה על לשונו של כל איש בישראל, המהדהדת באוזניו של הרך הגולד, מיד עם הכנסו בבריתו של אברהם אבינו, שאותה חייב אדם ללמד לבנו בראשית דיבורו, כפי ששנינו: "יודע לדבר — אביו לומדו תורה וקריאת שמע... קריאת שמע מאי היא? — פסוק ראשון".² פסוק זה, שבאמירתו מסיים אדם מישראל את תפקידו בעולמו ומלווה את נשמתו השבה לצור מחצבתה, נאמר מפני השבטים ליעקב אביהם, כדברי הרמב"ם: "ענו כולם ואמרו: 'שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד', כלומר, שמע ממנו אבינו ישראל, ה' אלוקינו ה' אחד. פתח הזקן ואמר: 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' " וכו'.³

1 אוצר מדרשים חלק ב, עמ' 489.

2 סוכה מב, א.

3 רמב"ם, הלכות קריאת שמע, פ"א, ה"ד. וכן עיין בספר המצוות מצוה י. ראה המובא בפסחים נו, א: "אמרו לו בניו: שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד. אמרו, כשם שאין בלבך אלא אחד, כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". ומצינו עוד

אותה "פריסת" קריאת שמע היא תורה מיוחדת שלימד רבי עקיבא לתלמידיו.⁴ רבי שמעון בברי צמח דוראן, בספרו "מגן אבות" מסביר מפני־מה נקרא רבי אלעזר חסמא כך, לפי שאמרו לו לפרוס על שמע ולא ידע, עד שבא אצל רבי עקיבא ולמדו, וכשבא אמרו לו: "פרוס על שמע" ופרס. ואמרו עליו: "נתחסם רבי אלעזר", ועל זה נקרא רבי אלעזר חסמא.⁵

סוד פתיחה וחתימה זו בכל עת צרה ליעקב לא היה ידוע בישראל לפני גילוי של רבי עקיבא, ממנו למדו כל קדושי עם ישראל על כל דורותיהם, שמסרו נפשם על קידוש שמו הגדול — לגמור ב"שמע ישראל", ככתוב בקניות לט' באב: "מי שמע ולא ידמע / הבן נשחט והאב קורא את שמע".⁶ עד כמה שהדבר מפליא, הרי יש לקבוע בודאות, שיציקת הדפוס של קריאת "שמע ישראל, ה' אלוקינו ה' אחד" במעמד קידוש השם — מרבי עקיבא באה לנו. חוץ מרבי ישבב הסופר שעליו מסופר: "והרשע צווח על רבי ישבב הסופר להורגו בשעת קריאת שמע, כיון שהגיע אל ז'יאמר ה' אל משה לאמר יצתה נשמתו. יצתה בת־קול ואמרה: אשריך רבי ישבב...".⁷ הנה לפחות על מחצית של עשרת הרוגי המלכות לא מובא

בבראשית רבה צח, ד: "רבי ברכיה ורבי חלבו בשם רבי שמואל: הדא הוא שישראל משכימים ומעריבים בכל יום ואומרים: 'שמע ישראל אבינו ממערת המכפלה, אותו דבר שציוויתנו עדיין הוא נוהג בנו, ה' אלוקינו ה' אחד'".

4 ראה מחזור ויטרי, עמ' 706, האומר, שהפורס על שמע, כולל אמירת "שמע ישראל" בהוצאת ספר תורה והכנסתו.

5 מובא בויקרא רבה כג, ד: "בנוהג שבעולם כי בני־אדם נכנסים לבית האבל ואין אחד מהם יכול לפתוח את פיו ולברך ברכת אבליים, ואחד מהם פותח פיו ומברך, דומה כשושנה בין החוחים. בנוהג שבעולם, בני־אדם נכנסים לבית־הכנסת ואין אחד מהם יכול לפרוס על שמע ולעבור לפני התיבה ואחד מהם יודע, דומה כשושנה בין החוחים. רבי אלעזר חסמא אזל לחד אתר. אמרו ליה: פרוס על שמע. אמר להן: לינא חכם עבור לפני התיבה (אין אני חכם ובקי לעבור לפני התיבה). אמר להן: לינא חכם אמרין, דין הוא רבי אלעזר, דין הוא דאתון מתגלגלין ביה? (בשבילו הכל מטריחים ומתגלגלים עבורו?) על מגן (בחנים) צווחין ליה רבי! נתכרכמו פניו והלך לו אצל רבי עקיבא. אמר לו: למה פניך חולניות? תני ליה עובדא (סיפר לו המעשה). אמר לו רבי עקיבא לרבי אלעזר: צבי מרי דייליף? אמר לו אין. אלפיה (לימדו). לבתר יומין אזל להוא אתרא, אמר ליה: פרוס על שמע, פרס. עבור לפני התיבה, עבר. אמרין אתחסם רבי אלעזר, וקרין ליה "רבי אלעזר חסמא".

ראה גם: מדרש תהילים "חזית" ב, ב.

6 הקינה מתחילה: "אמרתי שעו מני".

7 בית־המדרש ו, מהדורה ב.

במקורות שיצאה נשמתם בשעת קריאת שמע: על רבי ישמעאל כהן גדול,⁸ על רבן שמעון בן גמליאל,⁹ על רבי אליעזר בן שמעון ורבי חנינא בן תרדיון,¹⁰ וכן על רבי אליעזר בן דמא,¹¹ חידוש זה גילה להם הגדול שבחכמים, רבי עקיבא. הוא המתיק סודו לעמו, כדברי רבי יהודה בן בבא האומר: "לא מת רבי עקיבא אלא למופת",¹² שמובנו לעשות כמותו, ולדייק בעשיה זו.

הכל גלום ומעוגן בפסוק "שמע ישראל" שהשמיע רבי עקיבא. אמירתו מורה על הסכמה מוחלטת עם מעשי ההשגחה ודרכיה. כמאמרם: "בכל לבבך — שלא יהיה לך חלוק על המקום, ובכל נפשך — אפילו הוא נוטל את נפשך, כי עליך הורגנו כל היום, נחשבנו כצאן טבחה".¹³ שמעון בן עזאי אומר: "בכל נפשך — אהבהו עד מיצוי הנפש".

סגולותיה של קריאת שמע שפותחים בה במלחמה, מגלה לנו אדון הנביאים משה רבנו, שנאמר: "והיה כקרבכם אל-המלחמה וניגש הכהן ודיבר אל העם. ואמר אליהם: שמע ישראל, אתם קרבים היום למלחמה על אויביכם. אל ירך לבבכם, אל-תיראו, ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם". מפרש רש"י: "שמע ישראל — אפילו אין בכם זכות אלא קריאת שמע בלבד, כדאי אתם שיושיע אתכם".¹⁴

"שמע ישראל" בתורה, משמעותה גם קריאת קרב. אומר משה רבנו: "שמע ישראל, אתה עובר היום את הירדן לבוא לרשת גויים גדולים ועצומים ממך, ערים גדולות ובצורות בשמים".¹⁵ היתה זו קריאת קרב לנצחון על האויבים, פתיחה לקרב הנצחון.

8 ראה אבדרן¹, לח, תנן התם על שעתם האחרונה של קדושי עליון אלו, קריאת שמע אינה נזכרת שם. בפיוט "אלה אזכרה" מסופר על רבי ישמעאל כהן גדול: "כיון שהגיע למקום תפילין צרח בקול מר ליוצר נשמתו".

9 "כיון שהוציאוהו ליהרג התחיל בקידוש השם (הכוונה לקידוש היום, כי ערב שבת היה). כיון שאמר 'אשר ברא אלוקים', יצאה נשמתו" (בית-המדרש, ח"ו, מהד' ב, נוסחה ב).

10 בשעה שיצאו (ר' חנינא, אשתו ובתו) צידקו עליהם את הדין: הוא אומר: 'הצור תמים פעלו', והיא 'אל אמונה ואין עוול', ובתו — 'גדול העצה ורב העלילה' וכו'. אמר רבי: "כמה גדולים צדיקים הללו שנודמן להם שלושה מקראות של צידוק הדין בשעת צידוק הדין" (ע"ז יח, א).

11 רבי אליעזר בן דמא נהרג על קיום מצוות תפילין. ראה: בית-המדרש, ח"ו, מהד' ב, נוסחה ב.

12 שמחות, ח.

13 ספרי דברים, ואתחנן, ה.

14 דברים כ, ב-ג.

15 דברים ט, א.

קריאת השמע של רבי עקיבא היא תפילת הנעילה, לבלי היות מנוצח בחדרי-הלב: "שלא יהיה לבך חלוק על המקום... אפילו הוא נוטל את נפשך", "אהבהו עד מיצוי הנפש".

באמירה טהורה ונשגבה זו שיצאה מפיו הקדוש ברגעים האחרונים עלי אדמות, הצביע רבי עקיבא לכל הדורות על סוד האיחוד באחד המיוחד. קריאת ה"מופת" של אדון התנאים הטביעה את חותמה על כל יהודי באשר הוא שם, ונתקדשה כסימן היכר עד ביאת הגואל.

מובא בילקוט שמעוני: לעתיד לבוא, ביום משפט העמים בעמק יהושפט, ישאל הקב"ה את ישראל: מי אתם, ויבקש מהם עדים וסימנים לזהותם. יבואו האבות לעזרתם, ויעקב יבוא ויאמר לפניו: "ריבונו של עולם, לא כן אמרת להם, לא יהיה לך... והם אומרים: 'שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד'. באותה שעה עובר הקב"ה לפניהם והם אחריו, שנאמר: 'ויעבור מלכם לפניהם וה' בראשם'".¹⁶

קריאת "שמע ישראל" מאחדת את הקב"ה וישראל. שנינו בברכות: "אמר להם הקב"ה לישראל: אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם, שנאמר: שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנאמר: ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ".¹⁷

"שמע ישראל" הנאמר בשעת מסירות הנפש על קידוש השם מנחיל את העולם הבא, כדברי הזוהר: "כל המוסר נפשו בהאי פסוקא דשמע, נוחל ד' מאות עולמות לעולם הבא, ר' על התורה ור' על שמסר עצמו בכל יום על קידוש שמו".¹⁸

כך היה מעשה קריאת השמע האחרונה מפי רבי עקיבא מתוך הפגנה גלויה ושמחה עצומה: "בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה, והיו סורקין את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים".¹⁹ מובא בירושלמי: "רבי עקיבא הוה קיים מיתדון קומי טורנוסרופוס הרשע (רבי עקיבא היה נשפט לפני טורנוסרופוס הרשע). רחתת ענתה דקריאת שמע (הגיע זמן קריאת שמע). שרי קרי קריאת שמע וגחך (התחיל קורא שמע ושמח). אמר ליה: סבא, סבא! אי חרש את, אי מבעט ביסורין את. אמר ליה: תיפח רוחיה דהוא גברא, לא חרש אנא, ולא מבעט ביסורין אנא, אלא כל ימי קריתי פסוק זה, והייתי מצטער ואומר: אימתי יבואו שלושתי לדידי ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך

16 ילקוט שמעוני ישעיה רמז תק.

17 ברכות ו, א.

18 זוהר ח"א, קכד, ב.

19 ברכות סא, ב. וראה תוספות כתובות קג, ב, ד"ה: מזומן.

ובכל נפשך ובכל מאודך. רחמתיה (אהבתיו) בכל לבי, ורחמתיה בכל ממוני, ובכל נפשי לא הוות בדיק לי (לא נתנסיתי בו), וכדון דמטת (לי) 'בכל נפשי' (כעת, כשהגיע לידי קיום 'בכל נפשי'), והגיע זמן קריאת שמע ולא אפגא דעתי, לפום כן אנא קרי וגחך (לכן אני קורא שמע ושמח). לא הספיק לומר עד שפרחה נשמתו.²⁰ הסיום בבבלי: "היה מאריך באחד, עד שיצתה נשמתו באחד. יצתה בת־קול ואמרה: אשריך רבי עקיבא שיצאה נשמתך באחד".¹⁹

אחרי רבי עקיבא מסרו דורות אין־סוף את נפשם על קידוש שמו הגדול: "וכולם כאחד קידשו באחד את היושב תהילות קדושים בקרב ישישים המקודשים".²¹ רבי עקיבא בקריאתו האריך ב"אחד", עד שאיחד את כל עם ישראל ביחודו של האחד, עד שיתגלה האחד ויקיים בנו: "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד".

20 ירושלמי, ברכות פ"ט, ה"ה; סוטה פ"ה, ה"ה.

21 מתוך קינות לט' באב, "ואתה אמרתה".

משנת קידוש השם

בכל דברי ימי ישראל דבוקים בו הבחירה והנסיון, המהווים יסוד היהדות, כמובא בבראשית: "ויהי אחר הדברים האלה והאלוקים ניסה את אברהם".

הבחירה היא על כל צעד ושעל: בטוב כנגד הרע, במותר כנגד האסור, בטהור כנגד הטמא, בעדינות כנגד הגסות, ברחמים כנגד הרוגז והאכזריות, ביופי כנגד הכיעור, ולמעלה מכל אלו באמונה כנגד הכפירה, וממנה נובע האתגר הגדול לבחור בחיים המלאים והחמים שבאמונה לעומת החיים הקרים והריקים של חסרונה.

בשעה שניצבת לפני היהודי המאמין, בעל ההכרה, הברירה של המרת הדת כשהיא מלווה בהבטחות לחיים מתוקים ונוחים בחיק זרים הפושטים את זרועותיהם לקבלו, על פני המרת החיים בהקרבת הנפש, עולה כליל על מזבח האמונה במלך הכבוד, דהיינו, למסור את הנפש על קידוש השם. שעה זו היא רגע של אמת, שאדם מתייחד עם עצמו לשקול בקור רוח את הברירה העומדת לפניו. הוא מעלה על כף המאזנים את משקל כובד הגוף כנגד המשקל הסגולי של ערך הנשמה, זה לעומת זה, ובשיקול דעת צלול עליו לקבל החלטה גורלית שתיעשה מתוך חשבון עקיב.

לאחר שהוא עורך את חשבונו במציאות של חיי אנוש הוא מגיע למסקנה: "עונג ונגע עומר לגולגולת". חיי אדם באשר הוא אדם, אם בן מלך הוא או בן הלך, שווים הם לתלאות, למחלות, ליסורים ולעוגמת נפש. כל ילוד אשה שחננו הבורא במחשבה והבדילו מן החי, יעשה את חשבון הרווח וההפסד של חייו וייווכח שהמאזן שלילי הוא.

הוא מחליט להקריב חיים מוגבלים ומצומצמים, חיים שיש בהם איי-כבוד וכלימה, על מזבח חיי האינסוף, של שירת הנשמות, של רינת כוכבי בוקר, כמו שאמר רבי שמעון לרבי ישמעאל כהן גדול, שהיה בוכה כשנגזרה

עליהם הגזרה: "אברך! בשתי פסיעות אתה נתון בחיקם של צדיקים ואתה בוכה?"²

לאדם בעל בגרות רוחנית, בעל הכרה דתית עמוקה, ברור שכל שנותיו עלי אדמות מיועדות להכנת צידה לדרכו הארוכה, המתחילה במפתן המעבר מחיי הרגע לחיי הנצח. כל תעודתן אינה אלא לשמש אמצעי וסיבה לתכלית, שהיא הרבה יותר מהשנים הספורות שנתנו לו לחיותן ומחיי ההווה הדלים. "פרוודור לטרקלין" — זו משמעותו של העולם הזה בעיני בעל הכרה זו.

עמוס במטען רוחני נשגב זה הלך היהודי דרך כל הדורות, מאז העקדה. כשהם נושאים את אבוקת מצוות קידוש השם הלכו שורות אין-סופיות של יהודים בעלי הכרה ובהירה. מימי המחריב הרומי, עם חורבן בית שני ולאחר נפילת ביתר, המעוז האחרון למלכות ישראל, דרך גורות ימי הבינים, גירוש ספרד, פורטוגל, אנגליה, צרפת ועוד, עלילות הדם ועלילות חילול "לחם הקודש", נושאי הצלב, חרפת הקנטוניסטים, גרירת גמולי מחלב לאגני הטבילה או הטביעה וכל זה בשם "האהבה", ועד לגירושים לארץ גזרה, עד כלות הנפש והגוף בערבות סיביריה.

הקרבת קרבן עולה עצמי על קידוש השם נהפכה לנחלת כלל ישראל מימי חורבן בית שני והדברת מרד ברכוכבא, דחינו מתקופת רבי עקיבא. על התקופה הטרומית, שקדמה לתקופת רבי עקיבא, מסופר במקורות והרמב"ם מביאה בספר המצוות, בדונו במצוות קידוש השם, ואומר, שלאחר חורבן בית ראשון "אבדה זאת המצווה מכללם, השתחוו לצלם כל המון ישראל בכלל ולא היה שם מקדש שם שמים"³.

נביא מקורות המאירים את התפתחות המאורעות ומהם נלמד, שמצוות קידוש השם כרוכה ברבי עקיבא וחבריו.⁴ הוא החזיר והחדיר מצוה זו

2 שמחות פ"ח.

3 ספר המצוות, מצוה ט: "רוצה לומר התרת עצמנו למות ביד האנס בעבור אהבתו יתעלה וההאמנה באחדותו, כמו שעשו חנניה, מישאל ועזריה בזמן נבוכדנצר הרשע, כשציווה להשתחות לצלם, והשתחוו לו כל ההמון וישראל בכלל, ולא היה שם מקדש שם שמים, אבל פחדו הכל והיתה בזה חרפה לכל ישראל, על אשר אבדה זאת המצווה מכללם"; וכן הוא כותב באגרת השמד: "וידוע הוא מה שקרה על ישראל בימי נבוכדנצר הרשע, ושכל מי שהיה בבבל סגד לצלם מלבד חנניה, מישאל ועזריה... ואולי החרש והמסגר הוא בכלל מי שסגד אם היו אז בבבל".

4 "... ואם היה בעשרה מישראל, הרי זה קידש את השם ברבים כדניאל, חנניה, מישאל ועזריה ורבי עקיבא וחבריו, ואלו הם הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתן..." (רמב"ם, יסודי התורה פ"ה, ה"ד).

לתודעתו של עם ישראל עד ששוב לא משה הימנו במשך כל הדורות. מצוה זו שהיתה תנאי השם לגאולת ישראל ממצרים⁵ דהתה ואבדה בימי חורבן הבית הראשון, עד שבא רבי עקיבא והחזירה לאכסניה שלה. דניאל, חנניה, מישאל ועזריה נתנסו ונענו בתפילתם, דניאל מגוב האריות, וחבריו מכבשן האש. ורבי עקיבא, במעשה⁶ נפשו ערגה להימסר "למופת", לצור מחצבתו ויצאה נשמתו כאש מכבשן האהבה ונתדבקה למקור האש. ובצאתה חרתה את כתב מצוות קידוש השם על הקיר ממולנו: "שמע ישראל".

מאז מעשה העקדה⁷ נמשכו בישראל, כנחל העובר על גדותיו, מעשי גבורה שיש בהם גם משום קידוש השם, מי פחות ומי יותר. שמשון קורא "תמות נפשי עם פלישתים" ומפיל את הבית על עצמו ועל כל החוגגים בתוכו את נצחונם על ישראל⁸.

שאול המלך נופל על חרבו, פן יתעללו בו הערלים. "ויאמר שאול לנושא כליו שלוף חרבך ודקרני בה, פן יבואו הערלים האלה ודקרני והתעללו בי, ולא אבה נושא כליו כי ירא מאוד, ויקח שאול את החרב ויפול עליה. וירא נושא כליו כי מת שאול, ויפול גם הוא על חרבו וימת עמו"⁹. מנהיג יהודה בימי החשמונאים טורף את נפשו בכפו לבל יפול בידי אויב. הוא נופל כשאול המלך, מפיל עצמו מראש החומה ובעוד גשמת חיים באפיו, אם כי הדם שותת כמתוך מעיין והפצעים כואבים, הוא קם ועובר בין ההמון, ובעומדו על סלע משופע, כשהוא מכוסה דם, הוציא את קרביו וזרקם בשתי ידיו על ההמון, ובקוראו לאדון החיים והרוח כי יחזיר לו כל אלו הוא גווע¹⁰.

גיבורי יודפת שלחו כולם יד בנפשם בכוא עליהם אויב, וכן עשו גיבורי

5 "שעל מנת כן הוצאתי אתכם מארץ מצרים, על תנאי שתמסרו עצמכם לקדש את שמי" (תורת כהנים, אמור ט, ו) ועיין: ספר המצוות לרמב"ם מצוה ט, "שתקדשו את שמי ברבים" וע"ע אגרות השמד, מאמר קידוש השם.

6 "אתה נסיון ואני מעשה" (איכה רבתי א, ג).

7 "בהמסרו יצחק את נפשו על קידוש שמו יתברך ומאז והלאה הוקבע לטבע קיים באומה הישראלית, להמשך אחרי רצון ההשגחה, מעומק הלב, ולמסור גפשמם ורוחם ומאודם על קידוש שמו יתברך, כאשר עשו אבותינו באלף החמישי ובשישי כידוע, עד כי כעת יוקשה על נפש הישראלי, נסיון מה זה להאשל הגדול צור מחצבתנו אברהם ויצחק" (הגאון רבי מאיר שמחה הכהן, משך חכמה, פרשת וירא).

8 שופטים טז, ל.

9 שמואל א' לא, ד-ה.

10 מכבים ב, יד.

מצדה בהילכד המצודה. גיבורי קיסריה, בקרוא פילטוס אל המון היהודים שהקהיל באצטדיון כי יצווה להמתים אם ימאנו לקבל את צלמי הקיסר, "נפלו כולם ארצה, כאילו נוסדו יחד לעשות את הדבר הזה והיטו צוואריהם וצעקו בקול: כי טוב להם למסור נפשם לממיתים מעבור על חוקי דתם."¹¹ הצד השווה בכל העקדות האמורות הוא, שכולן התרחשו על אדמת ארץ-ישראל, בלהט קרבות, בידי לוחמים עזים ובעלי הכרה, חדורי רצון פלדה שלא לנפול, חלילה, חיים בידי האויב. לאחר אבדן העצמאות, בגלות, לא נתקיימה מצוה זו, עד שקם רבי עקיבא, שקם אב בישראל.

התקופה הראשונה בדברי ימי ישראל, מאז מעמד הר סיני וקבלת התורה, בה היה שרוי בגלות, מוכה, מנוצח, מורדף ומגורש מארצו, היתה תקופת גלות בבל, לאחר חורבן בית ראשון. בתקופה זו היו נבואות השקר חזון נפרץ. צץ המטה ופרח השקר, הרמיה והזדון: וילכו אחרי שרירות לבם ואחרי הבעלים אשר למדום אבותם.¹²

העם האזין והאמין לנביאי השקר אשר אמרו אליהם כל היום, כי שלום אמת יבוא עליהם, וכי שבר ה' ירפא על נקלה, ולא שעו לנבואות נביאי השם, שבפיהם דברי אלוקים חיים, שאחת מהם לא נכזבה.

באזירה זו דחקה האשליה את האמונה ותפסה את מקומה. במערבולת זו אבדה לעם ישראל מצות קידוש השם, היא נפלה חללה בהעדר המוטיב-בציה הקיימת בשדה הקרב, שגמולה נצחון, וטרם קיבלה את המשמעות החדשה: קידוש השם שגמולו במצפון.

"אתה ידעת מצפון לבי" מלים אלו נאמרו בתפילת קידוש השם שחיבר השל"ה הקדוש¹³ — מצוה זו היא ברית שבנאמנות הכרותה בין ישראל לאלוקיו. "ברית כרותה ליסורים"¹⁴, ברית זו צומחת רק במקום שנורעת אהבה ודבקות בו יתברך ללא מעצור, ללא גבול וללא גמול בהאי עלמא. היא מתקיימת מתוך בהירות וראיה מפוכחת של דברים כהווייתם, באמונה שלמה ובלתי-מעורערת בדברי נביאי האמת והצדק. אמונה זו כרוכה בצפיה לקיום ההבטחה האלוקית, "כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו."¹⁵

גבורת ישראל מימי רבי עקיבא ואילך, לאחר שוך הקרבות ורמיסת ישראל ברגלי הקלגס הרומי, לא ביקשה עוד נצחון על הזולת, אלא לבלי היות מנוצח בחדרי הלב. אין זו גבורת תרועה, אלא גבורת מעונים, מאמי-

11 יוסף בן מתתיהו, מלחמות היהודים.

12 ירמיה ט, יג.

13 שני לוחות הברית (של"ה); אמסטרדם תנ"ת, דף רנח (ראה הערה 80).

14 ספרי דברים, ואתחנן ה.

15 דברים לב, מג.

נים ונאמנים, גבורת עם איוב, אשר כל מעייניו מופנמים — שלא לפשוע במצפון ולהישאר שלם עם עצמו ועם קונו, גם אם אין בגופו מתום. גבורה מתוך דחף פנימי טהור וזך, גבורה של עקידה.

בימי רבי עקיבא שוב לא חזר מעמד עגום כזה שהתרחש כאשר זקני ישראל הגולים לבבל ומנהיגיו ביקשו להתנער מלהיות עם ה': "נהיה כגויים, כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן".¹⁶ מקרה חד־פעמי זה שקרה בימי הגלות הקצרים בבבל, בחיי הנביאים, היה פרי באושים שצמח על קרקע זיבורית של "אובדן" מצוות קידוש השם. מצוה זו, בונה את תדמיתו של העם ומחשלת את החלטתו להתדבקות מוחלטת באי־סוף, והיתה תרומתה לקיום היהדות שבעה מונים מן החללים הנופלים בעטיה מקרב העם.

גבורה זו, שכולה חידוש, שגמולה צפון למען שמו באהבה, היא גבורה ללא משל. אין משיחין בה, אין מספרים אודותיה אלא ברמזים. ירמיהו הנביא שואל: "נכרים מקרקרין בהיכלו איה נוראותיו".¹⁷ קרן גבורה זו היתה גנוזה בבית גנזיו של אלוקי הגבורה, האֵל הגדול, הגיבור והנורא. "כך עלתה במחשבה לפני". היא היתה קיימת, שמורה לגבורת מגליה, מקיימיה. קרן גבורה זו מילא רבי עקיבא על גדותיה. הוא החזיר את הדבר האבוד, חידש את המצוה ופסק עליה ב"נמנו וגמרנו".

ישיבות הסנהדרין בעליית בית ניתזה

בתשעה באב, במלאת ס"ב שנות מרורים לחורבן הבית,¹⁸ ביום המר והנמהר שנקבע ליום בכיה לדורות מקדמת דנה, כאשר בעצת המרגלים בכו העם בלילה ההוא,¹⁹ קרס המבצר האחרון של חירות ישראל. הנשר הרומי פרש את כנפי העופרת שלו על העם היהודי. אמנם, לא עצר כוח

16 יחזקאל כ, לב. בספרי במדבר, סוף פרשת שלח מובא הויכוח שהתנהל בין אנשים מוקני ישראל ובין יחזקאל הנביא: "יצאו אלי אנשים מוקני ישראל וישבו לפני, אמרו לו: עבד שמכרו רבו לא יצא מרשותו? אמר להם: הן. אמרו לו: הואיל שמכרנו המקום יצאנו מרשותו לאומות העולם. אמר להם (הנביא): הרי עבד שמכרו רבו על מנת לחזור שמא יצא חוץ לרשותו (שם, כ). והעולה על רוחכם, היו לא תהיה, אשר אתם אומרים נהיה כגוים (אשר סביבותינו) כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן, חי אני נאום ה' אלוקים, אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם". וכן מובא ויכוח זה בתנחומא ניצבים ג, בשינוי לשון.

17 יומא ט, ב.

18 עיין "סדר הדורות". לדעתו, היתה נפילת ביתר ס"ב שנים לחורבן.

לבלוע את טרפו מהרה, אלא במשך מאה ושלושים שנה, מאז מלחמת יהודה המכבי ואחיו פרכס הגוף הזה בציפורני הנשר החדות עד שיכול לו. וכך נגדעה קרן ישראל שמונה עשרה מאות בשנים.²⁰

במלחמת כיבוש ביתר הסב האויב יותר קרבנות מאשר בכיבוש ירושלים. המוני בית ישראל הושמדו, בהם שלוש מאות תלמידיו המובחרים של רבי עקיבא ורבבות אחרים ששמעו תורה מפיו.

המוני יהודים נכבדו באזיקים והלכו שבי לפני צר. מי לעבודת פרך, מי לשמש טרף לפריצי חיות לשעשע את עם הארץ, ומי להימכר לעבדים בשוקי עזה ובאלוני ממרא אשר בחברון לאחר שהוטל בהם מום של כריתת אוזניים. ולקול שקשוק הכבלים החל הקרב הגדול על שארית הפליטה, על נפש ישראל.

שני כוחות איתנים, שתי רשויות, עמדו זה מול זה: חירות מלכות שמים כנגד עבדות בשר ודם. הקדושה של עם אדיר אמונה באל אחד, כנגד טומאת שלטון זדים, עובדי אלילים.

כך עמד הכוח הברוטלי — אדרינוס שחיק טמה, שביקש אחר דרכים לקעקע את ביצתן של ישראל. הוא ידע שמקור החיים של עם זה הוא עיסוקו בתורה ודבקותו בקיום המצוות. לכן, התחכם עליהם העריץ וביקש לטשטש את האופי המיוחד של עם ישראל בעקירת המצוות ואיסור ללמוד תורה, ובקביעת עונשי מיתה משונים על כל המפר את צווי, כשם שניסה להפוך אף את ירושלים לעיר רומית אלילית וכינה אותה "איליה קפיטולינה".

לפקודתו של אדרינוס עמד כוח צבאי אדיר של לגיונות רומי, ההורגים, שורפים, צולבים ומכים את שארית הפליטה, כדברי רבי נתן בן התקופה, האומר: "לאוהבי ולשומרי מצוותי, אלו ישראל שהם יושבין בארץ ישראל ונותנין נפשם על המצוות. מה לך יוצא ליהרג? על שמלתי את בני. מה לך יוצא לישרף? על שקראתי בתורה. מה לך יוצא ליצלב? על שאכלתי המצה. מה לך לוקה מאפרגל (שוט)? על שנטלתי את הלולב."²¹

לעומתו ניצב רבי עקיבא שלא שבת מתלמודו, אשר דברי תורתו, תורת האמת, הם כגחלים לחשות מפיו. ועליו, בלהט אמונתו, להקים מחסום, לסכל ולהפר במוצא פיו את עצת הזדים אשר קמו להכחידנו מגוי.

19 במדבר יד, א.

20 בית יוסף, אר"ח סי' קפט מביא את הירושלמי לאמור: "כשנחרבה ביתר נגדעה קרן ישראל, ואין עתידה לחזור עד שיבוא בן דוד, ולכן סמכה אצל בונה ירושלים".

21 מכילתא יתרו, סוף פרשה ו.

רבי עקיבא התעלם התעלמות מוחלטת מגזירת המלכות והקהיל קהילות ללימוד תורה, כמובא בבבלי: "בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה. אמר ליה: עקיבא! אי אתה מתירא מפני המלכות? אמר לו: אמשול לך משל. למה הדבר דומה, לשועל שהיה מהלך על גב הנהר וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום. אמר להם: מפני מה אתם בורחים. אמרו לו: מפני הרשתות שמביאים עלינו בני-האדם. אמר להם: רצונכם, שתעלו ליבשה ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם. אמרו לו: אתה הוא שאומרים עליך פיקח שבחיות, לא פיקח אתה, אלא טיפש אתה. ומה במקום חיותנו אנו מתיראין, במקום מיתנתו על אחת כמה וכמה. אף אנחנו עכשיו, שאנו יושבים ועוסקים בתורה שכתוב בה: 'כי הוא חייך ואורך ימך'²² כך, אם אנו הולכים ומבטלים ממנה עאכ"ו"²³.

רבי עקיבא שעתו דוחקת עליו. המאורע שהתכונן לו כל ימי חייו באומרו: "מתי יבוא לידי ואקיימנו" הולך וקרב. יש להעביר את המאמץ ההירואי של מרד ושחרור, ולהפנותו להנחת אבן פינה, יצוקה מפלדת עזו של אמונה, לבנין מידי של מסגרת כפולה של חיים, לבצל את הימים והשעות המועטות העומדים לרשותו בבחירת תלמידים, שימשיכו להפיץ את התורה גם לאחר מותו, לחשל את העם לבל ייכנע לתכתיב השליט הצורר, לקבוע הלכה ולעשות מעשה, לקידוש שמו ברבים שתיהפך למופת, במותו. במחצתר כניס רבי עקיבא, ראש הסנהדרין,²⁴ בעליית גג, שלא ישלטו בו עיני הבולשים, האסטרוטוסים והמינים, ישיבת סנהדרין בבית ניתזה

22 דברים ל, כ.

23 ברכות סא, ב.

24 על רבי עקיבא ראש הסנהדרין, ראה "סדר הדורות" הסובר, שרבי עקיבא היה לראש לאחר מות רבן גמליאל דיבנה (שנת ג' אלפים תת"ס). אחריו רבן שמעון בן גמליאל אביו של רבנו הקדוש. בעל "סדר הדורות" לומד מכך, שאמו של רבי עקיבא ישראלית היתה ואומר: "והכרת לזה כיון שהיה ראש ישיבה ועיבר שנים, אם לא היתה אמו מישראל — לא הוזה קרינן ביה מקרב אחיך". ועיין היטב בדברי הרמב"ם הלכות קידוש החודש פ"ד, הל' יב בנידון. וכן דעת אברבנאל בהקדמה לפירושו "נחלת אבות" (על פרקי אבות) האומר, שרבי עקיבא התמנה ראש ישיבה אחרי רבן גמליאל ולפני בנו רבן שמעון, וכן דעת "ספר הקבלה" להראב"ד. כך גם משתמע מהאמור בתוספות כתובות קה, א, בד"ה: דחשיב. וכן דעת החכם גדליה בן יחיא ב"שלשלת הקבלה". ראה גם "דורות ראשונים" חלק א, פרק המתיבתא באושה. ועיין רא"מ היימאן, תולדות תנאים ואמוראים, ערך: רבי יהושע בן חנניה.

אשר בלוד.²⁵ נראה, שרק ביד מעטים עלה להגיע לישיבה חפווה זו.²⁶ על הפרק עמדו בה מיצוי דרכים למינוי חכמים וסמיכתם, לחזור ולמלא את ארץ-ישראל תורה ולהצילה משממותה.

פתח רבי עקיבא ואמר: "נמשלו ישראל לעוף. מה העוף הזה אינו פורח בלא כנפים, כך ישראל אין יכולים לעשות דבר חוץ מזקניהם."²⁷ "נשאלה שאילה זו בפניהם, תלמוד גדול או מעשה גדול."²⁸ מסבירה שם הגמרא, שהבעיה שעמדה לפניהם היתה במה לדון בראשונה, על הלימוד, על חובת הלימוד או על "מעשה". "נענה רבי טרפון ואמר: מעשה גדול", לפיכך, יש לדעתו, לדון מיד במעשה, שהוא, כנראה, מעשה קידוש השם. "נענה רבי עקיבא ואמר: תלמוד גדול", לפיכך, יש להקדים ולדון בו. "נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול שהתלמוד מביא לידי מעשה". מסיימת שם הגמרא ומסבירה את ההחלטה: "וכשם שהלימוד קודם למעשה, כן דינו קודם למעשה".

בפתיחה יש שהזכירו את בתי-הדין של חכמי הדור שעקרו לחוץ לארץ מחמת הרדיפות: "הלך אחר חכמים לישיבה... אחר רבי מתיא לרומי... אחר

25 לוד היתה אכסניה לכינוסי הסנהדרין עוד מימי הלל הזקן, והיא מזוכרת רבות במקורות: תוספתא, ידים ב, ה"ז; תוספתא מקוואות ז, הל' י; תוספתא שבת ב, ה"ה; ברכות פ"ד, הל' ז. גם בימי רבן גמליאל המשיכה לשמש כמקום ישיבה לראשי הסנהדרין: "והיינו יושבים לפני רבן גמליאל בבית-המדרש בלוד" (תוספתא פסחים י, הל' יא). וכן: "מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית בייתוס בן זוגין בלוד והיו עסוקין בהלכות פסח" (תוספתא שם, ה"ה). וכן "נמנו שניים ושלשים זקנים בלוד וטהרוהו" (תוספתא מקוואות, פ"ח). בפסיקתא רבתי ח, ג מובא על חשיבותה הגדולה של לוד, המכונה "משנה לירושלים", וזה לשונם: "קול צעקה משער הדגים — זו עכו... ויללה מן המשנה — זו לוד, שהיתה משנה לירושלים" וכי'. בלוד למד רבי עקיבא שתי-עשרה שנה אצל רבי אליעזר הגדול (גדרים ג, א). בלוד עמד רבי עקיבא בראשית דרכו, עמד ודן קל וחומר בעצמו מהאבן החקוקה ונתונה על-פי הברא (אבדר"ג ו, ב). בלוד הוא השתכר כפועל חקלאי בכרמו של הורקנוס. בשאלות דרב אחא גאון, פרשת שמות מ' מובא: "מעשה ברבי עקיבא שנשכר כפועל חקלאי אצל אביו של רבי אליעזר בן הורקנוס בכרמו שעל יד לוד", השווה: שבת קכז, ב; ביצה ה, יח; בתוספתא מעשר שני פ"ה מובא: "מעשה ברבי אליעזר שהיה לו כרם במזרח לוד" (כך גרסת הגר"א).

26 במקורות מובאים רק שלושה שמות ממשותפי ישיבה זו: רבי טרפון, רבי עקיבא ורבי יוסי הגלילי. אולם מהלשון "נענו כולם ואמרו תלמוד גדול", משתמע שמספרם היה יותר משניים נוסף על רבי עקיבא.

27 ויקרא רבה יא, ח.

28 קידושין מ, ב.

רבי יהודה בן בתירא לנציבין, אחר רבי חנינא בן אחי רבי יהושע לגולה.²⁹

עמד רבי שמעון ודיבר בשבחה של ארץ־ישראל ואמר: "בגויים אין תורה — מכאן שהתורה בארץ־ישראל".³⁰ המשיך לשלול ישיבה בגולה ואמר: "אדם כשהוא גולה מיהודה לגליל או מגליל ליהודה, אין זה קרוי גולה. בשעה שהוא גולה מהארץ לחוץ לארץ קרוי גולה".³¹ וכן אמר: "ארץ־ישראל נקנית ביסורים והיא אחת משלוש מתנות טובות שניתנו לישראל ואומות העולם מתאווין להם, ולא ניתנו אלא ביסורין ואלו הם: תורה, ארץ־ישראל ועולם הבא".³²

רבי שמעון בר יוחאי גמר דבריו באומרו: "ככר ומקל ירדו כרוכים מן השמים. אמר להם הקב"ה לישראל: אם תעשו את התורה הרי ככר לאכול, ואם לאו, הרי מקל ללקות בו". הוסיף רבי אליעזר בנו: "ספר וסיף ירדו כרוכים מהשמים, אמר להם: אם עשיתם את התורה הכתובה בה, אתם ניצולים מזה, ואם לאו, הרי אתם לוקים בו".³³

פתח רבי מאיר ואמר: "כל זמן שהמאורות לוקין סימן רע לשונאיהם של ישראל, מפני שמלומדים במכותיהן. משל לסופר, שבא לבית־הספר ורצועה בידו, מי דואג? מי שרגיל ללקות בכל יום ויום הוא דואג".³⁴ אמר רבי יהודה בר אלעאי: "קולו של יעקב מצווחת ממה שעשו לו הידים ידי עשיו (בביתר)".³⁵ אמר רבי מאיר: "לפי גדולתו של נחש היה מפלתו, ערום מכל, ארור מכל".³⁶

קם רבי עקיבא, פתח סגור לבו ואמר: "י"ב אלפים תלמידים היו לי, מגבת ועד אנטיפרס, וכולם מתו בחיי, בין פסח לעצרת, ובסוף העמידו לי שבעה". תלמידי רבי עקיבא הנוכחים השתאו לדעת מי מהם מגוי עם השבעה. מיד המשיך רבי עקיבא ואמר: "ואלו הן: רבי יהודה ורבי נחמיה ורבי מאיר ורבי יוסי ורבי שמעון בר יוחאי ורבי אליעזר בנו של רבי

29 סנהדרין לב, ב, נוסח הגר"א.

30 ילקוט שמעוני, שלח, תשמ"ג.

31 מדרש שמואל ת, א.

32 מכילתא יתרו פרשה י: "ר' נחמיה אומר: חביבין יסורין, שכשם שהקרבנות מרצין כך יסורין מרצין" (ראה: ברכות ה, א; ספרי, ואתחנן, ה).

33 ספרי עקב, יב.

34 סוכה כט, א.

35 בבראשית רבה סה, יו. ראה ההמשך שם דברי רבי יוחנן: "קולו של אדרינוס קיסר שהרג בביתר פ' אלף ריבוא בני־אדם". וכן מובא בירושלמי, תענית פ"ד, ה"ה.

36 בראשית רבה יט, א.

יוסי הגלילי ורבי יוחנן הסנדלר³⁷. יש אומרים, שגם הזכיר את שמו של רבי אלעזר בן שמוע. אלו יעמידו תורה בשעה זו.³⁸ בהכרזה זו האציל רבי עקיבא מתורתו עליהם. מובן וברור היה מדבריו, שחפצו הוא להסמיך את תלמידיו אלו בסמיכת חכמים. נראה, שבמעמד זה עלה בלבו של רבי יהודה בן בבא להסמיך אותם בסמיכות חכמים אם יבצר הדבר מרבי עקיבא רבם לעשותו.

הם ידונו בדיני קנסות,³⁹ הם יעברו את השנים, והם ימשיכו הקבלה ממשנת רבם: "מיד עמדו ומלאו כל ארץ-ישראל תורה".⁴⁰ אמרו חז"ל: "ואילולי שהעמיד זו' תלמידים בזקנותו, לא היה תלמיד שיהא קורא על שמו".⁴¹ ורוח רבי עקיבא הוסיף לפעול בתלמידיו הדרומים שאמרו: "כל היושב בארץ-ישראל ארץ-ישראל מכפרת עליו... כשהוא אומר: 'וכפר אדמתו עמו',⁴² הרי פורקים עוונותיהם עליה, ואין נושאים עוונותיהם עליה".⁴³

לא ארכו הימים ותכפו הגזרות ורבי עקיבא הזעיק בשנית את הזקנים והחכמים, חברי ועד הסנהדרין, להכנס בעליית בית ניתזה לדון על "מעשה גדול", היינו, לקבוע הלכה במשנת קידוש השם.

ההתכנסות השניה בעליית בית ניתזה

על סדר היום עמד גורל עם ישראל, תורתו ועצם המשך קיומו כעם, שכן הרומים שיכורי נצחון, שעלה להם במאמצים עצומים ובדמים מרובים, כפי שמתברר מתוכן האגרת ששלח אדריאנוס לסנט ברומי עם הדברת המרד. אין האגרת מתחילה במשפט המקובל, שלו ולאנשיו שלום וכו', שלא כדרכם בכל ארצות כיבושם האחרות. שם היה יחסם ל"יראתם" בסבלנות ובהבנה, והפעם יצאו מכליהם לשבור את רוח ישראל, להכניעם, לרמסם, עד כלותם. גזרו על נטילת נפשות ישראל במיתות משונות, כעונש על קיום כל מצוה שבנפשם היא לקיימה.

37 קהלת רבה יא, י.

38 יבמות סב, ב. נבראשית רבה סא, ג מוספים ומתחלפים שמות.

39 סנהדרין יג, ב: "זכור אותו איש לטוב ורבי יהודה בן בבא שמו, שאלמלא הוא נשתכחו דיני קנסות מישראל" (כיון דליכא סמיכה — בטלו, דברי רש"י, יד, א). הוא סמך את תלמידי רבי עקיבא ומסר את נפשו להורגים.

40 קהלת רבה יא, י.

41 תנחומא, סוף פרשת חיי שרה.

42 דברים לב, מג.

43 ספרי האזינו מג, כט.

למען הצדק את רשתם בעיני נאורי עמם הם עוותו את תוכן המצוות, את מובנן וצורתן, ואמרו: "בעבודת אלוקיהם הם מביטים לשמים ומתפללים לעננים". אמרת כזב מרושעת ומצחיקה זו נאמרה בזדון כשהיא מופנית, כנראה, לאוזניהם של אנשי רומי. בתקופה מכרעת זו, העולם האילי החל להתנער ולחפש את דרכו באמונה חדשה, לעבור מפאגניזם למונותאיזם. הם כיוונו את כזביהם, כדי להפוך את הקערה של תדמית אמונת ישראל על פיה ולהצדיק, גם מבחינה זו, את חיסול ישראל בהציגם אותו כעם תלוש מן המציאות, החי בעננים. על גידול חזיר בארץ ואכילתו אמרו, שהחזיר חביב עליהם (על ישראל) כבני־אדם, ולכן אין אוכלים את בשרו. ולפיכך, אמרו, מאריכים החזירים ימים אצלם.

על שבת אמרו: מתוך עצלות הם שובתים ביום השבת מכל מלאכה. ולא די בכך, אלא שכל שנה שביעית שובתים בחריש ובקציר (מצוטט מפי ההיסטוריון הרומי יוביגל, כמובא במבוא ל"ספר הדמעות" חלק א, דף יח). את ברית המילה הם זיהו עם סירוס, וקראו לברית הטלת מום באיברי הילודה, שעונשה מוות.

רבי עקיבא פתח את המושב המאולתר הזה בזמן שהמלחמה הפיסית נגד הרומים דעכה. הברירה שעמדה לפני קברניטי ישראל לתמרון ספינתם בסופת ציקלון זו מתמצית בשתי אלטרנטיבות: האחת, לגזור על עם ישראל שלא ישאו נשים ולא יולידו בנים, ונמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו ולא בידי עכו"ם הרומים; והשניה, לפסוק הלכה, היא משנת קידוש השם, להחזיר אל התודעה מצוה זו ש"אבדה" בחורבן בית ראשון. מצוה זו מטילה חובה על כל אחד מישראל לשים את נפשו בכפו, להמשיך בקיום המצוות, כל המצוות, מתוך התעלמות מוחלטת מצווי המלכות, בלי פחד ומורא. אין הדברים אמורים בהמשך המרי האזרחי הפסיבי נגד הרומים, באי תשלום מיסים, בסירוב לשקול למלכות מס גולגולת בשיעור של חמישה-עשר שקל, אשר הטילו עליהם הרומים, ובסירוב לצאת לעבודת כפיה, "בתיקון הבורגנין לעולי לכרמי המלכים", כדרישת השליטים,⁴⁴ אלא באופן אקטיבי בקיום מצוות ה', "ויפרסמו את האמונה ויקדשו את ה' ברבים", כלשון הרמב"ם.⁴⁵

פתח רבי עקיבא ודרש על הפסוק: "לא תעשון אתי אלוהי כסף ואלוהי זהב, לא תעשו לכם" (שמות כ, כ). רבי עקיבא אומר: "לא תעשון אתי

44 ראה: מכילתא יתרו יט, א.

45 ספר המצוות, מצוה ט.

כדרך שאחרים מנהיגין במדינות, כשהטובה באה עליהם הם מכבדים את אלוהיהם, שנאמר (חבקוק א, טז) 'על כן יובח לחרמו', וכשהפורענות באה עליהן, הם מקללים את אלוהיהם, שנאמר (ישעיה ה, כא): 'זקלל במלכו ובאלוהיו, אבל אתם (ישראל), אם אביא עליכם את הטובה תנו הודאה, וכשתבוא עליכם יסורים תנו הודאה, וכן אומר דוד (תהילים קיז, יג): 'כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא'⁴⁶.

והוסיף עוד רבי עקיבא ודרש על אהבת ה' יתברך: "ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך". רבי עקיבא אומר: אם נאמר בכל נפשך קל וחומר בכל מאודך! אלא בכל מידה ומידה שהוא מודד לך, בין במידת הטוב בין במידת הפורענות. וכן אומר דוד: "צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא" (תהילים קטז, ג—ד) "כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא" (שם, יג) וכן אומר איוב: "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך" (א, כא) — בין על מידת טובה ובין על מידת הפורענות. מה אשתו אומרת לו? "עודך מחזיק בתומתך? ברך אלוהים ומות!" אמר לה: "כדבר אחת הנבלות תדברי, גם את הטוב נקבל מאת האלוהים ואת הרע לא נקבל?"

אנשי דור המבול היו כעורים בטובה, וכשבאתה עליהם הפורענות קיבלוה בעל-כורחם. אנשי סדום ועמורה היו כעורים בטובה, וכשבאתה עליהם פורענות קיבלוה בעל-כורחם. והרי דברים קל וחומר: ומה אם מישהו כעור בטובה, נאה בפורענות, כל שכן מי שהוא נאה בטובה שיהא נאה בפורענות! "כדבר אחת הנבלות תדברי, גם את הטוב נקבל מאת האלוהים ואת הרע לא נקבל?"

ועוד, "יהא אדם שמח ביסורים יותר מן הטובה, שאילו אדם בטובה כל ימיו אין נמחל לו עוון שבידו. ובמה נמחל לו? ביסורים נמחל לו".⁴⁷ רבי ישמעאל בן אלישע⁴⁸ פתח ואמר: "בני ישראל אני כפרתן".⁴⁹ "מיום שחרב בית-המקדש דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לאכול בשר ולא לשתות יין, אלא אין גוזרין גזרה על הציבור אלא אם כן רוב ציבור יכולין לעמוד בה, ומיום שפשטה מלכות הרשעה, שגזרת עלינו גזרות רעות וקשות, ומבטלת ממנו תורה ומצוות, ואין מנחת אותנו ליכנס לשבוע הבן (לברית מילה), ואמרי ליה: לישוע הבן, דין הוא שנגזור על עצמנו

46 מכילתא, יתרו י, ב (כ).

47 ספרי ואתחנן ו, ה.

48 בירושלמי, נדרים, סוף ט, מובא על רבי ישמעאל, שהיה מפרנס בנות ישראל שבעליהן יצאו למלחמה.

49 נגעים ריש פ"ב.

שלא לישא אשה ולהוליד בנים, ונמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו (רש"י: "בענין טוב, ולא על-ידי עובדי כוכבים, ומצוות לא יבטלו עוד"). אלא הנח להם לישראל. מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין (רש"י: "שוגגין, במה שלוקחין נשים, שאינם סבורים שיש איסור בדבר, ואל יהיו מזידין: דמשום דלא יוכלו לעמוד בה, יבטלוהו, ונמצא מזידין, הלכך לא גזרינן").⁵⁰

המשיך ואמר רבי ישמעאל: "אם אמרו לו לאדם עבוד עבודת כוכבים ואל תיהרג, מנין שיעבור ואל ייהרג, ת"ל: וחי בהם ולא שימות בהם. יכול אפילו בפרהסיא, ת"ל: ולא תחללו את שם קדשי — ונקדשתי".⁵¹

רבי יהושע, אב בית-הדין דיבנה, קם ואמר: "כשחרב הבית בשניה רבו פרושין בישראל, שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין, נטפלתי אליהם, דיברתי על ליבם. שתקו. אמרתי להם: אין גוזרים גזירה על הציבור אא"כ רוב ציבור יכולין לעמוד בה".⁵²

חזרו אחרינו רבי אליעזר ברבי צדוק, מוקני התנאים, ורבי שמעון בן גמליאל: "אין גוזרים גזרה על הציבור, אלא אם כן רוב ציבור יכולין לעמוד בה".⁵³

בתום דבריהם הושלך הס. הזמן דחק, והבלשים והמלשינים מצויים בכל מקום ושומרים על מוצא פיהם של החכמים, ויש למוטט את חשדיהם. קם התנא הזקן רבי יוסי בן קיסמא ודרש על תפקידו של אדם עלי אדמות: "(ש)בשעת פטירתו של אדם אין מלווין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד... כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא בראו אלא לכבודו שנאמר: 'כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו'. ואומר: 'ה' ימלוך לעולם ועד'".⁵⁴

בדונו בשעה הטרופה אמר: "אומה זו (הרומים) מן השמים המליכה, שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו".⁵⁵ ומיד הוסיף בלחש את חזונו הגדול לגאולה המתקרבת, הנה הפרסים באים ומכניעים

50 בבא בתרא ס, ב.

51 סנהדרין עד, א.

52 בבא בתרא ס, ב. ראה: "סדר הדורות" וכן היימאן, "תולדות תנאים ואמוראים", שרבי יהושע האריך ימים לאחר רבן גמליאל ורבי אליעזר.

53 ע"ז לו, א. רבי אליעזר ברבי צדוק היה חבר הועד ביבנה ובאושה, נידה טו, א.

54 אבות סוף פ"ו.

55 ע"ז יח, א.

את הרומים.⁵⁶ רבי חנינא סגן הכהנים אמר: "וישם לך שלום בביתך".⁵⁷ הוסיף ואמר: "הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו".⁵⁸

פתח רבי יהודה ואמר: "אומה זו משולה לעפר ומשולה לכוכבים, כשהן יורדין, יורדין עד עפר, וכשהן עולין, עולין עד לכוכבים".⁵⁹ וכדי להפיג את החרון ולאפשר המשך זרימת החיים בצילם של הכוכבים, עד יעבור זעם, מצא בהם צד טוב ואמר: "כמה נאים מעשיה של אומה זו, תיקנו שווקים, תיקנו גשרים, תיקנו מרחצאות".⁶⁰ נענה רבי שמעון בר יוחאי ואמר: "כל מה שתיקנו, לא תיקנו אלא לצורך עצמן. תיקנו שווקים להושיב בהן זונות, מרחצאות — לעדן בהן עצמן, גשרים — ליטול מהן מכס".⁶¹ "רבי יוסי שתק".⁶¹

רבי אליעזר בן יעקב דרש במשנת רבו, רבי עקיבא: "שיהא נאה בפורענות", והוסיף, שאין להיראות בפני השונא מבוהלים ונפחדים. דרכם של מקדשי השם, חנניה, מישאל ועזריה, היא נר לרגלינו, והרי הם לבשו בגדי תפארת כשהושלכו לכבשן, לכן, "אפילו בשעת הסכנה לא ישנה אדם את עצמו מן הרבנות שלו".⁶²

כיון שזוכרו מעשה קידוש השם של חנניה, מישאל ועזריה, היו שהזכירו בשברון לב את חרפת כלל ישראל בגלות בבל, שפרט לשלושת אלו לא קמו בהם מקדשי שם שמים בזמן שנבוכדנצר ציווה להשתחוות לצלם, והשתחוו כל ההמון וישראל בכלל.⁶³

קם רבי ישמעאל והבהיר: "מנין אתה אומר, שאם אמרו לו לאדם בינו לבין עצמו, עבוד עכו"ם ואל תיהרג, יעבור ואל ייהרג, תלמוד לומר: 'וחי

56 סנהדרין צח, ב, ועיין רש"י שם.

57 ספרי במדבר, נשא קמד, כו. בתפילתו לשלום בית יש רמז לשפלות מעשיהם של הודים, שהיו אורבים לחכמים להתנכל להם. ראה להלן הערות 73, 74.

58 אבות פ"ג, מ"ב.

59 מגילה טז, א. מובא במדרש רבה פ"ב, יב: "בעולם הזה הם משולים לעפר, לימות המשיח הם משולים לחול היים. מה דרכו של חול מקהה שיניו, כך ישראל לימות המשיח מכלין כל העכו"ם".

60 שבת לג, ב.

61 שם, שם. השווה מדרש הגדול בראשית, ויגש, על הפסוק: "ויהי כי עלינו אל עבדך אבי": "דומסיות ומרחצאות ואסטרטיות שמלכות רשעה זו עושה — אילו לשם שמים היו עושין הרי דיין לנחול את העולם, אלא שאין מתכוונין ועושין אלא לצורך עצמן".

62 סנהדרין צב, ב. ראה פירוש רש"י שם.

63 ספר המצוות לרמב"ם, מצוה ט.

בהם ולא שימות בהם'. או אפילו ברבים ישמע להם? תלמוד לומר: 'ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי'. אם מקדישים אתם את שמי אף אני אקדש שמי על ידכם, כשם שעשו חנניה מישאל ועזריה, שהיו כל אומות העולם בזמן ההוא שטוחים בפני הצלם, והם עומדים דומים לתמרים. עליהם מפורש בקבלה: 'זאת קומתך דמתה לתמר. אמרתי: אעלה בתמר אוחזה בסנסניו', היום אני מתעלה בהם לעיני אומות העולם מכחישי התורה. היום אני נפרע להם משונאיהם" וכו'.⁶⁴

ברשות רבי עקיבא דרש רבי יהודה, מסדר הספרא,⁶⁵ במשנת קידוש השם שלמד מרבו ואמר: "זה שאומר הכתוב: 'ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני-ישראל אני ה' מקדשכם'".⁶⁶ ולא תחללו, ממשמע שנאמר ולא תחללו אמור קדוש (ונקדשתי — מיותר). וכשהוא אומר: 'ונקדשתי' — מסור עצמך וקדש שמי. יכול ביחיד, תלמוד לומר: 'בתוך בני ישראל' — המרובים. מאן אמרו: כל המוסר עצמו על מנת לעשות לו נס, אין עושין לו נס, ושלא לעשות לו נס — עושין לו נס, שכן מצינו בחנניה, מישאל ועזריה" וכו'.⁶⁷

הוסיף רבי יהודה: מצות קידוש השם קדמה למתן תורה, תנאי התנה הקב"ה בגאולת מצרים: "המוציא אתכם מארץ מצרים" — על תנאי הוצאתי אתכם מארץ מצרים, על תנאי שתמסרו את עצמכם לקדש את שמי.⁶⁸

"המגמה האחרונה בחיים"

בדיון הקודם שהתקיים באותו מקום, בעליית בית גיתזה בלוד, נסב ציר הויכוח על "מה גדול ממה — תלמוד גדול או מעשה גדול?" שנסתיים ב"נענו כולם (לרבי עקיבא) ואמרו: תלמוד גדול". הפעם נשאלו הדעות חלוקות. לכן, הוחלט למנות את חברי הסנהדרין ולדעת מה דעת הרוב על מנת לקבוע הלכה כמותו, כדברי רבי עקיבא בתקופת יבנה, שאמר בהדגשת יתר לרבן גמליאל, בהיותם מסובין ביריחו: "לימדתנו רבנו 'אחרי רבים להטות', אף-על-פי שאתה אומר כך, הלכה כדברי המרובים".⁶⁹ נימנו חסידי

64 תורת כהנים, אחרי מות קמד, יג.

65 דברי רבי יוחנן (סנהדרין פו, א), האומר: "סתם ספרא רבי יהודה". ועיין רש"י שם.

66 ויקרא כב, לב.

67 תורת כהנים, אמור קלח, ו.

68 תוספתא ברכות פ"ד, הל' טו.

עולם אלו ונמצא, שהרוב הולך אחרי רבי עקיבא ושמועתו, וכך נמנו, גמרו וקבעו הלכה כמותו, כמשנתו.

בגמר מנין המתועדים כמו התנאים כדי להתפור בצנעה. הפטיר רבי עקיבא ואמר: "חנניה, מישאל ועזריה אמרוהו (להלל) בשעה שעמד עליהם נבוכדנצר הרשע, הם אמרו: לא לנו, ומשיבה רוח־הקודש ואמרה להן: למעני למעני אעשה"⁶⁹.

מהי ההלכה שנמנתה ונגמרה בסוד שיח שרפי חכמי התורה, זאת מגלה לנו גדול ראשי הישיבות שבארץ־ישראל ומסדר הירושלמי, רבי יוחנן, מפיו של התנא רבי שמעון בן יהוצדק: "נמנו וגמרו בעליית בית ניתזה בלוד, כל עברות שבתורה אם אומרים לאדם עבור ואל תיהרג, יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים... כי אתא רב דימי אמר רב יוחנן: לא שנו אלא שלא בשעת גזרת המלכות, אבל בשעת גזרת המלכות אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור. כי אתא רבין אמר רבי יוחנן: אפילו שלא בשעת גזרת מלכות, לא אמרו אלא בצנעה, אבל בפרהסיא, אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור. מאי מצוה קלה? אמר רבא בר רב יצחק אמר רב: אפילו לשינוי ערקתא דמסאנא" (רש"י: "שרוך הנעל. שאם דרך העכו"ם לקשור כך ודרך ישראל בענין אחר, כגון, שיש צד יהדות בדבר, ודרך ישראל להיות צנועים, אפילו שינוי זה שאין כאן מצוה אלא מנהג בעלמא, קדש את השם בפני חבריו וישראל, והאי פרהסיא מדבר בישראל")⁷⁰.

בתוספתא מובאת משנה זו במפורש בשם אומרה: רבי עקיבא, וזו לשונה: "רב אחא אומר בשם רבי עקיבא:... הא לא ניתנו מצוות אלא לחיות בהן, שנאמר: 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם', וחי בהם — ולא שימות בהם, אין כל שעומד בפני פיקוח נפש אלא שלושה דברים: עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים. במה דברים אמורים? שלא בשעת השמד, אבל בשעת השמד אפילו מצוה קלה שבקלות נותן אדם נפשו עליה, שנאמר: 'ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל', ואומר: 'כל פועל ה' למענהו' (ואף האדם וחיייו לא נוצרו אלא לכבוד ה' ולקדש שמו)".⁷¹

בעליית בית ניתזה בלוד הושגה "המגמה האחרונה בחיים — היא הקדושה", שהיא "אור עולם העומד למעלה מן הטבע"⁷². מובן, שרק אנשים

69 פסחים קיז, א.

70 סנהדרין עד, א—ב.

71 תוספתא, שבת טו, טז, מהדורת ליברמן, עמ' 74—75.

72 לשון מרן הרב קוק וצוק"ל, אורות הקודש ג, יג.

העומדים למעלה מן הטבע הם המסוגלים להגיע לאור העולם, לא כן הבערים, כושלים ונמהרים, הם הודים התקוממו נגד כל דבר שבקדושה ובפרט לדברים המסורים לנפש, אלו עברו את המתרס ושטנו תלמידי-חכמים והקרבתם המופתית. חכמי התלמוד לא הניחו לנו גופם של דברי הדופי שהשמיעו רשעי ישראל, גשתתקו הדברים ולא נאמרו. "הצדיקים הטהורים אינם קובלים על הרשע, אלא מוסיפין צדק; אינם קובלים על הכפירה, אלא מוסיפין אמונה; אינם קובלים על הבערות, אלא מוסיפין חכמה."⁷³ אולם נשתמרו התרחשויות וכמה תשובות שהשיבו חז"ל לזדים ומתוכן אנו שומעים הדיו של הפולמוס, ויש שאנו מרגישים בהם, שבשעה שנאמרו הדברים בקולי-קולות נשמעו: "בבית ניתזה בלוד אמרו: בשעה שישאל באים לידי מינות מיד אומות העולם שמחין ונאספין להרוג אותם", וכן אמרו: "כשאני מצלעת, הם (המינים) שמחים ונאספים להתגרות, שהם נכים וחגרים."⁷⁴

73 כנ"ל, ערפלי טוהר.

74 פסיקתא רבתי, פי"ג, נה.

ג. ב. אנוס על-פי הצו הפנימי, ונדחף מצריבת הכאב, אין מנוס מלהתריע, "ולא מפני שיש בנו הכוח לכך, אלא מפני שכבר אין כוח לדום" (לשון מרן הרב קוק וצוק"ל), שהנהגה קמו עלינו אנשים, גונם כצבעי הקשת, מהם תמימים ומהם בורים ועמי ארצות, מהם אנשי מדע דגולים ומהם מושכי בעט סופרים, מהם יראי שמים שאין בהם דעה — בעלי גוף בלי נשמה, ומהם מקיימי מצוות מבלי להכיר במצוה, ההולכים בדרכי הצדוקים הכופרים בעולם הגמול, עוקרים את 'הבוחר בעמו ישראל באהבה'. נבוכי הזמן התועים בדרכי החיים. הם רעיו של אלעזר בן פועריה (קדושין סו, א) משחירים את פנינו למען הבהיק את זיווה, מניחים חיק אמם וחובקים חיק נכריה, יפה נפש שבדעות נכריות ישפיקו — שוקלים ומונים את זכותם השווה על ארץ ההבטחה של בן שרה הגבירה ובן הגר שפחתה, עליו קיימת הבטחה גפרדת 'שממהר אלוקים לעשותה': 'ולישמעאל שמעתיד, הנה ברכתי אותו והפריתי אותו והרביתי אותו במאוד-מאוד, שנים-עשר נשיאם יוליד ונתתיו לגוי גדול. (ברם) את בריתי אקים את יצחק' וגו' (בראשית יז, כ—כא).

אי לי, מה נוראה ההשוואה עם דברי בן עזאי, שנשאל בפולמוס אדריאנוס לאינטרפרטציה אקטואלית לאיכה: "אמר להם: לא גלו ישראל עד שכפרו ביחודו של עולם (א)"; ובמילה שנתנה לעשרים דורות (בהבטחת הקב"ה לאברהם אבינו דור העשרים לאדם הראשון: 'לורעך נתתי את הארץ הזאת') (כ'); ובעשרת הדברות (י), ובחמישה ספרי תורה (ה'), (העולים) כמנין א' י' כ' ה' " (איכה רבתי, ריש פ"א).

עבור אלו שזיק אמונה עדיין מפעם בקרבם שהגחלת עוד מהבהבת במ ושרטם נפסלה מזוזת לבבם, בפניהם נביא את דבריו המאלפים של הגאון רבי יוסף דוב סולובייצ'יק, המבאר את שיטת חז"ל ובעקבותיהם את דעת הפוסקים

כך הפכו הרשעים, הזדים והמינים את משנת קידוש השם להתגרות, לנגח בה את החכמים, שגמרו אומר למסור את נפשם עליה. הם ארבו והתנכלו להם, כמובא: "שני תלמידים של רבי יהושע שינו עטיפתם בשעת השמד. פגע בהן איסטריטיגוס (משומד) אחד, אמר להם: בניה (של תורה) אתם? תנו נפשכם עליה! ואם אין בניה אתם, למה אתם נהרגין? אמרו לו: בניה אנו, ועליה אנו נהרגין וכו'. אמר להם: שלוש שאלות אני שואל אתכם, אם אתם משיבין לי מוטב ואם לא אני ממיר אתכם"⁷⁵.

האומרים, שקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא: "לאמיתו של דבר, כל הבעיה של קדושה לשעתה וקדושה לעתיד לבוא תלויה בענין אחר והוא ענין הבחירה. הקדושה לעולם באה, לאחר שה' בוחר, וארבע בחירות הן: בחירת ישראל ("הבוחר בעמו ישראל") שאין קדושתה בטלה, בדומה לה בחירת כהנים, בחירת מלכות בית דוד ובחירת מקדש וירושלים. ההכרעה בשאלה אם הקדושה היא לשעתה ובטלה או נמשכת לעתיד לבוא, תלויה בשאלה אם יש בקדושה זו אלמנט של בחירה או אין בה אלמנט זה. קדושת ארבעת הדברים הללו שנבחרו על-ידי הקב"ה איננה יכולה להבטל עולמית.

מה דינה של ארץ-ישראל כולה, כלומר, האם היא ארץ נבחרת או לא, בעיני ההלכה? ברגע שקבע הרמב"ם, כי ירושלים יש בה אלמנט הבחירה, לא רצה לחלק בינה לבין שאר ארץ-ישראל ופסק, שאם אמנם הקדושה שבאה מחמת כיבוש יהושע בטלה, הרי קדושתה מימי עזרא שרירה וקיימת, כלומר, הארץ היא נבחרת. שנינו במשנה (כלים פ"א, מ"ו): "עשר קדושות הן, ארץ-ישראל מקודשת מכל הארצות", אחריה באות במעלות הקדושה עיירות המוקפות חומה ואחר-כך ירושלים, לפנים מהחומה, הר הבית, העזרה וכו'. עד לשיא הקדושה: קודש-הקדשים, "שאינן נכנסין לשם אלא כהן גדול ביום הכיפורים בשעת העבודה". ממשנה זו אנו למדים, כי ארץ-ישראל היא כמו בסיס לפירמידה רבת-הקומות של קדושה, ובלעדי הבסיס הזה כל הפירמידה כולה מתמוטטת. אילו לא היתה ארץ-ישראל נבחרת אף היא — לא היתה מנויה בין עשר הקדושות הללו. "קדושה נבחרת פירושה קדושה של השראת השכינה", שאין היא בטלה לעולם. הקדושה של ימי עזרא היתה קדושה נבחרת — זו נבחרת בכך אם יש בה השראת השכינה של "לפני ה'", "עשר הקדושות" הן למעשה בחירה אחת, באלמנט הבחירה קדושתה, אינה בטלה עולמית" ("על התשובה", דף 304).

75 ילקוט שמעוני, וישלח קלו. חז"ל מציינים מידות שונות בכופרים: "הא כל שאינו למד ואינו עושה ומואס באחרים, סוף שהוא שונא את החכמים, או יש לך אדם שאינו למד ואינו עושה ומואס באחרים ושונא את החכמים אבל מניח לאחרים לעשות, ת"ל: 'לבתי עשות'. הא כל שאינו למד ואינו עושה ומואס אחרים ושונא את החכמים, סוף אינו מניח לאחרים לעשות... סוף שהוא כופר במצות שנאמרו בסיני... הא כל שיש בו כל המידות הללו סוף שהוא כופר בעיקר" (תורת כהנים, בחוקותי יח, א).

מתוך התעלמות מוחלטת מהתגרות המינים, המלשינים והזדים, וממורא חרב הרומים, פסקו, נמנו וגמרו על מצוה זו "הגדולה שבגדולות". הם חשפו עצמם למות למופת, כדי לתת לכל דורות הגזרות, החורבן והשמד, האינקוויזיציה והפוגרומים, לכל אלו שיעלו על מוקד המשרפות ולתליות, שיורדו למרתפי העינויים של בני דת המשיח או של הכופרים בו, להגליות לערבות הקרח או החום, מקומות שילוד אשה לא נוצר לחיות בהם — לכל אלה נתנו את המניע של חיי נצח, של התדבקות ב"אין סוף".

באספקלריה המאירה צפה רבי עקיבא וראה ברוח הקודש ב"ראיה של צער"⁷⁶ את תהלוכות המוות האין-סופיות, הבלתי-נגמרות, שבכל דור ודור, את ההולכים ברחובות הנהר. ראה את התנורים המוקמים בידי הקרבנות עצמם ואשר הוזנו על-ידיהם. ראה איך מומצאות המצאות שטניות חדשות לבקרים, עד שכל חללו של עולם מתמלא בזעקת שבר נוראה של טבוחים, שרופים וטבועים, והוא, רבי עקיבא, יאחדם ב"אחד". עבורם נמנו וגמרו בעליית בית ניתזה אשר בלוד, שכל המוסר נפשו על קלה שבקלות, הרי הוא מוסר נפשו על קידוש שמו יתברך, כדברי הרמב"ם במצוה ט' למנין המצוות:

"מצוה ט' היא שציוונו לקדש את שמו והוא אמרו: 'ונקדשתי בתוך בני ישראל'. וענין זאת המצוה אשר אנחנו מצווים לפרסם האמונה הזאת האמיתית בעולם ושלא נפחד בהיזק שום מזיק ואף-על-פי שבא עלינו, מכריח לבקש ממנו לכפותנו, שלא נשמע אליו אבל נמסור עצמנו למיתה ולא נתעהו לחשוב שכפרנו אף-על-פי שלבותנו מאמינים בו יתעלה"...

וזאת תורת העולה

"הלא זו מסורת בידי החכמים, שהאיש הגומר בלבו להתמסר על דבר כבוד שמו הנכבד, יהיה מה שיהיה ויעבור עליו מה שיעבור, הנה הגבר הלז לא ירגיש כאב המכות ההן המכאיבות לשאר האנשים, אשר לא גמרו זה בכל לבם. והאיש ההוא בהוציאם אותו החוצה לענותו וליסרו ביסורים קשים, כאשר עשו לקדושים אשר בארץ המה, ואדיר בחורי חמד בני חנה הקדושה, אשר בימי הכהנים הניגשים אל ה', המה הגיבורים הנלחמים מלחמות ה', אם יכוון בשעה ההיא את השם הנכבד והנורא

⁷⁶ ב' ראיות הם, אחת ראיה של נחת, ואחת ראיה של צער, באברהם הוא אומר: שא נא עיניך וראה מן המקום אשר עומד שם, זו היא ראיה של נחת. במשה הוא אומר: עלה אל הר העברים, עלה ראש הפסגה, זו היא ראיה של צער". ספרי במדבר, פינחס כז, כג.

בין עיניו ויגמור בלבו לקדשו, ועיניו לקדוש ישראל תראינה, וידבוק בו כוונת לבו ומחשבתו — והשם הקדוש אש לזהט והאותיות מתנוצצות יושבות על מלואו של עולם — או כאשר יוכל להגדילם כפי כוחו — הלא זה בטוח לבו שיעמוד בנסיון; נכון לבו ובטוח בה' ולא ירגיש המכות והעינויים ולא ירעידהו המוות. וגם כי הדבר הזה רחוק מן הסברא, הלא כבר עלה בנסיון והוא מסורת חכמים וקדושים ישרי-לבב. — וסדר נמרו לקדש את השם: כאשר ירצו לענותו ושאלוהו וידרשוהו ויאמרו לו, שאם ימיר כבודו יניחיהו ולא יכאיבוהו או שיודעים מה חפצו, הלא זה מצאתי לאחד מן החסידים אשר כתב שתהיה זאת תשובתו: מה אתם מבקשים ממני? הלא יהודי אני, יהודי אחיה, יהודי אמות, יהודי, יהודי, יהודי! ואז יגמור בלבו אשר פצו שפתיו ודיבר פיו ויהיה נכון לבו ובטוח, שיקדש את בוראו ולא יחלל את שם אלוהיו ולא ירגיש את היסורים אשר ייסרוהו. והנה הדברים האלה ראויים לפרסמם לבני-ישראל עם קרובו, יען שהדור הזה דורו של שמד וטוב אשר לא יתעלם העיקר הזה מכל אשר בשם ישראל יכונה".⁷⁷

ברכת מקדש השם

מרן רבי יעקב מעמדין מביא הלכות רבות בהלכות קידוש השם, ופוסק על חיוב ברכה על "מצוה זו הגדולה שבגדולות": "ונראה לי, שיש לו לברך כשמקיים מצוה זו הגדולה שבגדולות: ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וצונו לקדש שמו (בעשרה הוא אומר: ברכים). ויברכנה בשמחה גדולה בלב שלם ובנפש חפצה, שזכה לכך להקריב חלבו ודמו גידו ובשרו ועצמותיו עולה כל יל למלך הכבוד. אשריו מה טוב חלקו ומה נעים גורלו, גם כתבו ז"ל שהוא מקובל מקדושים שעמדו בנסיון. שכל המוסר עצמו לסבול היסורים על קידוש השם ית' בלב שלם, שוב אינו מרגיש בכל יסורים קשים ומרים שבעולם".⁷⁸

ברכת מקדש השם

"ידוע, שמימים רבים מוסרים את עצמם לשריפה ולהריגה על קידוש השם ואינם צועקים לא אוי ולא אבוי. וכמה נצלבים אשר אני הכותב

77 ר' אברהם הלוי, מגולי ספרד, בספרו "מגילת אמרפל".

78 "מגדל עוז" לר' יעקב עמדין, פינה א.

ראיתי, גם הייתי כאשר יצאו להריגה, קיבלו עליהם עול מלכות שמים באהבה רבה, אף שסבלו כמה יסורים. — וזהו שאמרו חכמינו ז"ל: מי שגמר בלבו לקדש את השם אינו טועם טעם יסורים, ואסמכוהו מן הכתוב: 'היכוני בל-חליתי הלמוני בל-ידעתי'. והשם יתברך ברחמיו יצילנו מנסיון ובזיון ויחזק לבבנו לעבדו בלבב שלם בקדושה ובטהרה, אמן כן יהי רצון.

ואם חס ושלום אירעה גזרה יאמר וידוי של מהר"ר אשר מק"ק ורנקבורט: אלוקי ואלוקי אבותי, נשמה שנתת בי טהורה ונקיה וזכאה היתה וביצר הרע לכלכתי וטמאתיה בחטאי ובעוונותי ובפשעי המרובים, כי אנוכי חטאתי ואשמתי בגדתי וכו', תעיתי ותעתעתי ועברתי על מצוותיך, והנה הגיעה השעה ליטול הנשמה ממני ולמסור לידך על קידוש שמך המיוחד. ויהי רצון מלפניך, אלוקי ואלוקי אבותי, ואתה צדיק על כל הבא עלי, כי אמת עשית ואנוכי הרשעתי, ודינך ומשפטיך צדק ואמת, ואתה עתיד להחזירה בי לעתיד לבוא, כי כל זמן שהנשמה בקרבי מודה אני לפניך וכו' (ואם חס ושלום יתגבר האויב יאמר באחריתי בשמחת רבי עקיבא לקיים הפסוק ואהבת את ה' אלוהיך). ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצוותיו וצונו לאהוב את שם הנכבד והגורא ההיה והווה ועתיד להיות, בכל לבבנו ובכל נפשנו ולקדש שמו ברבים. ברוך אתה ה' מקדש שמך ברבים. שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד. ועם זה בהיות שהדיבור בפומיה ימסור נפשו על קדושת שמו יתברך ותצטר נפשו בצרור החיים, אמן סלה.⁷⁹

נוסח הברכה לשל"ה הקדוש

"אתה קדוש ושמך קדוש, וקדושים מקדושי ישראל הקדישו וקידשו ויקדישו שמך, לסבול סקילה, שריפה, הרג וחנק, וכל עינויים קשים ומרים, בעבור קדושת שמך ובעבור הצלת אומה ישראל! אנא האל הקדוש, אם יהיה רצונך להביא עלי נסיון, קדשני וטהרני ותן במחשבתי ובפי לקדש את שמך ברבים, כמו שעשו הקדושים עשרה הרוגי מלכות ואלפי ורבבות מקדושי ישראל! כי אתה ה' אלוהי, אתה ידעת מצפון לבי, כי הנני מוכן ומזומן למסור את עצמי ובשרי וגידי ודמי וחלבי לארבע מיתות ולכל העינויים הקשים והמרים שבעולם בעבור ייחודך. כי אתה ה' אלוהינו ה'

79 השתדלן ר' יוזמן רוסיים, יוסף אומץ לר' יוסף יוזפא האן, סי' תפ"ב.

אחד, אחד האמיתי, ובעבור תורתך הקדושה תורת אמת, שהיא אחרית ונצחית, ובעבור עמך ישראל גוי אחד בארץ, גוי קדוש וטהור.⁸⁰

השכבת השרופים על קידוש השם

"מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני-אדם; מה-יקר חסדך אלוהים ובני-אדם בצל כנפיד יחסיו; ירוויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם:

אל-נקמות ה', אל-נקמות הופיע, הינשא שופט הארץ השב גמול על גאים. עד מתי רשעים ה', עד מתי רשעים יעלוזו, יביעו ידברו עתק יתאמרו כל-פועלי אוון, עמך ה' ידכאו ונחלתך יענו, אלמנה וגר יהרוגו ויתומים ירצחו, ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלוהי יעקב, למה יאמרו הגויים איה אלוהיהם, יודע בגויים לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך. תבוא לפניך אנקת אסיר כגודל זרועך הותר בני תמותה. והשב לשכנינו שבעתים אל חיקם, חרפתם אשר חרפוך ה'. תחשכנה עיניהם מראות ומתניהם תמיד המעד. שפוך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם. תהי טירתם נשמה באהליהם אל יהי יושב. בית גאים יסה ה' ויצב גבול אלמנה. וניקיתי דמם לא ניקיתי וה' שכן בציון.

האל הגדול הגיבור והנורא ינקום נקמת עבדו (אמתו) הקדוש(ה), פלוני מר (מרת) הנשרף (הנשרפת) חי(ה) על ייחוד קדושת שמו ובזרוע עוון ידרוש דמו מיד צריי וישלם גמול לאויביו. המלך ברחמיו יזכור לנו זכותו, כדכתיב הרנינו גויים עמו כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריי וכיפר אדמתו עמו".

"א-ל מלא רחמים" שישד הגאון בעל הש"ך

אל מלא רחמים שוכן מרומים,
ברחמיו רבים העצומים יזכור לגמול עולמים,
גאונים ורבנים גדולים ורמים, תופשי התורה תלמידי חכמים,
דורשי חמורות ודורשי רשומים יחדיו על קדושת שמך היו תלויים.
הקדושים וטהורים הנאהבים ונעימים, בחייהם ובמותם לא נפרדו לעולמים.
ונהרגים ונשחטים ונחנקים כובחי שלמים, נסקלים ונשרפים כגחלי רתמים.
זקנים ונערים, שבים ועלמים היו נהרגים בבזיון בושים ונכלמים.
חסידיים וחסידות, ישרים ותמימים גמרו קדושת השם בלב תמים.

80 ר' ישעיה הורוויץ, שני לוחות הברית (של"ה), אמסטרדם תנ"ח, דף רנח.

טהורי לב בלבבות שלמים אמרו: אבל אנחנו אשמים.
 ילדים אשר אין בהם כל מומים והם מבני יהודה מן הפרתמים.
 כמה רבבות נשפך דמם כנחלים וימים. נחל קישון גרפם נחל קדומים.
 לאין מספר נהרגו באתים וקרדומים.
 משל בגויים מנוד ראש בלאומים. מי יוכל לשער הנהרגים כל הימים,
 היו טובים חללי חרב כמה פעמים.
 נשאו ראש שונאינו רבים עלינו קמים, רקים וקדרים ושאר עמים עלינו
 נלחמים.
 ספרי תורות אורים ותומים רמסו ושרפו עם נפשות קדושים, ויהיו שניהם
 ערומים.
 ערו ערו יסודות ומשכנות ורומים, מקדשינו ובתי־כנסיותינו בכלפות
 ומהלומים.
 פרשו עלינו מצודות וחרמים, אהלי אדום, ישמעאלים ויתר העמים.
 צדיקים וצדקניות יסודי עולמים יותר ממאה אלפים לטבח מושלמים.
 קהילות גדולות קדושות וחשובות כמו אלף נרשמים.
 רעדה אחותם שם והחריבו מחבלי כרמים. ריבה ה' ריבנו והצילנו
 ממתקוממים. כפר לעמך ולא יכחד שמו בלאומים.
 שלם יום אבלי ושלם נחומים, הר ציון תכונן וברח על הרי בשמים.
 תקיים דברייך אשר נביאיך נואמים: נאום ה' ושבתי לירושלים.
 (נוסח "אל מלא רחמים" שיסד הגאון ר' שבתי ב"ר מאיר הכהן
 בעל הש"ך על גזירת ת"ח ות"ט. גרפס ב"אוצר הספרות" שנה ב').

"הולוקאוסט"

וועות הנאצים ברדיפת עם ישראל באירופה היו ויישארנו נושא מרכזי
 במחשבתו של הדור אשר חזה בהתממש תכניות השמדה טוטאליות, שאיש
 לא העלה על דעתו כי הן עלולות לבוא לידי ביצוע. פילוסופים הגו,
 פסיכולוגים חקרו ותיאולוגים, מבני־ברית ושאנים מבני־ברית, התעמקו,
 כל אחד מנקודת־השקפתו, בנסיון להסביר את התופעה מבלי שתשובותיהם
 יניחו את דעתם או את דעת זולתם. ולא עוד, אלא שהערכת השואה על־פי
 המושגים המקובלים בתולדות עם ישראל לפיהם קידוש השם מותנה
 באפשרות הבחירה בין המרת הדת לבין הליכה אל המוות, וההחלטה
 "ליהרג ולא לעבור" אינה תופסת לכאורה בגדולה ובאיומה שבחורבנות
 ישראל, שכן הנאצים החזירו בכוח מתבוללים ומומרים אל חיק החברה
 היהודית.

מה מחרידה ונוראה היא נבואת יחזקאל (טז, לט) ומה מדהים דיוק קיומה
לנגד עינינו בחורבן יהדות אירופה: "ונתתי דם חמה וקנאה... והפשיטו
אותך בגדיך ולקחו כלי תפארתך והניחוך עירום ועריה". לאחר שהפשיט
הצורך מעם ישראל את עדיו מחורב, העלה נגדו את בוז-בוץ העמים:
"והעלו עליך קהל ורגמו אותך באבן ובתקוך בחרבותם".

בניגוד לקודמיו, אנשי האינקוויזיציה למיניהם, שהתמידו ברצונם לשנות
את גורל הפרט בעם ישראל ולכן שאפו להעבירם על דתם למען יחסו בצל
הצלב, הרי מגמת הצורך היתה שונה לחלוטין: הוא שאף לשנות את היעוד
של עם ישראל בכללותו ולרשת את מקומו ההיסטורי. מסיבה זו דאג
לחרוץ את גורלו ובכך למוטט את יעודו, כדי שהוא יוכל להתפאר בכתר
עדין של העם הנבחר.

ביחס לאינקוויזיציה היה שינוי גורל שינוי אינדיווידואלי, שאליו הוצמד
המבחן ההיסטורי של קידוש השם בבחירה והחלטה של הפרט. לא כן
בשינוי יעוד העם, שבו הופקע רצון הפרט והחלטתו ונבלעו ביעוד
הקולקטיבי, היינו בקידוש החיים, בהפעלת עוצמת רצון החיים של העם
הנדרן לכליה — להישאר מחובר לחיים, לבלות אותם, ולבנות מסגרות
חדשות לחיים יהודים קיבוציים, היינו קידוש השם הקיבוצי של כל עם
ישראל, הגדול והמשמעותי שטרם התנסה בו עם ישראל מעודו.

הכרת הזהות בתנאים אלו לא היתה מן המושגים המובנים; פשוט וקל
הרבה יותר היה להיכנע לתכתיב, למות ולהיעלם מעל הבמה האנושית מתוך
ביטול עצמי מוחלט, ברם צו קידוש השם במלוא משמעותו חדר בדרך פלא
להכרתם הצלולה, לפיה כל המבצע את הביטול העצמי ממילא מחייב את
השטן ומתנכר למקורו.

למען הפוך מאורע היסטורי מחריד, שאין לו הסבר, לתופעה שאפשר
להתייחס אליה בכוחה של הלשון, קראו לה: "שוואה". שם זה ניתן לה
עוד בשנה הראשונה של המלחמה, מיד עם הגיע בשורות איוב על ההרס
השיטתי של היהדות, שהחל מיד עם הכיבוש הנאצי. לשון זו מופיעה
בנביאים (ישעיה י, ג, וכן שם מז, יא ובצפניה א, טו), ומסמלת יום חושך
ושואה ונכנסה כשם דבר להיסטוריה של חורבן איום זה.

ברם, נאורי עמי העולם, בידעם את תכנית הצורך ומהות הדחף שהניע
אותו בשאיפתו לחסל את הגזע היהודי עלי אדמות, הבינו את משמעותה
הנכונה וקראו למאורע מחריד זה בשמו הנכון: "הולוקאוסט", שהוראתו
המקראית בתרגום השבעים "עולה כליל לה'" (שמואל-א ז, ט), העולה
בקנה-אחד עם הגדרת משמעות קידוש השם מפיו של מרן ר' יעקב מעמדין
בספרו "מגדל עוז" (פינה א): "עולה כליל למלך הכבוד".

נגענו ב"הולוקאוסט" כאדם שמטביל קנה המכחול בים. אם יהיו כל הימים דיו, ואגמים קולמוסין, ושמים וארץ יריעות, וכל בני־אדם לבלרין, אין מספיקין לכתוב את הקורות של קהילה אחת מרבבה שמסרו נפשם על קידוש שמו. במשנת קידוש השם של רבי עקיבא עסקינן, ונחזור לדון בה.

"דברי תורה"

מהו המושג של "דברי תורה" הקשור במשנת רבי עקיבא, והנשנה בנוסח זהה מפי חכמים שונים? פפוס אומר לרבי עקיבא, בפוגשו אותו בבית־הכלא: "אשריך רבי עקיבא שנתפסת על דברי תורה".⁸¹ בשנית אנו מוצאים אותן המלים הנאמרות מפי בנו של רבי עקיבא, התנא רבי יהושע בן קרחה, האומר על אביו: "אלו רבי עקיבא וחבריו שמסרו עצמן לשחיטה על דברי תורה".⁸² משמעותה של מימרה זו, "דברי תורה", יש להבדילה ממשמעות המושג "דבר תורה", שמובנו וכוונתו "מדאורייתא".

אם ללימוד תורה הכוונה, דהיינו שרבי עקיבא נתפס בעוון לימוד תורה, הרי לכך יש כינויים במקורות, כגון: תלמוד תורה, מרביץ תורה, עמלים בתורה,⁸³ עוסק בתורה. כשנתפס רבי חנניה בן תרדיון שאלו אותו: אמאי קא עסקת באורייתא?⁸⁴

המחוקק הגדול, הרמב"ם, בהקדמתו לסדר זרעים, מבאר בין השאר את משמעות המונח "דברי תורה" ואומר, שאלה הם תקנות שאסור לעבור עליהן, וכבר אמר שלמה ע"ה על העובר עליהם: "ופורץ גדר ישכנו נחש".⁸⁵

מכאן, שרבי עקיבא התקין להם לישראל תקנות מפורטות במשנת קידוש השם, והן נקראות בפי חכמי דורו "דברי תורה". מעיד על כך פסק־דינו של רבי ישמעאל, ברה"פלוגתא של רבי עקיבא,

81 ברכות סא, ב.

82 סנהדרין קי, ב.

83 תורת כהנים, ריש פרשת בחוקותי.

84 ע"ז יז, ב.

85 קטע מדברי הרמב"ם בהקדמתו לסדר זרעים: "והחלק החמישי הם הדינים העשויים על דרך חקירה והסכמה בדברים הגוהגים בין בני־אדם, שאין בהם תוספת במצוה או גרעון, או דברים שהם תועלת לבני־אדם בדברי תורה, וקראו אותם תקנות ומנהגים ואסור לעבור עליהם, וכבר אמר שלמה ע"ה על העובר עליהם: 'ופורץ גדר ישכנו נחש' (קהלת י). ואלו התקנות רבות מאוד וכ'".

המובא במסכת עבודה זרה. מעשה בבן דמא (תנא היה) בן אחותו של רבי ישמעאל, "שהכישו נחש, ובא יעקב איש כפר סכניא (מין היה) לרפאותו, ולא הניחו רבי ישמעאל ואמר לו (בן דמא): ר' ישמעאל אחי, הנח לו וארפא ממנו, ואני מביא מקרא מן התורה שהוא מותר, ולא הספיק לגמור את דבריו עד שיצתה נשמתו ומת. קרא עליו רבי ישמעאל: אשריך בן דמא, שגופך טהור ויצתה נשמתך בטהרה, ולא עברת על דברי חבריך שהיו אומרים: ופורץ גדר ישכנו נחש."⁸⁶

מדבריו אנו למדים, שבמשנת קידוש השם יש גם משום תקנות "דברי חכמים" כמאמרו: "ולא עברת על דברי חבריך", כי חכמי הדור היו חבריו. ובכך הם זהים לדברי הרמב"ם האומר, שאסור לעבור עליהם ופורץ גדר ישכנו נחש.

וכך אפשר להבין גם את דברי רבי יהודה, מגדולי תלמידיו של רבי עקיבא, שאמר: "כל העושה דברי תורה עיקר ודרך ארץ טפל, עושין אותו עיקר בעולם הבא; דרך ארץ עיקר ודברי תורה טפל, עושין אותו טפל בעולם הבא."⁸⁷

מובן זה במונח "דברי חכמים", שהם תקנות שאסור לעבור עליהן, מסביר לנו את המעשה ברבי עקיבא שהיה חבוש בבית-האסורין, וכל יום היה רבי יהושע הגרסי מביא לו מים ואלה שימשו לרבי עקיבא הן לשתיה והן לנטילת ידיים. "בכל יום ויום היו מכניסין לו מים במידה. יום אחד מצאו שומר בית-האסורין, אמר לו: היום מימך מרובין, שמא לחתור בית-האסורין אתה צריך, שפך חציין ונתן לו חציין. כשבא אצל רבי עקיבא אמר לו: יהושע! אין אתה יודע שזקן אני וחיי תלויין בחייך? סח לו כל אותו המאורע. אמר לו: תן לי מים שאטול ידי. אמר לו: לשתות אין מגיעין, ליטול ידיך מגיעין? אמר לו: מה אעשה שחייבין עליהן מיתה, מוטב אמות מיתת עצמי ולא אעבור על דעת חברי. אמרו: לא טעם כלום, עד שהביא לו מים ונטל ידיו."⁸⁸

מקשים בעלי התוספות שם: "אף-על-גב דבפרק קמא אמר: ארבעה דברים פטורין במחנה: רחיצת ידיים, וכל שכן במקום הסכנה". השיבו על כך: "מחמיר על עצמו היה". ומבארים התוספות: שניגון במשנה:⁸⁹ ארבעה דברים פטורין במחנה: היוצא למלחמת הרשות, ונטילת ידיים היא אחת מהן, וכל שכן פטורין במקום הסכנה, כגון: בבית-הסוהר, במקרה זה,

86 ע"ז כו, ב.

87 אבדר"נ סוף כה.

88 עירובין כא, ב.

89 עירובין פ"א מ"י.

"שמחמיר על עצמו היה", הרי מצד ההלכה של נטילת ידיים היה פטור. ברור מכאן, שתקנת שלמה על נטילת ידיים אינה חלה בבית־האסורין, וכך חוזרת קושיה לדוכתא, מפני־מה "החמיר על עצמו" אבי ההלכה, עד כדי סכנת נפשות כדבריו: "ומה אעשה שחייבין עליהם מיתה"? ועוד, אם בתקנות נטילת ידיים המדובר, מה משמעותם של דבריו "ולא אעבור על תקנת חברי"? מי גזר שיש לסכן את הנפש בבית־האסורין בדבר נטילת ידיים?

אלא שאין מדובר כאן כלל בתקנת שלמה בחובת נטילת ידיים. תקנה זו אינה חלה, כדברי בעלי התוספות, בבית־האסורין, ולבטח לא היה בעל המשנה מסכן עצמו על הפטור. מדובר כאן ב"לא אעבור על דעת חברי", שנמנו וגמרו על תקנות קידוש השם וגזרו שבשעת השמד "אפילו קלה שבקלות אדם נותן נפשו עליה". נטילת הידיים במקרה זה, שבו השומר שפך בזדון את המים כדי שלא יספיקו לרבי עקיבא לנטילת ידיים נכנסת לקטגוריה של "אפילו לשינויי ערקתא דמסאנא". עליה פסקו חבריו: "יהרג ואל יעבור".⁹⁰ לכן כה החמיר רבי עקיבא על עצמו. היתה זו אחת מתקנות קידוש השם.

להשלמה, עלינו לברר את ענין ה"פרהסיה". פעולתו של השומר היתה רק בינו לבין רבי יהושע הגרסי ורבי עקיבא. הוא התכוון למנוע מרבי עקיבא נטילת ידיים ולהעבירו על דבר שבמצוה, אך דין ה"פרהסיה" חל רק בעשרה מישראל. יוצא, שמבחינת ההלכה היה המקרה דנן "ביחיד".

נביא כאן את דברי הרמב"ם בספר המצוות, האומר מפורשות, שבשעת השמד ואם האונס מתכוון להעביר על דבר שבמצוות, "בין מצוות קלות ובין חמורות... הנה הוא חייב להתיר נפשו ויהרג ואל יעבור, כמו שביארנו בט' ממצוות עשה; ואם עבר ולא נהרג כבר חילל את השם ועבר על לאו זה. ואם היה העובר במקום הרבים, כלומר בעשרה מישראל, כבר חילל את השם ברבים" וכו'.⁹¹

מכאן ברור, שבשעת השמד, גם שלא בפרהסיה, דהיינו, שלא ברבים מישראל, מצווים על מצוות קידוש השם תוך קיום מצוה קלה כחמורה, אם האונס מתכוון להעביר על דבר שבמצוה.

תניא: "שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים. אם שותין שניהם ממים ואם שותה אחד מהם מגיע לישוב. דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהן במיתתו של חברו, עד

90 סנהדרין עד, א—ב.

91 ספר המצוות לרמב"ם, מצוה סג.

שבא רבי עקיבא ולימד: 'וחי אחיך עמך' — חייך קודמים לחיי חברך".⁹² משמעותה של משנה זו הדגים רבי עקיבא עצמו: הוא לא התפשר בינו לבין מצוות קונו, ולא לגם מים מהקיתון שהביא רבי יהושע הגרסי לבית שוביו, אמר: "מוטב אמות מיתת עצמי ולא אעבור על דברי חברי".
 "רבי עקיבא אומר: ארבעה בנים למלך, אחד לוקה ושותק; אחד לוקה ומבעט; אחד לוקה ומתחנן; ואחד לוקה ואומר לאביו הלקני".⁹³ נראה, שבמשנתו זו כיון רבי עקיבא למדרגות השונות בחסידי עליון המוסרים נפשם "עולה כליל למלך הכבוד", ובאמת ראינו את רבי עקיבא איך מקבל דינו באהבה, כאדם האומר לאביו הלקני.

92 בבא־מציעא סב, א. עיין דברי הגאון בעל חזון־איש בליקוטיו סימן כ"ו אות כ"א וכן את דברי הגאון ר' חיים עוזר בספרו אחיעזר יו"ד סי' ט"ז אות ה', המפרשים מחלוקת זו שבין רבי עקיבא לבין בן־פטורא.
 93 שמחות, ה.

עשרה הרוגי מלכות

במקורות קיימת זהות דעות מוחלטת באשר לשמותיהם ולזהותם של מחצית ממנין "עשרה הרוגי מלכות", המכונים "רבי עקיבא וחבריו", ואלו הם: רבי עקיבא בן יוסף, רבי יהודה בן בבא, רבי חנינא בן תרדיון, רבי חוצפית המתורגמן, רבי ישבב הסופר.

רבי יהודה בן בבא. תנא בדור השלישי, מחכמי יבנה, שהעיד בה על הלכות שונות. היה, כנראה, תלמידו של שמואל הקטן וחברו של רבי יהודה בן בתירה, ושל רבי עקיבא שעמם חולק במשנתו. אמרו עליו, שכל מעשיו היו לשם שמים, ולא היה בו כל חטא או דופי. מותו של רבי עקיבא על קידוש השם היה למופת לחבריו, ובראש ובראשונה לרבי יהודה בן בבא, שהחליט ללכת בעקבות רבי עקיבא ולמסור את נפשו על קידוש שמו יתב' ולא שעה אל האיסור החמור מצד המלכות על לימוד התורה. למרות חומר האיסור לסמוך תלמידים בסמיכות חכמים, שיהיו ראויים לדון ולהורות, אסף אליו את תלמידי רבי עקיבא "רבתינו שבדרום" — וסמכם, למען לא תינתק שלשלת הסמיכה והמסורה. "אמרו, לא זו משם, עד שנעצו בו ג' מאות לונביאות של ברזל ועשאוהו ככברה"¹. שמו של חסיד זה נשאר לברכה בקרב הדורות הבאים, "שאלמלא הוא נשתכחו דיני קנסות מישראל"¹.

רבי חנינא בן תרדיון. תנא בדור השלישי, מקום מושבו בסיכנין שבגליל התחתון, שם החזיק ישיבה ושם היה בית-דינו. היה גבאי צדקה מפורסם בנאמנותו, אבל בעיקר החשיב את לימוד התורה, ולא נמנע, למרות הזהרת חבריו, מלהקהיל קהילות ולדרוש לפניהם בתורה שנשאה בחיקו, עד כי הלך גם הוא בעקבות רבי עקיבא ונהרג על קידוש השם וספר תורה עמו. אשתו ובתו נדונו אתו. "בשעה שיצאו שלושתן צדקו עליהם את הדין, הוא אמר: 'הצור תמים פעלו'. ואשתו אמרה: 'א-ל אמונה ואין עול'. בתו אמרה: 'גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי' וגו'.

אמר רבי: כמה גדולים צדיקים הללו שנודמנו להן שלוש מקראות של צידוק הדין בשעת צידוק הדין.²

רבי חוצפית המתורגמן. תנא בדור השלישי, מתורגמנו של רבן גמליאל דיבנה. חז"ל מונים שבחו, שהיה שקול כיונתן בן עוזיאל, שבשעה שהיה עוסק בתורה כל העוף הפורח עליו באוויר מיד נשרף. עוד נשתבח שהיה שונה ק"ע פנים בתורת כהנים. בן מאה ועשר שנים היה ולא נס ליחו, "היה יפה תואר ויפה מראה". הוציאוהו ליהרג, ואחרי מותו לא ניתן לקבורה.³

רבי ישכב הסופר. תנא בדור השלישי, תלמידו של רבי יהושע וחברו של רבי עקיבא. כמעט תמיד נפלה מחלוקת בינו לבין רבי עקיבא. להוראה אחת של רבי עקיבא התנגד רבי ישכב בחריפות וקרא: בוא נצווה על רבי עקיבא בן יוסף. הוא הצטיין ברוח נדיבות, ואת כל נכסיו חילק לעניים, דבר שהיה למורת רוח לחבריו שהורו: "אל יבזבו יותר מחומש". נראה, שנחבא יחד עם חכמים אחרים אצל רבי אלעזר בן עזריה בציפורי, ולכן אנו מוצאים אותו שם יחד עם רבי חוצפית המתורגמן, רבי חלפתא ורבי יוחנן בן נורי. אבל כמו רבי חוצפית לא ניצול אף הוא מאותן הגזרות. במדרש מובא, שביום שהוציאוהו ליהרג בן תשעים שנה היה, ולפני מותו ציוה לתלמידיו: החזיקו איש ברעהו ואהבו שלום ומשפט.⁴ אם נאריך בדברים שנאמרו על חסידי עולם אלו, לא יכילם הספר, אלא הזכרנו קצת משבחים.

לעומת חמישה אלה, לוטה זהותם של המחצית השניה למנין בערפל של חילוקי דעות. על דעת הכל, היו רבי ישמעאל ורבן שמעון הראשונים למנין, אולם לגביהם אין תמימות דעים, לא ביחס לזהותם ולא ביחס לתקופתם. אשר לרבן שמעון, לא הוברר אם המדובר ברבן שמעון בן גמליאל הזקן, דור רביעי להלל הזקן, ששימש בנשיאות בפרוס החורבן, או שמדובר ברבן שמעון בן גמליאל דיבנה, דור שישי להלל הזקן. דעה יוצאת דופן אומרת, שלא בשניהם מדובר, אלא בר' שמעון אחר. לפי דעת יחיד של בעל "דורות ראשונים" אין מדובר ב"רבן שמעון", אלא ב"רבי שמעון" בן הסגן, הוא בנו של רבי חנינא סגן הכהנים, שהלך בעקבות בנו ונהרג על קידוש שמו יתב'. על-פי סברתו גרם הדמיון בראשי התיבות לשיבוש בשמות בין רשב"ג — רבן שמעון בן גמליאל, לבין רשבה"ג — רבי שמעון בן הסגן.

2 ע"ו יח, א.

3 עיין: אנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים, בעריכת ר' מרדכי מרגליות.

רבי ישמעאל כהן גדול. אם בענין רבן שמעון בן גמליאל חלוקת הדעות מתמקדת בין שני רבן שמעון בן גמליאל, הרי זהותו של רבי ישמעאל שרויה בעלטה מוחלטת, ומבוכה גדולה נפלה בדבר. כל זאת בגלל שם התואר הצמוד לו: "רבי ישמעאל כהן גדול".

במקורות נזכרים שלושה תנאים ששמותיהם זהים, הם ואבותיהם — "רבי ישמעאל בן אלישע". על רבי ישמעאל כהן גדול מובא: "אמר רבי ישמעאל בן אלישע: פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים" וכו'.⁴

השני, רבי ישמעאל בן אלישע, בר־הפלוגתא של רבי עקיבא. כ"ו פעמים חולק עליו במשנה. השלישי, רבי ישמעאל בן אלישע, שפדה רבי יהושע בצעירותו מבית השבי אשר ברומי.⁵ כאמור, שלושתם בני אלישע היו. דעתו של רבנו חננאל היא, שהנפדה ברומי הוא הבר־פלוגתא של רבי עקיבא והוא רבי ישמעאל כהן גדול. כך מובא ב"סדר הדורות", על דעת רש"י וספר יוחסין.⁶

רבי ישמעאל בן אלישע (כהן גדול). הוא רבי ישמעאל סתם. מגדולי התנאים בדור השלישי. על מאורעות ילדותו סופר, כאמור, שְׁלוֹקָה בשבי לרומי ונפדה בידי רבי יהושע באחד מביקוריו שם כחבר משלחת הסנהדרין, שהכיר בו שעתיד להיות גדול בישראל, ורבי יהושע היה כנראה אחד מרבותיו הראשונים. כן מובא שקיבל תורה מפי רבי אליעזר, והיה תלמידו של רבי נחוניא בן הקנה, שממנו קיבל את שיטתו במדרש התורה ב"כלל ופרט". חברו וידידו הקרוב היה רבי עקיבא, שהיה גם בר־פלוגתא קבוע שלו. שניהם פיתחו שיטות שונות בדרשות התורה והקימו בתי־מדרשות

4 ברכות ז, א.

5 גיטין נח, א.

6 סדר הדורות, ערך רבי ישמעאל בן אלישע כהן גדול. מקורות רבים מזהים ומצרפים את רבי ישמעאל הבר־פלוגתא של רבי עקיבא לעשרה הרוגי מלכות שנספו בשמד אורינוס: משתמע במדרש איכה רבתי ב, ה. ועיין כוזרי מאמר ג, סה. כלפי אלו שמקדימים את זמן מותו בקדושים של רבי ישמעאל לסוף זמן הבית, כיצד יתרוצו את דברי הגמרא (סנהדרין יא, ב) המובא על שמואל הקטן, שחזה לאחר החורבן את אופן אחריתם של רבי ישמעאל, ר' שמעון ורבי עקיבא? הרי ידוע לנו, ששמואל הקטן סידר את הברכה התשע־עשרה: "ולמלשינים" בפני רבן גמליאל ביבנה, שגם הספידו, כמובא במשחות פ"ח ובסוטה מח (וכן דעתם של הרבה היסטוריונים, כמו צייטלין, קרויס ועוד, למעט דעתו של רא"מ היימאן, בערך שמואל הקטן). בעל "מגן אבות" כותב, ש"רבי ישמעאל זה הוא חברו של רבי עקיבא... הוא שחיבר המכילתא בספר שמות, ואינו רבי ישמעאל בן אלישע כהן גדול".

בישראל הנקראים על שמם: דבי רבי ישמעאל ודבי רבי עקיבא. מבתי-מדרש אלו באו מדרשי הלכה לתורה. רבי ישמעאל היה הראשון שקבע את שלוש-עשרה המידות שהתורה נדרשת בהן. מלבדן קבע עוד כמה מידות וכללים למדרש התורה והשתמש בהם תדיר, כגון הכלל "דברה תורה כלשון בני-אדם". מקום מושבו הקבוע היה בדרומה של יהודה, סמוך לאדום, בכפר עזיז. בזה אחר זה, מתו שני בניו על פניו. חבריו רבי עקיבא, רבי טרפון ורבי אלעזר בן עזריה באו לנחמו והרבו להספידם. מדברי רבי עקיבא משתמע, שבנים אלו "זכו את הרבים", כדברי רבנו חננאל שם, "שחייבין היו כל ישראל לבכותם".⁷

רבן שמעון בן גמליאל (השני). הנשיא השישי מבית הלל, אביו של רבי יהודה הנשיא. זמן פעולתו היה בדור הרביעי לתנאים, אחרי ששקטה הארץ מהמרד והגזרות שלאחר מרד ברי-כוכבא. במות אביו, רבן גמליאל דיבנה, היה עדיין צעיר לימים, ורבי עקיבא היה לראש הסנהדרין. לאחר מות הקדושים של רבי עקיבא שב רבן שמעון בן גמליאל לארץ ונבחר למלא מקום אבותיו בנשיאות. את מושבו קבע באושא שבגליל. כרבן גמליאל אביו שקד אף הוא על תקנת משרת הנשיאות ועמל בכל כוחו לחזקה ולבצרה, כדי שתוכל לאחד תחת הנהגתו את האומה בכל פזוריה. גדולה היתה ענוותנותו וגדול היה הכבוד שרחש לחבריו, ובפרט לחבריו תלמידי רבי עקיבא שהחשיב ביותר. ביחוד היה מחבב את רבי יוסי, והיה מכלכל את מעשיו על פיו. לרבי יהודה היה מקורב. כן מסר הלכות בשם שאר תלמידי רבי עקיבא: רבי מאיר, רבי אלעזר ורבי יוחנן הסנדלר. כמאה הלכות נמסרו מפי רבן שמעון בן גמליאל במשנה, והרבה מאלה בתוספתא ובברייתות.⁸

על זהותם של שלושת התנאים האחרונים להשלמת מנין עשרה הרוגי המלכות נחלקו הדעות. במקורות שונים נזכרים שמותיהם של שנים-עשר תנאים, אלה מחסירים את אלו ומוסיפים אחרים במקומם, ואלה הם:

רבי אלעזר בן שמוע^{8 12}

רבי חנינא בן חכינאי⁹

רבי יהודה בן דמא⁹

7 מועד קטן כח, ב.

8 בית-המדרש, חלק ב-ו.

9 אלה אזכרה — פיוט ליום הכיפורים.

10 ספר יוחסין.

11 שלשלת הקבלה לחכם ר' גדליה בן יחיא.

12 סדר הדורות לר' יחיאל הלפרין. בערכם.

רבי יהודה הנחתום^{14 16 17 15}

רבי יהודה בן תימא¹³

רבי שמעון בן עזאי^{13 16 17 15}

רבי טרפון^{17 15}

רבי יוסי בן חלפתא¹⁴

רבי חנינא סגן הכהנים¹²

רבי שמעון בן חנינא סגן הכהנים¹⁸

רבי אלעזר בן חרסום (רבי אלעזר חרסנא)¹⁵

רבן גמליאל¹⁵

רבי אלעזר בן שמוע (כהן). הוא רבי אלעזר סתם במשנה ובברייתא, תנא בדור הרביעי. אמרו עליו: רבי אלעזר בשיטת רבי עקיבא רבו אמרה. בשעת השמד, כשגזרה המלכות שלא לסמוך חכמים, נמנה גם הוא עם חמשת תלמידי רבי עקיבא שנסמכו בידי רבי יהודה בן בבא, וישנם החולקים על כך (נראה, שאלו המונים אותו בין "עשרה הרוגי מלכות", אינם כוללים אותו בין "רבותינו שבדרום" שהטיל עליהם רבי עקיבא רבם להעמיד תורה בשעה זו). אין לדעת היכן היה מקום ישיבתו של רבי אלעזר. מרובים היו תלמידיו, עם המפורסמים יש למנות את רבנו יהודה הנשיא. תלמיד חשוב אחר הוא איסי הבבלי. יחסו של רבי אלעזר לתלמידיו היה יחס של חיבה וכבוד. התנא בן הדור החמישי, רבי שמעון בן אלעזר היה, כנראה, בנו. המדרש והפיוטים מונים אותו במנין "עשרה הרוגי מלכות"³.

רבי חנינא בן חנינאי. תנא בדור השלישי והרביעי, מחכמי יבנה הצעירים, "הדנין לפני חכמים". היה אחד מתלמידי רבי עקיבא הראשונים והמובילים, וחברם של אלעזר בן מתאי, שמעון בן זומא ושמעון התמני. כתבריו אלו נשתבה גם הוא בדיעת לשונות הרבה. אצל רבי עקיבא למד גם את תורת הסוד, מעשה מרכבה. עליו מובא: "צפה רבי עקיבא ברוח הקודש". התרועע עם רבן שמעון בר יוחאי. שניהם למדו שלוש עשרה שנה בבית מדרשו של רבי עקיבא בבני ברק. פיוט "אלה אזכרה" ומקורות אחרים

13 אברבנאל בפירושו על אבות — נחלת אבות. לדעתו, זהים רבי יהודה בן בבא ובן תימא.

14 מדרש תהילים ט.

15 איכה רבתי ב, ה.

16 מדרש שיר השירים (גרינהוט), עמ' ד—ז.

17 פיוטי יגיי, מהד' זולאי, תרצ"ח, עמ' שעד.

18 דורות ראשונים, חלק א, כרך ה, מז.

מונים אותו בין "עשרה הרוגי מלכות", ומוסרים עליו, שכל ימיו היה יושב בתענית מבן שתים עשרה שנים עד שהיה בן תשעים וחמש.¹⁹

רבי יהודה בן דמא. נמנה במדרש מאוחר עם "עשרה הרוגי מלכות", שמת על קידוש השם יחד עם רבי עקיבא וחבריו. אך במקורות העתיקים לא הובא שם זה כלל, ושמא נתחלף ברבי אלעזר בן דמא, עם "עשרה הרוגי מלכות" הנמנה בהיכלות־רבתי, בקונטרס ברייתא "פרק מרכבה".²⁰

רבי יהודה בן הנחתום. תנא בדור השלישי. רק מעט נזכר שמו במקורות, במשנה לא הובא שמו כלל ורק פעמים מעטות נזכר בברייתא. במדרשים ופיוטים נמנה עם "עשרה הרוגי מלכות".²¹

רבי יהודה בן תימא. תנא שלא נודע זמנו. מדבריו הובאו רק פעם אחת במשנה ופעמים מעטות בברייתות. על קדמותו מרמזת הדרשה שדרשו על המלה "משענת" — אלו בעלי משנה, כגון רבי יהודה בן תימא וחבריו. אברבנאל מזהה אותו עם רבי יהודה בן בבא, הנמנה בין "עשרה הרוגי מלכות".²²

רבי שמעון בן עזאי. הנקרא כרגיל בן עזאי סתם, תנא בדור השלישי. רבו היה, כנראה, רבי יהושע בן חנניה, ובשמו הוא מוסר כמה הלכות. היה מה"דנין לפני חכמים".²³ לרבי עקיבא נחשב כתלמיד וחבר והוא מכנה אותו: רבי. אמר עליו: "כל חכמי ישראל דומים עלי כקליפת השום, חוץ מהקרח הזה" — הוא רבי עקיבא,²⁴ וקרא על עצמו: "חבל עלך בן עזאי שלא שימשת את רבי עקיבא".²⁵ בן עזאי ארס את בתו של רבי עקיבא, אבל מסיבה לא־ידועה, לא נשאה לאשה, אמר: "נפשי חשקה בתורה".²⁶ אמרו עליו: "הרואה בן עזאי בחלום יצפה לחסידות".²⁷ מותו בלא עת בא בשל עיסוקו בחכמת הנסתר. ברייתא ידועה מונה אותו בין הארבעה שנכנסו לפרדס, והוא "הציץ ומת".²⁸ כאמור, מופיע שמו במדרשים, בפיוטים בין "עשרה הרוגי מלכות".

רבי טרפון (כהן). תנא בדור השני. בילדותו ראה את הבית ואת הכהנים בעבודתם. את תורתו קיבל מרבן גמליאל הזקן ומרבי יוחנן בן זכאי. בדיוני החכמים ב"כרם ביבנה" היה מביע דעתו ראשון, ואף בדורות הבאים העריצו את זכרו וכינוהו בתואר הכבוד: "אביהן של כל ישראל". מושבו

19 סנהדרין יו, ב.

20 בכורות נח, א.

21 נדרים עד, ב. ראה הפרק "ביתו וצאצאיו".

22 יבמות סג, ב.

23 ברכות נו, ב.

24 חגיגה יד, ב.

הקבוע היה בעיר לוד, שהיתה מושב לחכמים ולזקנים "בעליית בית ניתזה", שם נמנו וגמרו על קידוש השם. עם תלמידיו נמנה גם רבי עקיבא, שדן לפניו בהלכה, אולם רבי עקיבא נתעלה מאוד בתורה, ראוהו וקבעוהו כתלמיד חבר לרבי טרפון שאמר עליו: "כל הפורש ממך כפורש מן החיים"²⁵. מדרשים וספר היוחסין מונים אותו בין "עשרה הרוגי מלכות".

רבי יוסי (בן חלפתא). הוא רבי יוסי סתם במשנה ובברייתות. מן התנאים המפורסמים ביותר בדור הרביעי, אחד מחמשת תלמידיו האחרונים של רבי עקיבא, וחברם של רבי מאיר, רבי יהודה, רבי שמעון ורבי אלעזר, "רבותינו שבדרום", בנו של חלפתא, התנא בדור השלישי. את תורתו קיבל מחכמי יבנה, מאביו רבי חלפתא ומרבי יוחנן בן גורי, חברו של אביו, וכן מהחכם הלא-מפורסם אבטולמוס, אבל רבו המובהק היה רבי עקיבא.²⁶ כשנטרפה השעה מפני גזרות המלכות בפולמוס בר-כוכבא ולא הספיק רבי עקיבא רבו לסמכו, סמכו רבי יהודה בן בבא במסירות נפש. מקום מושבו היה בציפורי, עיר מולדתו, שם היתה לו ישיבה. אליה הנביא היה רגיל אצלו מעשה יום ביומו.²⁷ כאמור, נמנה רבי יוסי במדרש עם עשרה הרוגי מלכות. הדעה נותנת, שמדובר ברבי יוסי אחר, כי את רבי יוסי בן חלפתא אנו מוצאים בזמנים מאוחרים בהתכנסויות החכמים באושא, ביבנה ובעיבור השנה בבקעת רימון.²⁸

רבי חנינא (חנניה) סגן הכהנים. תנא בדור הראשון. על-פי תוארו, היה משמש, כנראה, סגן לכהן הגדול בבית-המקדש. רבי חנינא עצמו מסביר את תפקידו של הסגן במקדש, שאם אירע בו פסול בכהן הגדול נכנס סגן ומשמש תחתיו. רבי חנינא ראה בעיניו את החורבן. לאחר החורבן מסר עדויות הנוגעות לעבודת הכהנים בבית-המקדש ולענינים אחרים. לדעת הרמב"ם, בהקדמתו לזרעים, היה רבי שמעון בן הסגן בנו של רבי חנינא סגן הכהנים. נזכר ג' פעמים במשנה ובכולן רבן שמעון בן גמליאל אמר בשמו.²⁹ לדעת ר' יצחק איזיק הלוי, בעל "דורות ראשונים", יש למנותו עם "עשרה הרוגי המלכות" ולדעת בעל "סדר הדורות" נמנה אביו רבי חנינא עם קדושי עליון אלה.

צא ולמד שכל התנאים מהדור השלישי והרביעי הנמנים במקורות בין "עשרה הרוגי מלכות", הם — "רבי עקיבא וחבריו".

25 קידושין טו, ב. ומקבילות.

26 פסחים יח, א ומקבילות.

27 סנהדרין קיג, ב. ראה הפרק "גילוי אליהו".

28 ברכות סג, ב. ירושלמי, חגיגה פ"ג, ה"א.

29 שקלים פ"ח, מ"ה; כתובות פ"ב, מ"ח; מנחות פ"א, מ"ט.

פרק כא קדיש

"רבי מאיר אומר משום רבי עקיבא : מה תלמוד לומר 'והחי יתן אל לבו', אלא עבד דיעבדון לך, לוי דילוונך, ספוד דיספדונך, קבור דיקברונך"¹ (עשה חסד עם המתים, כדי שיעשו אחרים חסד עמך ביום פקודה). מצוות אלו כוללות את הלכות הלווית המת. מעמד מיוחד הציבו לקדיש. חז"ל תיקנו תפילה רמה זו, את הקדיש, לשבח בה את השם ברוך הוא ולקדשו ברבים. לכן, נתקנה בלשון ארמית, שיבינו אותה גם עמי הארץ שאינם מכירים בלשון הקודש אלא ארמית שהיתה לשונם בזמן ההוא.² שלושה קדישים הם: קדיש של שליח ציבור, קדיש דרבנן וקדיש יתום.

קדיש של שליח ציבור

תפילת "יתגדל" אינה נזכרת בתלמוד שלנו. בגמרא היא נזכרת בשם: "יהא שמו הגדול מבורך או יהא שמיה רבא".³ רבי יהושע בן לוי אמר: "כל העונה: אמן יהא שמיה רבא מברך בכל כוחו, קורעין לו גזר-דינו".⁴ "אמרי: לכל אין מפסיקין (באמצע התפילה) חוץ מן יהא שמו הגדול מבורך, שאפילו עוסק במעשה מרכבה פוסק".⁵ מובא בברכות מפי אליהו הנביא, שאמר לרבי יוסי: "בשעה שישראל נכנסין לבתי-כנסיות ולבתי-מדרשות ועונין: יהא שמיה הגדול מבורך, הקב"ה מנענע ראשו ואומר: אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך".⁶

1 תוספתא, מגילה ד, טו. ראה: כתובות עב, א. וכן מו"ק כח, ב.

2 סידור "עבודת ישראל" 129.

3 ברכות ג, א; א, כא. א. שבת קיט, ב ומקבילות.

4 שבת קיט, ב.

5 ברכות כא, ב.

6 ברכות ג, א.

"קדיש" מוזכר לראשונה במסכת סופרים בקשר להלכות מנין לתפילה בציבור. נאמר שם, שקטן לפני הגיעו למצוות, היינו בן פחות מי"ג, אינו עולה מן המנין, אין לצרפו למנין לא לקריאת התורה ולא לאמירת קדיש בציבור וכיצא בהן.

קדיש דרבנן

קדיש זה שאומרים אותו בסיום לימוד תורה, נקרא בגמרא: "יהא שמייה רבא דאגדתא".⁷ פירש רש"י שם: "יהא שמייה רבא שעונין אחר הגדה שהדרשן דורש ברבים". בכל שבת היו נוהגים כך ושם היו נקבצים כל העם לשמוע, לפי שאינו יום של מלאכה.

קדיש יתום

קדיש יתום הוא קדיש על הנפטר, שאומר היתום אחר מיטת הוריו, וממשיך להגיד שלוש פעמים ביום במשך י"א או י"ב (לפי המקובל) חודשי השנה הראשונה לפטירתם. קדיש זה אינו נזכר בגמרא כלל. הסימוכין לאמירתו והתיקון הגדול הטמון בו נלמדים ממעשה של רבי עקיבא.⁸ כן אין מופיעה בשום מקום בתלמוד הפתיחה של הקדיש "יתגדל ויתקדש". נוסח זה מופיע לראשונה ב"אותיות דרבי עקיבא".⁹

על חסד של אמת שלא נפסק עם סתימת הגולל על המת, על הקשר המוסיף להתקיים בין העולם הגופני לבין עולם הנשמות, אשר בכוחו להעניק הנאה לנפטר ב"אמירת דבר שמועה מפיו", מגלה לנו רבי שמעון בר יוחאי, תלמידו הגדול של רבי עקיבא, ששפתיו דובכו עת נאמרה הברייתא בשמו בפי רבי יוחנן, וזו לשונה: "כל תלמיד חכם שאומרים דבר שמועה מפיו בעולם הזה, שפתיו דובכות בקבר".¹⁰

בנוסח דומה אומר גם הירושלמי: "כל תלמיד חכם שאומרים דבר הלכה מפיו בעולם הזה, שפתיו רוחשות עמו בקבר, שנאמר 'דובב שפתי ישנים'

7 סוטה מט, א.

8 מעניינת קביעתם של החוקרים (ראה אבן שמואל, מדרשי גאולה, עמ' לח, ומבוא לספר זרובבל עמ' נח), האומרים, כי הקדיש מכון לבריכותכא, אולם אין לכך סימוכין במקורות.

9 עיין: אוצר ישראל, ערך "קדיש".

10 יבמות צו, א ובמקבילות.

(ככומר של ענבים). מה כומר של ענבים זה, כיון שמניח אדם אצבעו עליו מיד דובב, אף שפתותיהם של צדיקים, כיון שאומרים דבר הלכה מפיהן של צדיקים שפתותיהן מרחשות עמהן בקבר¹¹.

עד שתוקנה תפילת קדיש על הנפטר לא מובא במקורות על האפשרות שהוענקה לחי להיטיב עם ההולך לעולמו, להקל עליו ולהצילו מדינה של גיהנום¹² ולהעלות את נשמתו במעלות העליה הנשגבה. כדברי רבי יעקב מעמדין, האומר: "וענינו להעלות נפשות אשר בעשיה לגן-עדן בסוד תחיית המתים ועמם להעלות נפשותם על-ידי שם מ"ב שבו" (בתפילת קדיש)¹³.

את המקור של "קדיש יתום" מביא רבנו יצחק מוינה, בעל "אור זרוע": "מנהגנו בארץ כנען וכן מנהג בני ריינוס, לאחר שיאמר הציבור אין כאלוקינו, עומד היתום ואומר קדיש... וכמנהגנו מסתברא משום מעשה שהיה עם רבי עקיבא, שפגש אדם שפניו היו שחורים כפחם והיה טעון על ראשו משא כטעונות עשרה בני-אדם, והיה רהיט כסוס. גזר עליו רבי עקיבא והעמידו ושאלו למעשיו", עד שסיפר לו הלז כי איננו מבין החיים וכי כל יום שולחים אותו לחטוב עצים, ושורפין אותו באותן העצים שהוא מלקט. שאלו רבי עקיבא: "מה היה מלאכתך בעולם שבאת ממנו?" אמר לו: "גבאי הייתי והייתי נושא פנים לעשירים ומדכא עניים". אמר לו: "כלום שמעת אם יש לך תקנה?" אמר לו: "שמעתי, שאלמלי היה לו לזה בן עומד בקהל ואומר: 'ברכו את השם המבורך' ועונין אחריו: 'ברוך השם המבורך לעולם ועד', או יאמר: 'יתגדל' ועונין אחריו: 'יהא שמיה רבא מבורך', מתירין אותו האיש מן הפורענות... באותה שעה קיבל עליו רבי עקיבא לילך לעירו של הנפטר, לחפש ולידע אם הוליד בן, למען ללמדו תורה ולהעמידו לפני הציבור. הלך ושאל עליו בלודקיא (עירו של הנפטר), מצא את בנו שעדיין היה ערל. נטלו רבי עקיבא, מלו, הושיבו לפניו ולמדו תורה והברכות, העמידו לפני קהל ואמר: 'ברכו את השם המבורך, וענו הקהל: 'ברוך השם המבורך לעולם ועד, יתגדל — יהא שמיה רבא' וכו'. באותה שעה התיירו את המת מן הפורענות. מיד בא (הנפטר) לרבי עקיבא בחלום ואמר: יהא רצון מלפני השם שתנוח דעתך בגן-עדן שהצלת אותי

11 שקלים פ"ב, ה"ה. ראה רש"י בבכורות לא, ב: "דוכבות — נעות, והנאה הוא לו, שדומה כחי".

12 ריב"ש ס' קט"ו. והכלבו ס' קיד.

13 סידור היעב"ץ, דף צא.

מדינה של גיהנום. פתח רבי עקיבא ואמר: יהא שמך השם לעולם, זכרך לדור ודור.¹⁴

גודל התיקון בקדיש יתום

מה הוא סוד התיקון שבקדיש יתום, שבכוחו להתיר את המת מן הפורענות, לחלצו מדינה של גיהנום ולהביא לתיקון נשמתו של אדם? משנתם של רבי עקיבא וחבריו, רבי אלעזר בן עזריה ורבי ישמעאל, על חלוקי כפרה, אומרת: כל העברות שאדם נכשל בהן עלי אדמות מתכפרות לו בחייו. יש שתשובה לבדה דיה, ויש שתשובה תולה ויום הכיפורים מכפר. יש שתשובה ויום הכיפורים מכפרים מחצה, והיסורים בשאר ימות השנה מחצה. "אבל מי שנתחלל בו שם שמים אין כוח לא בתשובה לתלות ולא ביום הכיפורים לכפר ולא ביסורין למרק, אלא תשובה ויום הכיפורים מכפרין שלישי, והיסורין מכפרין שלישי והמיתה ממרקת ביסורין, עליו הכתוב אומר: אם יכופר העוון הזה לכם עד תמותו, הא למדנו, שהמיתה ממרקת".¹⁵

רבי עקיבא העניק לעם ישראל את תפילת ה"קדיש יתום", שבכוחה לחולל פלאים בפריצת המבוי הסתום שהאדם נקלע אליו בשבוקו חיים לכל חי, והיא מזכה גם את הנפטר שלא הספיקו בידו לעשות תשובה, לכפר על עוון שאין יום הכיפורים דיו לכפר עליו, להתיר את המת מעוון שהיסורין אין בהם די למרקו. לכאן עולה הקדיש שכל-כולו קידוש השם — יתגדל ויתקדש. זו היא הכרות קידוש השם, שמתכפר בה עוון חילול השם של הנפטר.

אומר רבי חיים ברבי בצלאל ב"ספר החיים": "עיקר הטעם של אמירת קדיש יתום לפי שאין מיתה בלא חטא, ורובם מתים בעוון חילול השם, שלא יכופר אותו עוון עד שימותו. וכשהקב"ה נפרע מן החטא, אז שמו נתקדש, שנאמר: 'ונשפטתי וכו', ואחר-כך: 'והתגדלתי והתקדשתי'. לכן, עומד הבן של החוטא הזה שמת ואומר לפני התיבה: 'יתגדל ויתקדש', כלומר, מתנחם אני על מיתת אבי, הואיל ושמו של אבי שבשמים מתגדל ומתקדש על מיתתו. ומיד מתכפר עוון חילול השם שעשה. וזה דוגמת

14 אור זרוע חלק ב, דף יא, וכן ס' ו. רבנו יצחק מויגה קרא לספרו "אור זרוע", משום שענו לו בחלום לאיית את שמו של רבי עקיבא לפי סופי תיבות "אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה" — עקיבה, ב"ה"א. וכן ראה: תדב"א ז, יז. ראה גם: מדרש עשרת הדיברות, בית-המדרש, ח"א.

15 ירושלמי, יומא פ"ח, ז.

הנידונים בבית־דין שהוצרכו בני משפחתם לבוא ולאמר לבית־דין: "יפה דנתם", להורות שאין בלבם על בית־דין כלום".¹⁶
 בגילוי תפילת "קדיש" החזיר רבי עקיבא לישראל את האבדה של מצות קידוש השם שאבדה להם עם חורבן בית ראשון — גם לאלו שכבר הלכו לעולמם ונמצאים בעולם הגמול.

רבי עקיבא, אביהם של ישראל, דאג כאב להבטיח לפרט מוצא ותיקון גם לאחר שיעבור את מפתן החיים. בעולם הזה ביקש רבי עקיבא להסיר את הפחד מפני הבלתי נודע המקנן בלבו של כל אדם מאמין. מצד אחד חי המאמין באמונה המפייחה בו תקווה, המקשרת אותו לנצח, המבדילה אותו מהדומם, הצומח והחי ומאפשרת לו ליהנות מחוויית האמונה ש"שכר מצוה — מצוה", היינו, ששכרה של המצוה היא התעלות הנפש של מקיימיה. אך מאידך גיסא קיימת בו היראה שמא החטא גורם. רבי עקיבא הקל פחד טמיר זה מפני מאזן החטא והעונש ולימד זכות על ישראל לפוטרם מדינה של גיהנום בהבטיחו במשנתו: "העושה אחת מאלו לא ימוט לעולם".¹⁷

שלושה תנאים כאחד חיפשו דרך לפטור כל יחיד מישראל מדינה של גיהנום, והם: רבי אלעזר בן עזריה, רבי שמעון בר יוחאי ורבי עקיבא, כל אחד בדרכו המיוחדת, כל אחד מכוח כוחו.

רבי אלעזר בן עזריה מכוח ההלכה: לדעתו, לא שב ישראל לאיתנו לאחר חורבן בית־המקדש, ואיבד משיווי־משקלו ודעתו. לכן יש לפטור אותו מדינה של גיהנום מדין שכרות, וז"ל: "יכול אני לפטור את העולם כולו מן הדין, מיום שחרב בית־המקדש ועד עכשיו, שנאמר: ¹⁵ 'לכן שמעי זאת עניה ושכורת ולא מיין'".¹⁸

הרשב"י מכוח המיסתורין שבו: "ואמר חזקיה אמר רבי ירמיה משום רבי שמעון בר יוחאי: יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין, מיום שנבראתי עד עתה, ואילמלי אליעזר בני עמי — מיום שנברא העולם ועד עכשיו, ואילמלי יותם בן עזריהו עמנו — מיום שנברא העולם עד סופו".¹⁹

16 "ספר החיים" ח"ב, סוף פרק ז.

17 ישעיה נא, כא.

18 עירובין סה, א.

19 סוכה מה, ב. ראה אבדר"ג נוסחה א, טז, שם משווה הרשב"י את ישראל שאינם רואים פני גיהנום לעולם, לשדה זיבורית, שאחרי השקאה מרובה מכניס מעט. "כך עתידים ישראל לומר לפני הקב"ה; ריבונו של עולם, אתה יודע ביצר הרע שהוא מסית בנו, שנאמר כי הוא ידע יצרנו" (תהילים קג, טו).

רבי עקיבא מכוח התיקון: "תתקצ"ט מיני חובה מלמד עליו אותו מלאך (הקטיגור) ואחד לזכות, ניצול". ומסיים רבי עקיבא: "כל זה בעולם הזה, אבל לעולם הבא כל מי שיש לו אפילו מצוה אחת מכריעו לכף זכות".²⁰ נאמן לשיטתו, "לו מצוה אחת", מנחם רבי עקיבא את נשיא ישראל: "כשהיה רבן גמליאל קורא המקרא הזה: 'עושה אלה לא ימוט לעולם',²¹ היה בוכה, אמר: מי יכול לעשות כל אלה? וכשהיה רבי עקיבא קורא בפסוקים אלה היה משחק. אמר לו רבן גמליאל: מפני מה אתה משחק? אמר לו: ראה מה כתוב בשרצים: 'אל תטמא בכל אלה'.²² יכול אינו מטמא אלא בכלם, והרי אם נגע בכעדשה מן השרץ טמא, ומידה טובה מרובה מן מידת פורענות חמש מאות. ומה זה מי שנגע באחד מהם אפילו בכעדשה טמא כאילו נגע בכלן, לא כל שכן העושה מצוה אחת מהן כאילו קיים את כולן. אמר ליה: עקיבא, ניחמתני, ניחמתני!"²³

מה נפלאים ומעודדים דברי הרמב"ם בפירושו למשניות, בסוף מסכת מכות, כשהוא הולך לשיטתו של רבי עקיבא "לו מצוה אחת" וקובע: מעיקרי האמונה בתורה, כי כשיקיים אדם מצוה מתרי"ג מצוות כראוי וכהגון ולא ישתף עמה כונה מכוונת העולם בשום פנים, אלא שיעשה אותה לשמה מאהבה, כמו שבארנו לך, הגה זכה בה לחיי העולם הבא".

בביאור זה מבאר הרמב"ם את משנתו של רבי חנניה בן עקשיא האומר: "רצה הקב"ה לזכות את ישראל, לפיכך הרבה להם תורה ומצוות וכו'". לכאורה, הרי כאן דבר והיפוכו, כי מעט מצוות קל יותר לקיים מאשר מצוות רבות. מסביר הרמב"ם: "ועל זה אמר רבי חנניה, כי המצוות בהיותן הרבה אי-אפשר שלא יעשה אדם בחייו אחת מהן על מתכונתה ושלמותה, ובעשותו אותה מצוה תחיה נפשו באותו מעשה. וממה שיורה על העיקר הזה, מה ששאל רבי חנניה בן תרדיון: 'מה אני לחיי העולם הבא?' והשיבו המשיב: 'כלום בא מעשה בידך', כלומר, נודמן לך לעשות מצוה כהגון, השיבו, כי נודמן לו מצות צדקה על דרך שלמות ככל מה שאפשר וזכה לחיי העולם הבא. ופירש הפסוק 'ה' חפץ למען צדקו'²⁴ — לצדק את ישראל למען 'כי יגדיל תורה ויאדיר'".

עד כאן מדובר במשנת רבי עקיבא, על מצוה שהאדם יכול לקיים למען

20 ילקוט שמעוני איוב, לג, סימן תתקיט.

21 תהילים טו, ה.

22 ויקרא יא, מג ("בהם" כתיב).

23 ילקוט שמעוני תהילים טו, סימן תרסה, וכן מדרש תהילים, שם. בשינוי

נוסח: מכות כד, א.

24 ישעיה מב, כא.

"לא ימוט לעולם". אך מה דינו של אדם שהחמיץ את ימיו ואיבד את שנותיו מבלי להגיע לרכישת אחת מהמידות המפורטות בתהילים²¹ ועבר על זדונות שאין להן כפרה במותו, הנה גם עבורו מצא רבי עקיבא פתח תקוה לאחר שנסתם עליו הגולל, ובנו, היתום החי, יכול להצילו מדינה של גיהנום.

אין דרכם של חז"ל לספר סיפורים או להתעסק בדבריי־הימים, ומאורע שאין בו משום לימוד הלכה אינו מסופר. פעולתו רבת־הטורח של רבי עקיבא למען תיקון נשמתו של המוכסן החמסן המובאת בפרוטרוט מפי חז"ל קובעת הלכה לדורות, כי תיקון נצח טמון בקדיש יתום.

אמרו חז"ל: "כל י"ב חודש גופו קיים ונשמתו עולה ויורדת".²⁵ קבע רבי עקיבא: "ומשפט רשעים בגיהנום י"ב חודש".²⁶ לכן, אומרים קדיש י"א חודשים, "כי היכא דלא משווי איניש אבוהו ברשיעי ישראל שמשפטם י"ב חודש".²⁷ הקדיש הוא התפילה הנצחית, המקשרת את כל הדורות בישראל.

"עתיד הקב"ה להיות יושב בגן עדן ודורש וכל הצדיקים יושבים לפניו, וכיון שמסיים האגדה — עומד זרובבל בן שאלתיאל על רגליו ואומר: יתגדל ויתקדש, וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו וכל באי עולם עונים אמן".²⁸ יהי רצון שנזכה להיות מהעולים והזוכים לענות אמן באותה שעה, אמן.

25 שבת קנב, ב.

26 עדיות פ"ב, מ"י.

27 שו"ת בנימין זאב, ס' קס"א, בשם ר"י מקורביל. דרכי משה ליו"ד ס' שעו.

28 ילקוט שמעוני, ישעיה, סימן תכט.

”והכל מתוקן לסעודה”

”הוא (רבי עקיבא) היה אומר: חביב אדם שנברא בצלם. חיבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר: 'כי בצלם אלוהים עשה את האדם'. חביבין ישראל שנקראו בנים למקום. חיבה יתרה נודעת להם שנקראו בנים למקום, שנאמר: 'בנים אתם לה' אלוהיכם'. חביבין ישראל שניתן להם כלי-חמדה. חיבה יתרה נודעת להם שניתן להם כלי-חמדה, שנאמר: 'כי לקח טוב נתתי לכם תורתִי אל תעזובו'. הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי רוב המעשה. הוא היה אומר: הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על כל החיים, החנות פתוחה והחגווגי מקיף והפנקס פתוח והיד כותבת וכל הרוצה ללוות יבוא וילוה והגבאים מחזירין תדיר בכל יום ונפרעין מן האדם מדעתו ושלא מדעתו, ויש להם על מה שיסמוכו והדין דין אמת והכל מתוקן לסעודה”¹.

שלוש משניות אלה שנאמרו מפי רבי עקיבא, הן מועט המחזיק את המרובה ומהווים נכסי צאן ברזל ליושבי תבל ותקוה טובה לאחריהם, חובקות זרועות עולם ומכפילות בתוכן את גופי-החיים, מקרי העתים ותכלית הבריאה. הם תקועים באדם ונעוצים בנפש: ”והכל מתוקן לסעודה”. כל המפרשים הדגולים תרמו מחכמתם לפירוש משניות אלו. על המשנה הראשונה הדנה ב”צלם”, ”בנים”, ו”תורה”, תמהו על כפל הלשון: ”חביב אדם” ו”חיבה יתרה נודעת לו”. ”חביבין ישראל” ו”חיבה יתרה נודעת להם”. ”חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה” ו”חיבה יתרה נודעת להם שניתן להם כלי-חמדה” ופירשו אותם בהרחבה. על דעת כולם מהווה משנה זו בנין פירמידה של ערכין. בסיסו — חביבותו של אדם שנברא בצלם — שנמסרו לו שבע מצוות של בן-נת², אחת מהן שנצטוו על שפיכות דמים.

1 אבות פ”ג, יד—טז.

2 סנהדרין נו, ב. עיין היטב בתשובת ר’ חיים ויטאל, כפי שמסר לנו ר’ שמואל אוזיידה בשאלת ”אדם ובן נח”: ”שאלתי את החכם המפואר האלוקי ר’ חיים ויטאל יצ”ו, לבאר לי דעתו בזה, אם בכלל ’חביב אדם שנברא בצלם’, נכנסים בני נח אם לאו? והשיב לי, כי בוודאי שאין הרשעים בכלל, ומאי

אמרו: "כל המאבד נפש אחת מעלין עליו כאילו איבד עולם מלא".³ רבי עקיבא מצוה על השופטים לצום ביום שדנו בו אדם לשפוך את דמו — למות,⁴ גם אם רשע הוא ופושע באשר הוא אדם.

מעליה, חביבותן של ישראל. רבי עקיבא רואה את כל ישראל כבני מלכים,⁵ ופוסק: "אפילו עניים שבישראל רואין אותן כאילו הם בני-חורין שירדו מנכסיהם".⁶

מעלת האדם נמדדת בכושר יכולת ההתאפקות, ההמנעות והבקרה שביכולתו להפעיל כלפי תכתיבי רצונו. לישראל נמסרו תרי"ג מצוות, מהן שס"ה ב"לא תעשה" — בחובת ההתאפקות.

קצה לפירמידה חביבותם של לומדי תורת ה', "תורתי אל תעזבוני", אליהם מופנית הדרישה הנבואית: "והצנע לכת עם אלוקיך".⁷ ואכן, בחירת ישראל איננה מערכת של יתרון זכויות ואין היא מעניקה תפנוקים לעם הנבחר; אדרבה, כל עיקרה מערכת של סייגים ושל חובות, ובפרט ל"תופשי התורה". לא לחינם מדברים המקורות במושגים של עול: "עול תורה", "עול מצוות" ו"עול מלכות שמים", וחלילה להם לשוקדיה להתגאות בכך. "אמר רבי עקיבא: כל המגביה עצמו על דברי תורה למה הוא דומה? לנבלה מושלכת בדרך, כל העובר ושב מגיח ידו על חוטמו ומתרחק ממנו והולך".⁸ וכן אמרו: "לא יהנה אדם מדברי תורה ויתגאה בהם שמא עוקרין אותו".⁹

דנקט 'אדם', לפי שהוא שם חשוב משם ישראל... לכן, ההורג אדם דמו ישפך, כי בצלם אלוקים עשה את האדם, והו"ל כאלו הרג האדם הצדיק העתיד לצאת ממנו" (מדרש שמואל על אבות פ"ח, יח). וכן מובא ב"ספר הברית", פרק אהבת רעים, מאמר יג: "מידות אהבת רעים שיהיה אדם אוהב כל מין האנושי (בתנאי שיהיה בן תרבות), יהיה מאיזה עם שיהיה ויהיה מאיזה לשון שיהיה, בעבור שהוא אדם בדמותו ובצלמו כמוהו, ועוסק בישובו של עולם, או בונה או חורש או זורע, או סוחר או מוכר וכו', כי עלידי אלה הדברים העולם עומד כתיקונו ומתקיים בשלמות, ונמצאים כל הדברים אשר ברא אלוקים לעשות, ואשר עשה, והנה טוב מאוד לכל אדם". רבים המביאים בתור ראיה את נבואתו ושליחותו של יונה בן אמיתי אל נינוה.

3 אבדר"ג לא. פרק י דרבי אליעזר, מח.

4 סנהדרין סג, א.

5 שבת קכח, ב.

6 ב"ק פ"ח, מ"ו.

7 מיכה ו, ח.

8 אבדר"ג, יא.

9 ילקוט שמעוני, מלכים ב, רמד.

אם על המשנה הראשונה רבו הפירושים להבנתה בגין הכפילות שבלשונה, הרי על המשנה השנייה, הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון והכל לפי רוב המעשה, של אחת-עשרה תיבות, רבו מפרשיה מחמת היותה קצרת הבנין ורחבת הענין, בה נכפלת תורת אמונת ישראל משני צדדיה: אדם חופשי ברצונו — והכל בידי שמים. הרצון משועבד לחסד אלוקים — וחרות האמונה. או כפי שמחריף ומחדד את מהותה של שאלה עמוקה זו הרמ"ש, מרן רבי מאיר שמחה הכהן מדוינסק: "והוא ענין הידיעה והבחירה והגורה והחריצות, כי הם שני הפכים. כיון שידוע הבורא בעתיד ובכל מפעלות הנמצאים אשר יעשו, אם כן בטלה הבחירה, כי אם אפשרי לבחור היפך ממה שידע הבורא (הרי) כן לא ידע הבורא האמת, וזו כפירה יותר ממה שיאמר בהעדר הידיעה לגמרי. והנה על כן יבחר האדם כפי מה שהוא בידיעת הבורא, ואם כן, שב האדם מבחירי (מהיותו בעל בחירה) — למוכרה. על זה התעורר האלוקי רבי עקיבא במלותיו הקצרים והעמוקים"¹⁰.

לאחר שרמ"ש הכהן מתפלסף עם הפילוסופים שהוא שולל את דעתו ומבטלה, הוא מביא את דעתם של המהר"ל מפרג, את הרלב"ג ואת דעת הר"מ אלמושינו ולא נחה דעתו מהם, עד שהוא מסכם בשיטת הרמב"ם: "סוף דבר אין לך תירוץ על השאלה העמוקה, וכבר משלו משלים כמו שנים מתכנסים (מתכסים) בשמלה אחת אשר אינה מחזקת לכסות רק אחד (שאין בה די לשניים), כאשר ימשוך ויתכסה זה — יתגלה זה. ככה קצר מצע השכל לקבץ בידיעתו — הידיעה עם הבחירה. וכאשר יחזיק האחת תתנגד השנית, והשמאיל או הימין". כדי לקבל את התשובה הנכונה מפנה אותנו רמ"ש למשנת הרמב"ם בפירושו למשנה זו: "לבך תשית לבן מימון, הוא רבנו משה בספרו המדע, באורך, כי הבורא יתברך ודעתו אחד, ודעתו אינו נוסף עליו כי רק הוא עצמותו יתברך... כאשר אמר החכם: תכלית הידיעה שלא אדעך. וכאשר לא יוכל החוש הראות להשיג דבר הנשמע, ששניהם מוגבלים, הרי איך יתכן, שדעתנו תשיג דעת הבורא שאינו נוסף עליו. רק ממעשיו הכרנוהו שהוא נעדר מהעדר הידיעה... כי הבורא יתברך אין דעתו נוסף ומחולק מאתו (כאשר היא אצל אדם שנוספת תמיד ומתפרדת לפעמים ממנו), ואם כן הלא הוא אינו מושג ומוגבל, כך ידיעתו אינו מושג ומוגבל. ואתה בן־אדם, האם דמית לעלות לרום רקיע ולתהומות החכמות לשאול במפלא ממך"¹¹.

10 אור שמח, הלכות תשובה.

11 הרמב"ם בפירושו על המשנה שם אומר: "זה המאמר כולל דברים גדולים מאוד, וראוי היה זה המאמר שיהא לרבי עקיבא, וזה פירושו בקצרה, ועל

תקוות אנוש

המשנה השלישית היא האחרונה ומסכמת: "והכל מתוקן לסעודה"¹². גרסה אחרת: "והכל מותקן לסעודה". על מועדה של סעודה זו שמרבים למסור במקורות,¹³ נפלה מחלוקת במפרשים. הרמב"ם דאזיל לטעמיה וסובר, "שעולם הבא ותחית המתים תרי מילי ניהו" קובע את מועד זימונה לעתיד לבוא — לחיי עולם הבא. מדובר בנפשות הנהנות מזיו השכינה, "שיודעים ומשיגים מאמתת הקב"ה מה שאינם יודעים והם בגוף האפל והשפל"¹⁴. "וחכמים קראו לה דרך משל לטובה זו המזומנת לצדיקים — סעודה, וקורין לה בכל מקום — העולם הבא"¹⁵. "הוא שישעיהו אמר: 'עין לא ראתה אלקים וולתך — יעשה למחכה לוי'"¹⁶.

הראב"ד משיג על הרמב"ם וסובר דעולם הבא הוא עולם התחיה — הסעודה מוזמנת בתחיית המתים, כדבריו: "הרי אמרו בכתובות: עתידין צדיקים שיעמדו בלבושיהן וכו', וכן אמרו: שלא ישובו צדיקים לעפר, אלא עומדין בגוייתם,¹⁷ וכן אמרו: במומם עומדין ומתרפין וכו',¹⁸ וכן מובא, שדוד המלך עומד ומברך על הכוס של ברכה בסעודה זו.¹⁹ שונה היא דעתו של רבנו סעדיה גאון, לפיו "המתים יעמדו בעת הישועה",²⁰ היינו ביאת המשיח ותחיית המתים חדא מילי ניהו.

קיימת תמימות־דעים מוחלטת באשר למהותה ולתכלית הבאתה של המשנה הנדונה מפי רבי עקיבא לסיום משנותיו במלים ספורות ועשירות

תנאי שתדע כל מה שקדם בפרקים הקודמים. אמר: כל מה שבעולם ידוע אצלו ית' והוא משיג אותו והוא אמרו: 'הכל צפוי'. ואחר־כך אמר: לא תחשוב שבהיותו ידע המעשים יתחייב ההכרח, כלומר, שיהיה אדם מוכרח במעשיו, על מעשה מן המעשים, אין הענין כן, אבל הרשות ביד האדם במה שיעשה, והוא אמרו: 'והרשות נתונה'. ר"ל: כל אדם רשות נתונה לו, כמו שבארנו בפרק השמיני. ואמר שדין יתברך עם בני־אדם אמנם הוא בחסד ובטוב, לא כפי הדין הראוי עליהם, כמו שבאר ית' מדרכיו ואמר: 'ארך אפים ורב חסד ואמת' (במדבר ית, ל). ואמרו רז"ל: 'ארך אפים לצדיקים ולרשעים' (עירובין כב, א), ואמר הנביא: 'טוב ה' לכל'."

- 12 וכן מובא בספרי: 'אשריכם מה מתקן לכם'. ברכה לג, כט.
- 13 פסחים קט, ב. בבא בתרא עה, א. במדבר רבה יג, ג. אסתר רבה ב ומקבילות.
- 14 רמב"ם הלכות תשובה פ"ח, ה"ב.
- 15 שם שם, ה"ד.
- 16 שם שם, ה"ו.
- 17 סנהדרין ז, ב.
- 18 שם צא, ב.
- 19 ראה: השגות הראב"ד, הלכות תשובה פ"ד, ה"ד.
- 20 אמונות ודעות מאמר שביעי, תחיית המתים, פ"ו.

הענין, ענינה — תקוות אנוש: "אתה הבדלת אנוש מראש, ותכירהו לעמוד לפניך".

נציין את דברי המפרשים על סיום המשנה: "והכל מתוקן לסעודה".
 רש"י: "והכל מתוקן ליום הדין, נ"א ואף-על-פי-כן הכל מתוקן לסעודה,
 אחד צדיקים ואחד רשעים יש להם חלק לעולם הבא — לכירה הגדולה".
 הרע"ב: "והכל מתוקן לסעודה, אחד צדיקים ואחד רשעים יש להם
 חלק לעולם הבא, לאחר שגבו מהן את חובן".

רבנו יונה: "והכל מתוקן לסעודה, שכל תועלת הדברים הללו אין סופן
 ואחריתן אלא להכשר סעודה, כלומר לחיי העולם הבא".

"המחבר" רבי יוסף קארו: "והכל אחד צדיקים ואחד רשעים יש להם
 חלק לעולם הבא, והיא הסעודה המזומנת לחיי עולם הבא, כי כבר פרעו
 את חובן על-ידי הגבאים ומירקו עוונותיהם".²¹

רבי שמעון בר צמח דוראן: "והכל מתוקן לסעודה, כי כל הדברים
 סופן ואחריתן הם להכשר סעודה. ... כל מעשה האדם הם מתוקנים לחיי
 עולם הבא הוא תחיית המתים, שאפילו הרשעים יש להם חלק בה, אחר
 שיגבו מהם מה שלוו בעולם הזה".²²

הרמב"ם, שגם גרסו "מתוקן" אינו מיחס את "והכל" לסעודה, אלא
 למעשיו של הפרט, ומובנו: "והכל" יביא במשפט, "לפי גודל מעשיו ורוב
 חכמתו הוא זוכה",²³ וכדבריו בפירושו על "אבות": "כלומר, תכלית כוונת
 כל זה — חיי עולם הבא".

כאמור קיימת גרסה אחרת, והיא: "והכל מותקן לסעודה", הדגש על
 הסעודה, ויהי מובנה שהכל מוכן ו"מתוקן" לעריכתה של סעודה זו. מה
 היא הסעודה שהכל מותקן לה, העומדת מחכה ומצפה למשתתפיה-מוזמניה?
 הווי אומר: סעודת הגאולה, ובאמת מצינו מובא במדרש: "סעודת
 הגאולה".²⁴ וכן אומר רבנו סעדיה גאון: "דעבידי פרטגמיא אכיל
 משתיתא"²⁵ (המוזמן לסעודה המכינה — מוזמן לסעודת החתונה). וכוונתו
 למועד תחיית המתים.

המכנה המשותף בין ראשיתה של המשנה הראשונה לבין סופה של
 המשנה האחרונה, מהווה האדם ותכליתו.
 אין כאל-ישורון. "הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נדון", יצר

21 ראה: מדרש שמואל על אבות.

22 מגן אבות, במקום.

23 הלכות תשובה פ"ט, ה"א.

24 פסיקתא רבתי טז.

25 אמונות ודעות מאמר שביעי, תחיית המתים, פ"ו.

את האדם בצלמו ומילא בו את כל העולם כולו, כמאמרם: "אדם הראשון מן הארץ עד לרקיע, אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה".²⁶ עד היכן הגיעו הדברים, עד שטעו בו מלאכי־השרת: "בשעה שברא הקב"ה אדם הראשון טעו מלאכי־השרת וביקשו לומר לפניו קדוש".²⁷ אדם נוצר להיות בחיר, היינו, בעל בחירה. רבי עקיבא אומר: "שנתן המקום לפניו שתי דרכים: דרך החיים ודרך המוות וברר לו דרך אחרת".²⁸ כיון שחטא התגמדה קומתו: "מהו ויתחבא אדם ואשתו? אמר רבי איבו: באותה שעה גרעה קומתו של אדם הראשון ונעשית של ק' אמה".²⁹ כן נצטמקה הנשמה הגדולה של אדם הראשון שכלולות בו הנשמות של כל הדורות. "ובטוב העולם נדון", הקדים הקב"ה רפואה למכה: "אמרו חכמים: אדם ממקום כפרתו נברא".³⁰

שמו של משיח עלה במחשבה להבראות קודם לבריאת העולם³¹ וכן אמרו: "ורוח אלוקים מרחפת, זה רוחו של מלך המשיח".³² לולא חטא אדם, היה העולם נכנס מיד בהבראו לתהליך היעוד הסופי והאחרון בלי לעבור תהליך היסטורי כלשהו, גם התורה שנבראה לפני בריאת העולם היתה גינת על־ידו, כמאמרם: "ראוי היה אדם הראשון שתינתן תורה על ידו".³³ והיה מסתיים התהליך הקוסמי בשבת הראשונה, היינו: "והכל מתוקן לסעודה" הערוכה מששת ימי בראשית, כמאמרם: "אדם נברא בערב שבת... כדי שיכנס לסעודה מיד".³⁴ וכן מובא: "אדם נברא באחרונה למה? כדי שיכנס לסעודה מיד".³⁵ אבל אדם הכזיב ונכשל בתלישת פרי עץ בוסר מהעץ, "ועוד אינן חוזרין לתיקונן עד שיבוא בן פרץ".³⁶ אמרו חז"ל: "נתן הקב"ה דעה באדם הראשון מעין דוגמה של מעלה".³⁶ "מלמד, שהראהו הקב"ה (לאדם הראשון) דור דור ודורשיו, דור דור

- 26 במדבר רבה פ"ד, ב.
 27 בראשית רבה ה, ט.
 28 שם כא, ה.
 29 במדבר רבה יג, ד.
 30 ראה: רמב"ם, הלכות בית־הבכירה פ"ב, ה"ב (המקום: "אבן שתייה").
 31 בראשית רבה א, ה.
 32 שם ב, ה.
 33 שם כד, ה.
 34 סנהדרין לח, א.
 35 תוספתא סנהדרין פ"ח, ט.
 36 בראשית רבה יב, ו.
 37 פסחים נד, א.

וחכמיו, כיון שהגיע לדורו של רבי עקיבא שמח בתורתו ונתעצב במיתתו".³⁸ ברייתא זו, לפיה נתעצב אדם הראשון על מות אדם, קשה להבינה, הלא "אדם הראשון נתגרש מגן עדן על שהביא מיתה לדורות, כרוצח בשגגה שגולה בערי מקלט".³⁹ אם הכוונה לאופן מותו בידי טורגוסרופוס הרשע, הרי לא קיים בדברי ימי ישראל מעמד קידוש השם הדומה לזה של רבי עקיבא וחבריו, שאין ברייה יכולה לעמוד במחיצתם. אלא יש ללמוד מדברי הגמרא, כי אדם הראשון ששבר את הכלים וגזר מיתה לעולם, תר אחרי רבי עקיבא באספקלריה המאירה, בהכירו בו את המתקן הגדול שבכוחו לבוא לידי עימות עם המוות ויוכל לו, הוא יתקן את הקלקול ויסיר את מר המוות "המהווה מום בבריאה" כדברי מרן הרב קוק וצוק"ל. לכן, כה נתעצב אדם הראשון על כך שטרם הגליד פצע החטא, לא התרפא המום, ולא נבלע המוות לנצח "ונתעצב במותו" על התקוה שנמוקה ונדחתה עד להופעת בן פרץ. כנבואת הנחמה של מיכה המורשתית: "ביום ההוא נאום ה', אוספה הצולעה והנידחה אקבצה, ואשר הרועתי. ושמת י את הצולעה לשארית והנהלאה לגוי עצום, ומלך ה' עליהם בהר ציון מעתה ועד עולם" (ד, ו-ז).

ההכרזה בהגדה של פסח, בה "מדברים כפי פנימיות הדברים",⁴⁰ "לשנה הבאה בירושלים", היינו כי לשנה הבאה נהיה בארץ ישראל ונהיה בני חורין, היא תפילה וגם הבטחה. "כל שנה מתקרב הקץ". לכן, נקראת הגאולה "קץ הימין" משום שהיא אחרית כל הדברים אשר קדמו לגאולה, של כל המעשים והמאורעות אשר הכשירו את האומה והובילו אותה אל הגאולה.⁴¹

כללו של דבר, העם הנבחר נתייעד לקדם בכל דרכי חייו את הענין האלוקי בעולם, שהיא המטרה הסופית של בריאת האדם. בחירת ישראל רתמה את עם ישראל למשוך את העגלה הכבדה של המין האנושי אל אחרית הימים.

במקום אחר⁴² הבאנו בהרחבה את משנת רבי עקיבא בעדיות: "הוא היה אומר: האב זוכה לבן בנוי ובכות ובעושר ובחכמה ובשנים ובמספר הדורות לפניו והוא הקץ, שנאמר: 'קורא הדורות מראש',"⁴³ היינו שקיימת

38 סנהדרין לח, ב.

39 תנחומא, מסעי, יא.

40 לשון מרן הרב קוק וצוק"ל, אורות הראיה.

41 ראה: משנת הרב קוק, עמ' 276.

42 ראה הפרק "משנת תפילתו".

43 פרק ב, מ"ט.

תלות מוחלטת בין הגאולה לבין הדור המסוים המיועד לתפקיד הכביר. במשנתו: "והכל מתוקן לסעודה" יצק רבי עקיבא תוכן תמידי למהלך החיים של בן התמותה, לא עוד יום המחר קובר את יום האתמול, אלא כל יום שגווע מילד יום חדש מלא תקוות, בהן מתמלאת השנה, בבחינת "יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת"⁴⁴. כל שנה היא נדבך במהלך חיבור הדור. כל דור הוא טבעת נוספת "למספר הדורות לפניו והוא הקץ" ההולך ומתקרב לדור הנבחר, קרב יום אשר לא יום ולא לילה, בו תפרוץ קרן אור ממקור האור, כדברי רב סעדיה גאון: "עד שיהיו המאורים נגדו כהים"⁴⁵. תביא לידי ועזוע והתמוטטות הקיים. תעצור את המהלך ההיסטורי השוטף ותשחרר את האדם מאזיקיו של עולם תוהו ונבוך. "אמר רבי עקיבא: והכל מתוקן לסעודה", "אשרי המחכה ויגיע"⁴⁶. הרחמן יזכנו לימות המשיח ולחיי עולם הבא, מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו, לדוד ולזרעו עד עולם.

"ואשאל מהא-ל יתברך, ישימנו מן המאמינים, ולא מן התועים, וישים בלבנו אהבתו ויראתו, כדי שנזכה לחיי העולם הזה ולחיי העולם הבא" (תפילת רב סעדיה גאון בסיום ספרו "אמונות ודעות").

44 תהילים יט, ג.

45 אמונות ודעות, מאמר שמיני, פ"ו.

46 דניאל יב, יב.

“ א ש ר י ך , ר ב י ע ק י ב א ”

שבע פעמים זכה רבי עקיבא להשתבח בלשון “אשריך” ;
פעמיים בבת-קול ;
פעם אחת מפיו של אליהו הנביא, זכור לטוב, ושלוש פעמים מפיהם
של ישראל.

מִן הַשָּׁמַיִם אָמַר :
“יצתה בת-קול ואמרה: אשריך, רבי עקיבא, שיצאה נשמתך באחד”
(ברכות סא, ב).
“יצתה בת-קול ואמרה: אשריך, רבי עקיבא, שאתה מזומן לחיי
העולם הבא” (שם).

פֶּתַח אֱלֹהֵי וָאֵמַר :
“אשריכם צדיקים ואשריכם עמלי תורה ואשריכם יראי אלוקים,
שגנוזו וטמון לכם ומשומר לכם מקום בגן עדן לעתיד לבוא, אשריך
רבי עקיבא שנמצא לך מלון ערב בשעת מיתתך” (ילקוט שמעוני,
משלי ט, סימן תקמד).

מִפִּי הֵם שֶׁל יִשְׂרָאֵל :
“אשרי רבי עקיבא ותלמידיו שלא פגע בהן אדם רע מעולם” (עבודה
זרה כה, ב).
“אשריך רבי עקיבא שזכית לשם” (יבמות טז, א).
“אשריך רבי עקיבא שנתפסת על דברי תורה” (ברכות סא, ב).

אֵשֶׁר יוֹלְדֵתוֹ :
“אשריך אברהם אבינו שרבי עקיבא יוצא מחלציד” (ספרי בהעלותך
עה).

רִבִּי עֲקִיבָא מַה הוּא אֹמֵר :
“אמר רבי עקיבא: אשריכם ישראל, לפני מי אתם מיטהרין ומי
מטהר אתכם — אביכם שבשמים, שנאמר (יחזקאל לו): יזורקתי
עליכם מים טהורים. ואומר (ירמיה יד): 'מקווה ישראל ה', מה
מקווה מטהר את הטמאים, אף הקב"ה מטהר את ישראל" (יומא
פ"ח, מ"ט).

חלומה של אמא

אמא זכרונה לברכה היתה צדקת גמורה. מ"ח שנה ישבה באלמנותה ואת דמעתי נצרה לגיל שמחת הגאולה כי תבוא. גם כי יארכו הימים והנה ככל ימות העולם, לא הועמה אמונתה. טעמו של שעמום ועצב לא ידעה, כי היה בצפייתה מעין עשייה וכל רגע מילאה בתפילות ומעשים טובים.

"בטח בה' ועשה טוב" היה נר לרגליה. הסידור וספר התהלים לא משו מידיה. זר לא ראה אותה בתפילתה. הכנסת אורחים קדמה למשאלותיה, אורח כי יבוא ומיד סוגרת היא את ה"קרבן מנחה" על דפיו הצהובים, בודקת ומוצאת מעשה נסים "שהכל" ו"מזונות" ומבקשת גם ליטול ידיים ו"לעשות המוציא".

מעולם לא דיברה על אכילה אלא על ברכת הנהנין. על מחושיה לא התלוננה, הם אבדו במרחב הציפיה לביאת הגואל. עם כל שינוי פתאומי במזג-האוויר ובואה של רוח שאינה מצויה מיהרה אל זכוכית חלונה ובכפה על עיניה תאהיל ותשא עין קודחת ורעבת ישע: האין המשיח מתקרב? האם לא עולה קול פעמיו?

מציפיה — לחלום החזיון שחלמה אמא על החיים והגאולה שנתיים לפני הסתלקותה לגן-עדן.

בחודש שבט תשל"ב הוועקתי בדחיפות לבית-החולים. מצאתי את אמי על ערש-דווי, לוחשת כדרכה מזמור תהלים: "גם כי אלך בגיא צלמוות לא אירא רע כי אתה עמדי" וכו'. קבעו הרופאים כי לקחה ביתרת-הכבד ("פנקריאס" בלע"ז), תקלה שתקנתה בסכין. מובן שאפשרות זו נדחתה על הסף מחמת גילה המופלג, שעברה את סף התשעים.

לאחר ימים אחדים איבדה הכרתה. סגרו את המיטה במחיצות גבוהות, לידיה הצנומות הצמידו צינורות מסועפים, וכך שכבה אמא יום אחר יום בלי שהכרתה תשוב אליה. הרופאים חדלו להתעניין ולהתייחס אליה, ופרט להחלפת מנת הגלוקוז שוב לא טיפלו בה.

ביום ה' לשבוע, ל' בשבט, היה תורי על-יד מיטתה לשומרה, והנה עם דמדומי-חמה נדהמתי לראותה פוקחת את עיניה העששות הטובות, הסתכלה בי ולחשה: חיים, אתה כאן? רק אתה כאן? לאחר שנוכחה לדעת שאין

איש זולתי בחדר, אמרה בקולה הרך בשלוח גמורה: חזרתי! הכל עבר!
אפשר כבר לקחת אותי הביתה! ואני נרתע כאילו אהורנית משתומם ושואל
במקוטע: אמא! מה עבר? לאן חזרת? איפה היית? על מה את שחה?
והיא בשקט מופתי עונה חרישית: הייתי תחת כיפת-השמים; הגעתי
עד לצוהר של "עשרה הרוגי מלכות", "רבי עקיבא וחבריו". דע לך בני,
שכל תפילות ישראל עולות ומתקבלות דרכם ובכותם אנו קיימים, והוסיפה:
שמעתי שם מתלחשים על ביאת הגואל ובמעמד זה ביקשתי על ישועת כלל
ישראל, על צאצאי שיחי' שתהא בלבם אהבתו ויראתו ושיזכו לגאולה,
ועל עצמי שאחזור לכאן, לחיים. והפטירה, שמעתי אומרים שהוסיפו לי
שנות חיים אחדות ("אפאר יאר לעבן"), ובכן חזרתי.
הוועק הרופא שפסק מופתע ביותר, שמבחינה רפואית הכל אמנם עבר,
למרבה הפלא, והיא יכולה לצאת את בית-החולים. עם בואה הביתה
חזרה בערגה על סיפורה והוסיפה שעליה להיות ערב חג מתן תורה לתפילה
על-יד הכותל המערבי, וכן ביקשה לקנות לה בד קטיפה לשים לה
למראשותיה, מוכן להתעטף בה כאדרת לקבלת פני המשוח. לימים יש
והיתה שוקעת במחשבותיה, מתעוררת ואומרת פתאומית: אוי כמה
משתוקקת אני להגיע לשם, ולו פעם אחת נוספת, ולשמוע מה מתלחשים
ומסתודדים כעת בענין הגאולה.
ביום ה' לשבוע, ל' בשבט תשל"ד, בערוב היום, במלאות שנתיים ימים
מחלומה, באותה שעה, עת החמה מסתלקת מראש האילנות, התעוררה אמא
מחלומה והכריזה פתאומית ובכל כוחה: "ריבוננו של עולם, שלח כבר את
המשיח" ("שיק שוין משיחין"), ויצתה נשמתה במשיח.

בשטיבל אחד אשר בירושלים מתנוססת פרוכת עשויה אריג הקטיפה
שנשאר מיותם למראשותיה, עליו כתוב שמה ובשוליו רקום באותיות זהב:
"אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח".

ספר זה מוקדש בחיבת נצח לזכר הורי היקרים.

מפתח האישים והענינים

- ר' אליעזר בן יעקב 84, 218, 255
 ר' אליעזר ברשב"י 221, 250, 281
 ר' אליעזר בן יהודה איש ברתותא 62
 אלישע בן אבויה. ר' "אחר"
 ר' אלעזר המודעי 128, 167, 195,
 196, 197, 201, 202
 ר' אלעזר בן דמא 239
 ר' אלעזר בן חרטום 84, 238
 ר' אלעזר בן עזריה 22, 54, 55, 56,
 59, 125, 126, 160, 173, 201, 217,
 221, 227, 280, 281
 ר' אלעזר בן ערך 43, 59, 92, 137
 ר' אלעזר בן צדוק 254
 ר' אלעזר בן שמוע 47, 62, 84, 177,
 233, 239, 251, 274
 אלשיך 112
 אמונה, אנשי אמנה 150, 151, 152,
 157, 163, 245, 260
 ר' אמנונא 43
 אמרי-בירב 43
 "אני" שבאדם 66, 70, 73
 אנטיפרס 177, 178, 179, 180, 181,
 183
 רבנו אפרים 45
 אספסינוס קיסר 129, 203, 211, 212,
 215
 "ארבעה מינים" 186, 187, 193
 ר' אריה בן לאה הי"ד 145, 146
 ארץ ההבטחה (גבולות) 143, 146,
 147, 148, 149
 ר' אשי 59, 100
 ר' בא 94
 רבנו בטניה בר מיסה 40, 44, 45,
 46
 אבא שאול בן בטנית 40
 ר' אבא 38, 55
 ר' אבון, אבין 43, 105
 אבות : אברהם, יצחק ויעקב 17, 42,
 89, 90, 93, 95, 150, 190, 217, 337
 ר' אבהו 22, 157
 אביי 129, 200
 אברבנאל, דון יצחק 26, 58, 76, 77,
 92, 100
 ר' אברהם מרימון הספרדי 92
 אדם הראשון 16, 17, 19, 27, 289,
 290
 אדריאנוס קיסר 140, 141, 192, 193,
 198, 199, 203, 210, 247, 251
 אהבת ה' 70, 71, 72, 86, 217, 253
 אהבת ישראל 70, 72, 99, 231
 אהבת הריע 65, 66, 67, 68, 69, 70,
 76
 אונקלוס, עקילס 38, 85
 ר' אושעיא 44
 ר' אחא 45, 214, 257
 "אחר" 84, 124
 ר' אילעאי 62
 אכילת קורצא 158
 אליהו הנביא 132, 133, 134, 135,
 136, 183, 184, 234, 277
 ר' אלי שלמה (נכד מר"ח מוואלו-
 ז'ין) 52
 ר' אליעזר בן הורקנוס (הגדול) 16,
 31, 33, 34, 47, 48, 51, 52, 53,
 54, 56, 61, 62, 87, 92, 104, 120,
 137, 161, 167, 168, 170, 172, 205,
 214, 220, 221, 271
 ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי
 83, 84, 250

- דוד ושלמה 26, 148, 149, 168, 171,
 190, 197, 223
 דומיטיניוס קיסר 159
 ר' דוסא בר הרכינס 55
 "דורשי שמות" 39, 42, 43
 דניאל חנניה מישאל ועזריה 27, 244,
 255, 257
 "דמורח ודאין" 132, 133, 166, 167,
 170, 171, 173, 200
 דנין לפני חכמים 56, 58, 195
 האר"י הקדוש 107, 109
 רב הונא 43
 רב האי גאון 37, 101, 124, 184
 הגמון 158
 הלוקאוסט 264, 265, 266
 הורדוס המלך 177, 178
 הורקנוס (אביו של ר"א) 33
 "הכל צפוי" 78, 286
 הלכה 47, 49, 61, 62
 הלכה כרבי עקיבא 50, 51, 52, 53,
 59, 60, 86, 91, 155, 162, 174,
 187, 207, 208, 210, 229, 249,
 257, 282
 הלכה למשה מסיני 60, 64, 132,
 173, 208
 ר' הלל משקלוב 152
 הלל הזקן 55, 56, 59, 62, 67, 104,
 137, 150, 177, 195, 215
 הר הבית 126, 128
 הרוגי ביתר. ר' ביתר
 השגחה וחופש הבחירה 105, 106,
 107, 286, 289
 וידוי 260, 261, 262
 זוגות תלמידים 76, 177, 178, 180,
 182
 ר' זוהמאי 43
 זיכוי הרבים 36, 205
 זכות אבות 119
 ר' זעירה 121
- ר' ביבי 55
 בית-המקדש 26, 104, 128, 139, 142,
 197, 198, 215
 ביתר 27, 54, 57, 104, 105, 119,
 163, 175, 178, 190, 191, 195, 206,
 207
 בן-פטורא 268
 ברי-כוכבא (ברי-כוסיה) 13, 14, 35,
 40, 42, 46, 54, 127, 128, 129,
 139, 143, 150, 158, 163, 166, 167,
 168, 170, 171, 175, 180, 182,
 185—208, 215, 216
 "בעיתה ואחישנה" 26, 124, 161
 ברכת מקדש השם 261, 262, 263,
 264
 בת ישוע (אשת ר"ע) 30
 בת קול 26, 55, 92, 134, 137, 214
- גאולה 14, 17, 18, 19, 25, 26, 27,
 90, 123, 125, 127, 130, 132, 149,
 152, 161, 163, 167, 170, 172, 173,
 184, 189, 198, 205, 210, 290
 גאולה אחרונה (גואל אחרון) 17,
 122, 123, 133, 139
 גאולת מצרים 89, 90, 120, 244
 גדליה בן אחיקם 206
 גוג ומגוג 165
 גיור 29, 32, 67, 69, 156
 גלוי אליהו 136, 137, 138
 גלות 14, 16, 17, 21, 244
 רבן גמליאל 33, 41, 44, 48, 50, 54,
 56, 57, 58, 59, 79, 106, 125, 126,
 158, 160, 195, 204, 212, 227, 256,
 282
 רבנו גר"א 42, 101, 105, 107, 121,
 165, 166
 הרב גרונוסקי, ר' אברהם 222
 רבנו גרשום 36, 38
 דבר תורה 266
 דברי תורה 23, 32, 33, 62, 266, 267

טריינוס קיסר 140, 141, 163, 198
 ר' טרפון 29, 50, 59, 79, 187, 201, 222, 249, 275
 יבנה וחכמיה 22, 50, 54, 55, 56, 92, 129, 142, 160, 167, 195, 204, 211, 212, 213, 214
 ידין פרופ' יגאל 185
 ר' יהודה הלוי 115, 117
 יהודה המכבי. ר' חשמונאים
 ר' יהודה הנשיא. ר' רבנו הקדוש
 ר' יהודה בר אלעאי 44, 47, 59, 60, 62, 83, 84, 99, 135, 250, 256
 ר' יהודה בן בבא 234, 235, 251, 270
 ר' יהודה בן בתירא 250
 ר' יהודה בן דמא 234, 275
 ר' יהודה בן טבאי 137
 ר' יהודה בן סימון 24
 ר' יהודה בן תימא 275
 ר' יהודה בר' ברזילי הברצלוני 102
 ר' יהודה הנחתום 275
 יהושע בן גון 20, 42, 90, 149, 206
 ר' יהושע בן חנניה 31, 33, 34, 39, 47, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 61, 62, 86, 92, 104, 106, 125, 126, 132, 137, 140, 158, 160, 169, 172, 195, 197, 221, 254, 271
 ר' יהושע בן אלישע 156
 ר' יהושע בן לוי 156, 197, 277
 ר' יהושע בן כפוסאי (חתנו של ר"ע) 35
 ר' יהושע בן קרחה (בנו של ר"ע) 30, 36, 38, 41, 44, 48, 57, 59, 84, 107, 266
 ר' יהושע הגרסי 87, 134, 183, 227, 234, 267, 269
 ר' יהושע בן פרחיה 137
 ר' יודן דיפו 43
 ר' יוחנן 50, 59, 64, 112, 163, 164, 173, 175, 209, 221, 236, 257, 278
 רבן יוחנן בן זכאי 44, 47, 54, 59, 92, 104, 113, 129, 132, 137, 211

זרובבל בן שלתיאל 283
 "חבר" ועם הארץ 187, 204, 205
 חביב אדם 65, 66, 76, 77, 284, 285
 חבלי משיח. ר' מלך המשיח
 חורבן הבית 105, 113, 119, 125, 128, 139, 180, 193, 206, 243, 246, 281
 חוצפית המתורגמן 233, 271
 חזון אי"ש 223, 269
 חזקיהו המלך 88, 213
 חטא ועונשו 110
 ר' חייא 211
 ר' חייא בר אבא 237
 ר' חייא בר אבין 177, 183
 ר' חייא בר' אשי 221
 רבנו חיים מוואלוז'ין 20, 24, 42, 108, 113, 115
 רבנו חיים בן עטר 165
 ר' חמא בר' אבא 177, 183
 ר' חנינא בן תרדיון 59, 220, 233, 235, 266, 270, 282
 ר' חנינא סגן הכהנים 276
 ר' חנינא (חנניה) בן חכינאי 47, 84, 92, 93, 234, 274
 ר' חנינא בן פפא 235
 ר' חנינא בן אחי ר' יהושע 250
 ר' חנניה בן עקשיא 282
 ר' חנניה איש אונא 230
 רבנו חננאל 45, 66, 98, 101
 חנן המצרי 85
 חסד של אמת 278
 חשמונאים 128, 185, 186, 188, 189, 247
 ט' באב 19, 206, 246
 ר' טודרס בר' יוסף הלוי אבולעפיה 102
 טורנוסרופוס הרשע 32, 87, 225, 226—
 236, 240, 290
 טיטוס הרשע 24, 26, 113, 116, 117, 118, 139, 193, 195, 203, 210, 213

- כהן גדול 196, 197
 כישוף 16
 כלדאים 35
 כלבא שבוע 31
 "כתרי אותיות" 49
- לוד 249 (בהערה)
 "לו מצוה אחת" 282
- ר' מאיר 21, 29, 43, 45, 47, 53, 59, 79, 82, 85, 107, 135, 177, 217, 228, 250, 277
 ר' מאיר בן גבאי 25
 ר' מאיר שמחה הכהן מדוינסק 286
 מהר"ל 19, 70, 99, 107, 165, 286
 מהרש"א 96, 113, 129, 133, 143, 171, 201, 204
 מומר, מין 97, 248, 258, 259, 260, 265
 מונבו 85
 מלכות בית דוד 130, 167, 172, 188, 215
 ר' מלך ערבאה 156
 מלבי"ם 18, 19, 113, 151
 מנחם איש גליה 156
 מנחם (חברו של שמאי) 84, 177, 178
 מלך המשיח 13, 14, 17, 25, 127, 128, 129, 139, 143, 150, 167, 170, 178, 289, 291
 משיח בן דוד 27, 128, 152, 163, 164, 165, 166, 207
 משיח בן יוסף 128, 163, 164, 165, 207, 166
 משה רבנו 16, 18, 19, 26, 27, 42, 44, 47, 59, 67, 82, 88, 90, 104, 112, 113, 118, 128, 156, 178, 197, 217, 239
 "מעשה בראשית" ו"מעשה מרכבה"
 15, 26, 34, 93, 94, 96, 129
 "מתוקן לסעודה" 287, 288, 289, 291
- 213, 215
 ר' יוחנן הסנדלר 47, 83, 84, 85, 229, 251
 ר' יוחנן בן ישוע (בן חמיו של ר"ע) 85, 30
 ר' יוחנן בן נורי 204
 ר' יוחנן בן תורתא 207
 יונתן בן הרכינס 56
 ר' יוסי (בן חלפתא) 44, 45, 47, 59, 83, 133, 134, 177, 212, 255, 276
 יוסי בן יוחנן איש ירושלים 137
 יוסי בן יעזר איש צרידה 137
 ר' יוסי הכהן 93, 137
 ר' יוסי בן קיסמא 254
 ר' יוסי הגלילי 21, 215
 ר' יוסף הבבלי 62
 יוסף בן מתתיהו 63, 148, 195, 205
 רבנו יוסף קארו 27, 73, 288
 רבנו יונה 288
 רבנו יונתן אייבשיץ 107, 115
 יונתן בן עוזיהו 281
 ימות המשיח. ר' משיח
 יסורים של אהבה 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 240, 250, 269
 יסורים ממרקין 218, 219, 280
 ר' יעקב מלונדרי 207
 ר' יעקב מעמדין 261, 265, 279
 יעקב איש כפר סכינא (מין היה) 267
 ר' יצחק בר אחא 43
 ר' יצחק מגיזוק 156
 רבנו יצחק מוינא 279
 ר' יצחק סגי נהור (בן הראב"ד) 103
 ירושלים 54, 55, 99, 112, 113, 125, 127, 128, 129, 130, 139, 140, 152, 195, 198, 209—214, 247, 290
 ר' ישבב הסופר 238, 271
 ישוע (חמיו של ר"ע) 30
 ר' ישמעאל בן אלישע 59, 187, 196, 197, 218, 220, 233, 239, 243, 253
 "ישמעאל בן אלישע" 253, 243, 239, 233, 220, 218, 197, 280, 272, 271, 266, 255

ר' עזריה 24	מרגלים 18, 19, 20, 26, 43
רכנו עובדיה מברטגורה 64, 94, 106,	ר' מתאי בן חרש 158, 249
288	
עם הארץ. ר' "חבר"	נבואה 8, 19, 26, 124, 130, 131,
"עליית בית ניתזה" 246, 248, 251,	198, 173
258, 257, 256	נביא, נביאים 38, 60, 106, 126, 130,
עמלק 16, 20, 150, 152	133, 136, 137, 149, 188, 194, 210,
עם סגולה 18, 23	216, 245
עקביה בן מהלאל 36, 61, 76, 77,	חידוש הנבואה 128, 130, 194, 198,
78	203, 215
ר' עקיבא, בכל דף ודף	נבוכדנצר 24, 26, 27, 113, 116, 117
עקבתא דמשיחא 53, 203	ר' נהוראי 43
עקילס. ר' אונקלוס	נהרדעא 54
	נחום איש-גם-ונו 43, 47, 220, 223,
	225
פאראפטיכולוגיה 227, 232	ר' נחוניא בן הקנה 272
פופוס ולוליגוס 140, 141	ר' נחמיה 43, 47, 82, 85
פולמוס אחרון 139, 143, 157, 159,	ר' נחמיה העמסוני 43, 85
161, 182, 185	ר' נחמן 177
פלווה דומיטילה, מטרוניתא 159	"נמנו וגמרנו" 55, 58, 61, 246, 256,
פלביוס קלמנס. ר' קטיעה בר שלום	260
פפוס בן יהודה 248, 266	נס, מעשה נסים 18, 35, 135, 136,
"פרדס" 27, 34, 37, 38, 39, 46,	165, 189, 256
49, 92, 99, 124, 130	רבנו נסים גאון 30, 37, 97, 165,
	173
צדוק הדין 90	נצח ישראל 34
צורבא דרבנן 182	נתאי הארבלי 137
צנוע 31	ר' נתן 59, 208, 274
קדיש 277—283	סלוביצי'יק רבי יוסף דב 211, 212,
קדושת ארץ-ישראל, ירושלים ועזרות	213, 258 (בהערה)
112, 142, 143, 145, 149, 197, 209,	סוריה 147, 148
210, 215, 250	סנהדרין 13, 40, 54, 57, 61, 128,
הרב קוק 71, 290	158, 161, 178, 195, 196, 201, 212,
רבי משה קורדוברו 102, 103, 107,	ר' ספרא 44
113, 164, 165	רב סעדיה גאון 287, 288, 291
קטיעה בר שלום 159	סעודת הגאולה. ר' "מתוקן לסעודה"
קידוש החודש 54	סתרי תורה 92, 93, 95, 100, 101,
קידוש השם 27, 57, 178, 183, 184,	102
205, 217, 225, 234, 238, 240, 241,	
242, 276, 279, 280, 281	"עבודה" (שבועה) 202, 203
קידוש החיים 230, 265	עזרא ונחמיה 26, 161, 174, 197

- שבירת הכלים 16, 290
 שואה 14, 105, 119, 145, 264, 265
 ר' הולקואוסט
 שיר השירים 25, 71, 72, 90, 217, 225
 שכינה 18, 20, 100, 115, 129
 של"ה 70, 245, 262
 שמאי — בית שמאי 23, 55, 56, 59, 62, 80, 137, 150, 177
 שמואל הקטן 104, 209, 220
 ר' שמלאי 43
 שמעיה ואבטליון 59, 137, 150
 ר' שמעון (בן ר"ע) 35, 36, 180
 ר' שמעון בן אלעזר 53, 217
 רבן שמעון בן גמליאל 44, 59, 230, 239, 242, 254, 273
 ר' שמעון בן הלל 59
 ר' שמעון בן זומא 39, 85, 124, 196
 ר' שמעון בן חלפתא 88
 ר' שמעון ברי חנינא סגן הכהנים 271
 ר' שמעון בן יהוודק 157
 ר' שמעון בר יוחאי 21, 47, 59, 82, 84, 92, 99, 107, 135, 136, 138, 164, 177, 211, 217, 228, 230, 250, 255, 271, 281
 ר' שמעון בן לקיש. ר' ריש לקיש
 ר' שמעון בן נתנאל 137
 ר' שמעון בן עזאי 34, 37, 38, 46, 49, 50, 59, 64, 66, 85, 124, 195, 239, 275, 278
 ר' שמעון בן שטח 137
 ר' שמעון התמני 54, 84
 שמעון הצדיק 84
 שמע ישראל 27, 234, 237, 244
 רבנו שמשון משנץ 121
 רב שרירא גאון 175
 תורה שבעל-פה 24, 47, 64, 85, 93, 139, 155, 248
 תורה ומצוות 22, 25, 247, 248, 282
 תוחלת החיים 87, 88, 89
 תוספות יום-טוב 94, 95, 97, 99
 קץ 89, 103, 121, 122, 168, 172
 קרבנות 197, 198
 קרחה—קרחה 36, 37, 38, 45, 49
 קריאת שמע 225, 237—241
 הרב קרליץ. ר' חזון אי"ש
 ראב"ד 59, 61, 89, 122, 167, 191, 287
 רב 257
 ר' ראובן בן איצטרבולי (בהערה) 176
 רבא 44, 129, 132, 170, 171, 175, 200
 רבה 97
 "רבותינו שבדרום" 82, 83, 134, 135, 270, 136
 רבי — רבנו הקדוש 26, 38, 42, 44, 57, 59, 62, 136, 150, 211, 271
 רבינא 59
 רדב"ז 166, 202, 208
 רד"ק 136
 רוח הקודש 26, 27, 32, 104, 107, 112, 137, 173, 224, 260
 רופינה (אשת ר"ע) 32, 107
 רחל (אשת ר"ע) 30, 31, 33, 34, 134, 213
 רומי 25, 36, 55, 115, 125, 126, 127, 128, 139, 141, 141, 157, 182, 246, 251, 254
 ריש-לקיש 50
 רלב"ג 286
 רמב"ם 50, 52, 59, 60, 64, 66, 69, 78, 79, 84, 97, 101, 107, 124, 127, 128, 130, 143, 149, 166, 167, 175, 188, 203, 207, 237, 243, 260, 266, 267, 282, 286, 288
 רמב"ן 22, 69, 70, 72, 119, 144, 165
 רשב"ם 36
 רשב"ץ 288
 רש"י 22, 32, 36, 38, 43, 44, 59, 60, 62, 97, 98, 101, 113, 124, 143, 161, 167, 173, 178, 220, 230, 254, 257, 288

ר' תנחומא	192	תחיית המתים	287, 288
תפילה	52, 86, 87, 88, 98, 291	תיקון העולם	16, 17, 18, 24, 25
תפילין	45, 182		152, 165, 282, 289
תקנות	227, 266, 267, 268	רבנו תם	30, 36, 94

